

AN INTERNATIONAL JOURNAL
FOR THE STUDY OF
NICOLAI FREDERIK SEVERIN GRUNDTVIG (1783-1872)

Grundtvig Studier 2025

UDGIVET AF GRUNDTVIG-SELSKABET
I SAMARBEJDE MED CENTER FOR GRUNDTVIGFORSKNING

GRUNDTVIG
STUDIER

Grundtvig-Studier 2025

Udgivet af Grundtvig-Selskabet
af 8. september 1947
i samarbejde med Center for Grundtvigforskning

Under redaktion af

ANDERS HOLM
ansvarshavende

MARK BRADSHAW BUSBEE

SUNE AUKEN

Grundtvig-Studier 2025

© Grundtvig-Selskabet af 8. september 1947

Sats: Henrik Brandt-Pedersen, Eksistensen

Tryk: ScandinavianBook

Printed in Denmark 2026

ISBN 978-87-88243-32-1

ISSN 0107-4164

Indhold

- Ole Vind *in memoriam* 9
Jes Fabricius Møller
- Lars Thorkild Bjørn *in memoriam* 15
Kim Arne Pedersen
- Et dåbsritual i Grundtvig-arkivalierne 19
Nils Arne Pedersen
- Tradition og kuriositet 65
John Wedell Horsner
- Saga! ja, jeg saae det grandt 109
Sune Auken og Anders Holm
- Grundtvig og rigsdagstalerne 153
Jens Lei Wendel-Hansen
- Grundtvig-arkivet som genre: at tale med stemmerne i arkivet 173
Jon Tafdrup
- Forlægget til "Hil Dig, Frelser og Forsoner!" 195
Aksel Weische Friberg
- Folkehøjskolen i Rødning: Undtagelsen der bekræfter en senere regel 219
Ove Korsgaard
- On Translating Grundtvig 241
Edward Broadbridge
- Hvorfor hed det Grundtvigs Højskole på Marielyst? 263
Jes Fabricius Møller
- Grundtvigs Værker* – status 2025 269
Krista Stinne Greve Rasmussen
- Meddelelser fra Grundtvig-Selskabet 275
Jes Fabricius Møller

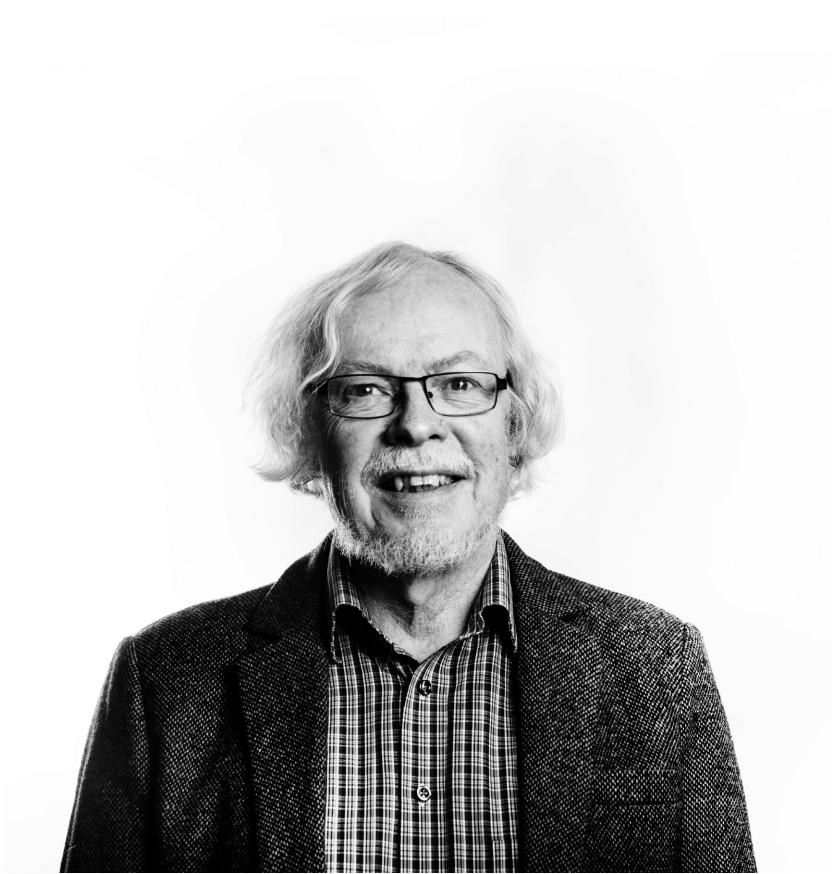
Skolen for livet 277

Jonas Møller

English Summaries / Danske resuméer 282

Forfattere / Authors 290

The latest publications in the Grundtvig Society Series 294

Ole Vind 21. juni 1944-6. maj 2024. Foto: Joachim Adrian.

Ole Vind *in memoriam*

Jes Fabricius Møller

Ole Vind blev født 21. juni 1944 i Svaneke på Bornholm og døde den 6. maj 2024 efter længere tids sygdom. Hans far, Jakob Vind, oprindeligt vestjyde, var timelærer, senere overlærer, på Svaneke Skole, hans mor, Karen, f. Dam, var indfødt bornholmer. Hvor vidt forældrene kendte *Roskilde-Riim*, vides ikke, men Ole Vind blev med sit døbenavn knyttet til en tradition for frimodig tale, som den af Grundtvig i samme digt fremhævede hofprædikant for Christian IV stod for, og det med rette.

Han blev matematisk-naturvidenskabelig student fra Rønne Statsskole i 1962. Han glemte aldrig den dialekt, han var vokset op med, men som så mange bornholmere, der har forladt øen, talte han til daglig et velplejet rigsdansk. Alle, der har kendt Ole, husker hans særlige diktion. I et interview til Grundtvigs Højskoles hjemmeside har han selv fortalt om sit valg af levevej:

Som ung drømte jeg om en fremtid med min store passion, atomfysik, naturvidenskab. Jeg blev da også uddannet som cand.scient. i fysik og matematik fra Niels Bohr Institutet. Men så kom 1968 med bevidsthedsudvidelse, nej til hamsterhjul og materialisme, ja til ånd, fantasi og vilde drømme.

Det er ikke helt korrekt husket, for i 1968 var han stadig stud.scient. og engageret i *Det ny Samfund*, der stod bag Frøstruplejren i Thy. Han var i den egenskab talsmand for et forslag, der skulle kåre Ole Grünbaum som årets bedst klædte mand. Det var en ironisk protest imod den afstemning, som Dansk Herremoderåd havde iværksat. Prins Henrik vandt afstemningen, Otto Leisner blev nr. 2, men Grünbaum blev faktisk nummer

3 (*Land og Folk* 29. oktober 1968 og *Aalborg Amtstidende* 22. november 1968). Ole Vind blandede sig også i den offentlige debat om beatmusikken (*Aktuelt* 16. marts 1969) og deltog i den anledning i flere radio- og tv-udsendelser.

Som nybagt cand.scient. blev han i 1973 lærer på det netop grundlagte Ikast Gymnasium, og han underviste også en kort overgang på Praktisk Teoretisk Grunduddannelse, Tvinds udgave af HF, og på Ryslinge Højskole, inden han den 1. august 1976 blev ansat på Grundtvigs Højskole Frederiksborg i Ullerød vest for Hillerød. Han var tilknyttet skolen som lærer indtil sin pensionering i 2009 og som arkivar, bibliotekar og åndeligt faktotum til sin død. Han omtalte selv i førnævnte interview højskolen som “min redning som en fri skole uden statsfastlagt pensum og læringsmål, karaktergivning og eksamener”. Skolen har kvitteret ved at opkalde et undervisningslokale efter ham.

Det oprørke forlod ham aldrig, hvad rækken af forstandere for skolen i hans tid kan tale med om. Han var også engageret i den lokale afdeling af miljøorganisationen NOAH. Som sin skoles historiker var han nidkær anvender af det kildekritiske dissektionsbestik, og han glædede sig over at kunne punktere myter og pille helte ned fra piedestaler. Men under det rebelske, der måske også somme tider kunne antage karakter af facon, lå en loyalitet mod traditionen og en optagethed af de idéer, der ligger til grund for de frie skoler, og den bagvedliggende idéhistorie i en bredere forstand. At han som kollega var grænseløst gavmild med sin indsigt og erfaring, kan jeg, der var lærer på skolen 1996-99 og bestyrelsesmedlem sammesteds fra 2011, bevidne. Jeg står i intellektuel gæld til Ole Vind, og det forhold, at han optrådte som opponenter ex auditorio ved mit disputatsforsvar i 2019, og ikke mindst den måde, han gjorde det på, var udtryk for en akademisk generøsitet, der er sjælden.

Oles interesser og indsigt favnede bredt. Han var frankofil og lige så optaget af tysk historie. Med sig fra ungdomsoprøret bar han en interesse for bl.a. Marx, Jung, Reich og Freud, og han var antagelig med sin faglige baggrund en blandt meget få, der faktisk kunne forstå, hvad matematikeren Oswald Spengler egentlig mente med *Untergang des Abendlandes* and all that jazz.

I sit valg af påklædning og frisure fastholdt han Ole Grünbaum som æstetisk forbillede. Imidlertid blev han i stadig højere grad også forvalter af en europæisk idéhistorisk kulturarv med vægt på fransk og tysk

oplysningsfilosofi. Dette udblik lå også til grund for hans disputats om Grundtvigs historiefilosofi fra 1999, i hvilken han beskrev Grundtvig som en på nogle punkter original dansk udgave af sin tids europæiske filosofi, en amalgamerende af oplysningstidens fremskridtstro, idealistisk historiefilosofi og kristen eskatologi. Den fortolkning var præget af traditionen efter Karl Löwith.

Disputatsen blev anmeldt i både videnskabelige og folkelige tidsskrifter og i dagspressen. Sigurd Aa. Arnes bemærkede i sin anmeldelse i dette tidsskrift, at disputatsen “både i sig selv er et betydelig verk og interessant som tidstypisk fenomen. Som all god humanistisk forskning er Vinds afhandling sprunget ut av en eksistensiell problemstilling: Hvordan skal vi i dag forholde oss til arven fra Grundtvig – i en tid da hverken hans kristne tro eller hans nasjonalitetsbevissthet lenger er selvfølgelige for alle?” (*Grundtvig Studier* 2000, 239).

Disputatsen blev anerkendt som udtryk for sin forfatters lærdom og indsigt og blev anledning til en frugtbar debat om bl.a. Grundtvigs betydning som formidler mellem oplysning og romantik, men står også lidt som en isoleret monolit i Ole Vinds eget ret omfattende forfatterskab. Han skrev ikke meget i f.eks. *Grundtvig Studier* efter 1999 – eller før for den sags skyld. Måske var emnet for ham bare udtømt. Måske var han så meget højskolemenneske, at disputatsen endte med at blive mere en gæsteoptræden i end et medlemskort til Grundtvigforskningen. Han var som fri ånd og intellektuel mere i slægt med fornemme højskoleskikkelser som Holger Begtrup, C.P.O. Christiansen – begge tidligere forstandere på hans egen højskole – Knud Hansen eller Jørgen Bukdahl end indehavere af ordinære professorater. Ingen nævnt, ingen glemt.

I modsætning til andre forskere blev Ole Vind ikke fornærmet over kritik, og han optrådte også ved konferencer og akademiske handlinger med oprejst pande og var selvfølgelig den første, der meldte sig som spørger, når fremtrædende intellektuelle gæstede Grundtvigs Højskole. I den anledning kunne en uforberedt gæst godt blive taget på sengen, hvis vedkommende havde undervurderet den intellektuelle kraft, der kunne udgå fra en, der i det ydre ikke lignede andet end hønsestrikk og grydeklip, men som viste sig at kunne sin Hegel, Voltaire eller Herder på fingrene.

Disputatsen adskiller sig fra så mange andre afhandlinger om Grundtvig derved, at der er en afgrund mellem dens forfatter og dens genstand, som Niels Højlund bemærkede i en anmeldelse (*Højskolebladet* nr. 16

1999). Ole Vind var åbenlyst kritisk over for Grundtvig, der ifølge ham repræsenterede både fundamentalisme og nationalisme.

Mens det grænser til det trivielle at identificere Grundtvig som nationalist i de fleste af dette ords betydninger – ikke mindst under Treårskrigen – og mens hans kristelige omvendelse 1810-11 godt kan hjemle eftertidens prædikat af fundamentalisme i betydningen “den bogstavelige ordrette Forstand af Bibelen” (*Grundtvig Studier* 1955, 77), er det mere end vanskeligt at forstå den kirkelige anskuelse anno 1825, altså hvad bl.a. Steen Johansen har kaldt den egentlige grundtvigianismes gennembrud, som andet end netop et opgør med en bogstavtro fortolkning af Bibelen (jf. *Kirkens Gjenmæle*, 15). I den forstand står Ole Vinds fortolkning ret isoleret. Man skal i den forbindelse være opmærksom på, at Ole Vind på ingen måde repræsenterede en vulgær rationalisme. Han havde netop sans for den Grundtvig, der af sin samtid blev afskrevet som gal. Ole havde en svaghed for det profetiske og det spirituelle og ikke mindst det åndelige. Det sidste, man forbandt med Ole Vind, var for så vidt det gejstlige, men gejsten havde han, og med den kom sansen for kæden af kærminder.

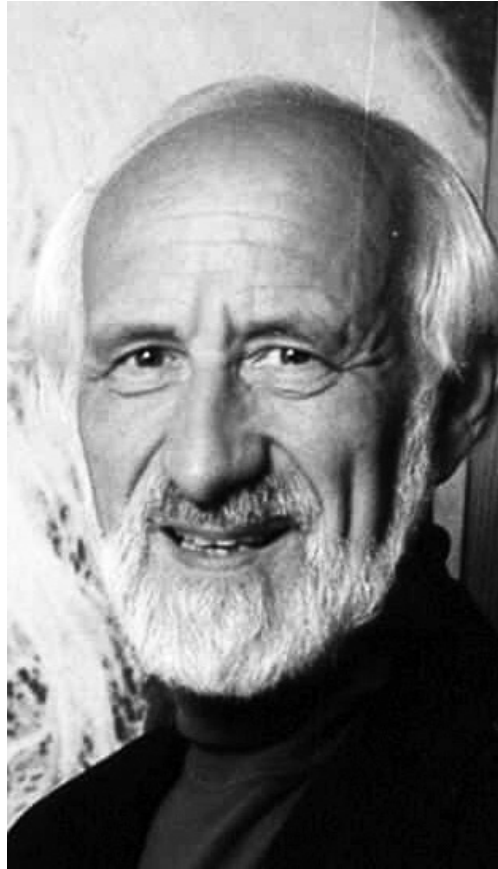
Han valgte for sig selv en begravelse med gejstlig betjening fra Ullerød Kirke, højskolens nabo og samlever, og det skal nok forstås som udtryk for en respekt for stedets ånd, tradition og historie, snarere end at han med samme selvfølge som Grundtvig skrev under på den apostolske trosbekendelse. For så vidt Ole Vind på den baggrund ikke ville kaldes kristen, må han i sit hinsides finde sig i prædikatet oprørsk konservativ. Hans forhold til historien var præget af både hengivenhed og fremmedgørelse. Han abonnerede på den hermeneutiske pointe, at vi alle er indfældet i historien, og at vi netop derfor ikke kan løbe fra den, herunder dens tragiske indedyrd. Som han skrev i et brev til denne nekrologs forfatter i anledning af nogle kommentarer til disputatsen:

Jeg er helt enig med Niels Højlund, når han i sin anmeldelse af min bog til slut konstaterer, at der er en afgrund mellem Grundtvig og mig – den afgrund rummer jo bl.a. 1. og 2. verdenskrig, Hiroshima, GULAG og Auschwitz (...) For mig kan ingen pinsesalmers tonebrus slå bro over den afgrund – det kan kun den hermeneutisk-idehistoriske dialog med Grundtvig – på vor tids præmisser.

Litteratur

Malm, Lars Gottschau (2009), *Ungdomsoprør og beatmusik*, kandidatspeciale, RUC.

Mejlhede, Jakob (2024), "Mindeord om Ole Vind", Grundtvigs Højskoles årsskrift.

Lars Thorkild Bjørn 12. december 1934-29. september 2024

Lars Thorkild Bjørn *in memoriam*

Kim Arne Pedersen

“Det her bliver du nødt til at spørge Lars Thorkild om!” Mange i den grundtvigske skoleverden og Grundtvigforskningen har tænkt sådan siden efteråret 2024 for i næste nu at huske, at det ikke længere kan lade sig gøre. Lars Thorkild Bjørn er uerstattelig i de kredse, der arbejder med Grundtvigs og grundtvigianismens historie. Han forenede sin enestående viden med en vilje til altid at give den videre til den, der var kørt fast. En vandring med ham på kirkegården ved Ullerød Kirke, bygget af den grundtvigske frimenighed i miljøet omkring Frederiksborg Højskole, i dag Grundtvigs Højskole, var en enestående oplevelse. Hver gravsten fortalte for ham en historie, familieforbindelser blev rullet op, og der blev gjort præcist rede for levnedsløb og indsatser inden for den grundtvigske bevægelse. Bjørn vidste besked.

Selv var Bjørn ud af en af de kendte slægter i den grundtvigske verden med tråde til dansk-amerikanske immigrantmiljøer i USA. I 220 år fulgte sønner i fædres spor som fæstere af Bjørnegården under herregården Hverringe på Hindsholm, og familien bevægede sig fra de gudelige vækkelser til grundtvigianisme i Kerteminde-Dalby Valgmenigheder. Den arv tog Bjørn op, men ikke som landbruger. Han havde gået i Christen Kolds friskole i Dalby, var elev på Frederiksborg Højskole i 1953-54 og uddannede sig i årene 1956-60 på Den Frie Lærerskole i Ollerup, hvor han var aktiv i elevforeningen. Siden virkede Bjørn som højskolelærer i Norge og Danmark, men blev også rejseleder for Eilif Krogager i Tjæreborg Rejseres tidlige år, et arbejde, som talte til den nysgerrighed og videlyst, der var så stor en del af hans personlighed.

En væsentlig indsats blev lagt som fastansat lærer på Grundtvigs Højskole i Hillerød i 1966 til 1989, hvor Bjørn havde stiftet familie. Desuden

blev han erhvervsvejleder under AF Nordsjælland og kunne her bruge sit talent for at omgås og hjælpe unge mennesker.

Det er dog især som formidler og dokumentarist, Bjørn vil blive husket. Med baggrund i den grundtvigsk-koldske fortælletradition skabte han sin egen unikke fremstillingsform, hvor han kombinerede levnedsskildringer i ord med lyd og billeder. Bjørn fotograferede og skabte en række store lysbilledfortællinger om digteren B.S. Ingemann, skolemanden Christen Kold og N.F.S. Grundtvig, hvor han fik en række kunstnere til at nyindsille den relevante musik og de sange, der hørte til. Bjørn gjorde historien levende med sine lysbilleder i forsamlingshuse, sognegårde og skoler over hele landet. Alene fortællingen om Grundtvig løb over lærredet mere end 1.000 gange.

Bjørn var sin tids bedste kender af Grundtvigs boliger og har fotograferet med en grundighed, der imponerer. Selv udsigterne fra Grundtvigs arbejdsværelser fik man adgang til gennem hans billeder, og han har haft afgørende betydning for, at de yngre generationer fik et forhold til den historiske arv. Lykkeligvis er det hele tilgængeligt på hjemmesiden <https://www.grundtvigkold.dk>, hvor en lang række af hans historiske arbejder og artikler også er at finde.

I tilgift dyrkede Bjørn det liv som foreningsmenneske, der fylder så meget i "det grundtvigske". Han var engageret i Det Radikale Venstre, var i en lang årrække formand for Frederiksborg Valgmenighed og lagde en stor arbejdsindsats i Højskolehistorisk Forening. I *Højskolebladet* bidrog hans rubrik "Navnkundige" til at holde mindet om afdøde højskolefolk og deres betydning levende. Bjørns registrering af samtlige danske højskoler gennem tiderne vil blive stående som et uundværligt redskab for historikerne, ligesom han også samlede historien om, hvad der skete med højskolerne i forbindelse med den tyske besættelse i årene 1940-45.

Takket være Bjørns ildhu og evne til at spore ukendt materiale er man blevet opmærksom på kilder, der ellers kunne være endt i glemsel og tab. Et af hans sidste tiltag var således transskriptionen og udgivelsen af de dagbøger, Grundtvigs svigersøn, titulær professor, dr.med. Christian Poulsen førte som stor dreng fra en socialt belastet familie med gang i Grundtvigs hjem i 1860'erne og 70'erne. Men Bjørn nåede også at være historisk konsulent på spillefilmen *Når befrielsen kommer* fra 2023, der fortæller historien om tyske flygtninge på danske højskoler efter 1945.

I de mere end 75 år, Grundtvig-Selskabet har eksisteret, har det levet af vekselvirkningen mellem de akademisk skolede forskere og mennesker med en stærk interesse for Grundtvigs liv og forfatterskab. Bjørn repræsenterede den sidste gruppe på fremragende vis og var takket være sit dokumenterende virke mere end blot en interesseret lægmand. Også hans dygtige og rutinerede bidrag som ordstyrer på selskabets generalforsamlinger vil blive savnet. Han var i de senere år fysisk svag, men åndsfrisk og aktiv til det sidste og døde få måneder før sin 90-års fødselsdag. Bjørn efterlader sig ægtefællen Lis Kofoed, døtrene Katrine og Marie, svigersøner og børnebørn.

Et dåbsritual i Grundtvig-arkivalierne

Nils Arne Pedersen

Et håndskrift i Grundtvig-arkivalierne (Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ – 2 B 17), der ikke er nedskrevet af N.F.S. Grundtvig selv, rummer et barnedåbsritual, et ritual for hjemmedøbte børns fremstilling i kirken og et ritual for nøddåb. Håndskriften tyder på, at det må være nedfældet af Peter Andreas Fenger; på lange stræk svarer barnedåbsritualet også til ritualen i Fengers *Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog, som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke* (1874), der ifølge Fenger var udarbejdet i samarbejde med Grundtvig. Artiklen udgiver først håndskriftet og bringer dernæst en kommenteret synopse af håndskriftet og alterbogsforslaget. De løbende kommentarer til synopsisen inddrager også *Forordnet Alter-Bog* (udgaverne 1812, 1830, 1857 og 1867) i sammenligningen, og et enkelt sted sammenlignes 1812-udgaven og håndskriftet ligefrem synoptisk. Håndskrift og alterbogsforslag synes imidlertid at forholde sig til den ældste udgave af den forordnede alterbog – ingen af dem benytter 1819-oversættelsen af Det Nye Testamente. Håndskriftet er kortere end alterbogsforslaget, der desuden gentagne gange afviger fra håndskriftet ved at reducere treenighedens tre personer til den anden, Jesus. Sekundære rettelser i håndskriftet indgår i det trykte alterbogsforslag. Disse iagttagelser leder til den slutning, at håndskriftet rummer det ritual, som Fenger og Grundtvig først havde udarbejdet i en form for samarbejde, mens alterbogsforslaget er Fengers sekundære omarbejdelse: En hel række særlige træk i håndskriftet kan forbindes med udtalelser af Grundtvig, og afvigelserne i alterbogsforslaget må da skyldes Fenger, og det foreslås, at dets koncentration om Jesus kan forstås ud fra Fengers følelsesladede engagement i vækkelserne. Afslutningsvis forklares det nærmere, hvordan ritualen i håndskriftet stemmer med Grundtvigs dåbsteologi, og det diskuteres, om elementer i håndskriftets ritual også indgik i Grundtvigs dåbspraksis i Vartov Kirke.

Indledning

I 1874 udgav sognepræst Peter Andreas Fenger (1799-1878) sit *Forslag til en paany gennemseet Alter-Bog, som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke*. Som Fenger selv forklarede i fortalen, udsprang dette forslag, herunder dets dåbsritual, af et samarbejde med N.F.S. Grundtvig, men Fenger lod også forstå, at han havde arbejdet videre med alterbogsforslagets tekst, efter at det havde været diskuteret med Grundtvig. For nogle år siden forsøgte jeg i en artikel at skelne mellem den tekst, som Grundtvig havde samtykket i, og Fengers efterfølgende rettelser.¹

I min artikel overså jeg imidlertid en vigtig kilde, som Kim Arne Pedersen efterfølgende har gjort mig opmærksom på, nemlig et håndskrift, der indgår i, hvad Det Kgl. Bibliotek betegner som “Blandinger af og om N. F. S. Grundtvig”. Dette håndskrift,² som ikke er skrevet af Grundtvig selv, rummer tre ritualer – et dåbsritual, der er tæt beslægtet med Fengers barnedåbsritual, et ritual for hjemmedøbte børns fremstilling i kirken og et ritual for nøddåb. I det følgende udgives håndskriftet og sammenlignes

¹ Fenger 1874; Pedersen 2021, som jeg henviser til, og desuden min dobbeltartikel om *Guds børn og Fadervor (I)* og *(II)* (Pedersen 2019; Pedersen 2020). Resultaterne fra disse artikler vil jeg ikke gentage, undtagen hvor de kan belyse de nye spørgsmål, der rejses i nærværende arbejde.

² Ny kgl. Samling 3647, 4⁰, “Blandinger af og om N. F. S. Grundtvig” (hvori 3647 I 4⁰ – 2 B 17 indgår), blev overført fra Rigsarkivet til Det Kgl. Bibliotek sammen med Grundtvig-arkivet i 1941 (Nielsen 1943, 143f.), og rigsarkivar Kristian Erslev har anført, at “Blandingspakken stammer vistnok fra Arkivsekretær Bloch” (Erslev 1923, 24). Jørgen Bloch (1839-1910), der virkede på Rigsarkivet, var Grundtvigs søns, Svend Grundtvigs, svoger. Nogle af håndskrifterne i blandingspakken/arkivæskan stammer da også med sikkerhed fra Svend Grundtvig og Bloch: Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ – 1 rummer Grundtvigs *Pilegrimen* og Svends afskrift deraf (se Johansen 1963; Høirup 1948, 7); Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ – 2 A 7 er Blochs afskrift af en rimet tilskrift af Grundtvig (se Johansen 1963a). I arkivæskan indgår desuden breve og aktstykker vedrørende Grundtvigs sindssygdom i 1867 (Nielsen 1943, 143f.), hvilket kan passe med, at netop Svend tog sig af sin far under dennes sindssygdom. Det virker derfor sandsynligt, at arkivæskens indhold først er overgået fra Grundtvigs hjem til Svend og dernæst til Bloch. Det forhold, at arkivæskan i 1941 blev overført til Det Kgl. Bibliotek sammen med Grundtvig-arkivet “Efter Familiens Ønske” (Nielsen 1943, 141), tyder også på, at den stammer fra Grundtvigs hjem, og det gælder dermed efter al sandsynlighed også Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ – 2 B 17.

derpå med Fengers alterbogsforslag. På denne baggrund vil jeg komme med et forslag til, i hvilken sammenhæng håndskriftet blev til, og hvorfor det befinder sig i samlinger relateret til Grundtvig. Afsluttende rejses spørgsmålet, om håndskriftets ritual kan fortælle noget om Grundtvigs konkrete dåbspraksis i Vartov Kirke.

Steen Johansen, der var registrator af dette håndskrift i *Registrant over N. F. S. Grundtvigs Papirer*, bragte samtidig en fortolkning af dets betydning, der også vil indgå i den afsluttende diskussion.³ Johansen, der ikke var opmærksom på ligheden mellem ritualet og Fengers alterbogsforslag, foreslog, at håndskriften var C.J. Brandts, men en sammenligning med håndskriftsprøver fra Brandt og Fenger viser imidlertid klart nok, at pennenføreren netop var Fenger.

Håndskriftet har form af et lille hæfte med seks blade, som Johansen har pagineret s. 1-12, mens s. 1-2 er blanke. Desuden er hver anden side blank, dvs. s. 4, 6, 8 og 10, idet dog sætningen "han giver dig med Menigheden at bede i vor Herres Jesu Christi Navn:" sammen med Fadervor oprindeligt er glemt i slutningen af s. 7, hvor der er angivet et notetegn, der henviser til det tilsvarende på s. 6, som derved ikke er blank. Håndskriftet er skrevet med sort blæk; der er desuden rettelser fra samme hånd, skrevet med den sorte blæk, og disse rettelser er uden tvivl blevet til, samtidig med at teksten blev skrevet, for i nogle tilfælde er et ord udstreget på selve linjen, og rettelserne er derefter anført som det næste ord. I transskriptionen nedenfor er de udstregede ord anført direkte i brødteksten. Andre rettelser er skrevet med blyant og mere sjusket håndskrift; de kan udmærket også være skrevet med samme hånd. Blyantsrettelserne må være senere end rettelserne med blæk; med fodnoter har jeg angivet, om rettelserne er med blæk eller blyant. Da det må antages, at rettelserne repræsenterer det, der var intenderet som den endelige tekst, er de anført i brødteksten, selv når de er anført over linjen. To steder i begyndelsen af teksten er der angivet et blankt ophold, 1-2 cm bredt, andre steder er nogle ord understreget; begge dele er søgt gengivet i denne udgave. Ortografien veksler ejendommeligt mellem "skulde" og "skulle". Som det kan ses i min transskription, er bogstaverne "mm" ofte forkortet "m" med en vandret streg over. Der er

³ Johansen 1963b (upagineret); det fremgår, at selve registreringen blev foretaget den 14. maj 1958.

benyttet forskellige indtryk i begyndelsen af visse linjer, hvilket jeg nogenlunde har søgt at gengive i denne transskription.

Transskription af håndskriftet

Daab

Christne Venner! Efter sin Naades Huusholdning forudsagde og forberedte Herren i de gamle Dage hvad der først i den nye Pagts Tid skulde komme for Lyset til den faldne Menneskeslægts Opreisning og Saliggjørelse. Gud Herren indgik Pagt med Abraham, sin Ven og de Troendes Fader, og lovede ham, at i hans Sæd skulde alle Jordens Slægter velsignes. Den nye Pagt slutter Gud i Daaben efter Christi egen Indstiftelse med dem, der ærlig forsage Djævelen og troe paa Gud Fader og Søn og Hellig-Aand, alt efter Pagtens Ord, og gjør dem deelagtige i den evige Velsignelse, idet Han, med Synds Forladelse, ^{gjør}⁴ giver dem den Hellig-Aand, som med Igjenfødselen begynder og med Helliggjørelsen fuldfører den gode Gjerning i Menigheden til vor Herres Jesu Christi Dag.

Lader os høre det hellige Evangelium, som Markus skriver, (10,13 fg.)

Og de førte smaa Børn til Jesus, at Han skulde røre ved dem; men Disciplene truede dem, som bare dem frem. Men der Jesus det saae blev Han fortørnet og sagde til dem: lader de smaa Børn komme til mig og forhindrer dem ikke; thi Guds Rige hører Saadanne til. Sandelig siger jeg eder: hvo som ikke annāmer Guds Rige ligesom et lidet Barn, han skal ingenlunde komme derind. Og Han tog dem i Favn og lagde Hænderne paa dem og velsignede dem.

Ligesom da vor Herre Jesus Christus i sine Kjøds-Dage tog de smaa Børn i Favn og velsignede dem, saaledes tager i Hans Aands-Dage den Helligaand imod Menighedens Spæde, som bringes til vor Herre Jesus Christus, og opretter paa Hans Vegne Pagten med dem, og døber dem med Hans

⁴ Streget ud med blæk.

Ord, at de, igjēnfødte af Vand og Aand, maae komme ind i Guds Rige og blive den Høiestes Børn, og Arvinger efter Forjættelsen.

Lader os alle bede:

O du den Almægtigste, du evige Gud, vor Herres Jesu Christi Fader! vi raabe til Dig for denne Din Tjener, at Du vil skjænke ham med den hellige Daab Igjēnfødelse til det evige Liv. Herre vor Gud, tag imod ham! og som Din eenbaarne Søn haver sagt: beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal der lukkes op for eder, saa giv ogsaa ham denne,⁵ som bede, Dine Gaver, og oplad Døren for ham, som banker, at han maa faae den evige Velsignelse i dette himelske Bad og arve det Rige, som Du haver os allesamēn lovet og tilsagt med vor Herre Jesus Christus!

Amen!

(Herpaa trædes nærmere til Fonten med Barnet, ~~og~~⁶ eller med hvert Barn især om der ere flere.)

Gud bevare din Udgang og Indgang fra nu og til evig Tid!

Hvad skal Barnet hedde? N.N.

Modtag det hellige Kors ~~Betegnelse~~ Tegn⁷ baade paa dit Ansigt † og paa dit Bryst † til et Vidnesbyrd om, at du tilhører den korsfæstede Herre, Jesus Christus.

N. N. forsager du Djævelen? Ja!

Og alle hans Gjerninger? Ja!

Og alt hans Væsen ? Ja!

Troer du paa Gud Fader, den Almægtigste, Himelens og Jordens Skaber?

Ja!

⁵ ... "ham" er streget ud, og "denne" er tilføjet med blæk over linjen.

⁶ Streget ud med blæk.

⁷ "Betegnelse" er udstreget med blyant, og "Tegn" er tilføjet med blyant over linjen.

Og paa Jesus Christus, Hans eenbaarne Søn, vor Herre, ~~som~~^{er}⁸ undfangen af den Hellig-Aand, født af Jomfru Maria, piint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfoer til Helvede, opstod paa tredie Dag fra de Døde, opfoer til Him̄els, sidder ved Gud Faders den almægtiges høire Haand, derfra Han skal igjenkōme at døme Levende og Døde?

Ja!

Og paa den Hellig-Aand, den hellige, almindelige Kirke, de Helliges Samfund, Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse, og det evige Liv?

Ja!

Vil du paa denne Tro være døbt?

Ja!

N. jeg døber dig i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn!

Amen!

(Nu sættes Huen paa Barnets Hoved og strags bedes saaledes med Haandspaalæggelse:)

Den Almægtigste, Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som dig nu haver igjennfødt ~~for~~^{medelst} af⁹ Vand og den Hellig-Aand, og haver givet dig Synds Forladelse, Han salve dig med sin Naade til det evige Liv, han giver dig med Menigheden at bede i vor Herres Jesu Christi Navn: Vor Fader, Du som er i Himlene! Helliget worde Dit Navn! Tilkom̄e Dit Rige! Skee Din Villie som i Him̄elen saa og paa Jorden! Giv os idag vort daglige Brød! Og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere! Og led os ikke i Fristelse! Men fri os fra det Onde! Thi Riget er Dit og Magten og Æren i Evighed!

Amen!

Fred være med dig!

(Til Fadderne:)

⁸ Udstreget med blyant.

⁹ ... "formedelst" er udstreget med blyant, og ovenover er "af" tilføjet.

De gode Christne, som have været Faddere til dette Barn, de skulle være Vidner, at¹⁰ det er døbt i den hellige Treenigheds Navn. Saa skulle de ogsaa betænke hvad de ere saame Barn skyldige, nemlig at sørge for, saavidt det staaer til dem, at Barnet kan blive oplært i den christelige Børnelærdom, at det maa, naar det opvoxer, blive ved Christus, ligesom det nu ved Daaben er indpodet i Ham!

Fred være med eder!

Hjemmedøbte Børns Fremstilling i Kirken.

Er Barnet hjemmedøbt?	Ja!
Er det døbt i den hellige Treenigheds Navn?	Ja!

Gud bevare din Udgang og Indgang fra nu og til evig Tid!

Amen!

N. N. forsager du Djævelen o.s.v., ligesom ved Daaben.

Kjære Christne! efterdi dette Barn er tilforn døbt i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn, og saaledes haver den Hellig-Aand med Synds Forladelse, da ville vi ikke døbe det igjen. Men Fadderne skulle bære Vidnesbyrd om, at Daabens Pagt med dette Barn her offentlig er gjentaget, og sørge for, saavidt det staaer til dem, at det her blive oplært i den christelige Børnelærdom,¹¹ at det maa naar det opvoxer blive ved Christus, ligesom det ved Daaben er indpodet i ham

(Med Haandspaalæggelse:)

Den Almægtigste, Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som dig haver igjendøbt formedelst Vand og den Hellig-Aand og haver givet dig Synds Forladelse, Han vogte og bevare dig under allehaande Fristelser og Farer, Han lade dig voxe i Viisdom og Alder og Naade for Gud og Mennesker! Hør os vor Fader, Du som er i Himlene o.s.v.

Fred være med eder!

¹⁰ Blyantsklamme tilføjet efter "at", måske for at indføre en tilføjelse, der dog ikke er kommet med.

¹¹ Streget ud med blyant.

Naar Børn, som ere i Livsfare døbes:

Herre vor Gud, tag imod dette Barn i vor Herres Jesu Christi Navn!

Hvad skal Barnet hedde? N. N.

Modtag det hellige Korsens Betegnelse osv.

N. N. forsager du Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen?
Ja!

Troer Du paa Gud Fader og Søn og Hellig-Aand? Ja!

Vil Du paa denne Tro være døbt? Ja!

N. jeg døber dig i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn!
Amen!

(Med Haandspaalæggelse)

Den Almægtigste, Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som dig nu haver
igjenfødt o.sv.

Fader vor, Du som er i Himlene o.s.v.

Fred være med dig!

Sammenligning mellem *Forordnet Alter-Bog*, håndskriftet og
Fengers alterbogsforslag

Håndskriftets dåbsritual rummer lange passager, som det deler med bar-
nedåbsritualet i Fengers alterbogsforslag, og begge kilder rummer et ritual
for hjemmedøbte børns fremstilling i kirken, men håndskriftets ritual for
nøddåb mangler i Fengers alterbogsforslag, der til gengæld har et vok-
sendåbsritual. Selv om håndskriftet og alterbogsforslaget er beslægtede,
er der samtidig nogle markante forskelle, som har afgørende betydning
for fortolkningen; de bliver i det følgende anført synoptisk og løbende

kommenteret.¹² Metodisk er der tale om en deskriptiv-komparativ tekst-analyse, der først beskriver forskelle og ligheder; først derefter bliver det i særlige afsnit forsøgt at forklare de gjorte iagttagelser ud fra Fengers og Grundtvigs forfatterskaber og teologi.

Den komparative tekstanalyse vil også rumme en sammenligning med de officielle barnedåbs- og nøddåbsritualer og ritualet for hjemmedøbte børns fremstilling i kirken, som de forelå i *Forordnet Alter-Bog*. *Forordnet Alter-Bog* var den danske kirkes officielle alterbog, dvs. oprindeligt biskop Hans Bagers alterbog fra 1688, som bl.a. indeholdt de bibeltekster og bønner, som præsterne brugte til gudstjenesterne, samt dåbs- og nadver- og bryllups- og begravelsesritualer. Dåbsritualet i Bagers alterbog var i det store og hele en oversættelse til dansk af Luthers tyske dåbsritual i hans døbebog fra 1526, der igen var baseret på et senmiddelalderligt latinsk forlæg.¹³ Dette dåbsritual var dog i 1783 blevet kraftigt revideret. Under pres fra oplysningsteologien havde biskop Nicolai Edinger Balle fjernet de to indledende besværgelser (eksorcismer) samt den såkaldte “syndflodsbøn” og i stedet indført sin egen lange indledning, en mosaik af bibelske allusioner, der belærte om arvesynd, frelse ved Kristus og dåb. Balle havde også beholdt korstegnelsen, der egentlig var knyttet til besværgelserne, men udvidet de ord, der var knyttet til den, og han føjede også en kombination af 1 Pet 1,3 og Rom 6,4 til ritualet. Det var denne alterbog, med ændringerne fra 1783, som Fengers alterbogsforslag var tænkt som et alternativ til. Der var dog mindre forskelle mellem udgaverne af *Forordnet Alter-Bog*.

Grundtvigs og Fengers samarbejde om alterbogsforslaget begyndte efter 1855,¹⁴ men hvilken alterbogsudgave forudsatte de? Jeg har for en sikker-

¹² I parentes og mindre skrift anfører Fengers alterbogsforslag varianterne ved piger og flere børn, f.eks. “Tjener (Tjenerinde, disse Dine Tjenere, Tjenerinden)”, men da de er uden betydning for sammenligningen, er de udeladt fra synopsen; det samme gælder bemærkninger som “Præsten spørger”, “hertil svarer Menigheden” osv. Kun hvor der er tilsvarende bemærkninger i håndskriftet, er de inddraget for sammenlignings skyld.

¹³ Dåbsritualet i Bagers alterbog forelå også i *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* fra 1685, der desuden rummede rubrikker, der nøjagtigt angav, hvordan de rituelle handlinger skulle udføres. Det var stadig gyldigt i det 19. århundrede, men det har ikke vist sig nødvendigt at inddrage det i denne sammenhæng, undtagen i forbindelse med voksendåb.

¹⁴ Fenger 1874, 5, oplyser selv, at først da han var blevet præst i hovedstaden, begyndte han arbejdet med alterbogsforslaget, og det var i 1855, jf. Pedersen

heds skyld konsulteret *Forordnet Alter-Bog* 1812, 1830, 1857 og 1867.¹⁵ Udgaverne fra 1830, 1857 og 1867 inkorporerede de nytestamentlige tekster fra den nye Frederik VI-oversættelse fra 1819, som Grundtvig havde kritiseret. Derfor er det interessant, om bibelcitater i håndskriftet og alterbogsforslaget kan forbindes med udgaver af *Forordnet Alter-Bog* fra før 1830. Grundtvig ejede desuden en kopi af udgaven fra 1812.¹⁶

Håndskriftet

Daab

Christne Venner! Efter sin Naades Huusholdning forudsagde og forberedte Herren i de gamle Dage hvad der først i den nye Pagts Tid skulde komme for Lyset til den faldne Menneskeslægts Opreisning og Saliggjørelse. Gud Herren indgik Pagt med Abraham, sin Ven og de Troendes Fader, og lovede ham, at i hans Sæd skulde alle Jordens Slægter velsignes.

Fengers alterbogsforslag

Barne-Daab₂

Christne Venner! Efter sin Naades Huusholdning forudsagde og forberedte Herren i de gamle Dage hvad først i den ny Pagts Tid skulde komme for Lyset til den faldne Menneskeslægts Opreisning og Saliggjørelse. Gud Herren indgik Pagt med Abraham, sin Ven og de Troendes Fader, og lovede ham, at i hans Sæd skulde alle Jordens Slægter velsignes. Af hans Efterkommere gennem Isaak og Jakob udvalgte Gud sit Eiendoms Folk, gav dem sin Lov ved Moses og taledet til dem ved alle Propheterne, indtil Han saa i Tidens Fylde sendte sin eenbaarne Søn, født af en Kvinde, Loven undergigen, for at Han kunde frikjøbe dem, som vare under Loven, og vi kunde faae Børneretten.

2021, 161.

¹⁵ Jeg anfører i det følgende ikke sidetal, når jeg citerer fra de fire alterbogsudgaver, men kun årstal. Ritualerne for dåb, fremstilling af hjemmedøbte børn i kirken og nøddåb er i øvrigt helt identiske i udgaverne fra 1857 og 1867.

¹⁶ Jf. *Fortegnelse over N. F. S. Grundtvigs Bibliothek* 1873, 86 nr. 2166; Pedersen 2019, 102 n. 7.

Den nye Pagt slutter Gud i Daaben efter Christi egen Indstiftelse med dem, der ærlig forsage Djævelen og troe paa Gud Fader og Søn og Hellig-Aand, alt efter Pagtens Ord, og gjør dem deelagtige i den evige Velsignelse, idet Han, med Synds Forladelse, gjør giver dem den Hellig-Aand, som med Igjenfødselen begynder og med Helliggjørelsen fuldfører den gode Gjerning i Menigheden til vor Herres Jesu Christi Dag.

Lader os høre det hellige Evangelium, som Markus skriver, (10,13 fg.)

Og de førte smaa Børn til Jesus, at Han skulde røre ved dem; men Disciplene truede dem, som bare dem frem. Men der Jesus det saae blev Han fortørnet og sagde til dem: lader de smaa Børn komme til mig og forhindrer dem ikke; thi Guds Rige hører Saadanne til. Sandelig siger jeg eder: hvo som ikke annæmer Guds Rige ligesom et lidet Barn, han skal ingenlunde komme derind. Og Han tog dem i Favn og lagde Hænderne paa dem og velsignede dem.

Denne vor Herre og Frelser, Jesus Christus, Han slutter i Daaben den nye Pagt med dem, der ærlig forsage Djævelen og ærlig bekynde Troen paa Gud Fader og paa Sønnen Jesus Christus og paa den Hellig-Aand, alt efter Pagtens Ord, og gjør dem deelagtige i den evige Velsignelse idet Han, med Syndsforladelse, giver dem den Hellig-Aand, som baade begynder og fuldfører den gode Gjerning i Menigheden til vor Herres Jesu Christi Dag.

At vor Herre og Frelser ingenlunde vil have de smaa Børn udelukkede fra sit Rige, derom mindes vi ved denne evangeliske Beretning, som vi læse hos Markus i det 10de:

Og de førte smaa Børn til Jesus for at Han skulde røre ved dem; men Disciplene truede dem, som bare dem frem. Men da Jesus det saae blev Han fortørnet og sagde til dem: lader de smaa Børn komme til mig og hindrer dem ikke; thi Guds Rige hører Saadanne til. Sandelig siger jeg eder: hvo som ikke tager imod Guds Rige saaledes som et lidet Barn, han skal ingenlunde komme derind. Og Han tog dem i Favn og lagde Hænderne paa dem og velsignede dem.

I forhold til *Forordnet Alter-Bog* udelader håndskriftet og alterbogsforslaget spørgsmålet, om barnet er hjemmedøbt, og de er også fælles om at erstatte biskop Balles lange indledning med en helt anden, der er kortere. Balle indledte med "Kiere Christne!", men håndskriftet og alterbogsforslaget bruger i stedet det grundtvigske "Christne Venner!". Medens *Forordnet Alter-Bog* fortsætter med korstegnelsen og bede- og bankebønnen og dernæst børneevangeliet, går håndskrift og alterbogsforslag direkte fra indledning til børneevangelium, hvor de altovervejende benytter bibelteksten fra alterbøgerne før 1830: *Forordnet Alter-Bog* 1812, håndskriftet og

alterbogsforslaget lader Jesus blive “fortørnet”, men *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 “vred”. *Forordnet Alter-Bog* 1812 og håndskriftet har “forhindrer” og alterbogsforslaget “hindrer”, men *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 “formener”. *Forordnet Alter-Bog* 1812, håndskriftet og alterbogsforslaget har “komme derind”, men *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 “komme ind i det”. I modsætning hertil må det bemærkes, at disciplene i *Forordnet Alter-Bog* 1812 “lode ilde”, mens håndskriftet, alterbogsforslaget samt *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 alle har “truede”.

Sammenligner vi de to Fenger-tekster, er tendensen næsten overalt, at Fengers alterbogsforslag rummer det samme som håndskriftet, men er længere. I indledningen spinder alterbogsforslaget videre på Guds pagt med Abraham og allusionen til Gal 3,6-4,7, så det kan munde ud i adoptionen som Guds børn (Børneretten). Kun håndskriftets fremhævelse af genfødsel og helliggørelse er udeladt i alterbogsforslaget. Der er desuden en teologisk forskel mellem håndskriftet og alterbogsforslaget: I håndskriftet er det Gud (Fader), der “efter Christi egen Indstiftelse” slutter den nye pagt med dåbskandidaterne, men i alterbogsforslaget er det Jesus Kristus, der slutter den nye pagt med dem. I det følgende skal vi se, at denne forskel dukker op igen i nye sammenhænge.

Med baggrund i stykket om Jesu velsignelse af de små børn fremhæver håndskriftet dernæst, at Helligånden slutter pagt med børnene, og at dåben giver adgang til Guds Rige, status som Guds børn og arvinger:

Håndskriftet

Ligesom da vor Herre Jesus Christus i sine Kjøds-Dage tog de smaa Børn i Favn og velsignede dem, saaledes tager i Hans Aands-Dage den Helligaand imod Menighedens Spæde, som bringes til vor Herre Jesus Christus, og opretter paa Hans Vegne Pagten med dem, og døber dem med Hans Ord, at de, igjænfødte af Vand og Aand, maae komme ind i Guds Rige og blive den Høiestes Børn, og Arvinger efter Forjættelsen.

Lader os alle bede:

Fengers alterbogsforslag

Ligesom vor Herre Jesus Christus fordem tog de smaa Børn i Favn og velsignede dem, saaledes vedbliver Han alle Dage i den Helligaand at tage imod Menighedens Spæde, som bringes til Ham, opretter Pagten med dem og døber dem, for at de igjænfødte af Vand og Aand, maae komme ind i Guds Rige og blive den Høiestes Børn og som Børn Arvinger efter Forjættelsen.

Og da nu dette Barn ønskes bragt til vor Herre Jesus Christus, for at han maa velsigne det, og det ved Ham maa komme til Faderen, saa ville vi ingenlunde hindre det, men heller være med at bære det frem idet vi bede af Hjertet:

Passagen har ingen parallel i *Forordnet Alter-Bog*, men som det ses, genfindes den i Fengers alterbogsforslag – blot er den der udvidet med et stykke, der skal lede frem til bede- og bankebønnen, og dette stykke er sandsynligvis modelleret over den passage, der i *Forordnet Alter-Bog* forbandt børneevangeliet med Fadervor, således i 1812-udgaven: “Saa ville vi og til samme Velsignelse forhielpede dette lille Barn, med vor andægtige Bøn til Gud.” Igen er alterbogsforslaget længere, og teologisk er det igen påfaldende, at mens det ifølge håndskriftet er Helligånden, der i første afsnit tager imod dåbsbørnene, er det i Fengers alterbogsforslag Jesus Christus selv.

I forhold til *Forordnet Alter-Bog* har håndskriftet og alterbogsforslaget flyttet Fadervor og det følgende led, “Gud bevare din Indgang og Udgang” osv., sådan at bede- og bankebønnen kommer kort efter børneevangeliet. Håndskriftets bede- og bankebøn er her tættere på *Forordnet Alter-Bog* end alterbogsforslaget; alligevel er der en række forskelle, som det kan ses her:

Forordnet Alterbog 1812

Håndskriftet

O! almægtige evige Gud, vor Herres Jesu Christi Fader! jeg raaber til dig over denne din Tiener, som beder om din Daabes Gave, og ved den aandelige Igjenfødelse begierer din evige Naade. Herre! tag hannem til dig. Og som du haver sagt: Beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal Eder oplades; Saa giv nu denne, som beder, dine Gaver, og oplad Døren for hannem som banker, at han, kan faae den evige Velsignelse i dette himmelske Bad, og dit Rige, som du haver os allesammen lovet og tilsagt formedelst vor Herre Jesum Christum. Amen!

O du den Almægtigste, du evige Gud, vor Herres Jesu Christi Fader! vi raabe til Dig for denne din Tjener, at Du vil skjænke ham med den hellige Daab Igjenfødelse til det evige Liv. Herre vor Gud, tag imod ham! og som Din eenbaarne Søn haver sagt: beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal der lukkes op for eder, saa giv ogsaa ~~ham~~ denne, som bede, Dine Gaver, og oplad Døren for ham, som banker, at han maa faae den evige Velsignelse i dette himmelske Bad og arve det Rige, som Du haver os allesamen lovet og tilsagt med vor Herre Jesus Christus! Amen!

Håndskriftet erstatter “jeg” i *Forordnet Alter-Bog* med “vi”, hvorved menigheden stærkere fremhæves. Det er ikke helt let at se, hvorfor håndskriftet ikke vil lade dåbsbarnet bede om dåben og begære nåden, medmindre synspunktet er, at barnet først skal bede om indgang i Guds rige som følge af den Guds indgriben, som man beder om. Derimod er det let at se, hvorfor håndskriftet introducerer “Din eenbaarne Søn”: I den oprindelige bede- og bankebøn glides der umærkeligt fra Gud Fader til et Jesus-citat fra Matt 7,7, som om det også er udtalt af Gud Fader. Håndskriftet skelner derimod udtrykkeligt mellem de to personer.

Sammenligner vi imidlertid bede- og bankebonnen i håndskriftet med Fengers alterbogsforslag, gør en anden tendens sig gældende:

Håndskriftet

O du den Almægtigste, du evige Gud, vor Herres Jesu Christi Fader! vi raabe til Dig for denne din Tjener, at Du vil skjænke ham med den hellige Daab Igjenfødelse til det evige Liv. Herre vor Gud, tag imod ham! og som Din eenbaarne Søn haver sagt: beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal der lukkes op for eder, saa giv ogsaa ~~ham~~ denne, som bede, Dine Gaver, og oplad Døren for ham, som banker, at han maa faae den evige Velsignelse i dette himelske Bad og arve det Rige, som Du haver os allesåmen lovet og tilsagt med vor Herre Jesus Christus! Amen!

Fengers alterbogsforslag

Herre Jesus Christus! Du som er med Din Menighed alle Dage indtil Verdens Ende, vi raabe til Dig for denne din Tjener og bede Dig, at Du vil give ham ved den hellige Daab Igjenfødelse til det evige Liv. Herre, vor Frelser, tag imod ham! Og som Du har sagt: beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal der lukkes op for eder, saa giv nu ogsaa denne, som beder, Dine Gaver, og oplad Døren for ham som banker, for at han i det himmelske Bad maa faae den evige Velsignelse og arve Dit Rige, hvortil vi ere udvalgte før Verdens Grundvold blev lagt! Amen.

Mens håndskriftet, som det ses, fastholder, at Gud Fader er modtager af bede- og bankebønnen og skelner klart mellem Faderen og Sønnen, skubber alterbogsforslaget Gud Fader til side og lader bønnen være en eksklusiv henvendelse til Jesus Christus. Åbenbart samme tendens til at fremhæve Jesus på bekostning af de to andre personer i Treenigheden, som vi allerede er stødt på. Der kan nok næppe slutes så meget af, at “denne” i håndskriftet sekundært er føjet til “ham”, og at “denne” også er selve alterbogsforslagets tekst, for “denne” var også ordet i *Forordnet Alter-Bog* 1812, 1830, 1857 og 1867.

Derefter bringer håndskriftet og alterbogsforslaget de tre led udgang-indgang, korstegnelse og forsagelse:

Håndskriftet	Fengers alterbogsforslag
(Herpaa trædes nærmere til Fonten med Barnet, og eller med hvert Barn især om der ere flere.)	Nu føres Barnet (eller er der flere Børn, hvert Barn især) nærmere til Fonten, og Præsten siger:
Gud bevare din Udgang og Indgang fra nu og til evig Tid! Hvad skal Barnet hedde? N.N.	Gud bevare din Udgang og Din Indgang fra nu og indtil evig Tid! hvad skal Barnet hedde? N.N.
Modtag det hellige Korsens Betegnelse Tegn baade paa dit Ansigt † og paa dit Bryst † til et Vidnesbyrd om, at du tilhører den korsfæstede Herre, Jesus Christus.	Modtag det hellige Korsens Tegn baade for dit Aasyn (†) og for dit Bryst (†) til et Vidnesbyrd om, at du tilhører den korsfæstede Herre Jesus Christus!
N. N. forsager du Djævelen? Ja! Og alle hans Gjæringer? Ja! Og alt hans Væsen ? Ja!	N. N. Forsager du Djævelen? Ja! Og alle hans Gjæringer? Ja! Og alt hans Væsen ? Ja!

Mens *Forordnet Alter-Bog* havde indgang-udgang, vender begge tekster rækkefølgen om; de følger dog *Forordnet Alter-Bog* i at spørge om barnets navn straks efter dette led. Håndskrift og alterbogsforslag udelader derefter en lovprisning, der fulgte i *Forordnet Alter-Bog*, og som bestod af en kombination af 1 Pet 1,3 og Rom 6,4; lovprisningen var først kommet ind i det danske dåbsritual i 1783, men som vi skal se, inddrager alterbogsforslaget til gengæld de to bibelsteder efter dåben.

Håndskrift og alterbogsforslag har nu rykket korstegnelsen hen lige før forsagelsen af Djævelen; som nævnt var dette led anbragt i begyndelsen af ritualet i *Forordnet Alter-Bog*, lige efter indledningen. Går vi bagom 1783 til Bagers alterbog og Luthers døbebog, blev selve dåbsritualet indledt med en eksorcisme og fulgt af korstegnelsen – håndskrift og alterbogsforslag genetablerer således en sammenhæng med kampen mod Djævelen, blot er det nu i forbindelse med forsagelsen, ikke en eksorcisme. Før 1783 var sammenhængen mellem Jesu korsfæstelse og korstegnelsen imidlertid ikke eksplicit i ritualet – det hellige kors var blot stærkere end Djævelen. Da biskop Balle afskaffede eksorcismen, ville han beholde korstegnelsen, og derfor ændrede og uddybede han dens betydning med denne formulering:

ring (her citeret fra *Forordnet Alter-Bog* 1812): “Annam det hellige Korsets Betegnelse baade paa dit Ansigt og paa dit Bryst, til et Vidnesbyrd, at du skal troe paa den korsfæstede Herre Jesum Christum.” Vigtigt er det her, at både håndskrift og alterbogsforslag ganske vist bygger videre på Balles formulering, men også står sammen om at erstatte Balles “skal troe” med det præsentiske “tilhører”. Håndskrift og alterbogsforslag adskiller sig derimod på det lille punkt, at mens håndskriftet har “paa dit Ansigt og paa dit Bryst”, har alterbogsforslaget “for dit Aasyn og for dit Bryst”. Derfor er det værd at citere Fengers forklaring i fortalen:

Korset er de Christnes Kjendingsmærke. At de, som døbes, betegnes med Korset, det betyder, at de tilhøre den Korsfæstede, og det gjøre de, baade ifølge Skabningen (Coll. 1, 16 flg.) og Igjenløsningen (1 Cor. 6, 20. 1 Pet. 1, 19). – Det bør hedde “*Tegn*”, ikke “Betegnelse”, og “*for*”, ikke “paa”; der skal ikke røres ved Ansigtet og Brystet, fordi Korsets Tegn er et aandeligt, ikke et legemligt Tegn eller Mærke (Fenger 1874, 22).

Fengers forklaring fra 1874 på “tilhøre” i stedet for “troe paa” må vel også forklare den samme ændring i håndskriftet, og fremhævelsen af barnets rette tilhørsforhold korresponderer godt med den følgende afvisning af Djævelens herredømme. Fortalen understreger alterbogsforslagets ændring af det traditionelle udtryk “Betegnelse” til “Tegn” (men begrundet det i virkeligheden ikke), men det er her af stor vigtighed, at der i håndskriftet først stod “Betegnelse”, som så med blyant er rettet til “Tegn”. Det kunne tyde på, at håndskriftets ritual er primært, men alterbogsforslagets sekundært. I så fald må Fengers let spiritualiserende begrundelse for at skrive “for” og ikke “paa” til gengæld også være sekundær i forhold til håndskriftet og dets bagvedliggende teologi.

Selve forslagelsen følger ganske *Forordnet Alter-Bog*, og derefter kommer selvfølgelig trosbekendelsen:

Håndskriftet

Fengers alterbogsforslag

Troer du paa Gud Fader, den
Almægtigste, Him̄elens og Jordens
Skaber?

Ja!

Og paa Jesus Christus, Hans
eenbaarne Søn, vor Herre, som er
undfangen af den Hellig-Aand, født
af Jomfru Maria, piint under Pontius
Pilatus, korsfæstet, død og begravet,
nedfoer til Helvede, opstod paa
tredie Dag fra de Døde, opfoer til
Him̄els, sidder ved Gud Faders den
almægtiges høire Haand, derfra Han
skal igjenkom̄e at døme Levende og
Døde?

Ja!

Og paa den Hellig-Aand, den hellige,
almindelige Kirke, de Helliges
Samfund, Syndernes Forladelse,
Kjødets Opstandelse, og det evige
Liv?

Ja!

Vil du paa denne Tro være døbt?

Ja!

N. jeg døber dig i Faderens og
Sønnens og den Hellig-Aands Navn!

Amen!

(Nu sættes Huen paa Barnets
Hoved og strags bedes saaledes med
Haandspaalæggelse:)

Troer Du paa Gud Fader, den
Almægtigste, Himm̄elens og Jordens
Skaber?

Ja!

Og paa Jesus Christus, Hans
eenbaarne Søn, vor Herre, undfangen
af den Hellig-Aand, født af Jomfruen
Maria, piint under Pontius Pilatus,
korsfæstet, død og begravet, nedfaren
til Helvede, paa tredie Dag opstanden
fra de Døde, opfaren til Himmels,
siddende ved den almægtige Gud
Faders høire Haand, kommende
derfra igjen at dømm̄e Levende og
Døde?

Ja!

Og paa den Hellig-Aand, den hellige,
almindelige Kirke, de Helliges
Samfund, Syndernes Forladelse,
Kjødets Opstandelse og det evige
Liv?

Ja!

Vil du døbes paa denne Tro?

Ja!

N. Jeg døber dig i Faderens og
Sønnens og den Hellig-Aands Navn!

Amen!

(Nu sættes Huen paa Barnets Hoved).
Præsten (med Haandspaalæggelse paa
Barnets Hoved:)

Den Almægtigste, Gud, vor Herres
 Jesu Christi Fader, som dig nu haver
 igjennfødt formædelst af Vand og
 den Hellig-Aand, og haver givet dig
 Synds Forladelse, Han salve dig med
 sin Naade til det evige Liv, han giver
 dig med Menigheden at bede i vor
 Herres Jesu Christi Navn: Vor Fader,
 Du som er i Himlene! Helliget vorde
 Dit Navn! Tilkomme Dit Rige! Skee
 Din Villie som i Himmelen saa og paa
 Jorden! Giv os idag vort daglige Brød!
 Og forlad os vor Skyld, som og vi
 forlade vore Skyldnere! Og led os ikke
 i Fristelse! Men fri os fra det Onde!
 Thi Riget er Dit og Magten og Æren
 i Evighed!

Amen!

Fred være med dig!

Vor Herre og Frelser Jesus Christus,
 som nu har gjenfødt dig af Vand
 og den Helligaand og givet dig
 Syndsforladelse, Han salve dig med
 sin Naade til det evige Liv!

Fred være med dig!

Lovet være Gud og vor Herres Jesu
 Christi Fader, som efter sin store
 Barmhertighed har igjennfødt os til
 et levende Haab ved Jesu Christi
 Opstandelse fra de Døde; thi ere vi
 begravne med Ham ved Daaben til
 Døden for at, ligesom Christus er
 opreist fra de Døde ved Faderens
 Herlighed, saa skulle og vi føre et
 nyt Levnetsløb. I denne Tro og i
 den sønlige Udkaarelses Aand ville
 vi nu ogsaa, En for Alle og Alle for
 En, bede og raabe i vor Herres Jesu
 Christi Navn:
 Abba, Vor Fader, Du som er i
 Himlene! helliget vorde Dit Navn!
 tilkomme Dit Rige! skee Din Villie
 som i Himmelen saa og paa Jorden!
 giv os idag vort daglige Brød! og

forlad os vor Skyld, som og vi forlade
vore Skyldnere! og led os ikke i
Fristelse! Men fri os ud fra det Onde!
Thi Dit er Riget og Magten og Æren
i Evighed!
Amen!

Også i forhold til trosbekendelsen og døbeordene følger håndskriftet og alterbogsforslaget grundlæggende *Forordnet Alter-Bog*. Det er dog værd at bemærke, at de foretrækker alterbogen fra før 1830: Medens *Forordnet Alter-Bog* 1812 har “Gud Fader, Almægtigste Himlens og Jordens Skaber”, hvilket svarer ret godt til håndskrift og alterbogsforslag, har *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 “Gud Fader, Himmelens og Jordens almægtige Skaber”. I anden trosartikel står *Forordnet Alter-Bog* 1812, håndskriftet og alterbogsforslaget sammen om “eenbaarne Søn”, mens *Forordnet Alter-Bog* 1830, 1857 og 1867 har “eneste Søn”. Alle fire udgaver af *Forordnet Alter-Bog* har “som er undfangen”, men en sekundær rettelse i håndskriftet stryger “som er” før “undfangen”, og dette genfindes i alterbogsforslaget, der kun har “undfangen”. I *Forordnet Alter-Bog* 1812 lød tredje trosartikel: “Troer du paa den Hellig Aand; en hellig christelig Kirke at være, som er hellige Menneskers Samfund; Syndernes Forladelse; Legemets Opstandelse; og efter Døden det evige Liv?” I 1830, 1857 og 1867 var den omskrevet til: “Troer du paa den Helligaand: en hellig christelig Kirke, de Helliges Samfund, Syndernes Forladelse, Legemets Opstandelse og et evigt Liv?” (her citeret fra 1857/1867; 1830 havde “den hellige Aand”). I stedet har håndskriftet og alterbogsforslaget “den hellige, almindelige Kirke” og “Kjødets Opstandelse og det evige Liv”.

Efter vandoverøsningen og døbeordene følger en passage, der begynder med at bekræfte dåben som en virkelig genfødsel, og som Grundtvig kaldte “Forsikkring” (se f.eks. *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*, 26, 28; *Daaben efter Christi Indstiftelse*, 192). Det er et meget gammelt liturgisk led, som jeg i det følgende vil referere til med de latinske indledningsord “Deus omnipotens”, og som første gang er bevidnet hos Ambrosius af Milano (c. 339-397) i *De sacramentis*; det

er dog ikke sikkert, at Grundtvig har været opmærksom på det, men han kendte i hvert fald den latinske version fra *Rituale Romanum*:¹⁷

Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua, & Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum (*hic inungit*) ipse te liniat Chrismate salutis in eodem Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam.

Som det fremgår, var bønningen oprindeligt knyttet til salvelsen; den afskaffede Luther og ændrede derfor også ordlyden, og det var Luthers version, der i dansk oversættelse optrådte i de fire udgaver af *Forordnet Alter-Bog*: “Den almægtigste Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som dig nu haver igjænfødt formedelst Vand, og den Hellig Aand, og haver forladt dig alle dine Synder, han styrke dig med sin Naade til det evige Liv. Amen!” (her citeret fra 1812-udgaven). Både håndskrift og alterbogsforslag bringer en ejendommelig kombination af den før-lutherske version, idet de erstatter “styrke” med “salve”, og den lutherske versions “Naade”. De fire udgaver af *Forordnet Alter-Bog* har alle “formedelst”; det stod der også først i håndskriftet, men det er rettet til “af”, og alterbogsforslaget har også “af”.

Teologisk møder vi den samme tendens, der allerede har optrådt tre gange før: Medens “Deus omnipotens” i håndskriftet drejer sig om “Gud Fader”, er han i alterbogsforslaget erstattet med Jesus Christus.

Både håndskrift og alterbogsforslag har flyttet Fadervor hen efter dåben, men medens håndskriftet med en kort passus knytter Fadervor sammen med “Deus omnipotens” og slutter med fredshilsenen, bringer alterbogsforslaget fredshilsenen straks efter “Deus omnipotens” (der nu i stedet er henvendt til Jesus) og indleder i stedet Fadervor med en lang passage, som er fuldstændig uden parallel i håndskriftet. Fenger har hentet Balles kombination af 1 Pet 1,3 og Rom 6,4, der blev fjernet fra begyndelsen af ritualet, og anbragt dem her, føjet dem sammen med en appel om at “føre et nyt Levnetsløb”, kædet det sammen med Paulus’ “sønlig udkårelse” og Abba-råb, så Fadervor indledes med “Abba”. Ved at begynde med 1 Pet 1,3, der gør Gud Fader til subjekt i dåben, synes det at stride mod Fengers

¹⁷ Ambrosius, *De sacr.* II.24: “Deus, inquit, pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et spiritu sancto concessitque tibi peccata tua, ipse te unguet in uitam æternam” (udg. Botte 1949). *Rituale Romanum* 1689, 33-34; se min argumentation for, at Grundtvig kendte denne tekst, i Pedersen 2019, 111-119.

stærke tendens til kun at lade Jesus være handlende, men det viser nok, at Fengers teologiske afvigelse mere udsprang af en følelse end af en konsistent tanke. Gud Fader skal måske ind her, fordi Fenger vil nævne adoptionen som Guds børn, der dermed optræder tre gange i alterbogsforslaget, mod kun én gang i håndskriftet.

Begge ritualer slutter med Faddertiltalen:

Håndskriftet

De gode Christne, som have været Faddere til dette Barn, de skulle være Vidner, at det er døbt i den hellige Treenigheds Navn. Saa skulle de ogsaa betænke hvad de ere saame Barn skyldige, nemlig at sørge for, saavidt det staaer til dem, at Barnet kan blive oplært i den christelige Børnelærdom, at det maa, naar det opvoxer, blive ved Christus, ligesom det nu ved Daaben er indpodet i Ham!

Fred være med eder!

Fengers alterbogsforslag

De Christne Venner, som have bragt dette Barn til Daaben, de skulle være Vidne til, at den rette christelige Daabspagt er oprettet med dette Barn og at det derefter er døbt i den hellige Treenigheds Navn. Saa skulle de ogsaa lægge paa Sinde, hvad de ere samme Barn pligtige, nemlig at sørge for, saavidt det staaer til dem, at Barnet kan blive oplært i den christelige Børnelærdom, for at det, naar det opvoxer, maa blive ved Christus, ligesom det nu ved Daaben er indpodet i Ham!

Fred være med eder!

De følger ret godt *Forordnet Alter-Bog*, kun er den eksplicitte omtale af forældrenes død udeladt. Igen er alterbogsforslagets form længere end håndskriftets – det har føjet dåbspagten til døbeordene, et godt grundtvigsk træk.

Endelig lader ritualerne for døbte børns fremstilling i kirken sig sammenligne:

Håndskriftet

Fengers alterbogsforslag

Hjemedøbte Børns Fremstilling i Kirken.

Hjemmedøbte Børns Fremstilling i Kirken.

Er Barnet hjemmedøbt? Ja!

Er Barnet hjemmedøbt? Ja!

Er det døbt i den hellige Treenigheds Navn? Ja!

Er det døbt paa den christne Tro, i den hellige Treenigheds Navn? Ja!

Gud bevare din Udgang og Indgang fra nu og til evig Tid!
Amen!

Gud bevare din Udgang og Indgang fra nu og til evig Tid! Amen.

Hvad hedder Barnet? N. N.

N. N. forsager du Djævelen o.s.v. ligesom ved Daaben.

N. N.

Forsager du Djævelen? Ja!

Og alle hans Gerninger? Ja!

Og alt hans Væsen? Ja!

Troer du paa Gud Fader, den Almægtigste, Himmels og Jordens Skaber? Ja!

Og paa Jesus Christus, Hans eenbaarne Søn, vor Herre, undfangen ved den Helligaand, født af Jomfruen Maria, piint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaret til Helvede, paa tredje Dag opstanden fra de Døde, opfaret til Himmels, siddende ved den almægtige Gud Faders høire Haand, kommende derfra igjen at dømme Levende og Døde? Ja!

Og paa den Helligaand, den hellige, almindelige Kirke, de Helliges Samfund, Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv? Ja!

Præsten (med Haandspaalæggelse paa Barnets Hoved):

Vor Herre Jesus Christus, som har sluttet Dabens Pagt med dig og døbt dig til Syndernes Forladelse, at du maatte faae den Helligaands Gave, Han vogte dig paa alle dine Veie og lade dig voxte i Viisdom og Alder og Naade hos Gud og Menneskene! Fred være med dig!

(med Haandspaalæggelse paa Barnets eller Børnenes Hoved).

Lader os alle bede!
Fader vor, Du som er i Himlene!
helliget vorde Dit Navn! tilkomme Dit Rige! skee Din Villie som i Himmelen saa og paa Jorden! giv os i dag vort daglige Brød! og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere! og led os ikke ind i Fristelse! men fri os ud fra det Onde! thi Dit er Riget og Magten og Æren i Evighed!

Kjære Christne! efterdi dette Barn er tilforn døbt i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn, og saaledes haver den Hellig-Aand med Synds Forladelse, da ville vi ikke døbe det igjen. Men Fadderne skulle bære Vidnesbyrd om, at Daabens Pagt med dette Barn her offentlig er gjentaget, og sørge for, saavidt det staaer til dem, at det her blive oplært i den christelige Børnelærdom, at det maa naar det opvoxer blive ved Christus, ligesom det ved Daaben er indpodet i ham

Kjære Christi Venner! efterdi dette Barn er tilforn døbt i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn, maae vi ikke døbe det igjen. Men Fadderne skulle bære Vidnesbyrd om, at Daabens Pagt med dette Barn her offentlig er gjentaget og sørge for, saavidt det staaer til dem, at det kan blive oplært i den christelige Børnelærdom, for at det maa, naar det opvoxer, blive ved Christus, ligesom det ved Daaben er indpodet i Ham.

(Med Haandspaalæggelese:)

Den Almægtigste, Gud, vor Herre
 Jesu Christi Fader, som dig haver
 igjenfødt formedelst Vand og den
 Hellig-Aand og haver givet dig Synds
 Forladelse, Han vogte og bevare dig
 under allehaande Fristelser og Farer,
 Han lade dig voxe i Viisdom og Alder
 og Naade hos Gud og Mennesker!

Hør os vor Fader, Du som er i

Himlene o.s.v.

Fred være med eder!

Fred være med eder!

Med de to indledende spørgsmål i begyndelsen følger håndskriftet stort set *Forordnet Alter-Bog* (1812; 1830; 1857; 1867), selv om det udelader de to andre spørgsmål om, hvem der døbte barnet, og om det blev “døbt med bar Vand”. Ligesom ved barkedåbsritualet ændres “Indgang og Udgang” til “Udgang og Indgang”. Mens *Forordnet Alter-Bog* anfører, at “Barnet nævnes”, springer håndskriftet videre til forsagelsen, men skriver så blot, at det følgende skal være ligesom ved dåben. Når *Forordnet Alter-Bog* derpå lader forsagelsen og trosbekendelsen blive fulgt af børneevangeliet, kan vi derfor strengt taget ikke udelukke, at det samme er intenderet i håndskriftet, men det er også muligt, at børneevangeliet ikke skulle med, for det er udeladt i alterbogsforslaget, og mens børneevangeliet i *Forordnet Alter-Bog* munder ud i Fadervor, rykker håndskriftet Fadervor hen til ritualets slutning, parallelt med bønnens plads i dets barkedåbsritual.

Efter Fadervor bringer *Forordnet Alter-Bog* en slags erklæring, her citeret efter 1812-udgaven:

Efterdi kiere Christi Venner dette Barn er tilforn døbt i Navnet Faderens og Sønnens og den Hellig Aands, og allerede haver den Hellig Aand med Synds Forladelse, da ville vi ikke døbe det igien, at vi ei bespotte og forhaane den hellige Aand, hvilket de Faddere skulde vide, saadant Vidnesbyrd for alle andre at frembære, og takke vor Herre og Gud, som det haver taget til Naade ved Jesum Christum. Amen!

Derefter slutter 1812- og 1830-udgaverne med “Deus omnipotens” og fredshilsen, men 1857- og 1867-udgaverne tilføjer Faddertiltalen og endnu en fredshilsen. Håndskriftet overtager begyndelsen af erklæringen indtil “ikke døbe det igien”, men tilføjer så for egen regning, at faddernes vidnesbyrd skal dreje sig om en offentlig gentagelse af dåbspagten, og ender med slutningen på Faddertiltalen; en del af denne slutning er så efterfølgende blevet streget ud. Dette er næppe tilstrækkeligt til at slutte, at håndskriftet forholder sig til 1857- og 1867-udgaven, så der kan ikke etableres en *terminus post quem* for håndskriftet på dette grundlag. Derudover er det værd at bemærke, at håndskriftet i denne sammenhæng har givet “Deus omnipotens” en ny, fremadrettet slutning – måske for at understrege, at den ikke benyttes i en egentlig sakramental sammenhæng. I håndskriftet glider denne nye “Deus omnipotens” så over i Fadervor.

Sammenligner vi nu håndskriftet med alterbogsforslaget, får Fenger uden tvivl en manglende grundtvigsk pointe frem ved at udvide spørgsmålet om dåb i treenighedens navn med et spørgsmål om dåb på den kristne tro – og dette spørgsmål korresponderer for så vidt med håndskriftets nøddåbsritual, som Fenger til gengæld ikke bringer. Fenger har spørgsmålet om barnets navn med og anfører hele forsagelsen og trosbekendelsen, som håndskriftet også forudsætter. Ellers afviger alterbogsforslaget ret kraftigt fra håndskriftet: Den nye “Deus omnipotens” ændres, så den er henvendt til Jesus – det svarer til alterbogsforslagets generelle tendens – og sammen med Fadervor anbringes den direkte efter tilspørgslen. Til slut kommer så kombinationen af erklæring og Faddertiltale, og det virker egentlig mest naturligt, at den kommer til slut, fulgt af en fredshilsen. Her finder vi så det eneste eksempel på en sekundær rettelse i håndskriftet, der ikke er videreført i alterbogsforslaget: I håndskriftet er ordene “og sørge for, saavidt det staaer til dem, at det her blive oplært i den christelige Børnelærdom,” streget ud, men de står alligevel i alterbogsforslaget. Det kan så i denne sammenhæng være, fordi Faddertiltalen senere var kommet med på dette sted i *Forordnet Alter-Bog* fra 1857 og 1867, og at Fenger i 1874 ville tage hensyn til dette forhold.

Nøddåbsritualet mangler i alterbogsforslaget, og derfor bliver håndskriftets ritual ikke gentaget synoptisk her, men det lader sig sammenligne med *Forordnet Alter-Bog*, der indledte med en kort bøn, henvendt til Jesus, på fire linjer, “Om Tid er”, for ellers skulle en kortere på seks ord benyttes, “O Herre Jesu annam dette Barn!” (citerer fra 1812-udga-

ven). Barnet skulle nævnes, og så fulgte døbeformelen. Bagefter var der plads til “Deus omnipotens” og Fadervor. Håndskriftet har også en kort bøn, men henvendt til Gud Fader, og derefter følger spørgsmål om barnets navn, korstegnelse og en forkortet version af “dåbspagten” og derefter døbeformel, “Deus omnipotens” og Fadervor. I håndskriftets ritual betragtes korstegnelse og “dåbspagt” altså som uopgivelige dele af ritualet, selv om de forlænger den kostbare tid.

Håndskriftets oprindelse og Fengers baggrund og intentioner

Der kan for mig at se ikke være nogen tvivl om, at håndskriftets ritualers form er det først udarbejdede, der sekundært er blevet forandret i Fengers alterbogsforslag. Tekstkritikkens princip om *lectio brevior* må være relevant her, selv om det ellers kan være svært at bruge på grund af den modsatrettede tendens, hvor en længere tekst også kunne forkortes. At håndskriftet er ældst, fremgår af flere forhold: Tendensen til at gøre Jesus til ene-handlende i dåben strider mod Grundtvigs teologi. Æstetisk virker alterbogsforslaget overløst, f.eks. når adoptionen som Guds børn nævnes tre gange, men i håndskriftet kun én. Endelig indgår en række små rettelser i håndskriftet i selve alterbogsforslagets tekst; tilsammen får disse tre forhold kumulativ effekt.

Da håndskriftet er skrevet af Fenger og er primært i forhold til hans alterbogsforslag, må dets tilblivelse skulle forstås i sammenhæng med Fengers egne oplysninger om hans samarbejde med Grundtvig; samtidig får vi en sandsynlig forklaring på, hvordan det kom til at ligge mellem Grundtvigs papirer (og derfra gik videre til Svend Grundtvig og Jørgen Bloch).

Fenger, Grundtvigs mangeårige ven og tilhænger, var fra 1827 til 1855 sognepræst for Slots Bjergby og Sludstrup sogne ved Slagelse, hvor han sammen med sin broder (Johannes Ferdinand Fenger) var en af initiativtagerne til “Det sydvestsjællandske Broderkonvent” af yngre pietistiske og grundtvigske præster, der stiftedes i 1833. De mange ikke-rationalistiske præster skyldtes grev Frederik Adolph Holstein (1784-1836) på Holsteinborg, der kunne besætte en stor del af præstestillingerne i området. De gudelige vækkelser, som på denne tid bredte sig i Sydvestsjælland, der blev kendt som “det hellige Land”, udgik ikke fra præsterne, men blev efter-

hånden støttet af dem, og de kom til at lede størstedelen af bevægelsen. Fordi Grundtvig ikke brød sig om konventikler, var han skarpt imod dette engagement, og i begyndelsen fulgte Fenger ham, men senere skiftede han om og holdt på sit trods Grundtvigs protester. Fenger blev ledende for de gudelige forsamlinger, og han var derved med til at hindre, at de gled ud af folkekirken. Det var Fengers appellerende vækkelsesprædiken om Jesus som frelser, som han holdt i Sankt Mikkel's Kirke i Slagelse og bagefter lod trykke, der i 1833 igangsatte pjecefejden den "vestsjællandske krig" med rationalisterne, der fik stor betydning for vækkelsens udvikling.¹⁸

Et egentligt samarbejde mellem Fenger og Grundtvig udspandt sig over mange år i den såkaldte "salmebogssag"; det begyndte med, at Fenger i 1843 renskrev Grundtvigs salmebogstillæg *Psalme-Blade til Kirke-Bod*, der dog blev opgivet, medens det var i trykken.¹⁹ Et andet eksempel er Fengers oversættelse af Rimberts *Vita Anskarii*, hvor han havde fået Grundtvig til at gennemgå hele sin oversættelse.²⁰ Fengers samarbejde med Grundtvig om alterbogsforslaget skal uden tvivl forstås i forlængelse af og i analogi til deres øvrige samarbejde.

I fortalen til alterbogsforslaget fortæller Fenger selv, at allerede "I mine første Præsteaar havde jeg saa megen Nytte og Glæde af vore Collecter, at jeg nødigt vilde see en Tøddel forandret i dem. Men efterhaanden opdage-

¹⁸ Se Barfod 1878, 28-31, 44-47, om Fengers engagement i vækkelsen og uenigheden med Grundtvig, 33-40 om den "vestsjællandske krig". Barfod 1878, 29, skjuler ikke vækkelsens emotionelle virkemidler eller pietistiske udgangspunkt; således fremhæver han, at Holstein "tilhørte afgjort den tysk-pietistiske retning", og at forsamlingerne brugte "Brorsons salmer, af hvilke flere bleve sungne til mere inderlige og livfulde melodier end koralbogens". Fenger gik ind på dette og brugte selv de brorsonske salmer (se Barfod 1878, 30). Se endvidere fremstillingen i Banning 1961, 16-23, 75-78.

¹⁹ Se Barfod 1878, 70-80, om salmebogssagen og Holm 2002 om *Psalme-Blade til Kirke-Bod*, der nu er under udgivelse ved Jette Holm.

²⁰ Fenger 1863, xiv: "Saa har ogsaa min Ven, Pastor P. W. v. *Wylich* havt den Godhed at sammenholde min Oversættelse med Latinen heelt igjennem. Ligeledes har Biskop *Grundtvig* gennemgaaet det Hele, saa at, dersom Arbeidet findes tilfredsstillende, skyldes det for en stor Deel disse Mænds velvillige Bistand, hvorfor jeg herved meddeler min Tak." Fengers oversættelse er blevet brugt lige til i dag, men i Hans Olriks revisioner og genoptryk (Fenger og Olrik 1885, 1910, 1911, 1926), der udelader Fengers forord, og derfor er Grundtvigs andel i oversættelsen generelt gået i glemmebogen. I det hele taget skal Fengers interesse for Ansgar naturligvis forstås i forlængelse af Grundtvigs.

de jeg dog, at de havde sine Mangler, at de ikke vare uden Plet og Rynke.” Som eksempler på sådanne mangler nævner Fenger bl.a. germanismer, der var sluppet med ved oversættelsen fra tysk, unøjagtige og mindre smagfulde udtryk, eller at evangelielæsningens hovedtanke ikke var truffet. “Jeg fandt saa, at det kunde være nyttigt, om der blev raadet Bod paa disse Feil og Mangler” (Fenger 1874, 5). Med disse overvejelser sigter Fenger til sin tid i Slots Bjergby og Sludstrup, men på denne tid var han også involveret i de samtidige stridigheder om dåbsritualet i alterbogen, hvor han kæmpede på Grundtvigs og Jacob Christian Lindbergs side mod bl.a. stiftsprovst H.G. Clausen og biskop Mynster, og han var således imod forandringer i dåbsritualet, men også i ritualerne for nadver og brudevielse. Fengers første artikel fra 1833 havde titlen “Om Forandringer i Ritual og Alterbog”; af hensyn til samvittighedsfriheden krævede han her dobbelte formularer i alterbogen og løsning af sognebåndet, men ville modstanderne også ændre i selve “*Daabsvilkaaret*”, “*Daabs-Pagten*” (dvs. forsagelsen og trosbekendelsen), måtte det føre til kirkesplittelse.²¹ Som Barfod rigtigt bemærkede om Fengers betænkeligheder ved kollekterne og alterbogen: “Det var altså dog kun *formen*, han havde at anke på, ikke indholdet, ikke den i bønnerne udtrykte tro, og allermindst havde han indvendinger mod indstiftelsesordene ved dåb og nadvere” (Barfod 1878, 91).

I 1855 blev Fenger præst i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn. I fortællingen til alterbogsforslaget fortæller han selv:

Da jeg blev Præst i Hovedstaden og kom til hver tredie Søndag at skulle prædike over Epistlerne, syntes jeg, at det kunde være nyttigt, om ogsaa Epistlerne skinnede igjennem i Collecterne, og jeg prøvede paa at omskrive nogle af dem saaledes, at dette kunde skee. Men dette maatte jeg snart opgive. Jeg kunne ikke gennemføre det (Fenger 1874, 5).

– men Fenger fortæller videre, hvordan han alligevel ikke helt lagde opgaven fra sig:

²¹ Fenger 1833, 84-85, godkender allerede, at man gerne må forbedre formen i alterbogens bønner og formularer, blot det ikke berører “den i Bønnerne og Formularerne udtrykte Troe”; særligt er forandringer i “*Daabs-Pagten selv*” helt uantagelige, jf. i øvrigt Barfod 1878, 92.

Imidlertid syslede jeg dog næsten hver Uge med at tænke paa, hvordan Collecten til den følgende Søndag kunde modtage en lille Forandring, som kunde blive en Forbedring, og stundom talede jeg med mine Omgangsvenner blandt Præsterne derom (Fenger 1874, 6).

Fremstillingen giver således indtrykket af et længere forløb, der godt kan have drejet sig om adskillige år, før Grundtvig blev involveret i arbejdet, og formodentlig fortæller Frederik Barfod om den samme fase, når han angiver, at Fenger, efter at være kommet til Vor Frelzers Kirke, sammen med N.G. Blædel, der var residerende kapellan ved Garnisonskirken, hver anden uge samlede yngre teologer, studenter og yngre præster til såkaldte "kandidatmøder", hvor bl.a. "hele alterbogen blev gennemgået"; Barfod kalder det et privat pastoralseminarium (Barfod 1878, 65-67), men det nævnes ikke af Fenger.

I fortalen til alterbogsforslaget forklarer Fenger endvidere, hvordan han engang foreslog Grundtvig en revision af alterbogens kollekter, og at deres samarbejde derefter kom i stand på den måde, at Fenger oplæste sine egne udkast til ændringer i kollekterne for Grundtvig, der dernæst kommenterede dem med rettelser og tilføjelser, som Fenger noterede ned med blyant for senere at oplæse det reviderede resultat for Grundtvig, der som regel accepterede det. Dernæst afprøvede Fenger imidlertid selv det opnåede resultat og diskuterede det med kolleger, og – det må være implicit i Fengers fremstilling – han foretog nye revisioner (Fenger 1874, 6-7).

Fenger giver desværre ikke en lige så klar fremstilling af, hvordan arbejdsgangen forløb, da han og Grundtvig efter kollekterne arbejdede videre med alterbogen. Han skriver:

Da jeg var færdig med Collecterne bad jeg Biskop Grundtvig ogsaa at gennemgaae med mig de andre Hovedstykker i Alterbogen. Ogsaa dertil var han redebon. Tid og Omstændigheder medførte vel ofte, at der skete Standsninger i vore Forhandlinger, og at de stundom først bleve optagne igjen efter meget lange Mellemrum; men jeg antager, at Arbeidet derved har vundet og ikke tabt, og jeg gaaer nu over til at tale nogle Ord om: Daaben (Fenger 1874, 7).

Det sidste ord i det citerede er Fengers overskrift på det næste afsnit, hvor han redegør for overvejelserne bag sit dåbsritual, men hvor han desværre

ikke forklarer, hvilke betragtninger han og Grundtvig var fælles om, og hvilke der er hans egne. Men han redegør i hvert fald for, hvorfor biskop Balles indledning burde erstattes af “En kort historisk Indledning”, og han fortsætter: “En saadan er forsøgt, og det er den, der efter den nøieste Overveielse og efter altid paany at være drøftet og efterat være omskrevet mange Gange, i det Følgende vil blive fremlagt til Kyndiges Bedømmelse” (Fenger 1874, 7-8). Dette er faktisk Fengers eneste nærmere oplysning om processen bag dåbsritualets tilblivelse, og det antyder en meget mere kompliceret fremgangsmåde end ved kollektterne – ud fra den nærmeste sammenhæng må der tænkes på drøftelser med Grundtvig, men formodentlig også med de præstevenner, som var hans netværk. Fenger gennemgår dernæst hele den resterende del af dåbsritualet, der kommenteres indgående, herunder oversættelsesspørgsmål, og der kan næppe være tvivl om, at mange af hans synspunkter stammer fra Grundtvig, men de bringes i Fengers navn.²²

Den eneste kilde, der bringer oplysninger om Fengers og Grundtvigs samarbejde om alterbogsforslaget, som er uafhængige af Fengers egen fremstilling, stammer fra nordmanden Hans Brun, der er et førstehåndsvidne i forhold til Grundtvigs sene år. Brun anfører, at i forhold til den apostolske trosbekendelse var der to punkter, hvor Grundtvig og Fenger ikke kunne nå til enighed: I første trosartikel ville Grundtvig ikke oversætte *omnipotentem* som “almægtigste”, men som “alraadende”, og i anden trosartikel ville Grundtvig i stedet for “pint under Pontius Pilatus, korsfæstet (...)” (*passus sub Pontio Pilato, crucifixus*) oversætte “pint, under Pontius Pilatus korsfæstet (...)” (*passus, sub Pontio Pilato crucifixus*). Fenger nævner ganske vist ikke direkte uenigheden om disse to spørgsmål, men

²² Fenger 1874, 8-23. Skønt Fenger bringer så mange forklaringer, er han dog overraskende tavs på nogle punkter. Særligt ville man forvente, at han forklarede, hvorfor Fadervor skulle flyttes hen efter selve dåben, men forklaringen mangler (Fenger 1874, 20-22). Heller ikke genindførelsen af “salve” i “Deus omnipotens” nævnes med ét ord. Når jeg anførte (Pedersen 2021, 163), at Fenger må forstå sådan, at arbejdsgangen med “de andre Hovedstykker” var fuldstændig den samme som ved kollektterne, mener jeg nu, at jeg pressede Fengers uklare tekst for meget. I forhold til dåbsritualet kan hans fremstilling godt forstås sådan, at der var adskillige redaktionsrunder sammen med Grundtvig.

han bekræfter den indirekte ved i sin fortale netop at forsvare sig på disse to punkter.²³

Det er da nærliggende at tænke sig, at håndskriftet netop rummer den tekst, som Fenger og Grundtvig efter forhandlinger var blevet enige om – eller næsten enige, for på de to punkter, hvor Fenger ikke ville give sig, står hans tekst. Håndskriftet må være originalen, for blyantsrettelserne passer fuldstændig med Fengers oplysninger om, at han brugte blyant til at indføre nogle af Grundtvigs mundtlige rettelser. Fenger har så taget en kopi med sig, og årsagen til, at Grundtvig har beholdt originalteksten, mens der ellers ikke blandt Grundtvig-arkivalierne er notater fra samarbejdet om den øvrige alterbog, må være, at dåbsritualet havde en fuldstændig central betydning i den grundtvigske teologi.²⁴

En hel række træk i håndskriftets ritual afspejler direkte synspunkter, som Grundtvig havde fremsat i sit forfatterskab og i breve til en af sine tilhængere, Elise Stampe: Håndskriftets indledning forbinder Guds pagt med Abraham med dåbspagten og benytter her udtrykket “den evige Velsignelse”, der går igen i bede- og bankebeden, og i et brev til Stampe havde Grundtvig netop formodet, at dette udtryk i bede- og bankebeden havde sammenhæng med pagten og løftet til Abraham.²⁵ Grundtvig havde kritiseret 1819-oversættelsen af Det Nye Testamente (se nærmere Albeck 1950), og håndskriftet holder sig til en version af *Forordnet Alter-Bog*, der som udgaven fra 1812 benytter børneevangeliet i den tidligere oversættelse, også ved trosbekendelsen ligger håndskriftet tæt på 1812-udgaven. Håndskriftet bringer korstegnelsen lige før forsagelsen, og i et brev til Stampe havde Grundtvig netop forbundet korstegnelse og forsagelse.²⁶ Når håndskriftet ved trosbekendelsen erstatter *Forordnet Alter-Bogs* udtryk “hellig christelig Kirke” og “Legemets Opstandelse” med “den hellige, almindelige Kirke” og “Kjødets Opstandelse”, havde

²³ Brun 1882, II, 718; Fenger 1874, 16-17. Det bekræftes også af Barfod 1878, 96-97, jf. Pedersen 2021, 163-164.

²⁴ Alternativt kunne man tænke sig, at Fenger efter Grundtvigs død har overladt håndskriftet til Svend som et eksempel på sit samarbejde med hans far, men det er svært gennemskueligt, hvorfor han skulle have gjort sådan.

²⁵ Grundtvig til Stampe 18/7 1856 (Christensen og Grundtvig 1926, 560); jf. Pedersen 2019, 116-117; Pedersen 2021, 166-167.

²⁶ Grundtvig til Stampe 1/8 1856 (Christensen og Grundtvig 1926, 564); jf. Pedersen 2019, 118-119; Pedersen 2021, 169.

Grundtvig netop på basis af *Rituale Romanum* krævet det i 1840 i sin afhandling *Daaben efter Christi Indstiftelse* (187-189).²⁷ Når håndskriftet vil genindføre ordet “salve” i leddet “Deus omnipotens”, var det netop blevet krævet af Grundtvig i *Daaben efter Christi Indstiftelse* (193) og i et brev til Stampe.²⁸ I *Daaben efter Christi Indstiftelse* skrev Grundtvig også, at det autoriserede rituals “formedelst” skulle erstattes med “af” (ud fra Joh 3,5), og at “har forladt dig alle *dine* Synder” skulle erstattes med “har givet dig alle Synders Forladelse” (jf. *Rituale Romanum*), som også passede bedre med barnedåb (192-193). Håndskriftet vælger også “af”, og formuleringen “haver givet dig Synds Forladelse” undgår ligeledes at tale om personlige synder.²⁹ Endelig svarer “flytningen af Fadervor” til en række udtalelser af Grundtvig om Fadervor som bestemt for dem, der er blevet døbt, og tilsvarende placeringer af Fadervor efter døbeordene.³⁰

Efter at være nået til enighed med Grundtvig arbejdede Fenger videre med teksterne. Fenger ville gerne fremhæve Jesus som handlende i dåben på bekostning af Gud Fader og Helligånden, så det lader til, at han ikke for alvor har forstået den klassiske økonomiske treenhedslære, hvor alle tre personer virker i alle frelseshandlingerne. Formodentlig var Fenger motiveret af en ureflekteret Jesus-fromhed, for da hans ændring af bede- og bankebønnen senere blev kritiseret af pastor Frederik Vilhelm Wolfgang Topsøe, forsvarede han sig ganske vist ved at henvise til, at alle tre personer døber os, men heraf ser han i virkeligheden ud til at have slut-

²⁷ Jf. Pedersen 2019, 111-112. Se også Fenger 1874, 19-20, om disse to led i tredje trosartikel.

²⁸ Grundtvig til Stampe 18/7 1856 (Christensen og Grundtvig 1926, 560-561); jf. Pedersen 2019, 113, 118; Pedersen 2021, 168. I de to tekster ville Grundtvig ganske vist have indført hele den oprindelige formulering “Han salve dig Selv med Frelsens Olie i den samme Jesus Christus vor Herre”, mens håndskriftet kombinerer med Luthers “Naade”.

²⁹ Fenger 1874, 23, gentager, at “forladt dig alle dine Synder” skal erstattes med “og givet dig Syndsforladelse”, “for at afværge den Misforstand, at det spæde Barn kunde have haft bevidste eller gjørlige Synder”.

³⁰ Grundtvig anfører ofte, at Fadervor kun kan bedes af den, der er blevet døbt og dermed er blevet Guds barn og har fået Helligånden; når Grundtvig tilsvarende opregner de rituelle led ved dåben, er rækkefølgen “korstegnelse – forsagelse – trosbekendelse – døbeord – forsikring (dvs. ‘Deus omnipotens’) – Fadervor – fredlysning” eller evt. “dåbspagt – dåbsord – fredlysning – Fadervor”; se en hel række eksempler og diskussionen om dem i Pedersen 2020, 9-20.

tet, at Jesus så vilkårligt kunne indsættes overalt i stedet for treenighedens to andre personer.³¹ I min tidligere artikel foreslog jeg netop, at det var Fengers egne sekundære ændringer, når Jesus blev indsat i stedet for Gud Fader og Helligånden i bede- og bankebeden og “Deus omnipotens”. Hvor mange andre punkter Fenger ændrede i forhold til den enighed om et ritual, som han først havde nået med Grundtvig, kunne ikke afgøres, før dette håndskrift blev inddraget i diskussionen, for Fenger var jo også selv påvirket af Grundtvig, og derfor var nogle af hans ændringer også i Grundtvigs ånd, f.eks. når Fadervor indledes med Abba, og adoptionen som Guds børn fremhæves stærkt. I min tidligere artikel tvivlede jeg også på, at indføringen i dåbsritualet af det platte udtryk “En for Alle og Alle for En”, der synes at stamme fra Alexandre Dumas’ roman *De tre musketerer*, kunne stamme fra Grundtvig; citatet virker i kraft af sin oprindelse smagløst i sammenhængen. Faktisk har jeg siden bemærket, at “en for alle og alle for en” virkelig var et udtryk anvendt af Grundtvig, men håndskriftet tyder på, at han ikke ville bruge det i dåbsritualet.³²

Hvis Fenger handlede ud fra sin egen følelsesmæssige fromhed snarere end i kraft af teologiske overvejelser, når han erstattede de komplicerede trinitariske udtryk med en enkel henvisning til Jesus, kan det skyldes, at hans påvirkning fra Grundtvig kappedes med en bredere påvirkning fra den vækkelse, han selv havde stillet sig i spidsen for. I forhold til “følelsens” friløb hos Fenger og de uheldige sproglige udtryk er det værd at bemærke, hvordan biskop Christian Ludwigs (1877-1930) i 1928 netop

³¹ Topsøe 1875, 669, havde påpeget, at “Vi blive jo dog ikke gjenfødte af Kristus (altsaa gjorde til hans Børn), men vi blive gjenfødte af Gud Fader, altsaa gjorde til Guds kjære Børn ved den Helligaand (ved Vand og Aand) *for Jesu Kristi Skyld*. Kristus bliver jo, naar vi er gjenfødte, vor Broder, men ikke vor Fader.” Fengers svar (1875, 733-734) var ikke overbevisende: I tråd med traditionen og Luther anførte han, at det ikke er “os, der døber, men Faderen og Sønnen og den Helligaand ved vor Tjeneste”, og sluttede deraf, at “[i] forskjellig Sammenhæng kan vi da sige baade om Faderen og om Sønnen og om den Helligaand, at han døber os”. I kraft af, at bede- og bankebeden fulgte lige efter børneevangeliet, hvor Jesus velsigner de små børn, mente Fenger, at bønnen kunne henvendes til Jesus, men han forklarede ikke, hvorfor han også havde ændret “Deus omnipotens” og i det hele taget udskiftet Faderen og Helligånden med Sønnen gennem næsten hele sit alterbogsforslag. Se i øvrigt også Pedersen 2021, 173-176.

³² Pedersen 2021, 171-172; Grundtvig bruger udtrykket i “Mine Christelige Grund-Sætninger”, 822: “een for alle og alle for een”.

fremhævede sentimentaliteten og de stødende sproglige mangler i mange af alterbogsforslagets kollekker.³³

Fengers alterbogsforslag tilføjede et voksendåbsritual, som formodentlig ikke var diskuteret med Grundtvig, siden det mangler i håndskriftet. Det er svært at afgøre, hvad der her kan have været Fengers motiv: Der er intet voksendåbsritual i *Forordnet Alter-Bog*, men dog i *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* (84-96), der også var forpligtende. Det er også svært at sige, hvorfor Fenger udelod nøddåbsritualet – det kan kun være et gæt, at han ville undgå diskussionen, om det ikke var urealistisk at forlænge nøddåben med “dåbspagten”, når sekunder var vigtige i forhold til et døende barn.

Håndskriftet og Grundtvigs dåbspraksis

Forholdet mellem håndskriftets ritual og det autoriserede ritual karakteriserede Steen Johansen sådan, at “teksterne [er] ikke helt identiske: der findes i ms. større afvigelser i ritualernes *prædikena*fsnit og i visse afsnit af bønnerne, medens de centrale dele, forespørgslerne, bekendelsesordene m.v. er de samme” (Johansen 1963b). Johansen, der ikke var opmærksom på sammenhængen mellem håndskriftet og Fengers alterbogsforslag, havde endvidere et særligt bud på, hvordan håndskriftets indhold skulle forklares:

Sandsynligvis er ms. en nedskrift af det dåbsritual m.v., som Gr. benyttede i Vartov kirke, og hvori han har tilladt sig en del friheder, dog som sagt ikke i de centrale afsnit. Tiltalen “Christne Venner” (...) er ægte grundtvigsk. Ifølge det forordnede ritual skulle præsten her i det 19. århundrede sige: Kære kristne. (...) Hvad Brun i sit Grundt-

³³ Ludwigs udtalte sig om Fengers kollekker i en debat med Tage Schack i *Tidehverv*, se Ludwigs 1928, 51: “Naar F. 74 [dvs. Fenger 1874] aldrig er blevet autoriseret til valgfri brug, kommer dette af, at dette forslag trods de mange geniale glimt og gyldne fund, det indeholder, og som vel væsentligt skyldes Grundtvigs gennemgang af Fengers arbejde, vil jeg antage, at grunden maa søges i dets ubegribelige ensidighed, dets iøjnefaldende liturgiske mangler og stærkt sentimentale præg og dets opdyngen af allusioner til teksten, hvortil kommer stødende sproglige mangler.” Hele debatten Schack 1928, 1928a og 1928b – Ludwigs 1928 og 1928a er i øvrigt af interesse for historien om receptionen af Fenger 1874.

vig-værk II 617 fodnote meddeler om Gr.s ord ved korsbetegnelsen før dåben, stemmer ganske med nærværende ms. Dette bestyrker os i, at vi her har en gengivelse af Gr.s dåbsritual m.v. i Vartov.

Johansens formodning om, at Grundtvig i Vartov døbte efter et hjemmegjort, ikke-autoriseret ritual, stemmer ellers ikke med, hvad den Grundtvigforskning, der opstod længe efter Grundtvigs egen levetid, har ment at vide. I 1925 hævdede Holger Begtrup således, at Grundtvig selv kun følte "liden Trang til Ændringer i det nedarvede lutherske Kirkeritual, som for ham var i den bedste Samklang med den oprindelige Kristendom. Han følte ikke en Gang Lyst til nye Tekstrækker eller Kollektter. Og han var en afgjort Modstander af ny Former ved Daab og Nadvertjenesten." Som belæg henviste han til Grundtvigs *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog* fra 1839 (Begtrup 1925, 18-19).

Nu kan der ingen tvivl være om, at Grundtvig i 1839 forsvarede den traditionelle lutherske alterbog mod Mynsters forslag, men det afgørende var, som Begtrup selv var klar over, at den efter Grundtvigs mening var i samklang med den oprindelige kristendom. Og her åbner der sig også en sprække, der forklarer, hvorfor Grundtvig senere var med i et forslag, der ændrede nogle dele af ritualerne, men lod andre uforandrede.

Det var Begtrup selv, og senere Henning Høirup, der påviste, at Grundtvig allerede omkring 1830 var nået frem til sit kendte synspunkt, at dåbspagten (forsagelsen og trosbekendelsen) i historisk forstand var ord af Herrens egen mund, dikteret i de 40 dage mellem opstandelse og himmelfart, selv om det sjældent blev tydeligt udtrykt før 1840'erne.³⁴ Men hvis vi ser nærmere på Grundtvigs bedømmelser fra 1830'erne af dåbsritualets indhold, passer de fuldstændig med dette synspunkt, selv om de 40 dage ikke eksplicit nævnes dér.

Blandt andet på baggrund af kirkekampen, og fordi der var statslige planer om at revidere alterbogen, udsendte Grundtvig i 1834 sin bog *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*. Heri krævede han på den ene side sognebåndets løsning og liturgisk frihed, fordi spørgsmålet om den rette liturgi også drejede sig om troen og derfor var en samvittighedssag, men på den anden side afviste han, at formuleringerne i sakramenternes ritualer kunne bero på "Smag og Behag" (*Den Danske Stats-Kirke upartisk*

³⁴ Begtrup 1936, 135-137; Høirup 1949, 355-358.

betragtet, 19), og anførte i stedet, at sakramenternes ægthed måtte bero på nogle bestemte ord, der indgik i dem; kun var der uenighed om, “*hvor mange* disse Ord ere”, og derfor var det det sikreste at beholde “*det Hele*”, for så måtte man også “*beholde det Væsenlige*” (*Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, 20-21). For Grundtvig var det en salighedssag, at han selv var døbt med den ægte dåb, “*forrettet efter Christi Indstiftelse*”, og han sporede de guddommelige virkninger af denne dåb hos sig selv. Nu vidste han, at han allerede i 1784 var døbt efter det nye ritual uden eksorcismene, men med biskop Balles indledning, og derfor ville han ikke protestere, hvis “Man (...) døbde den Lille efter en *anden Indledning*, naar den kun passede med Troen og Daaben, eller reent udelod hvad jeg ikke anseer for mere væsenligt” (*Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, 22-23).

Derimod ville han studse, hvis man ændrede ved korstegnelsen, fordi han havde en anelse om, at den betød mere, end han forstod, men “*forandrede* Man *virkelig* det Mindste ved *Daabs-Pagten* eller *Daaben selv*, da vilde jeg protestere” (*Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, 23). For Grundtvig var det sikreste altså foreløbig at beholde den eksisterende alterbog, men principielt skelnede han i det eksisterende ritual mellem (1) de led, der var sekundære og uvæsentlige og gerne kunne udskiftes med andre, (2) de meget gamle led, som han anede havde en større betydning, og (3) de uopgivelige led, som Jesus selv havde indstiftet og derfor konstituerede dåben, og som i hvert fald omfattede forsagelsen, trosbekendelsen og vandoverøsningen med døbeordene.

Denne position fastholdt Grundtvig i de følgende år, således også i Grundtvigs *Frisprog*, der altså var et svar til biskop Mynsters alterbogsforslag, der i barkedåbsritualet ville afskaffe den fulde tilspørgsel og i stedet omskrive forsagelse og trosbekendelse for at afslutte med et enkelt spørgsmål, og i “Deus omnipotens” ville ændre, så der ikke mere var tale om genfødsel.³⁵ Grundtvig anførte, at Mynster vil “paanøde os en Daabs-Formular, som vi bestemt veed, hverken i Ansgars eller Luthers

³⁵ Mynsters alterbogsforslag (Mynster 1839) bestod af tre dele (I, II og III), hver med selvstændig paginering. Barkedåbsritualet forelå i I, 68-72. Trods et afsluttede spørgsmål til barnet udsprang Mynsters ændringer åbenbart af modstand mod den lutherske lære om “fides infantium”, for i sit voksendåbsritual beholdt Mynster (I, 81) den fulde tilspørgsel og den oprindelige lutherske version af “Deus omnipotens”, og det fremgår også af de ledsagende bemærkninger, hvor han anfører, at det er stødende, “at der ved Daaben ... henvendes saa mange Spørgsmaal til

Dage har været kirkelig hos os, men er forfattet af Hr. Biskop Mynster efter hvad han fandt ‘Stødende’ eller ‘Koldt’ eller ‘Passende!’” (*Frisprog*, 6). Det vigtige ved Luthers dåbsritual var med andre ord, at det overleverede en meget gammel før-luthersk formel – i det følgende lagde Grundtvig ganske vist meget vægt på, at dåbspagten havde været “et statskirkeligt Arvegods i vor lovlige Besiddelse, der klarlig gik fra Slægt til Slægt i *tre-hundrede Aar*” (*Frisprog*, 26), men når det kom til stykket, så han en fejl hos Mynster, som han havde til fælles med de lutherske ortodokse (“vore ældre Theologer”), nemlig:

hans dunkle og vaklende Forestilling om Daaben “*efter Christi Indstiftelse*” (...) Naar nemlig Hr. Biskop Mynster anfører hvad vi alle maae underskrive, at “kun de af Christus *anordnede Ord* er nødvendige ved en christelig Daab,” da seer Man strax, han dermed kun mener det Ord “jeg døber dig i Navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands,” thi om “Forsagelsen” hedder det kun “den er meget gammel og synes at naae op til det andet Aarhundrede” og om det “Apostoliske Symbolum” at dets Form “vel ikke er den oprindelige, men dog nu i mange Aarhundreder har været vedtaget” (*Frisprog*, 29).

Efter Grundtvigs mening måtte ikke blot døbeformelen, men også dåbspagten kunne føres tilbage ikke blot til Luther og bag ham middelalderen, men til Jesus selv, men i *Frisprog* ville han ikke fremføre sine argumenter, men nøjedes med at skrive, at “Her er ikke stedet at bestride theologiske Anskuelser eller kirkehistoriske Paradoxer” (*Frisprog*, 29).

1840 fulgte så Grundtvigs afhandling *Daaben efter Christi Indstiftelse*, der indgik i hans *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*; jeg har allerede nævnt den tidligere. Her gjorde Grundtvig det klart, at han anså dåbspagten “for et Ord af Herrens *egen Mund*”, udtalt af Jesus før sin himelfart, og “at vi først ved den Tro komme til at smage Evangeliets Velsignelse i hele sin Fylde” (*Daaben efter Christi Indstiftelse*, 190-192), desuden betragtede han også døbeformelen for et mundsord (*Daaben efter Christi Indstiftelse*, 192). I dette skrift betragtedes også “Deus omnipotens” som et mundsord og desuden fredshilsenen (*Daaben efter Christi Indstiftelse*, 192-

det spæde Barn” (III, 26-27). Med rette fokuserede Grundtvig (*Frisprog*, 23-33) her på inkonsekvensen i Mynsters ritual.

194). Derimod regnede Grundtvig (med nogen tvivl) Fadervor og korstegnelsen til de sekundære, men meget gamle og ikke ligegyldige led i dåben (*Daaben efter Christi Indstiftelse*, 194-195). Senere kom Grundtvig til at se Fadervor som et mundsord ved dåben, men ikke “Deus omnipotens”, men det interessante er, hvordan de grundlæggende samme synspunkter kom igen 16 år senere i Grundtvigs to breve til Elise Stampe, som jeg også tidligere har analyseret (se Pedersen 2019, 110-120).

Det er nu vigtigt at holde sig for øje, at håndskriftets ritual ikke fra Grundtvigs synspunkt har været udtryk for en subjektivistisk skalten og valten med dåbsritualet, det, som han kaldte “Smag og Behag” og så på spil i Mynsters ritual. Johansen så helt rigtigt, når han bemærkede, at visse led i håndskriftets ritual var uforandrede i forhold til det autoriserede ritual, andre ikke. Grundlæggende gælder det, at “mundsordene” (dåbspagten, døbeformlen, Fadervor og fredshilsenen) er uforandrede, men Fadervors placering er flyttet hen efter dåben, hvilket svarer til Grundtvigs teologiske forståelse af Fadervors rolle, som jeg tidligere har påvist.³⁶ Andre led, der opfattes som meget gamle, er stort set bevarede uforandrede (bede- og bankebønnen) eller delvis søgt ført tilbage til deres formodede oprindelige form (udgang-indgang ud fra Sl 121,8, “Deus omnipotens”, korstegnensens placering). Endelig er der de led, der er fra 1783, og som Grundtvig har ment at kunne udskifte eller forbedre teologisk (indledningen, citaterne fra 1 Pet 1,3 og Rom 6,4 og ordene ved korstegnelsen).

Men har Johansen nu også ret i, at disse ændringer allerede blev brugt af Grundtvig ved dåb i Vartov Kirke? Et er at ønske forandringer, som man mener er mere kristelige og oprindelige, noget andet at indføre dem på egen hånd, når de ikke var autoriserede til brug. Her havde Johansen en kilde, der taler til fordel for hans synspunkt, nemlig Brun, som nævnt førstehandsvidne i forhold til Grundtvigs sene år, der skrev:

Ved Korstegnelsen før Daaben sagde Grundtvig i senere Aar altid: . . .
 “til et Vidnesbyrd om, at *Du tilhører* (eller skal *tilhøre?*) den *korsfæstede*
 Herre *Jesus Kristus!*” (Brun 1882, II, 617).

³⁶ Se note 30 ovenfor.

Det svarer jo unægtelig til håndskriftets ritual, men det er et interessant spørgsmål, om variationen tilhører/skal tilhøre skyldes Bruns problem med at huske eller kan føres tilbage til en vaklen fra Grundtvig egen side?

En anden kilde, der kunne pege i samme retning, er Eline Boisen, som den 21. august 1864 overværede sit barnebarn Frede Bojsen Ankers barnebarnedåb i Vartov Kirke; hun anfører, at “ogsaa ved Daaben forandrede han mange, mange Ting; men Grundtvig kunde gjøre – hvad han vilde.” Boisen var på dette tidspunkt forbitret på Grundtvig, især på grund af hans lære om trosbekendelsen som stammende fra Jesus selv og den dermed forbundne angivelige “donatistiske” tendens, men også på grund af hans svigt af sin første hustru, og hun skriver også, at “Grundtvig holdt en skrækkelig Prædiken”, men hendes gengivelse af den er ifølge Anna Boisen-Møller ikke korrekt, hvis man sammenligner med den trykte version.³⁷ Det er altså muligt, at Boisen er tendentiøs og overdriver, men det er langt fra sikkert, da vi ved, at Grundtvig tit afveg fra sine egne prædikenmanuskripter.³⁸ I hvert fald mener jeg ikke, at man kan afvise hendes oplysning om, at Grundtvig afveg fra det autoriserede dåbsritual, fordi oplysningen stemmer med, hvad Brun angiver.³⁹

I hvert fald en af de nye formuleringer i håndskriftet var altså allerede praksis i Vartov, men derfra er der et skridt til med Johansen at antage, at

³⁷ Boisen 1999, bd. 2, 914 (citerer); dette hæfte (no. 42) af hendes erindringer er sandsynligvis skrevet i 1870 (bd. 1, 16-17). Se bd. 3, 1041-1048, om hendes afstandtagen fra Grundtvig, 1299-1300, om hendes gengivelse af Grundtvigs prædiken.

³⁸ Således Barfod 1938, 191 (oprindeligt skrevet 1895); også genoptrykt i Johansen og Høirup 1948, 164.

³⁹ Sml. i øvrigt også Boisens bemærkninger i hæfte no. 36 (omhandlende året 1857, men skrevet i sidste del af 1860'erne, se bd. 1, 16), hvor Boisen bl.a. antyder, at Grundtvig ændrede i trosbekendelsens ordlyd, dog uden at specificere det nærmere: Grundtvig er “falden i flere Fristelser, som f E det, at sætte hans egne Meninger om det velsignede Daabsord i Høisædet frem for vor Herre selv – gjøre det til hans Munds Ord med Mirakkelevne – og da man maa opgive disse Phantasier – saa bliver han alligevel ikke den lille Christen – men begynder paa Nyt. – Makker om paa Troes-ordet (det vil han have Lov til) snart skal vi sige ‘jeg troer’ – snart ‘Vi troe’ – snart vil han være Pave – og løse og binde som en Peter – uden at mærke – at – med saadanne Spidsfindigheder om Daabens Gyldighed lukker han sig selv ude fra dens Velsignelse; thi saa er ingen Daab i vore Dage gyldig” (Boisen 1999, bd. 2, 789). Her kan Boisen også have tænkt på Grundtvigs egne forslag til, hvordan trosbekendelsen skulle oversættes til dansk.

det færdige ritual i håndskriftet også var i brug – det ved vi ikke. Fenger antyder, at indledningen blev til, da Grundtvig og han havde indledt deres samarbejde. Men det skal siges, at det virker ejendommeligt, at Brandt og Topsøe entusiastisk tilsluttede sig og fremhævede det element i Fengers alterbogforslag, der drejede sig om at flytte Fadervor hen efter dåben (se nærmere Pedersen 2021, 173-174), som Fenger selv ikke forklarede i sin fortale. Var det, fordi det var en praksis, som de huskede fra Grundtvigs gudstjenester? I denne sammenhæng skal det nævnes, at en række træk i håndskriftet går igen i Fredrik Nielsen og Thomas Skat Rørdams forslag til dåbsritual fra 1893: Ved korstegnelsen erstattes "Betegnelse" med "Tegn", og "skal troe" ændres til "skal tilhøre". Bede- og bankebønnen bringes efter børneevangeliet, og barnet anmoder ikke selv om dåben og nåden: Det lægges i menighedens mund. Det anføres også eksplicit, at det er "din eenbaarne Søn", der har sagt ordene fra bjergprædikenen. I "Deus omnipotens" hedder det "af" og ikke "formedelst" og "Syndernes Forladelse" i stedet for "alle dine Synder" samt "salve dig med sin Naade til det evige Liv." Endelig er Fadervor flyttet hen efter dåben (Nielsen og Rørdam 1893, 8-25). Tidligere har jeg antaget, at disse ændringer var hentet fra Fengers alterbogforslag (Pedersen 2021, 160), og det er også muligt, men det er ikke noget, som de selv fortæller, og det er derfor værd at huske, at Nielsen og Rørdam begge havde gået i kirke i Vartov.⁴⁰

Man kan håbe, at der et eller andet sted stadig findes upublicerede erindringsglimt, som kan kaste lys over Grundtvigs liturgiske praksis i Vartov i den sidste fase af hans liv. Det er muligt, at nogle af grundtvigianernes ønsker om liturgiske ændringer kan spores direkte tilbage dertil, selv om man også må regne med en påvirkning fra Fengers alterbogforslag, hvis udbredelse og brug ikke er nærmere undersøgt, men som man i det mindste ved var i anvendelse i Rødning Frimenighed, sandsynligvis fra samme år, hvor den blev trykt.⁴¹

⁴⁰ Jeg har forgæves søgt efter en diskussion om forslaget til dåbsritual i Nielsen og Rørdams brevveksling i Rigsarkivet og på Det Kgl. Bibliotek.

⁴¹ Efter at Cornelius Appel i 1874 af Vilhelm Birkedal var blevet ordineret til frimenighedspræst, anfører Petersen 1919, 124: "Rødning Højskoles Gymnastiksal indrettede man til Kirke og holdt nu hver Søndag Gudstjeneste efter den danske Folkekirkes Mønster og med Brug af Fengers Alterbog." Jeg skylder Carsten Bach-Nielsen denne henvisning.

Bibliografi

Værker af Grundtvig

- (1834), *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, København, den Wahlske Boghandels Forlag.
- (1839), *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*, København, den Wahlske Boghandel.
- (1840), “Daaben efter Christi Indstiftelse” (“Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne” II), i: *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi* 2 (1840), 171-207.
- (1853), “Mine Christelige Grund-Sætninger”, i: *Dansk Kirketidende* 8, 817-832.

Værker af andre forfattere

- Albeck, Gustav (1950), “Grundtvigs Forsøg som Bibeloversætter”, i: B. Molde (red.) (1950), *Bidrag til Den danske Bibels Historie. Festskrift i Anledning af den danske Bibels 400 Års Jubilæum*, Aarhus, Rosenkilde og Bagers Forlag, 148-150, 154-160, 166-167.
- Banning, Knud (1961), “De sjællandske vækkelser: Sorø, Holbæk og Præstø amter samt Lolland-Falster og Bornholm”, *Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede II*. Udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Anders Pontoppidan Thyssen, København, GEC Gads Forlag.
- Barfod, Frederik (1878), *Peter Andreas Fenger, en levedstegning*, København, Karl Schönbergs Forlag.
- Barfod, Frederik (1938), *Et Livs Erindringer*, København, Berlingske Forlag.
- Begtrup, Holger (1925), “N. F. S. Grundtvig”, i: H.B.P. Barfod (red.), *Vartov-Præster gennem 80 År 1839-1919*, København, G.E.C. Gads Forlag, 9-93.
- Begtrup, Holger (1936), *N. F. S. Grundtvigs danske Kristendom historisk fremstillet*, København, G.E.C. Gads Forlag.
- Boisen, Eline (1999), *Eline Boisens Erindringer*, udgivet af Anna Bojsen-Møller, Bind 1-3, København, Gyldendal.
- Botte, Bernard (udg.) (1949), *Ambroise de Milan Des sacrements Des mystères. Texte établi, traduit et annoté*, Sources chrétiennes 25, Paris, Les éditions du cerf.

- Brun, Hans (1882), *Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. Et Bidrag*, Bind 1-2, Kristiania, Alb. Cammermeyer, Kolding, Konrad Jørgensen, København, Karl Schönberg.
- Christensen, Georg og Grundtvig, Stener (udg.) (1926), *Breve fra og til Grundtvig II: 1821-1872*, København, Gyldendal og Nordisk Forlag.
- Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* (1685), København.
- Erslev, Kristian (1923), *Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede beroende i Rigsarkivet*, København, udg. af Rigsarkivet.
- Fenger, Peter Andreas (1833), "Om Forandringer i Ritual og Alterbog", *Den Nordiske Kirke-Tidende, et Uge-Skrift for Kirken og Skolen* 1833, No 6, 81-90.
- Fenger, Peter Andreas (1863), *Ansgars Levnetsbeskrivelse af Erkebiskop Rimbert, oversat paa Dansk af P.A. Fenger, Sognepræst ved Vor-Frelsers Kirke*, København, Th. Michaelsen og Tillges Forlag.
- Fenger, Peter Andreas (1874), *Forslag til en paany gennemset Alter-Bog, som kunde blive tilladt til Brug i den danske Folkekirke*, København, Thieles Bogtrykkeri.
- Fenger, Peter Andreas (1875), "Nogle Ord i Anledning af Pastor V. Topsøes Bemærkninger ved mit 'Forslag til en paa ny gennemset Alterbog'", *Dansk Kirketidende* 47 (1875), 729-738.
- Fenger, Peter Andreas og Olrik, Hans (1885), *Ansgars Levned oversat af P.A. Fenger. Paa ny udgivet med Noter af Hans Olrik. Med et Forord af Professor, Dr. Fr. Nielsen*, København, Otto B. Wroblewskys Forlag.
- Fenger, Peter Andreas og Olrik, Hans (1910), *Ansgars Levned oversat af P.A. Fenger med oplysende Noter af Prof. dr. phil. Hans Olrik. Paa ny udgivet og bearbejdet af Pastor G. Münster med et Forord af Pastor A. Stricker*, København, Kristeligt Folkebibliothek, Forlagsmagasinet.
- Fenger, Peter Andreas og Olrik, Hans (1911), *Ansgars Levned oversat af P.A. Fenger. Gennemset og forsynet med oplysende Noter af Hans Olrik*, København, Kristeligt Folkebibliothek, Forlagsmagasinet.
- Fenger, Peter Andreas og Olrik, Hans (1926), *Rimbert Ansgars Levned oversat af P.A. Fenger. Gennemset og forsynet med oplysende Noter af Professor Hans Olrik*, 5. udgave, København, Kristeligt Folkebibliotheks Forlag.
- Forordnet Alter-Bog udi Dannemark og Norge, hvori findes de nyelig allernaadigst giorte Forbedringer* (1812), København, Den Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Forordnet Alter-Bog for Danmark* (1830), København, Den Gyldendalske Boghandlings Forlag.

- Forordnet Alter-Bog for Danmark* (1857), København, Den Gyldendalske Boghandling (F. Hegel).
- Forordnet Alter-Bog for Danmark* (1867), København, Den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel).
- Fortegnelse over N. F. S. Grundtvigs Bibliothek, som bortsælges ved offentlig Auction i Klædeboderne Nr. 38 Mandagen den 29. Sept. 1873 Kl. 10* (1873), København, E.C. Løvers Bog- og Nodetrykkeri.
- Holm, Jette (2002), "Psalm-Blade til Kirke-Bod. En brevvæksling mellem Grundtvig og hans præstevener i foråret 1843", i: *Grundtvig-Studier* 2002, årg. 53, 24-73.
- Høirup, Henning (1948), "Pilegrimen og Pilegrimen fra Zante: Grundtvigs Udkast til en apologetisk Fortælling", i: *Grundtvig-Studier* 1948, årg. 1, 7-31.
- Høirup, Henning (1949), *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*, skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet 1, København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Johansen, Steen (1963), "Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ - 1", i: *Registrant over N. F. S. Grundtvigs Papirer. Andre Samlinger*, XXVII, København, udgivet af Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab [upagineret].
- Johansen, Steen (1963a), "Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ - 2 A 7", i: *Registrant over N. F. S. Grundtvigs Papirer. Andre Samlinger*, XXVII, København, udgivet af Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab [upagineret].
- Johansen, Steen (1963b), "Ny kgl. Saml. 3647 I 4⁰ - 2 B 17", i: *Registrant over N. F. S. Grundtvigs Papirer. Andre Samlinger*, XXVII, København, udgivet af Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab [upagineret].
- Johansen, Steen og Høirup, Henning (1948), *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, i udvalg ved Steen Johansen og Henning Høirup, København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Ludwigs, Christian (1928), "Kollektrevisionen af 1923", i: *Tidehverv* 1928, 2. årg., 50-52.
- Ludwigs, Christian (1928a), "Svar på et Svar", i: *Tidehverv* 1928, 2. årg., 84-86.
- Mynster, Jacob Peter (1839), *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København, Jens Hostrup Schultz.
- Nielsen, Fredrik og Rørdam, Thomas Skat (1893), *Ritualet ved Daaben og Nadveren. Et Forslag*, København, G.E.C. Gad.

- Nielsen, Lauritz (1943), *Katalog over Danske og Norske Digteres Originalmanuskripter i Det Kongelige Bibliotek*, København, Munksgaard.
- Pedersen, Nils Arne (2019), “Guds børn og Fadervor (I). Dåbsritualets led og rækkefølge ifølge N.F.S. Grundtvig”, i: *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 82. årg., 99-120.
- Pedersen, Nils Arne (2020), “Guds børn og Fadervor (II). Bibeloversættelse og Abba-råb ifølge N.F.S. Grundtvig”, i: *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 83. årg., 3-21.
- Pedersen, Nils Arne (2021), “Dåbsritualet i P.A. Fengers forslag til alterbog fra 1874”, i: M.S. Sommer, N.A. Pedersen, J.B. Rønkilde, R.H.C. Dreyer, S.E. Mathiassen og A. Pedersen (red.), *Den sete kirke. Festskrift til Carsten Bach-Nielsen*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 159-176.
- Petersen, Thade (1919), “De sønderjydske Frimenigheder”, i: Stricker, P.A. (red.), *Sønderjylland vundet*, Aarhus, De Unges Forlag, 119-137.
- Rituale Romanum* (1689), Pauli V. Pontificis Maximi jussu editum, Editio novissima, Lyon.
- Schack, Tage (1928), “De faste bønner”, i: *Tidehverv*, 2. årg., 18-20.
- Schack, Tage (1928a), “Svar til Hr. Biskop Ludwigs”, i: *Tidehverv*, 2. årg., 73-74.
- Schack, Tage (1928b), “Gensvar”, i: *Tidehverv*, 2. årg., 86.
- Topsøe, Frederik Vilhelm Wolfgang (1875), “Nogle Bemærkninger i Anledning af P.A. Fengers Forslag til en paa ny gjennemset Alterbog”, *Dansk Kirketidende* 43 (1875), 665-672.

Tradition og kuriositet

Melodiangivelser til Grundtvigsalmer i J.C. Lindbergs *Rosen-Kjæden* 1843

John Wedell Horsner

Blandt de mange salmesamlinger, der udkom omkring midten af 1800-tallet, skiller Jacob Christian Lindbergs *Rosen-Kjæden* (1843) sig ud ved adskillige kuriose melodiangivelser, der henviser salmerne til toner fra den udpræget verdslige sang såsom fædrelandssangen, syngespillet og selskabsviserne.

Rosen-Kjædens melodivalg har tidligere mere eller mindre sporadisk været omtalt i den salmehistoriske litteratur, oftest med undren eller hovedrysten. I artiklen tilstræbes en udtømmende klarlæggelse af omfanget og karakteren af Lindbergs melodibrug med særligt henblik på de 66 salmer af N.F.S. Grundtvig, den indeholder. Baggrunden for *Rosen-Kjædens* fremkomst ridses op, og Lindbergs forsvar for brugen af verdslige melodier i en periode med melodimangel belyses og sættes i forbindelse med nogle af samtidens reaktioner.

Samtlige kirkelige og verdslige melodier, Lindberg henviser til i forbindelse med salmerne af Grundtvig, er registreret i bilagene efter artiklen. De verdslige melodier er eftersporet med henblik på at klarlægge deres proveniens og bringes i et særligt melodibilag sammen med første strofe af deres oprindelige verdslige tekst.

Året 1843 indtager en markant plads i dansk salmehistorie. Den kritik af rationalismens *Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798), der havde været hørbar stort set fra dens fremkomst i 1798, var tiltaget, i takt med at en ny tidsånd med romantikken og kirkelige vækkelser vandt indpas gennem 1820'erne og 30'erne. I utilfredshed med den autoriserede salmebogs ret skånselsløse – men tidstypiske – omskrivninger af ældre salmer af bl.a.

Kingo og Brorson fremdroges mange af dem i oprindelig eller nær-oprindelig skikkelse.¹ En mængde nye salmer af bl.a. Grundtvig, Ingemann, Boye og Timm skød frem, og i løbet af 1830'erne så forskellige salmesamlinger dagens lys, dels med henblik på kirken i form af salmebogstillæg, dels til brug i skoler, private forsamlinger og hjem. De grundtvigsk sindede udviste ivrigt initiativ, men også de mere statskirkeligt orienterede var bragt i bevægelse med Sjællands biskop, J.P. Mynster, som den ledende.

De mange nye salmer måtte udstyres med melodihenvisninger for at være anvendelige som fællessange, såvel inden for kirken som uden for. Mange salmer, f.eks. Ingemanns *Høimesse-Psalmer* (1825) og C.J. Boyes salmer fra samlingerne *Aandelige Digte og Sange* (1834-43), var skrevet i versemål fra de foreliggende koralmelodier i Zincks koralbog og af forfatterne selv forsynet med melodihenvisninger. De var således umiddelbart syngelige. Derimod var Grundtvigs salmer ofte skrevet uden melodiforlæg, og alle 401 salmer i hans sangværk fra 1837 stod uden henvisning til melodier. Dette gav både Grundtvig og hans præstevener anledning til adskillige hovedbrud, da de ønskede salmerne i kirkelig brug under anvendelse af kirkeligt egnede melodier. Skønt dette krav til melodierne måtte føre til udelukkelse af adskillige salmetekster, man ikke kunne finde en egnet melodi til, stod især Grundtvig selv fast på det.²

Det skal vises nedenfor, hvordan J.C. Lindberg søgte at løse denne problematik ved i sin samling *Rosen-Kjæden* (1843) at hugge knuden over, idet han ud over at anvende koralmelodier bragte henvisninger til et større antal mere eller mindre udpræget verdslige melodier. Derved kom *Rosen-Kjæden* musikalsk set til at stå i grel kontrast til to andre salmesamlinger, der udkom samme år, hver med sit sigte og med forskelligartet indhold.

Den første var Mynsters af omfang beskedne *Udkast til et Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, der udkom i januar og indeholdt 36 salmer med melodihenvisninger over hver enkelt tekst. Ud over en række

¹ Det mest storstilede opsamlings- og restitueringsarbejde fik udtryk i Carl J. Brandts og Ludvig Helvegs *Den danske Psalmedigtning* 1846-47, hvis to bind rummede 1.106 salmetekster i originaltekst, der tidsmæssigt rakte fra reformationstiden til omkring 1840. Dette brede udvalg var ikke tiltænkt at skulle repræsentere udgavernes egen smag, men skulle give et rimeligt billede af salmedigtningen i dens bredde og med dens "Perler og Pletter" (forordet til bind 2, 1).

² Se Horsner 2020-21.

ældre salmer, flest af Kingo og Brorson, fandtes fem af Ingemann, fire af Boye, en af Timm og en af Grundtvig.³ Mynster ønskede ikke at inddrage nogen salmedigter i redaktionsarbejdet, navnlig ikke Grundtvig, thi “med ham vidste jeg, at det var umueligt at arbeide”.⁴ Hans udkast er af konservativ-elitær observans. “Hvorvidt nu Udvalget og Behandlingen tiltaler den dannede christelige Sands, dette er hvad der ved Udgivelsen ønskes at erfare,” hedder det i bogens forerindring. Mynsters melodivalg er ganske traditionelt og praktisk orienteret, idet han overalt henviser til melodier fra den gængse Zincks koraltbog i den isometriske form, de dér havde, og vel underforstået sunget i det på den tid almindelige overordentligt langsomme tempo.⁵

Mynsters udkast kom i en ny autoriseret udgave i 1845, forøget med 22 salmer og nu med titlen *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*. Tillægget opnåede på kort sigt en ret stor udbredelse, i hvert fald nævner Mynster selv, at der “indtil 30te Novbr. 1846 var solgte 113.292 Exemplarer”.⁶ Men dets største og varigste betydning blev måske, at det (i sin første form som *Udkast*) i begyndelsen af 1843 provokerede Grundtvig til sammen med en række nære præstekollegaer at beslutte sig til at reagere på det ved selv at samle en salmebog, kaldet *Psalme-Blade til Kirke-Bod*. Salmebladene udkom aldrig, men arbejdet med dem foregreb mangt et senere salmebogstillæg, også hvad melodiovervejelser angik.⁷

I november 1843 udsendte Sorø-lektoren Peder Hjort sin samling *Gamle og nye Psalmer* i dens “tredie meget forøgede Udgave”, indeholdende 384 numre og et bemærkelsesværdigt meloditillæg, der indeholdt 27 firestemmigt harmoniserede melodier. Med én undtagelse (nr. 356, kammerherre [W.H.R.R.] Gjeddens melodi til “Alt Kjød er Hø”) optrådte melodierne

³ Udvalget vidner om, hvilke af samtidens salmedigte der imødekom Mynsters indstilling og smag. Den enlige salme af Grundtvig, han havde optaget, var “Søndag Morgen fra de Døde”, og Mynster skriver, at “Grundtvig bemærkede ret vittigt, at dette endda var under den Melodie: ‘Herre jeg har handlet ild’” (Mynster 1854, 268).

⁴ Mynster 1854, 268.

⁵ I deres isometriske form forløb melodierne i lige lange nodeværdier (halvnoter) med fermater ved linjeslutningerne. Taktarten var 2/2, i meget sjældne tilfælde 3/2.

⁶ Mynster 1854, 270.

⁷ Overvejelserne i forbindelse med melodierne til *Psalme-Blade til Kirke-Bod* er udførligt omtalt i Horsner 2020-21, 62 ff.

uden komponistangivelse. Særlig interesse påkalder sig tre melodier under overskriften “fra Norge”. Det drejer sig om kompositioner af Ludvig M. Lindeman, der oprindeligt var fremkommet i meloditillægget til W.A. Wexels’ *Christelige Psalmer* 1840 og hos Hjort tryktes for første gang på dansk grund. To af disse melodier kunne finde anvendelse i *Rosen-Kjæden* og har i øvrigt haft plads i de danske korallbøger frem til i dag, nemlig “Kirken den er et gammelt Huus” og “Hyggelig, rolig” (*Koralbog til Den Danske Salmebog 2003* hhv. nr. 304 og nr. 229).

Hjorts samling udmærker sig i øvrigt ved et længere redegørende forord, som bl.a. indeholder noget så sjældent dengang som nogle i otte “Grund-sætninger” opstillede betragtninger om forholdet mellem ord og tone. Hjort forstår tekst og melodi som udgørende en enhed, der, i hvert fald ideelt set, skal kendetegnes ved “saa meget [som] muligt [at] stemme med hinanden i Aand og Karakter” (punkt et). I punkt fem mener Hjort dog, at “man skal ikke sky at optage verdslige Melodier, naar de ellers passe, blandt de geistlige. Det er skeet tilforn [...]”. I medfør af punkt et må ordet “passe” skulle forstås som passende med teksten i ånd og karakter. Alligevel formaner Hjort tilsyneladende lidt selvmodsigende i punkt seks: “Vore Psalmedigtere burde vist, mer end de altid gjøre, agte paa de Melodier, som forene de fleste kirkelige Egenskaber; især er det at beklage, at Grundtvig oftere forbigaaer dette Hensyn.”⁸ Dette tør vel udlægges således, at Hjort mener, at de nulevende forfattere bør skele til kirkelige melodier i deres valg af metrum. Konklusionen må nok blive, at Hjort var imod den form for musikalsk kontrafaktur, der som en konsekvens af melodimangel til de nye salmer af især Grundtvig og som et udtryk for sangvilje og -glæde bredte sig i ikke ringe grad i de vaktens kredse med et skærende misforhold mellem teksternes og melodiernes ånd og karakter til følge.

Den tredje samling, der som Hjorts udkom i november 1843, havde den poetiske titel *Rosen-Kjæden* med undertitlen *en Samling af Psalmer og aandelige Sange valgte og udgivne af Jac. Chr. Lindberg, Mag. artium*. Bogen var “trykt paa Udgiverens Forlag”.

Mens Mynster var konservativ og Hjort i sammenligning hermed vel nærmest liberal, var Lindberg at finde i forreste grundtvigske linje, i hvert fald hvad levendegørelsen af salmesangen angik, og musikalsk set var han

⁸ Hjort 1843, forordet, VIII f.

visselig ikke nogen kostforagter, ej heller nogen modstander af, hvad man kunne kalde “yderliggående kontrafaktur” som en betegnelse for brugen af helt udpræget verdslige melodier fra vise- eller teaterrepertoiret til salmetekster. Det er Lindbergs mange henvisninger til melodier fra folkevise, fædrelandssange og syngestykker til selskabssange, der gør *Rosen-Kjæden* til noget særligt, og som mere end bogens tekstlige indhold har givet den en plads i salmehistorien.⁹ Lindbergs melodihenvisninger har hidtil ikke været genstand for nogen udtømmende behandling, hvilket er baggrunden for nærværende artikel.¹⁰

Lindbergs to salmesamlinger, *Zions Harpe* fra 1831 og *Rosen-Kjæden* fra 1843, havde deres udgangspunkt i hans afholdelse af såkaldte gudelige forsamlinger. De foregik i København i 1831-32 på hans bopæl ved Kalkbrænderivej på Østerbro og i 1842-44 i Store Kongensgade “for nogle københavnske Smaaborgere”, hvis forsamlinger han havde overtaget efter præsten Ludvig Daniel Hass, som i oktober 1842 rejste som missionær til Smyrna.¹¹ Hass, der var en god bekendt af Lindberg, havde selv i 1841-42 lagt sangbunden med udgivelsen af to hefter med i alt 53 “aandelige Sange” (i realiteten salmer), hvortil han dog med få undtagelser anvendte tidens mest gængse koralmelodier.¹²

Fortalen til *Rosen-Kjæden* fastslår straks samlingens tilknytning til de gudelige forsamlinger:

Det er ikke for den Kreds af christne Venner, for hvis Skyld denne Psalme-Samling nærmest er udgivet, jeg behøver at skrive en Fortale; med et mundtligt Ord er den levende indført i denne Kreds [...]; men for de christne Venner, til hvis Bekjendtskab denne Bog ellers kunde bane sig Vei, bliver det mig nødvendigt at medgive et Forord, der kan sætte dem istand til at forstaae, hvorfor jeg udgav denne Samling, og

⁹ Uden at *Rosen-Kjæden* nævnes ved navn, ligger dens melodibrug til grund for megen aversion, spot og latterliggørelse fra Berggreen 1853 til Glahn 2000 (jf. Horsner 2020-21).

¹⁰ *Rosen-Kjædens* melodihenvisninger har mere eller mindre sporadisk været omtalt i Arnholtz 1952, 27 ff., Wedin 1965-66, 45, Larsen 1984, 71, Vendelbo 1984, 137 f., og Horsner 2020-21, 58 ff.

¹¹ Nygård 1897, 49.

¹² Hass 1841.

hvorfor den har faaet den tildeels usædvanlige Form, hvori den fremtræder (fortalens første side (V)).

Lindberg nævner, at han hovedsagelig har medtaget salmer af Kingo og Brorson (begge i senere bearbejdelser) og af sin samtids digtere, Ingemann, P.C. Kierkegaard, Th. Oldenborg, C.F. Rønne, H. Timm, W.A. Wexels tillige med “et Par enkelte” af sig selv samt bidrag fra en række “christne Lægfolk”. Den ubetinget dominerende salmedigter er dog Grundtvig. Af *Rosen-Kjædens* 280 salmer er de 183 af Grundtvig (originale og bearbejdelser), svarende til godt 65 procent af indholdet.¹³

I fortalen beretter Lindberg, at det ofte har “smertet ham inderligt”, at Grundtvigs sangværk ikke var nået stort længere end som læsebog, at man “blot har den staaende i sin Boghylde” i stedet for at bruge den efter dens hensigt, nemlig som syngesbog. Men “at Psalmerne af Sang-Værket nu blev saa lidet sjungne, kom for en stor Deel deraf, at Melodierne fattedes”.

Den Leilighed, som mine Sammenkomster med flere christne Venner tilbød, benyttede jeg derfor ofte til at foreslaae en fælleds Sang af een og anden af “Sang-Værkets” herlige Sange, som kunde synges efter en allerede bekjendt Melodie, eller som En eller Anden havde forsøgt at sætte Melodie til, og da det i disse kredse gik meget godt dermed, saa at Alle gjerne sang med Liv og Lyst, saa besluttede jeg mig til, at gjøre et Udvalg af saadanne Psalmer, som vi kunde synges, og besørge dette trykt. (fortalen, VI). [...] Med Hensyn til *Melodierne* har denne Samling en usædvanlig Form, hvorom jeg maa forklare mig nærmere (fortalen, IX).

Lindberg forklarer herefter først bogens sindrige registersystem, der gør det muligt at oplede, hvilke melodier der kan bruges til salmerne, idet der ikke er meddelt melodiangivelser over den enkelte salme. Som register I findes et almindeligt alfabetisk register over salmernes begyndelseslinjer, men:

¹³ Johansen II, 225 ff., bringer en liste over samtlige salmer i *Rosen-Kjæden* af eller ved Grundtvig.

naar man vil finde melodien til en Psalme, maa man søge Psalmens Nr. i det tredie Register, og det Tal, som er føiet til der, anviser Melodiens Nr. i det andet Register. Paa denne Maade har det været muligt, paa eengang at angive de forskjellige Melodier, hvorpaa en Psalme kan synges og overlade Sangeren et Valg, han ellers ikke har (fortalen, IX).

Men opledelsen af melodiforslagene er mere kompliceret end som så, idet der skal foretages opslag i alle bogens tre registre og det i en bestemt rækkefølge: Først søges salmens første linje i register I, der meddeler salmens sidetal, men ikke dens nummer, og dette må derfor findes ved at slå op på selve salmeteksten inde i salmebogen. Salmenummeret skal bruges i register III for her at finde den versmålsgruppe, salmen hører til, og denne gruppe kan så ses med et større eller mindre melodiuvalg i register II.¹⁴

Det er således i register II, selve melodiangivelserne skal findes, og dette er opdelt i 109 grupper fordelt efter versemål. Til hvert versemål hører et antal melodier fra én (f.eks. til “Nu bede vi den Helligaand”) til 11 (til “Enhver som troer og bliver døbt”). Og det er blandt disse melodier, man – foruden adskillige koraler – finder et stort udvalg af ikke-kirkelige melodier, ofte af mere eller mindre lystig karakter. Mens Lindberg i *Zions Harpe* og Hass i deres hefter med åndelige sange havde holdt sig til brugen af gængse koralmelodier, udvider Lindberg med *Rosen-Kjæden* den musikalske horisont betragteligt.

I *Rosen-Kjæden* optræder teksterne anonymt, som det også var tilfældet i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* og Mynsters tillæg, formodentlig med den hensigt ved anonymisering at hæve salmerne over det personlige digterniveau, at gøre dem “overpersonlige” eller ligefrem mere sakrosankte. Anonymiteten gjaldt tillige melodierne, som også hos Lindberg er uden komponistangivelse eller oplysninger om proveniens i øvrigt, idet der blot henvises til andre mere eller mindre kendte salmers og sanges melodier eller (underforstået) til egen melodi. Grundtvig fastholdt dette anonymitetsprincip i *Fest-Psalmer* fra de første sangblades fremkomst i 1845 til bogens tiende oplag i 1870. I R.Th. og J.F. Fengers salmehefter til højtiderne 1845-46 anføres navnene på komponisterne af de nyere og helt nye melo-

¹⁴ Jeg meddeler – ud over Lindbergs egen – denne mere præcise brugsanvisning til eventuelle interesserede, da jeg ved arbejdet med *Rosen-Kjæden* selv ville have hilst en sådan velkommen.

dier oven over salmeteksten, en praksis, som fulgtes af bl.a. P.A. Fenger i hans salmebogstillæg. I koralbøgerne til og med Zinck/Weyse 1801/1839 optræder melodierne anonymt, men fra og med Berggreen 1853 meddelte de fleste melodisamlinger til salmebøger komponistnavnene, enten i et register eller i nyere tid over melodierne, eventuelt med kompositions-/udgivelsesår.

Skønt såvel Lindbergs samtid som hans eftertid har hæftet sig næsten udelukkende ved hans brug af verdslige melodier i *Rosen-Kjæden*, skal det dog anføres, at han ved 32 af de i nærværende artikel inddragne 66 Grundtvigsalmer har anført mindst én koralmelodi (og ofte flere) fra tidens gængse koralbog, Zincks fra 1801. Dette traditionelle kirkelige element er således lige så fremtrædende i *Rosen-Kjæden* som det verdslige islæt. Lindberg har generelt taget sin samtids koraler i betragtning, hvor salmeteksternes metrik gjorde det muligt – eller nogenlunde muligt – idet han i nogle tilfælde (f.eks. nr. 122 og 223) skriver “kan lempes efter”, i andre åbenbart blot underforstår noget sådant (f.eks. nr. 134 og 163). Disse tillempelser viser sig ved nærmere efterprøvelse ofte at være ganske vidtgående og kan give anledning til undren over, hvordan noget sådant har kunnet fungere i en fællessyngende forsamling.

Som det fremgår af bilag A1, er 39 forskellige koralmelodier i brug til Grundtvigsalmerne, heraf 37 fra Zincks koralbog og blot to, der kan henføres til den én generation ældre Breitendichs koralbog. Sidstnævnte må i 1843 have været ganske sjældent brugt og tillige stilistisk altmodisch i sit rokokoprægede udtryk,¹⁵ mens de fleste af melodierne fra Zincks koralbog antagelig har været nogenlunde velkendte fra sangen i skoler og kirker. I *Rosen-Kjædens* register II har Lindberg anført koralerne øverst i de forskellige metriske grupper (se bilag B), men det betyder ikke, hvad man kunne fristes til at tro, at Lindberg prioriterede dem højest, da han netop ikke ønskede at foretage nogen prioritering. Hans hensigt var “paa eengang at angive de forskjellige Melodier, hvorpaa en Psalme kan synges og overlade Sangeren et Valg, han ellers ikke har”, nemlig hvis blot én bestemt melodi var anført over hver salme (fortalen, IX). Valget mellem de anførte melodier i register II gives således ganske frit fra sanger til sanger og fra

¹⁵ Breitendichs koralbog var knyttet til Pontoppidans salmebog, og ingen af dem fandt nogen videre udbredelse.

forsamling til forsamling. Og hele det komplicerede registersystem synes primært sat i værk for denne valgfriheds skyld.

Lindberg selv brød sig øjensynlig ikke meget om koralmelodierne, idet hans erfaring havde lært ham,

at længere Psalmer, hvoraf denne Samling indeholder ikke ganske faae, bliver trættende, sløve altsaa istedetfor at oplive, naar de syn- ges med sædvanlige Choral-Melodier, men derimod gaae med Liv og Lyst, naar andre Folke-Melodier benyttes, [og Lindberg lod sig] derfor ikke afholde af de Betæneligheder, der ellers kunde være ved at angi- ve saadanne Folke-Melodier, som kunne bruges [...] Med disse Toner synges nu disse Psalmer i mindre Kredse (fortalen, X).

Det "sløvende" ved afsyngelsen af koralmelodierne såvel i som uden for kirken beroede både på manglen af kvantiteret-varieret rytmik og på syn- getempoet. Kantor Rudolph Bay ved Holmens Kirke bevidnede i 1840 på manges vegne kirkesangens sørgelige tilstand,¹⁶ og Berggreen fulgte trop i 1853.¹⁷ Præsten Th. Fenger beskrev i 1847 en kaotisk salmesang i landsby- kirkerne, "som det ofte i Livet er mødt os",¹⁸ og Grundtvigs karakteristik af forholdene efter indførelsen af *Evangelisk-kristelig Psalmebog* kan læses utallige steder, bl.a. i hans "Psalmebogs-Sagen i Danmark" fra 1845, hvori det hedder, at:

naar *Kirkegængerne* tage liden eller ingen Deel i *Psalmesangen*, der skal netop være *deres* Stemme, da er den enten, som hos Papisterne, Theater-Stads, eller, som hos os, en Uting. [...] Den *Gængse* [Evan- gelisk-kristelig Psalmebog] har allevegne gaaet Haand i Haand med den LigeGYldighed, hvis Præg den bærer, saa hvor den bruges, enten kom- mer man sjelden i Kirke, eller lader Psalmebogen blive hjemme, eller overlader dog helst Sangen til Cantor, Degn og Skolebørn.¹⁹

Eftersom en hel del af koralerne forblev i brug fremover sideløbende med nyere melodier, må det rimeligvis antages, at man rundtomkring efterhån-

¹⁶ Bay 1840, 17.

¹⁷ Berggreen 1853, forordet *Om Menighedssangen*.

¹⁸ Th. Fenger 1847, sp. 119.

¹⁹ Grundtvig 1845, sp. 35.

den satte syngetempoet op, også ud over det særdeles adstadige, A.P. Berggreen angiver med metronomtal i sin melodisamling 1853 med beskedne justeringer i de følgende oplag.²⁰ Et hurtigere koraltempo må især formodes at have gjort sig gældende i grundtvigske menigheder og forsamlinger i det (svindende) omfang, man her anvendte koralmelodier ved siden af de efter omkring 1850 rigeligt tilstrømmende nye komponistmelodier af Rung, Hartmann, Lindeman m.fl. I modsat fald ville diskrepansen mellem koralerne og de nye melodier have været på det nærmeste ubærlig.²¹

Nye, samtidige melodier til Grundtvigsalmer fandtes der ikke mange af i 1843, men i *Rosen-Kjædens* register II kan de tænkes at optræde, omend anonymt, som øverste angivelse i en gruppe. Jeg har heraf udtaget ni mulige melodier af Weyse (3), Lindeman (2), Cora Nyegaard (2), Hans Matthison-Hansen (1) og A.P. Berggreen (1), som er angivet i bilag A2 med kompositionsår. Lindbergs omfattende research, som beskrevet af hans søn (se nedenfor), hans bekendtskab med især brødrene Fenger og hans erfaring fra syngende forsamlinger taget i betragtning tør det anses for sandsynligt, at han har haft kendskab til disse melodier og vidst at benytte dem.²²

Lindbergs brug af koralmelodier kunne næppe forarge nogen, da den repræsenterede tidens gængse praksis. De nykomponerede melodier var skrevet af almindeligt anerkendte komponister med undtagelse af Cora

²⁰ I Berggreen 1853 er koralmelodier i 2/2-takt, f.eks. "Enhver, som troer og bliver døbt" og "Den signede Dag", typisk sat til metronomtal 66 for en fjerdedel, dvs. 33 pr. halvnode, svarende til knap to sekunder. Melodier i 4/4-takt, f.eks. folkemelodien til "Et Barn er født" og Berggreens egen melodi til "Velkommen igjen, Guds Engle smaa", er typisk sat til metronomtal 50 for en fjerdedel, svarende til over et sekund. I forhold hertil er nutidens almindelige syngetempo omtrent dobbelt så hurtigt, for koralerne vedkommende henvend tre gange så hurtigt.

²¹ Det fremgår af Berggreens forord, "Om Menighedssangen" (Berggreen 1853 og flg. udgaver), at de ved melodierne anførte tempi er udtryk for hans egen opfattelse, ligesom i øvrigt hele bogens indhold er det. De kan derfor næppe antages at have haft generel gyldighed, navnlig ikke i grundtvigske kredse, der stod Berggreen fjernt (og vice versa). Ifølge sagens natur må tempoet i salmesangen have udvist større eller mindre lokale udsving.

²² Jf. melodiangivelserne i hans *Jule-Sange fundne i Almindingen paa Daner-Sletten* 1850 og i Fenger, J.F. og R.Th. Fenger 1845-46.

Nyegaards to, som nogle måske ville rynke en smule på næsen ad.²³ Men til gengæld var Lindberg ganske på det rene med, at der fra visse sider ville kunne fremkomme en skarp reaktion på det frejdige verdsligt-musikalske islæt i hans samling:

Vistnok kan det ikke feile, at en saadan Benyttelse af Melodier, der oprindeligt ere bestemte for verdslige Sange, kan synes stødende for en eller anden from Christen, og maaske være paafaldende for Mange, men jeg har i den Henseende fulgt den Overbeviisning, at vi ikke bør vrage Brugen af smukke Melodier, om de oprindeligt end ikke vare bestemte for Psalmer eller aandelige Sange, og jeg haaber ogsaa at fromme Christne ikke vil tage Anstød af denne frihed, naar de erindres om, at det samme har været brugt til andre Tider, og falder naturligt, hvor der kommer noget Liv i Psalme-Sangen (fortalen, IX).

Hvorpå det “naturlige” skulle bero, uddybes ikke. Måske mente Lindberg, at det faldt naturligt eller lå lige for at gribe til mere eller mindre populære folkelige toner, selv i salmesangen, når man var i melodinød? Herefter følger den, man fristes til at sige, sædvanlige henvisning til tidligere tiders praksis. Lindberg nævner i den forbindelse “det første Aarhundrede efter Reformationen” og en række eksempler fra Cassubens salmebøger, ligesom han fører Brorsons *Svanesang* i marken. Mærkeligt nok forbigår han Kingo, hvis bemærkninger i *Aandelige Siunge-Koors Første Part* (fortalen, 10f.) vel ellers ville have understøttet hans argumentation nok så godt.

Lindbergs repertoire af melodier fra folkeviser, fædrelandssange, syngespil og selskabsange (men dog ikke de i begyndelsen af 1800-tallet stadig populære drikkeviser) viser ham som ret ajour med disse genrer og dermed med tidens forskellige sangbøger. Folkeviserne var siden 1814 tilgængelige i Nyrup og Rahbeks pionerarbejde med dets to melodibilag, og repertoire blev senere udbygget med Weyses samlinger 1840 og 1842. Selskabssangene fandt vej til hjemmene via talrige publikationer, jf. litteraturfortegnelsen nedenfor, mens sangene fra populære syngespil af bl.a. Thomas Thaarup og J.L. Heiberg udbredtes fra Det Kongelige Teater. Og navnlig

²³ Berggreens kommentar til Cora Nyegaards melodi til “Reis op dit Hoved” lød: “Fra den 9de Takt en fuld Mands Modulation; thi han kan tydeligt nok ikke styre sin Tunge eller Stemme” (Wedin 1965-66, 55).

fik fædrelandssangen en opblomstring fra omkring 1820 med adskillige sangbøger til følge, redigeret af bl.a. O.D. Lütken (1818), F. Fabricius (1836) og H. Hertz (1836).²⁴

Der var grøde og begejstring i den verdslige fællessang, nok mindre hos almuen end blandt byernes middelklassebefolkning, specielt i København, hvor nye strømninger tidligst fik fodfæste. Man skulle være musikalsk velorienteret og bogstaveligt talt “med på noderne” for at kunne være fortrolig med det verdslige melodirepertoire i *Rosen-Kjæden*, selv i København, hvor Lindberg holdt sine gudelige forsamlinger.

Det er nævnt, at Lindberg, hvor det var muligt, henviste til koralmelodier, af og til ved siden af verdslige melodier. Men i en række tilfælde tillod salmernes metriske opbygning ikke en kirkelig løsning på hans krav om, at salmerne *skulle* synges – og helst med “Liv og Lyst”.

I forbindelse med de undersøgte Grundtvigsalmer i *Rosen-Kjæden* henvises den syngende i 10 af 66 tilfælde, svarende til 15 procent, *udelukkende* til verdslige melodier i en kategori, der kunne kaldes “yderligtgående kontrafaktur”, hvorved jeg forstår brugen af melodier af helt udpræget verdslig proveniens og karakter til salmetekster. Dette afføder spørgsmålet, om enhver af de anførte melodier kunne formodes at være kendt af de syngende, der jo også omfattede såkaldte “jævne mennesker” af ikke-borgerlig observans, og tillige, om diskrepansen mellem ord og toner kunne godtages i forsamlingen. Så vidt vides er der ikke overleveret vidnesbyrd fra deltagerne selv, men ifølge Lindberg i den ovenfor citerede fortale lavede “Folke-Melodierne” ikke så lidt op på sangen og bidrog til dens opstemthed.

De ti Grundtvigsalmer, hvortil der i *Rosen-Kjæden* udelukkende henvises til verdslige melodier, er følgende:

²⁴ Jf. Clausen 1975, 90, 104, 108 ff.

101 En Sædemand	Hr. Zinclar drog over salten Hav Der vanker en Ridder O boer du histoppe, du Ørnebrud
116 Helten, som er Hjælp af Nød	Kommer hid, I Piger smaae
149 Almindelig er Christi Kirke	En Grube staaer i Bjergets Indre
152 Der sad en Svend i Blaamænds Land	Om Dannemarks Kvide der lød en Sang Rolf Skattekonige feig og ræd
177 Er du skriftklog paa Guds Rige	Du hvis Aasyn Glæden tænder
206 Syndernes Forladelse	Naar i Bondens tause Boe
224 Christendom i Verdens Mund	Sørge hvo som sørge vil
259 Er det mueligt, er det sandt	Kommer hid, I Piger smaa
262 Lovsynger Herren, min Mund og mit Indre	Duftende Enge og kornrige Vange
278 Søde Gud, din Engleskare	Du, hvis Aasyn Glæden tænder

Allerede ved brugen af disse 11 forskellige melodier er associationer muliggjort til genrerne folkeviser, teater/syngespil, fædrelandssang og skillingsviser. Se i øvrigt bilag A4 og B.

Det kan ikke nægtes, at melodiforvirring (eller pænere sagt: mangfoldighed) og nødløsninger præger *Rosen-Kjæden* og gør den musikalsk set uoverskuelig. Som i erkendelse heraf bebuder Lindberg i slutningen af sin fortale en ordning på forholdene i form af en snarlig udgivelse af noderne til salmerne "i et særskilt lille Hefte". Antagelig skulle et sådant lille hefte blot indeholde de melodier, der ikke kunne antages at være nogenlunde kendte, eller som ikke allerede forelå trykt i lettilgængelige samlinger som f.eks. koralbøger. Nodeheftet udkom imidlertid aldrig, vel dels fordi Lindberg i 1844 kaldtes til præst i Tingsted på Falster og dermed mistede forbindelsen til de gudelige forsamlinger i København og deres sang, dels fordi hans økonomiske vanskeligheder omkring midten af 1840'erne kan have udelukket at lade noget så relativt kostbart som en nodesamling

trykke.²⁵ I modsætning til de fleste andre af tidens salmesamlinger, der kom i flere, ofte forøgede udgaver (f.eks. Hagens og senere Peter Rørdams og P.A. Fengers) udkom *Rosen-Kjæden* kun i ét oplag.

Om sine ønsker til bogens modtagelse blandt brugerne og sine forhåbninger til den videre musikalske udvikling skriver Lindberg i sin fortales slutning:

Saaledes mener jeg, at [vi] maa, med Hensyn til Melodierne, hjælpe os for det Første, indtil disse kan blive afløste af bedre [...] Som et sådant Forsøg paa at komme til Kundskab om, hvilke Psalmer det christne Folk maatte sætte Priis paa, naar de først lærte dem at kjende ikke ved Læsning men ved Sangen, beder jeg mine Troesbrødre venligst og kjærligst modtage denne Samling, som jeg langt fra ikke ønsker længe i Brug, men kun at den maa forberede en endnu rigere Samling til virkelig levende Kirkebrug hos os (fortalen, X)

Lindberg karakteriserer således beskedent hele sin omfattende salmesamling med alle de mangeartede forarbejder, som må være gået forud, som et "Forsøg". Han vil gerne vide, hvilke salmer der bliver godt modtaget, og han er sig bevidst, at hans melodivalg er en nødløsning i en situation af øjeblikkelig melodimangel. Men han har også fortrøstning til, at noget bedre vil vise sig i form af en salmesamling, ikke som hans til brug i diverse forsamlinger, men til "virkelig levende Kirkebrug", hvorved ifølge sagens natur må forstås en salmebog uden henvisninger til verdslige melodier.²⁶

Det ses ikke, at Lindbergs grundtvigske præstekolleger havde lod eller del i hans arbejde med *Rosen-Kjæden*. Grundtvig eller f.eks. præstebrødrene Fenger eller Peter Rørdam har øjensynligt ikke kommenteret den, hverken før, under eller efter dens fremkomst, og i det arbejde, de netop

²⁵ Baagøe 1958, 362, nævner, at restaureringen af præstegården i Tingsted på Falster, hvortil Lindberg var flyttet i marts 1844, "slog bunden ud af Lindbergs i forvejen dårlige økonomi, så at han kort tid efter gik fallit".

²⁶ Ikke desto mindre erfarede biskop Gad ved en visitats hos Lindberg i Tingsted Kirke i 1848, at denne lod menigheden synge fra *Rosen-Kjæden*, og da han ikke ville rette sig efter biskoppens forbud, indberettede biskoppen sagen. Sammen med andre (og vel alvorligere) forseelser indbragte det ved højesteretsdom Lindberg en bøde på 100 rigsdaler. Baagøe 1958, 362.

samtidig var involverede i med *Psalm-Blade til Kirke-Bod*, tog Lindberg ikke del. Han synes at have arbejdet på egen hånd med henblik på sine gudelige forsamlinger. Disse forholdt Grundtvig sig mere end skeptisk til, og i forbindelse med Lindbergs udgivelse af en salmesamling med forsamlingsudspring har han vel næppe svunget sig op til mere end et *laissez faire*.²⁷ Det står dog fast, at Grundtvig ikke var tilhænger af brugen af verdslige melodier til kirkesalmer.²⁸

Lindberg havde, som citeret, ventet en forarget reaktion på sin brug af verdslige melodier, og den udeblev da heller ikke, men fik et utvetydigt udtryk, da A.P. Berggreen gav den luft i forordet, "Om Menighedssangen", til sin i 1853 udkomne melodibog til *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*. Berggreen var af Roskilde-konventet udpeget til melodiredaktør, og trods løbende uenigheder mellem konventets salmebogsudvalg (navnlig J.F. Fenger) og Berggreen måtte melodibogen alligevel i nogen grad kunne opfattes som sammenhængende med salmebogen, bl.a. fordi melodihenvisningerne i salmebogen relaterede sig til repertoiret hos Berggreen.²⁹

Imidlertid var Berggreen sine egne meningers mand, og i "Om Menighedssangen" benytter han lejligheden til at skose især grundtvigianerne for brugen af alskens upassende verdslige melodier til salmer. Han gør sig en sardonisk fornøjelse af at angive en lang række sådanne melodier, idet han dog ikke nævner, hvor brugen af dem skulle have fundet sted. Samtiden (og mange i eftertiden, eftersom forordet blev stående i bogen gennem et halvt århundrede) tænkte vel, at eskapadernes arnested var Vartov Kirke, men de fleste af de melodier, Berggreen anfører, er sammenfaldende med *Rosen-Kjædens* melodihenvisninger og har således ikke noget med sangen i kirkerne at gøre.

²⁷ At Grundtvig ejede alle Lindbergs salmeudgivelser, herunder *Rosen-Kjæden*, fremgår af *Fortegnelse over den af N.F.S. Grundtvig efterladte Bogsamling*, udgivet i København i 1873, heri numrene 1672, 1673, 1687 og 1774.

²⁸ Jf. Horsner 2020-21.

²⁹ Forholdet mellem Roskilde-konventet og Berggreen led endeligt skibbrud i forbindelse med hans udgivelse af en melodisamling til konventets stærkt grundtvigsk prægede tillæg i 1873. Dette skyldtes Berggreens insisterende fastholden ved sine kirkemusikalske principper og sit melodirepertoire, der afveg stærkt fra det repertoire, der gennem snart en menneskealder var blevet indsundet i de grundtvigske menigheder. Konventet forkastede derfor Berggreens arbejde og søgte først forgæves hjælp hos J.P.E. Hartmann, siden hos Chr. Barnekow. Den af ham sammen med konventets salmeudvalg redigerede melodisamling udkom i 1878.

J.F. Fengers bror, R.Th. Fenger, har åbenbart ment at måtte træde frem med en anmeldelse af Berggreens melodisamling i *Dansk Kirketidende*. Han dadler heri Berggreen for hans bedrevidende og arrogante holdninger, som han opfatter som ufolkelige, og han gendriver Berggreens antydninger af, at upassende verdslige melodier skulle have været brugt f.eks. i Vartov Kirke. Fenger anfører:

Fortalens [Berggreens] Hentydninger til Psalmesangen i Vartou Kirke ere i Sandhed saa tydelige, at enhver Læser kan see hvad der sigtes til. [...] Det var at ønske, at Udg. ligefrem havde nævnt den Retning, han angreb. I saa Fald havde da ikke Psalmesangen i Vartou Kirke kunnet friste den Skjæbne at maatte høre ilde for eller være *med* om at bære Skylden for hvad der muligviis kan være forefalden ved et eller andet Møde i en gudelig Forsamling [...] eller for de stundom ikke velvalgte Melodi-Angivelser i tvende eller flere bibelhistoriske Sangbøger.³⁰

Th. Fenger melder således med rette hus forbi på vegne af Vartov Kirke.³¹

Med de selvbestaltede gudelige forsamlinger og deres fællessang var det naturligtvis en anden sag. Her kunne al con amore-sang forekomme, hvad enten forsamlingerne tilhørte den grundtvigske eller den pietistiske retning. Mens den grundtvigske kirkesang gennem 1850'erne og 60'erne oplevede en opbakning og et kvalitetsløft i form af utallige melodier fra tidens professionelle komponister som f.eks. Lindeman, Hartmann, Rung og Barnekow, fastholdt den pietistiske, senere indremissionske, sang et bredt udvalg af melodier fra de gudelige forsamlinger, for så vidt som den da ikke optog grundtvigske tekster med melodier af samtidige komponister, hvad den faktisk gjorde i et ikke ringe omfang.³²

³⁰ Fenger, Th. 1854, sp. 81 f.

³¹ Jf. Horsner 2020-21.

³² I Indre Missions salmesamlinger fra 1863 og 1866 var hhv. 50 og 43 procent af salmerne af Grundtvig, jf. Balslev-Clausen 1975, 64 og 71. Vedr. senere melodier se Simonsen 1868, i hvilken godt halvdelen af melodierne er af Simonsen selv (en del af amatørisk tilsnit), ca. en sjettedel er forsamlingsmelodier, og ca. en fjerdedel er overtaget fra den grundtvigske kirkesang. Simonsens andel af melodier afspejlede næppe deres udbredelse.

Afsluttende skal citeres en kort, men rammende beskrivelse af *Rosen-Kjædens* musikalske baggrund, som J.C. Lindbergs søn, Niels Lindberg, meddelte 27 år efter bogens fremkomst:

I disse Forsamlinger [faderens] lærte Menigheden at synge Grundtvigs Psalmer, men det var vanskeligt at finde Toner til dem. Vore Tonedigtere kunde ikke holde Skridt med Grundtvig [i.e. hans aktivitet som salmedigter] og var vel endnu ej ret blevne opmærksomme paa ham. Man maatte hjælpe sig som man kunde. J.C. Lindberg, der ikke forstod sig paa Musik, gjennemgik med megen Flid en Mængde Danske og Tyske Koralbøger og Samlinger af Visemelodier, og hvor Takter og Versefødder passede, benyttede han Tonen. Nu kan man sagtens smile ad, at man har sunget Grundtvigs Psalmer paa Toner som: "Hold Lampen tændt, sy Tøfler og Sko", men der var intet andet for den Gang, naar man vilde synge dem. Efterat Psalmerne havde fundet Indgang i Vartov Kirke, var det lettere at faa Tonedigterne med.³³

Niels Lindbergs bemærkning, at hans far "ikke forstod sig paa Musik", skal nok forstås sådan, at han ikke besad kvasi-professionelle musikalske færdigheder, men ikke som at han var umusikalsk. Han vidste, hvor melodiernes kilder skulle søges, og kunne afstemme melodiernes "Takter og Versefødder" med salmeteksternes metrik. Hvor dette ikke helt gik op, var han sig det bevidst og skrev så, dog ikke konsekvent gennemført, "kan lempes efter" ved melodihenviisningen. Desuden har sangen i forsamlingerne vel nærmest krævet ham som forsanger.

"Nu," skriver Niels Lindberg, "kan man sagtens smile", nemlig ad *Rosen-Kjædens* kuriøse melodivalg. Denne blanding af overbærende og nedladende smil har holdt sig til i dag. Men de slutninger vedrørende særligt sangen i Vartov Kirke under betegnelsen "Vartovgalopader", man i fascination af denne spektakularitet i tidens løb har draget, har været selvgjorte og samtidig selvforstærkende.

Grundtvigianernes såkaldte galopader havde et ret kort liv uden for kirken med en glansperiode i 1840'erne, og *Rosen-Kjæden* er det mest outrede vidnesbyrd herom. I forbindelse med de ikke for kirken bestemte bibelhistoriske sange holdt brugen af melodilån af forskellig art sig noget

³³ Lindberg, Niels 1870, sp. 826 f.

ind i 1850'erne, f.eks. spredt forekommende i P.O. Boisen *Bibelske og kirkehistoriske Psalmer og Sange for Skolen* 1853. Derefter gled de allerfleste kontrafakturmelodier også her ud til fordel for nye komponistmelodier, som det ses i *Melodier til N.F.S. Grundtvigs Sang-Værk til Den Danske Kirke-Skole*, der udkom i 1870. Dens repertoire præges helt af melodier af Hartmann, Lindeman og Barnekow, i øvrigt de samme, som sammen med Henrik Rung, August Winding m.fl. udviklede den musikalske side af den grundtvigske kirke- og (høj)skolesang gennem sidste halvdel af 1800-tallet.

Litteratur

omfattende artiklen og dens bilag

Værker af N.F.S. Grundtvig

Grundtvig, N.F.S. (1837), *Sang-Værk til Den Danske Kirke*, København, Den Wahlske Boghandel.

(1839-41), *Sang-Værk til den Danske Kirke. Andet Binds første og andet Hefte*, København, Den Wahlske Boghandel.

(red.) (1843), *Psalm-Blade til Kirke-Bod*, København, manuskript i Kgl. Bibl.

(1845), "Psalmebogs-Sagen i Danmark", i *Dansk Kirketidende* 1845, sp. 34-43.

– (1870), *Sang-Værk til Den Danske Kirke-Skole*, København, Iversens Boghandel.

Værker af andre forfattere

Andersen, Rasmus (1819), *Melodier til O.D. Lützens Huus- og Skole-Sangbog*, København, C.C. Lose.

Arnholtz, Arthur (1951), *Lille Sangleksikon*, København, Engstrøm og Sødring.
(1952), "Grundtvigs salmer og deres melodier" i *Grundtvig-Studier* 1952.

Balslev-Clausen, Peter (1975), "Indre Missions Salmebogstillæg 1863 og 1866" i *Hymnologiske Meddelelser* 1975/2-3, 54-82.

Bay, Rudolph (1840), *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring*, København, Forlagt af Andr. Fred. Høst.

- Berggreen, Andreas Peter (red.) (1840), *Melodier til de af "Selskabet for trykkefrihedens rette Brug" udgivne fædrelandshistoriske Digte*, København, C.C. Loses Forlag.
- (red.) (1849), *Sange til Skolebrug*, Hefte 7, København, C.A. Reitzel.
- (1853), *Melodier til den af Roeskilde Præsteconvent udgivne Psalmebog og til "Evangelisk-christelig Psalmebog"*, København, C.G. Iversens Forlag.
- (red.) (1860), *Folke-Sange og Melodier II, Danske Folke-Sange og Melodier, anden meget forøgede Udgave*, København, C.A. Reitzels Forlag.
- (red.) (1871), *Folke-Sange og Melodier XI, Sange fra det danske Huus- og Selskabsliv i tidligere Tid*, København, C.A. Reitzels Forlag.
- Boisen, Lars Nannestad, (1841), *Tro, Haab og Kjærlighed*, Nykøbing, eget forlag.
- Boisen, Peter Outzen (1853), *Bibelske og kirkehistoriske Psalmer og Sange for Skolen. Med 18 Melodier*, København, Iversens Forlag.
- (1862), *46 Melodier til Nye og gamle Viser*, København, E.L. Thaarup.
- Boisen, Peter Outzen og Bull, Christian (1852), *100 Melodier til "Nye og gamle Viser af og for Danske Folk"*, København, Boghandler Iversens Forlag.
- Boye, Caspar Johannes (1834-43), *Aandelige Digte og Sange*, Adskillige samlinger, København, Reizel.
- Brandt, Carl J. og Helveg, Ludvig (1846-47), *Den Danske Psalmedigtning*, bind I-II, København, Universitetsboghandler C.A. Reitzel.
- Breitendich, Frederik Christian (1764), *Fuldstændig Choralbog*, København, J. Boppenhausen.
- Baagøe, Kaj (1958), *Magister Jacob Christian Lindberg*, Kirkehistoriske Studier II, række nr. 5, København, G.E.C. Gads Forlag.
- Christensen, Georg og Grundtvig, Stener (1926), *Breve til og fra Grundtvig*, bind II, København, J.H. Schultz Forlag.
- Clausen, Karl (1975), *Dansk folkesang gennem 150 år*, København, Tingluti Forlag. Uændret genoptryk af 1. udgave 1958.
- Den danske Koralbog* (1954), red. af Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike, København, Wilhelm Hansen Musikforlag.
- Fenger, Johannes Ferdinand og Fenger, Rasmus Theodor (1845-46), *Psalmer og Sange til Julen* (1845), *Psalmer til den stille Uge og Paasken* (1846), *Psalmer til Himmelfartsfesten og Pindsen* (1846), København, C.A. Reitzel.
- Fenger, Rasmus Theodor (1847), "Om en bedre Psalmesang" i *Dansk Kirketidende* 1847, sp. 119.

- (1854), “Berggreens Samling af aandelige Sange med Melodier” i *Dansk Kirketidende* 1854, sp. 81 ff.
- Fog, Dan (1979), *Kompositionen von C.E.F. Weyse*, København, Dan Fog Musikforlag.
- Glahn, Henrik (2000), *Salmemelodier i dansk tradition 1569-1973*, København, Forlaget Anis.
- Grundtvig, Svend (1856), *Danmarks gamle Folkeviser*, bind II, København, Samfundet til den danske Literaturs Fremme.
- Hass, Ludvig Daniel (1841), *Samling af Aandelige Sange. Udgivne af L.D. Hass, Præst*, København, Boghandler Jensen.
- Heiberg, Johan Ludvig (1861/1828), “Forerindring til Elverhøi” i *Poetiske Skrifter*, fjerde bind, København, C.A. Reitzels Forlag.
- Hertz, Henrik (1836), *Samling af danske Sange. Andet Hefte med Noder til 36 Melodier*, København, L.D. Qvist Bog og Nodetrykker.
- Hjort, Peder (1843), *Gamle og nye Psalmer. Tredie meget forøgede Udgave, forsynet med flere mindre kjendte Melodier*, København, Den Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Horsner, John Wedell (2020-21), “Vartovgalopader – sandhed eller skrøne?” i *Grundtvig-Studier 2020-2021*, 53-95.
- Ingemann, Bernhard Severin (1825), *Høimesse-Psalmer*, København, C.A. Reizel.
- Jensen, Niels (2025), “Det kongelige Teaters repertoire 1748-1975” i *Dansk Forfatterleksikon* ved Niels Jensen, danskforfatterleksikon.dk, nedtaget 28.4.2025.
- Johansen, Steen (1950), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs skrifter*, bind II, København, Gyldendal.
- Kingo, Thomas (1723), *Aandelige Siunge-Koors Første Part*, København, Hieronymus Christian Pauli.
- Koralbog til Den Danske Salmebog 2003* bind I-II, Vejle, Kroghs Forlag.
- Lindberg, Jacob Christian (1831), *Nogle danske og tydske Psalmer*, København, Udgiverens Forlag.
- (1831), *Zions harpe, en Julegave til den danske Menighed*, København.
- (1843), *Rosen-Kjæden. En Samling af Psalmer og aandelige Sange*, København, Udgiverens Forlag.
- (1850), *Jule-Sange fundne i Almindingen paa Daner-Sletten*, Nykøbing [Falster].
- Lindberg, Niels (1870), “Et Jubilæum”, i *Dansk Kirketidende* 25.12. 1870, sp. 817 f.

- Lindeman, Ludvig Mathias (1853), *Ældre og nyere norske Fjeldmelodier*, Christiania, P.T. Malling.
- Melodier til N.F.S. Grundtvigs Sangværk til den danske Kirke-Skole*, København, C.G. Iversens Boghandel, Karl Schönberg, 1870.
- Mynster, Jacob Peder (1843), *Udkast til et Tilleg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, København, Jens Hostrup Schulz forlag.
- (1845), *Tilleg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, København, Det Kgl. Vaisenhus' Forlag.
- (1854), *Meddelelser om mit Levnet*, København, Den Gyldendalske Boghandling.
- Nygård, Frederik (1897), *Jakob Chr. Lindberg. Den danske Kirkesags Forkæmper. Et Mindeskrift*, Odense, Milo'ske Boghandels Forlag.
- Petersen, F.C.W. (1815-25), *Journal for Guitarre*, København, C.C. Lose.
- Rørdam, Peter (1856), *Psalmer* (kaldet "Lyngby-salmebogen"), København, Iversens Forlag.
- Schall, Claus (o. 1790), *Arier, Viser og Sange*, 1. samling, trykt og forlagt af S. Sønnichsen.
- Simonsen, Hans Caspar. (u.å., 1868), *116 Melodier udgivne af Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark*, (København), Jul. Hoffensbergs Lith. Etabl.
- Wedin, Kamma (1965-66), "Komponisten til 'Dejlig er den himmel blå'", *Dansk Kirkesangs Årsskrift 1965-66*, 55.
- Wexels, Wilhelm Andreas (1840), *Christelige Psalmer*, Christiania, trykt hos Chr. Grøndahl.
- Zinck, Hardenack Otto Conrad (1801), *Koral-Melodier til den Evangelisk-christelige Psalmebog*, København, Det Kgl. Vaisenhus' Forlag.

Bilag A og B vedrører 66 salmer af Grundtvig i *Rosen-Kjæden*, heraf en del bearbejdelser af ældre salmer. Mindre væsentlige bearbejdelser er udeladt, og bibelhistoriske sange er ikke medtaget, da denne genre ligger uden for nærværende artikels hovedanliggende. Den foretagne skelnen mellem bibelhistoriske sange og kirkelige salmer beror på mit skøn. Lindbergs ortografi i salme- og melodititler er bibeholdt.

I bilag A1, A2 og A3 er melodiernes eventuelle forekomst i *Koralbog til Den Danske Salmebog 2003* (KDS) anført med nummer.

Bilag A: Overblik

Melodityper i Lindbergs *Rosen-Kjæden*, anvendt til 66 salmer af Grundtvig.

A1 39 koralmelodier, heraf 37 fra Zinck 1801 (Z) og 2 fra Breitendich 1764 (Br).

Af dybeste Nød raaber jeg	Z 3, KDS 1
Af Høiheden oprunden er	Z 4, KDS 2b
Ak, Herre from	Br s. 90
Alene Gud i Himmerig	Z 6, KDS 9
Død, jeg venter dig med Længsel	Z 13, KDS 287
Et Barn er født i Bethlehem (?)	Z 15, KDS 120
Et trofast Hjerter, o Herre min	Z 17, KDS 249
Fader vor udi Himmerig	Z 19, KDS 428
Far Verden, far vel	Z 20, KDS 128
Fra Himlen høit kom vi nu her	Z 22, KDS 135
Gud Fader udi Himmerig	Z 26, KDS 332
Gud Helligaand i Tro os lær	Z 36, KDS 220
Guds Søn er kommen af Himlen ned	Z 28, KDS 183
Herre Jesu Christ sand Menneske	Z 32 a eller b
Hjertelig mig nu længes	Z 34, KDS 24b
Hvo ikkun lader Herren raade	Z 38, KDS 225
Hvo veed hvor nær mig er min Ende	Z 40, KDS 563
Jeg raaber fast o Herre	Z 47, KDS 270
Jeg veed et evigt Himmerig	Z 50, KDS 275

Jesu dine dybe Vunder	Z 53, KDS 285
Jesus er mit Liv i Live	Z 60
Jesus han er Syndres Ven	Z 59, KDS 288
Jesu søde Ihukommelse	Z 58, KDS 547
Jesu Verdens Frelser	Z 57
Kom Gud Skaber, o Helligaand	Z 61, KDS 321
Naglet til et Kors paa Jorden	Z 81
Nu velan vær frisk tilmode	Z 88, KDS 401
Naar min Tid og Stund er forhaand	Z 79, KDS 414
Naar vi i største Nøden staae	Z 80, KDS 408
O du store Seierherre	Z 89, KDS 442
O Gud ske Lov til evig Tid	Z 96, KDS 423
O Herre frels min svage Dyd	Z 97
O Jesu for din Piine	Br s. 89, KDS 462
Op alle som paa Jorden boe	Z 100, KDS 438
Paa sit Kors i Dødens Smerte	Z 104
Solen daler, Lyset svinder	Z 110
Som Skyggen svinder Livet bort	Z 111
Saa er vor Høst til Ende	Z 106, KDS 276
Vil Gud vor Herre ei med os staae	Z 117

A2 9 salmemelodier fra 1800-tallet

Deilig er den Himmel blaa	C.E.F. Weyse 1838, KDS 39
Den signede Dag	C.E.F. Weyse 1826, KDS 48
Hyggelig, rolig	L.M. Lindeman 1840, KDS 229
Kirken den er et gammelt Huus	L.M. Lindeman 1840, KDS 304
Reis op dit Hoved al Christenhed	Cora Nyegaard 1840, KDS 459
Ved Babylons Floder	Hans Matthison-Hansen 1843
Velkommen igien Guds Engle smaa	A.P. Berggreen 1832, KDS 526 Cora Nyegaard 1836 C.E.F. Weyse 1838, KDS 527

A3 3 folkemelodier

Et Barn er født i Bethlehem (?), KDS 121
 Herr Zinklar drog over salten Hav
 Svend Vonved sidder i Bure, KDS 335

A4 23 verdslige melodier fra fædrelandssangen, selskabssangen og syngespillet

<u>Melodi</u>	<u>Foreslået til salme(r) , nr. i <i>Rosen-Kjæden</i></u>
Dannevang ved grønne Bred	164. Herren strækker ud sin Arm
Den fromme fru Signe på Sotteseng laa	67. Velkommen igien, Guds Engle smaae 274. Den signede Dag som vi nu see
Der vanker en Ridder	101. En Sædemand gik ud at saae
Der var en Konning i Leire	246. Her mødes alle Veie 257. I Herrens Huus det toner
Duftende Enge og kornrige Vange	262. Lovsynger Herren, min Mund og mit Indre
Du hvis Aasyn Glæden tænder	177. Er du skriftklog paa Guds Rige 278. Søde Gud, din Engle-Skare
En Grube staaer i Bjergets Indre	149. Almindelig er Christi Kirke 199. Tvang til Tro er Snak i Taaget 208. Herrens Røst er over Vandet 245. Sørger ei for dem, som sove
Herr Zinclar drog over salten Hav	101. En Sædemand gik ud at saae 142. Jeg er saa underfuld en Magt
Her ved Havets aabne Bredder	146. Kirken er som Himmerige
Hold Lampen tændt [sy Tøfler, Sko]	65. Reis op dit Hoved, o Christenhed
Hvad har stakkels Neger gjort	161. Fordum sønneløs og gold 169. Mindes vi en fuldtro Ven
I Dalens Skjød en Hytte laa	163. Kommer hid kun med de Smaa
I Juras skjønn Dale	89. Hos Herren paa det Høie

Kommer hid, I Piger smaae	116. Herren, som os hjalp af Nød 175. Ordet var fra Arilds Tid 198. Hvo kan tro, som ei har hørt 249. Engel, hvor jeg har dig kjær
Naar i Bondens tause Boe	206. Syndernes Forladelse
Naar Vintersneen flyger	257. I Herrens Huus det toner
O boer du histoppe du Ørnebrud	101. En Sædemand gik ud at saae
Om Dannemarks Kvide der lød en Sang	152. Der sad en Svend i Blaamænds Land
Rolf Skattekonger feig og ræd	152. Der sad en Svend i Blaamænds Land
So lebe wohl du stilles Haus	68. Det kimer nu til Julefest 134. Kom Gud Faders Aand fuldgod! 137. Oprundet er vor Jubel-Fest 216. Jeg veed et lille Himmerige
Svend Vonved [sidder i Bure]	269. Lovet være du Jesu Christ
Sørge hvo som sørge vil	224. Christendom i Verdens Mund
Underlige Aftenluft	126. Tag det sorte Kors fra Graven 139. Tusind Aar stod Christi Kirke 155. Som den gyldne Sol udbryder 181. Over krybben Korset svæver

Bilag B: Detaljer

Rosen-Kjædens 66 Grundtvigsalmer med kommentarer.

Oplysninger om “egne melodier”, der forelå i 1843, er af mig anført øverst, derunder Lindbergs melodihenvvisninger (bogstav **a**, **b**, **c** osv.). Nummerering følger *Rosen-Kjæden*.

65. Reis op dit Hoved, o Christenhed

Egen melodi af Cora Nyegaard fra 1840, som Lindberg må have kendt qua sin forbindelse til bl.a. Grundtvig og præstebrødrene Fenger.

a. Hold Lampen tændt [sy Tøfler, Skoe]. Fra syngespillet *Dragedukken* med tekst af Enevold Falsen og musik af F.L.Æ. Kunzen. Kendt fra Det Kgl. Teater, hvor det opførtes 43 gange i perioden 1797-1821.

67. Velkommen igjen, Guds Engle smaae

Egne melodier af A.P. Berggreen 1832, Cora Nyegaard 1836 og C.E.F. Weyse 1838.

a. Den signede Dag som vi nu seer. Egen melodi af Weyse 1826.

b. Den fromme Fru Signe paa Sotteseng laa. Henviser til en folkevisepastiche af K.L. Rahbek, trykt i hans *Poetiske Forsøg* 1794, 202. Heri med melodihenvisning til “Hr. Thorvald, Fru Signe”, en sang fra Thomas Thaarups syngespil *Peters Bryllup* med musik af J.A.P. Schulz, kendt fra Det Kgl. Teater, hvor det opførtes 31 gange i perioden 1793-1835. Sangens korrekte begyndelse lyder “Herr Torwald, skjøn Signe, de venneste to”. J.F. Fenger meddeler i en oplysning til Svend Grundtvig, at Rahbeks sang er “kjendt og yndet her paa Egnen” (Sorø), jf. *Danmarks gamle Folkeviser* II 1856, 470.

68. Det kimer nu til Jule-Fest

Ingen egen melodi.

a. Kom Gud Skaber, o Helligaand

b. Jesu søde Hukommelse

c. Fra Himlen høit kom vi nu her

d. Fra Himlen kom den Engleskar (samme melodi som **c**)

e. Gak under Jesu Kors at staae (samme melodi som **b**)

f. Naar vi i største Nøden staae

g. Herre Jesu Christ sand Menneske

h. So lebe wohl du stilles Haus. Korrekt begyndelseslinje: “So lebe denn wohl, du stilles Haus”. Sang af Ferdinand Raimonds lystspil *Der Alpenkönig und der Menschenfeind*, opført på Det Kgl. Teater 18. og 21. juni 1838 med dansk titel *Alpekongen og Menneskefjenden*.

71. Et Barn er født i Bethlehem

Egne melodier:

Z 15 (KDS 120). Baagøe 1958, 168, refererer fra en Kalkbrænderiforsamling juledag 1831, at “et kor med urtekræmmer Terkildsen som dirigent sang – vel for første gang i Danmark – Grundtvigs version af ‘Et Barn er født i Bethlehem’ på en 500 år gammel melodi, som Lindberg havde fundet frem”. Baagøes kilde er et brev af 31.12.1831 til A.G. Rudelbach fra hans søstre. Utvivlsomt drejer det sig om melodien “Puer natus in Bethlehem”, Zinck 15, KDS 120.

Muligvis kan den danske folkemelodi (KDS 121) komme på tale. Denne blev først trykt i A.P. Berggreens *Sange til Skolebrug*, hefte 7 1849, nr. 5, med angivelsen “Dansk Folkesang”, i sammes *Folke-Sange og Melodier* 1855, bind 4, nr. 5, med anmærkningen “Mel. meddeelt af Pastor R.Th. Fenger”, en meddelelse, der følgerigtigt må have foreligget senest i 1849. Men R.Th. Fenger og hans bekendtskabskreds, til hvilken Lindberg hørte, kan have kendt melodien i adskillige år, før den blev trykt. Oplysninger i kildefortegnelserne i DDK og KDS om melodiens forlæg i en tysk visemelodi fra omkring 1600 virker ikke overbevisende, da ligheden mellem de to melodier beror på bestemte takter med almindeligt brugte og derfor ikke signifikante motiver.

80. I vor Herres Jesu Navn

Ingen egen melodi.

a. Kommer hid, I Piger smaae. Melodi af Weyse i *Ni Sange* 1817 nr. 8.

82. Deilig er den Himmel blaa

Egen melodi af C.E.F. Weyse 1838.

89. Hos Herren paa det Høie

Ingen egen melodi.

a. O Jesu for din Piine

b. I Juras skjønnne Dale. Digt af Adam Oehlschläger i *Digte 1803*, korrekt begyndelseslinje: “I Juras skjønnne Egne”. Anonym melodi i *Journal for Guitarre*, udg. af F.C.W. Petersen, København 1815-25.

93. Smuler under Herrens Bord

Inkorporerer i strofe 4 og 7 salmen “Gaaer det, Herre, som jeg vil”, om hvis melodi Grundtvig i brev til Peter Fenger 14.3.1843 skriver: “Mel. til ‘Gaaer det Herre som jeg vil’ veed jeg ikke [...], men jeg veed Fru Lindberg [J.C. Lindbergs hustru] hittede strax paa at synge og spille den, og saa gaaer det vel” (Christensen og Grundtvig 1926, 367).

101. En Sædemand gik ud at saae

Ingen egen melodi.

a. Herr Zinclar drog over salten Hav. Tekst af Edvard Storm i *Samlede Digte 1785*, 142. Folkemelodien hertil i L.M. Lindeman *Ældre og nyere norske Fjeldmelodier* 1840, nr. 271. Melodien findes senere i Rung 1857, Sanne 1875 og Kalhauge 1876 til salmen "Apostlene sad i Jerusalem".

b. Der vanker en Ridder. Melodien kendt fra J.L. Heibergs og Friedrich Kuhlaus syngespil *Elverhøi*, 1828, 2. akt. Heiberg oplyser i sin *Forerindring til Elverhøi* 1828 (Heiberg 1828), at melodien er lånt fra folkevisen "Der strander et Skib mellem Fjord, mellem Mind", trykt med denne tekst i Weyse 1842, nr. 3.

c. O bor du histoppe, du Ørnebrud. Tekst fra Ingemanns *Reinald Underbarnet* 1816, hvori den ikke er melodisat. Den af Lindberg anvendte melodi er efter al sandsynlighed den, som P.O. Boisen i *Nye og gamle Viser af og for Danske Folk*, tillæg til 4. udgave 1861, nr. 43, anfører med ordene: "Melodien af Pastor Olsen i Ljunge" [Lynge ved Sorø]. Christen Olsen (1785-1833) var en god ven af B.S. Ingemann, der ved hans død skrev et mindedigt over ham, jf. B.S. Ingemann-Selskabets hjemmeside. Melodien er trykt i *46 Melodier til Nye og gamle Viser* 1862, nr. 19. Alle de nævnte melodier kræver tillem্পning for at kunne passe til "En Sædemand gik ud at saae".

116. Helten, som er Hjælp af Nød

Ingen egen melodi.

a. Kommer hid, I Piger smaae (se nr. 80 ovenfor)

117. I dag opstod den Herre Christ

Ingen egen melodi.

a. Et Barn er født i Bethlehem (se nr. 71 ovenfor)

122. Christ stod op af Døde

Ingen egen melodi.

a. Kan lempes efter: "Lovet være du Jesus Christ" (se nr. 269 nedenfor)

126. Tag det sorte Kors fra Graven

Ingen egne melodi

a. Jesu dine dybe Vunder

b. Nu velan vær frisk tilmode

c. Som den gyldne Soel frembryder

d. Som en Hjort med Tørst befangen

e. O du store Seierherre

f. Underlige Aftenluft. Tekst 1805 af Oehlenschläger, trykt 1811. Vanskeligt syngelig melodi af Rudolph Bay fra omkring 1820. En væsentligt enklere melodi af H. Rung, hvis datering er usikker, kan have foreligget i 1843. Den er bragt i Boisen, P.O. og Bull, Chr. 1852, nr. 33.

129. Til Himmels foer som Gud og Mand

Ingen egen melodi.

a. Et Barn er født i Bethlehem (se nr. 71 ovenfor)

130. Kommer, Sjæle, dyrekjøbte

Ingen egen melodi.

a. Naglet til et Kors paa Jorden

b. Solen daler, Lyset svinder

c. Paa sit Kors i Dødens Smerte

131. Til Himmels foer den Ærens Drot

Ingen egen melodi

a. Et Barn er født i Bethlehem (se nr. 71 ovenfor)

134. Kom Gud Faders Aand fuldgod

Ingen egen melodi.

a. Nu nærmer sig vor Pindsefest

b. Kom Gud Skaber, o Helligaand

c. Jesu søde Hukommelse

d. Fra Himlen høi kom vi nu her

e. Fra Himlen kom den Engleskar

f. Gak under Jesu Kors at staae

g. Naar vi i største Nøden staae

h. Herre Jesu Christ sand Menneske

i. So lebe wohl du stilles Haus. Se nr. 68 h ovenfor.

Ingen af melodierne passer egentlig til "Kom Gud Faders Aand fuldgod", idet denne er trokæisk i modsætning til de jambiske melodier. Ved tillem্পningen må den første stavelse i hver linje enten udelades eller (uskønt) trækkes ud over de to første toner.

135. Fra Himlen kom den Helligaand

Ingen egen melodi.

a. Et Barn er født i Bethlehem (se nr. 71 ovenfor)

137. Oprundet er vor Jubelfest

Ingen egen melodi.

Melodihenvisninger som ved nr. 68 ovenfor.

138. Klar op, du Sky paa Øienbryn
 Ingen egen melodi.
a. Fader vor udi Himmerig
139. Tusind Aar stod Christi Kirke
 Ingen egen melodi.
 Melodihenvisninger som ved nr. 126.
142. Jeg er saa underfuld en Magt
 Ingen egen melodi.
a. Jeg veed et evigt Himmerig
b. O Gud skee Lov til evig Tid
c. Almægtige algode Gud
d. Gud Fader udi Himmerig
e. Herr Zinclar drog over salten Hav (se nr. 101 melodi a.)
145. Hyggelig, rolig
 Egen melodi af L.M. Lindeman i Wexels' *Christelige Psalmer* 1840, i Danmark i P. Hjorts *Gamle og nye Psalmer* 1843.
146. Kirken er som Himmerige
 Ingen egen melodi. (Blev af Grundtvigs "præstevenner" sunget på den sicilianske hymnemelodi "O sanctissima", jf. Horsner 2020-21, 63, 87).
a. Her ved Havets aabne Bredder. Fra Chr. Aug. Vulpius' roman *Rinaldo Rinaldini, der Råuberhauptmann* 1799, I s.V. Melodien af J.F. Reichardt. Dansk oversættelse i 1801 ved Mathias Rahbek. Trykt i A.P. Berggreens *Folkesange og Melodier*, bind XI, I, nr. 34. Berggreen anfører, at sangen blev trykt i "Apollo" [Monatsschrift] VI, 1. bind, 7.
148. Kirken den er et gammelt Huus
 Egen melodi af L.M. Lindeman i Wexels' *Christelige Psalmer* 1840, i Danmark i P. Hjorts *Gamle og nye Psalmer* 1843.
a. Kan lempes efter: "Himmel og Jord som for os de staae" = *Rosen-Kjædens* nr. 11, en bibelhistorisk sang af Grundtvig med tekst fra *Sangværk II* 1839, nr. 8, heri ingen melodiangivelse. P.O. Boisen angiver i *Bibelhistoriske og kirkehistoriske Salmer og Sange for Skolen* 1853 melodien "Til vor lille Gjærning ud" af Weyse. Denne lader sig imidlertid kun mådeligt anvende, idet toner må underdeles, og sidste linje må gentages. Det kan tænkes, at Lindberg til "Himmel og Jord ..." har fået en ny melodi af en af de tre (amatør)komponister, han nævner i *Rosen-Kjædens* fortale: J. Josephsen, H. Jørgensen eller A.C. Lindberg.

149. Almindelig er Christi Kirke

Ingen egen melodi.

a. “Naar sidste Linie repeteres, kan den lempes efter: En Grube staaer i Bjergets Indre.” Denne sang stammer fra Oehlenschlägers tragedie *Hugo von Rheinberg* med musik af Kuhlau, opført på Det Kgl. Teater 15 gange i perioden 1814-28. Melodien trykt i Berggreens *Folke-Sange og Melodier* XI, I, nr. 18.

150. Johannes var vor Herres Ven

Ingen egen melodi.

- a.** Enhver som troer og bliver døbt
- b.** Guds Søn er kommen af Himlen ned (samme melodi som a.)
- c.** Gud Helligaand i Tro os lær
- d.** Herren han er min Hyrde god (samme melodi som c.)
- e.** Hvad kan os komme til for Nød (samme melodi som c.)
- f.** Alene Gud i Himmerig
- g.** Et trofast Hjerte, o Herre min
- h.** Af dybeste Nød raaber jeg
- i.** I dybest Nød vil jeg til Gud (samme melodi som c.)
- j.** Vee mig at jeg saa mangelund (samme melodi som h.)
- k.** Som Skyggen svinder Livet bort
- l.** Naar min Tid og Stund er forhaand (samme melodi som k.)
- m.** Naar jeg betænker den Tid (samme melodi som k.)
- n.** Vil Gud vor Herre ei med os staae
- o.** O Herre frels min svage Dyd
- p.** O Herre frels mig, døm min Sag (samme melodi som o.)
- q.** Himmelf og Jord som for os de staae (se nr. 148 ovenfor)

152. Der sad en Svend i Blaamænds Land

Ingen egen melodi.

- a.** Om Dannemarks Kvide der lød en Sang. En melodi af Berggreen i *Melodier til fædrelandshistoriske Digte* 1840, 76. En melodi af ukendt komponist (folkesang?) trykt i *100 Melodier til P.O. Boisens "Nye og gamle Viser af og for danske Folk"* 1852.
- b.** Kan lempes efter “Rolf Skattekongen”, dvs. “Rolf Skattekongen feig og ræd” fra *Gorm den Gamle. Et heroisk Skuespil* (1781) af Birgitte Catharine Boye med musik af Johann Hartmann, opført på Det Kgl. Teater 5 gange i 1783/87. Melodien trykt i Claus Schall (red.) *Arier, Viser og Sange*, 1. Samling, nr. 4 (omkr. 1791).

153. Natten skrider, Dagen gryer
Ingen egen melodi.
a. Kan lempes efter: "Himmel og Jord som for os de staae" (se nr. 148 ovenfor)
154. Bisper og Præster som oplod ved Daaben
Ingen egen melodi. Tilsyneladende melodiløs. Teksten med få ændringer fra Grundtvigs Sangværk I, nr. 333, heri uden melodiangivelse. Ikke i senere sang- eller salmesamlinger.
155. Som den gyldne Soel udbryder
Ingen egen melodi. Melodihenvisninger som nr. 126 ovenfor.
159. Her er Guds Huus og Himlens Dør
Ingen egen melodi. Melodihenvisninger som nr. 150 ovenfor.
160. Var andet alene med Menneskebud
Ingen egen melodi.
a. Ved Babylons Floder. Måske en melodi af Hans Matthison-Hansen, trykt i hans *AsylSange* 1843.
161. Fordum sønneløs og gold
Ingen egen melodi.
a. Jesus han er Syndres Ven
b. Jesus er mit Haab og Trøst
c. Hvad har stakkels Neger gjort. Af Thomas Thaarups syngespil *Peters bryllup* med musik af J.A.P. Schulz (1793), opført på Det Kgl. Teater 31 gange i perioden 1793-1835.
163. Kommer hid kun med de smaae
Ingen egen melodi.
a. Hvilende paa mig er Guds Aand. *Rosen-Kjædens* nr. 47, Grundtvigs Sangværk I, nr. 330. Til denne findes ingen kendt melodi, og den synes ikke optaget i andre salmesamlinger.
b. Kan lempes efter: "I Dalens Skjød en Hytte laa." Sang af *Peters Bryllup* (se nr. 161 ovenfor)
164. Herren strækker ud sin Arm
Ingen egen melodi.
a. Jesu Verdens Frelser
b. Jesu Sjælens lyse Dag

c. Dannevang ved grønne Bred. Sang med tekst af Ingemann 1816 og melodi af Weyse 1814 oprindelig til teksten "Vil du være stærk og fri" af Oehlenschlägers og Weyses opera *Ludlams Hule*, opført på Det Kgl. Teater 13 gange i perioden 1816-32.

168. Mindes vi en fuldtro Ven

Ingen egen melodi.

a. Jesus han er Syndres Ven

b. Jesus er mit Haab og Trøst (samme melodi som a.)

c. Hvad har stakkels Neger gjort (se nr. 161 ovenfor)

175. Ordet var fra Arilds Tid

Ingen egen melodi.

a. I vor Herres Jesu Navn. Denne er atter henvist til

b. Kommer hid, I Piger smaae (se nr. 80 ovenfor)

177. Er du skriftklog paa Guds Rige

Ingen egen melodi.

a. Kan lempes efter: "Du hvis Aasyn Glæden tænder". Sang af A.F. Skjöldebrandts og G.J. Voglers drama *Hermann von Unna*, opført på Det Kgl. Teater 66 gange i perioden 1800-36.

179. Samtlig her vi helligholde

Ingen egen melodi.

Melodihenvvisninger som nr. 130 ovenfor.

181. Over Krybben Korset svæver

Ingen egen melodi.

Melodihenvvisninger som nr. 126 ovenfor.

195. Verden er, som man den tager

Ingen egen melodi.

Melodihenvvisninger som nr. 130 ovenfor.

198. Hvo kan troe, som ei har hørt

Ingen egen melodi.

Melodihenvvisninger som nr. 175 ovenfor.

199. Tvang til Tro er Snak i Taaget

Ingen egen melodi.

a. Jesus er mit Liv i Live

- b. Død, jeg venter dig med Længsel
- c. En Grube staaer i Bjergets Indre (vanskelig tillem্পning) (se nr. 149 ovenfor)

206. Syndernes Forladelse

Ingen egen melodi.

- a. Naar i Bondens tause Boe. Tekst og melodi findes i *Norrøske Arier og Sange til bekjendte och yndede Melodier*, Haggströms Forlag, Stockholm 1817. Teksten er tillige fundet på et skillingstryk fra Norge 1824 (www.nb.no), hvis forside blot meddeler, at den synges “med sin bekjendte Melodi”. I Samling af danske Sange v/ Henrik Hertz 1836 står den med angivelsen “Egen Melodie”, uden at denne dog bringes i samlingens melodibilag.

208. Herrens Røst er over Vandet

Ingen egen melodi.

Melodihenvisninger som ved nr. 199 ovenfor.

209. Kan gamle Folk gjenfødes

Ingen egen melodi.

- a. Dig bøde nu Børnene dine. Denne tekst (som ikke er af Grundtvig) findes ikke i *Rosen-Kjæden*, og melodien dertil har ikke kunnet opspores. Salmen “Kan gamle Folk gjenfødes” findes ikke i andre salmesamlinger.

211. Gud Helligaand, o kom

Ingen egen melodi.

Lindberg henviser ikke til nogen melodi.

Salmen er en bearbejdelse af den engelske “Come, Holy Spirit, come” af Joseph Hart (1712-68) med melodi af Ralph Harrison (1748-1810), men da Grundtvig ændrede dens versemål fra oprindelig 6.6.8.6. til 6.7.6.7., kunne Harrisons melodi ikke bruges. En melodi af August Winding blev først trykt i Peter Fengers *Sende-Brev*, der udkom i slutningen af 1860.

216. Jeg ved et lille Himmerig

Ingen egen melodi.

Melodihenvisninger som ved nr. 134 ovenfor.

223. Christne med Skjel kaldes de vel

Ingen egen melodi.

- a. Kan lempes efter: “Ak, Herre from”. Breitendich, 90. Toner må underdeles i takt 5 og 10.

224. Christendom i Verdens Mund
 Ingen egen melodi.
a. Sørge hvo som sørge vil. Denne tekst er ikke af Grundtvig og findes ikke i *Rosen-Kjæden*. Melodien har ikke kunnet opspores.
225. Til klart Guds Aasyn vi skal see
 Ingen egen melodi.
 Melodihenvisninger som ved nr. 150 ovenfor.
245. Sørger ei for dem som sove
 Ingen egen melodi
 Melodihenvisninger som ved nr. 199 ovenfor.
246. Her mødes alle Veie
 Ingen egen melodi.
a. Hjertelig mig nu længes
b. Jeg raaber fast o Herre
c. Saa er vor Høst til Ende
d. Jeg vil mig Herren love
e. Der var en Konning i Leire. Tekst af Oehlenschläger, musik af Weyse i hans *Ni Sange* 1837, nr. 3.
247. Som Markens Blomst henvisner fage
 Ingen egen melodi.
a. Hvo ikkun lader Herren raade
b. Hvo veed hvor nær mig er min Ende
c. Vaagn op og slaa paa dine Strengte (samme melodi som b.)
249. Engel, hvor jeg har dig kjær
 Melodihenvisninger som ved nr. 175 ovenfor.
250. O deilige Land
 Ingen egen melodi.
a. Far Verden, far vel!
257. I Herrens Huus det toner
 Ingen egen melodi.
a. Naar Vintersneen fyger (Skattegraveren). Korrekt: Mens Vintersneen fyger. Digt af Oehlenschläger i *Digte* 1803. Henrik Hertz meddeler i *Samling af danske Sange, Andet Hefte* 1836, blot: Egen Melodie. Melodien har ikke kunnet opspores.

- b.** Hjertelig mig nu længes
 - c.** Der var en Konning i Leire (se nr. 246 ovenfor)

- 259. Er det mueligt, er det sandt
Ingen egen melodi.
Melodihenvisninger som ved nr. 116 ovenfor.

- 261. O store Gud, vi love dig
Ingen egen melodi.
 - a.** “Naar to og to Vers tages sammen, kan Psalmer af denne Versbygning synges som: Fra Himlen høit kom vi nu her.” Se melodihenvisninger ved nr. 68 ovenfor.

- 262. Lovsynger Herren, min Mund og mit Indre
Ingen egen melodi.
 - a.** Duftende Enge og kornrige Vange. Tekst af Jens Jetsmark med melodi af Weyse, trykt som Fædrelandssang 1820.

- 263. Stol-Kongen over Himlens Hær
Ingen egen melodi.
 - a.** Af Høiheden oprunden er

- 266. Halleluja for Lysets Drot
Ingen egen melodi.
 - a.** Op alle som paa Jorden boe
 - b.** Op hver som her paa Jorden boe (samme melodi som a.)

- 269. Lovet være du Jesu Christ
Ingen egen melodi. Af Grundtvig og hans kreds tillempet folkevisemelodien “Svend Vonved sidder i bure” (= KDS 335).

- 274. Den signede Dag, som vi nu seer
Egen melodi af Weyse (1826) med overskriften “Choral”. Se tillige nr. 67 ovenfor.

- 278. Søde Gud, din Engleskare
En egen melodi fandtes i Hans Matthison-Hansens *Asyl-Sange* 1843.
 - a.** Du, hvis Aasyn Glæden tænder (se nr. 177 ovenfor)

Dannevang med grønne Bred

Andante con moto C.E.F. Weyse

Dan-ne-vang med grøn-ne Bred, ved den blan - ke Vo - ve! I dit Skød er

6 Kær - lig - hed, Fred i di - ne Sko - ve. Fug - len syn - ger højt i Sky

11 o - ver Kæm - pe - hø - je, men i Da - len smi - ler bly Vaar - vi - o - lens Ø - je.

Der boede en Konge i Leire

Andante Ukendt komponist

Der boe-de en Kon-ge i Lei - re, heel tro - fast til sin Grav; hans

5 Fæ - ste-møe hiin fei - re i Dø - den et Guld - horn ham gav; det

9 el - sked han saa saa - re; i hvert et Gjø - ste - bud, hans

13 Öi - ne svøm - med i Taa - re, saa of - te han tøm - te det ud.

Der vanker en Ridder mellem grønne Træer

Andante con moto Folkeviser v/ Fr. Kuhlau

Der van - ker en Rid - der mel - lem grøn - ne Træer,

3 Ro - ser og yn - de - li - ge Blom - mer. Der syn - ger en Dros - sel han

6 staaer den saa nær, med Qvidd - ren den hil - ser Skjær - som - mer.

Duftende Enge og kornrige Vange

Allegretto C.E.F. Weyse

4 Duf - ten - de En - ge og korn - ri - ge Van - ge, søl - ver - blaa Vo - ver om

7 skov - krånd - ste Kyst, gyn - gen - de Snek - ker og jub - len - de San - ge,

10 det er vort Fæd - re - lands Væl - de og Lyst, det er vort Fæd - re - lands Væl - de og Lyst.

Du, hvis Aasyn Glæden tænder

G.J. Vogler

5 Du, hvis Aa - syn Glæ - den tæn - der i blu - fær - dig U - skylds Barm.

9 See, hvor al - les Hjer - ter bræn - der, fryd Dig, Du for - tje - ner det.

13 Paa den Dag, som saa Dig fø - des her - sker Glæ - den al - le - steds.

17 Vold og grum - hed flye fra Jor - den nu da Dy - den Kro - nen bær.

En Grube staaer i Bjergets Indre

Allegretto F. Kuhlau

7 En Gru - be staaer i Bjer - gets In - dre, den har en mæg - tig

13 Søl - ver - green; de ly - se Lag saa ri - ge tin - dre ge -

20 di - gent fra den haar - de Steen. Men som et Spø - gel - se frem -

26 træ - der Fru Ko - bold i de hvi - de Klæ - der med Scep - te -

32 ret af Død - ning - been, med Scep - te - ret af Død - ning - been.

Herr Torvald, skøn Signe, de venneste to

Poco allegretto J.A.P. Schulz

Herr Thor-vald, skøn Sig-ne, de ven - ne-ste to i Dan-ne-marks Ri - ge saa vi - de, de
 5 svo - re hin - an - den u - brø - de - lig Tro sig beg - ge til Sor - rig og Qvi - de. De
 9 Fæd - re be - gynd - te saa bit - ter en Kiv, den ko - ste - de Tor - valds og Sig - ne - lils Liv.

Herr Zinklar drog over salten Hav

Maestoso Efter L.M. Lindeman 1840

Herr Zin - klar drog o - ver sal - ten Hav, til
 3 Nor - rig hans Cours mon - ne stan - de; blandt Guld - brandts Klip - per han
 6 fandt sin Grav, der van - ked saa blo - dig en Pan - de.

Her ved Havets aabne Bredder

Andantino J.F. Reichardt

Her ved Ha - vets aab - ne Bred - der, gjen - nem
 3 Skov og Mark og Dal, i hver Bjer - gets Kløft jeg
 6 le - der, hvor min Ven jeg fin - de skal.

Hold Lampen tændt, sye Tøfler, Skoe

Andante con moto F.L.Æ. Kunzen

Hold Lam - pen tændt, sye Tøf - ler, Skoe, bryd aar - le - op, gaae
 4 seent til Roe, det fyl - der ei din Lom - me. Men
 7 gjør een - gang en Nar - re - streg og Blin - de - buk med
 10 Lyk - ken Leeg, maa - skee den da tør kom - me.

Hvad har stakkels Neger gjort

Moderato J.A.P. Schulz

Hvad har stak - kels Ne - ger gjort, at den blan - ke Mand ham
 4 ha - der? Er han ond, for han er sort? Er Gud ik - ke Al - les
 8 Fa - der? O! be - klag den sor - te Mand, han er Træl i frem-med Land!

I Dalens Skiød en Hytte laae

Andantino, con semplicita J.A.P. Schulz

I Da - lens Skiød en Hyt - te laae ved Bre - den af en Kil - de; dens
 5 Væg var Leer, dens Tag var Straa, dens Hegn var Ro - ser vil - de. Dens
 9 Ey - ers Lod var Fat - tig - dom, dog var han glad thi han var from.

I Juras skjønne Egne

Andante Anonym komponist

I ju - ras skjøn - ne Eg - ne, ved Bjer - gets Kjæm - pe - fod, der
 5 vi - ser man en Klip - pe, den er be - sprængt med Blod.

Kommer hid, I Piger smaa

Andante con moto C.E.F. Weyse

Kom - mer hid, I Pi - ger smaa! Stræn - gen vil jeg rø - re, Taa - rer skal i
 6 Øi - et staae, naar min Sang I hø - re, om saa bold en Un - ger - svend
 11 al - le fag - re Pi - gers Ven, sør - ge - lig jeg sjun - ger.

Om Dannemarks Qvide der lød en Sang

Andantino quasi Allegretto Ukendt komponist. Folkemelodi?

Om Dan - ne - marks Qvi - de der lød en Sang saa sør - ge - lig;
 7 Der var in - gen Kon - ning i Dan - ne - vang, men Bor - ger - krig.
 Dan - sken var fred - løs i Skov og paa He - de, Her - rer vi hav - de af
 14 Him - me - lens Vre - de, for Tyd - sker - ne re - ves om Dan - mark.

Rolf Skatte-Konge feig og ræd

Andante Johann Hartmann

Rolf Skat - te - Kon - ge feig og ræd ved Skat - ten stod, da

5 Skul - de foer: jeg føl - ger med og kræ - ver Blod! Og

9 fei - ge Hiart - var tog sin Skat og gik om Bord, og lag - de ind ved

14 Mulm og Nat i I - se - fiord. Men Vig - go har hev - net sin Kon - ge.

So leb' denn wohl, du stilles Haus

Wenzel Müller

So leb' denn wohl, du stil - les Haus! Ich zieh' be - trübt von dir hin -

4 aus; ich zieh' be - trübt und trau - rig fort, noch un - be - stimmt an wel - chen Ort.

Underlige Aftenlufte

Andantino animato Rudolf Bay

Un - der - li - ge Af - ten - luf - te! Hvor - hen vin - ker I min Hu?

5 Sva - le, lu - ne Blom - ster - duf - te: siig, hvor - hen I bøl - ge nu!

9 Gaaer I o - ver hvi - den Strand til mit elsk - te Fø - de - land?

13 Vil I der med E - ders Bøl - ger tol - ke hvad mit Hier - te dø - ler?

Underlige Aftenlufte

Andante con moto Henrik Rung

Un - der - li - ge Af - ten - luf - te! hvor - hen vin - ker I min Hu? Sva - le,
 8 lu - ne Blom - ster - duf - te: siig, hvor - hen I bøl - ge nu!
 15 Gaaer I o - ver hvi - den Strand til mit elsk - te Fø - de - land? Vil i
 20 der med E - ders Bøl - ger tol - ke hvad mit Hier - te dø - l - ger?

Saga! ja, jeg saae det grandt

Grundtvigs “Paaske-Lilien” i et genreteoretisk perspektiv

Sune Auken og Anders Holm

“Paaske-Lilien” fra 1817 er i forskningen med rette blevet kaldt et højdepunkt i Grundtvigs lyriske kunst (Lundgreen-Nielsen 1980, 717). Samtidig har det gådefulde værk afstedkommet et væld af forskellige fortolkninger, der peger i mange retninger. Midt i de mange udlægninger har et bestemt spørgsmål imidlertid for flertallet af fortolkere trængt sig på – *spørgsmålet om værkets genre*. Et problem, som nærmest gives af værket, som det fremtræder. Hvordan bestemmes genren på et værk, der ikke giver sig selv en genremærkat (Nyboe 2016), og som helt åbenlyst består af forskellige uensartede genrer og lag? I den følgende artikel tages disse spørgsmål op. Først karakteriseres “Paaske-Lilien”s opbygning og forskningens forsøg på genrebestemmelser, derpå analyseres værket i et genreteoretisk perspektiv.¹

Ytring og genrelag

“Paaske-Lilien” står som et enkelt sat bidrag i andet bind (fjerde hæfte) af Grundtvigs enmandstidsskrift *Danne-Virke* omgivet af tekster med meget forskellige receptionshistorier. “Om Mennesket i Verden” og “Om Bjovulfs Drape, eller det af Hr. Etatsraad Thorkelin 1815 udgivne angelsachsiske Digt” har hver for sig været genstand for adskillige undersøgelser; “Nikolai Edinger Balles Amindelse” og “Edmund Lagmands Saga” mindre så. Fordi “Paaske-Lilien” ikke selv angiver sin genre, må Grundtvigs genrebrug og genreforhold aflæses af teksten selv og af hans brug af tidligere genrer – det, man inden for genreforskningen almindeligvis betegner “uptake” (Auken 2023; Freadman 2002, 2020; se også herunder).

¹ Artiklen er et bidrag til kernegruppeprojektet “Writing with the Dead” finansieret af VELUX FONDEN.

To væsentlige spørgsmål, som kan stilles til en sproglig ytring, er “hvilken genre er denne ytring?”, og “hvilke genrer indlejrer denne ytring?”. Det første spørgsmål har at gøre med ytringen som helhed; det andet med de elementer, den er bygget op af (Auken 2023, 94). Tilsammen danner de en variant af en hermeneutisk cirkel, hvor del og helhed oplyser hinanden. Den ytrendes bestemmelse af sin ytrings genre vil altid være til diskussion, og senere ytrende kan såvel dementere som bekræfte denne genremærkat. Derfor er det naturligvis af interesse, at Grundtvig ikke har givet “Paaske-Lilien” en sådan mærkat. Men det betyder ikke nødvendigvis, at det er umuligt at give en overordnet genrebestemmelse af værket.

Så meget des mere interessant er det, at flertallet af teksterne i *Danne-Virke* faktisk bærer genremærkater.² Nedenstående skema viser således titlerne fra tidsskriftets andet bind med genremærkater sat i kursiv.

Thyre Dannebods *Vise*

Efter-Klang

Om Videnskabelighedens Forhold til Erfaring og Sund Menneske-Forstand

Nikolai Edinger Balles *Amindelse*

Om Bruneborg-Slaget og et *Riim* i den Anledning

Kæmpevise om det Samme

Efter-Klangen

Om *Riimbrev*e

Riimbrev til Ingemann

Om Mennesket i Verden

Om Bjovulfs Drape eller det af Hr. Etatsraad Thorkelin 1815 udgivne angelsachiske Digt

Paaske-Lilien

Nytaars-Nat, (en *Drøm*)

Edmund Lagmands *Saga*

Svanelilles *Vise*

Efter-Klang

² Heller ikke det originale manuskript (fasc. 387_095) i Grundtvig-arkivet bærer tegn på, at Grundtvig har arbejdet med tanken om genremærkat.

Skemaet har alene kursiveret genremærkaterne. Beowulf-artiklens titel rummer derudover to andre genremærkater, "Drape" og "Digt", men disse er beskrivelser af artiklens indhold, ikke af dens genre. Det skal bemærkes, at konstruktionen "Om + emneangivelse" (i *Danne-Virke* 2 f.eks. "Om Videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand" og "Om Riimbrev") er en markør, der såvel i *Danne-Virkes* sammenhæng som en række andre steder i forfatterskabet tjener som en de facto-genremærkat, der angiver, at teksten er en afhandling.³ Endelig fremgår genremærkaten "(en Drøm)" ikke af *Danne-Virke*-bindets indholdsfortegnelse, men først af selve teksten inde i tidsskriftet. Om efterklngen som genre, se Holm (2001).

"Paaske-Lilien" er altså den eneste af teksterne i bindet, der ikke bærer en genremærkat. Det er muligvis en tilfældighed, men det korresponderer med, at det har været vanskeligt for forskningen at give en dækkende genrebestemmelse af værket. Det har bl.a. at gøre med, hvor umiddelbart forskelligartede genrer værket indlejrer.

I udgangspunktet består teksten af tre forskellige genrelag. Titel, digt(e) og historisk-dramatisk dialog og englesang. Altså således:

- Titlen.
- To forbundne digte (eller ét delt digt, se nedenfor), placeret kronologisk i digterens nutid og geografisk på digterens sted. De er placeret hhv. før og efter tredje lag.
- Scene foran Jesu grav. Historisk er "Paaske-Lilien" dermed skudt tilbage til natten før påskemorgen og geografisk flyttet til Getsemane Have.

Tredje lag består så igen af to dele:

- a) En dialog om Kristus og opstandelsens mulighed mellem forskellige skikkelser foran Jesu gravhule. Dialogen slutter med opstandelsen.

³ Grundtvig anvender således i overensstemmelse med dansk tradition "om" som pendant til den latinske genremærkat "de", der er den klassiske markør for videnskabelige traktater eller afhandlinger om filosofiske, teologiske eller juridiske emner.

- b) Engletale og englesang, som tidsmæssigt ligger lige efter opstandelsen.

Tredje lag er skrevet, så det genkalder Shakespeare generelt, idet dialogerne udspiller sig på blankvers og med en række Shakespeare-lignende ordspil, hvor figurerne overtager og vrider hinandens metaforer. Samtidig genkalder scenen tematisk og formelt et andet hovedværk i tiden, Oehlenschlägers *Aladdin* (1805). Hos Oehlenschläger udtrykker de almindelige figurer sig altovervejende i Shakespeare-inspirerede blankvers, mens livet mellem ånder, alfer og andre eventyrvæsener udspiller sig i lyriske versmål, der viser, at vi nu befinder os i en rigere og dybere eventyrverden.

Forskningens forsøg på en genrebestemmelse

Som det fremgår, er genrelagene højst forskellige, og skiftene imellem dem følges af tydelige forandringer i diskursen. Denne genremæssige flerfoldighed spejler sig i forskningen, der ikke har kunnet etablere enighed om en overordnet genrebestemmelse for "Paaske-Lilien". Hans Brix (1938) fremsetter ikke en egentlig samlet genrebestemmelse. Helge Toldberg holder sig forsigtigt til "værket" (1950, 74), men fokuserer i sin fremstilling af værkets genre på dets dramatiske karakter. Flemming Lundgreen-Nielsen omtaler "Paaske-Lilien" som et "litterært eksperiment" (1980, 727), men vist mere som procesbeskrivelse eller tankebevægelse end som genrebetegnelse. Peter Brask (1974) skærer simpelthen indledningsdigtet fri og behandler det alene og forsøger ikke at genrekarakterisere det samlede værk. Parallelt omtaler Broadbridge og Iversen slet og ret værket som et digt (2023, 155).

Erik A. Nielsen fastholder besværet i en genrekarakteristik: ... "værket er underligt og genremæssigt så originalt, at det kan volde vanskeligheder at karakterisere det" (1982, 336). Han knytter den overordnede genrebetegnelse "digt-dramaet" til "Paaske-Lilien", hvad der vel ikke er en etableret genrebetegnelse, men det er muligvis i sig selv en pointe. Wilhelm Nielsen bytter rækkefølgen af elementerne om og omtaler "Grundtvigs dramatiske digt 'Paaske-Lilien'" (1990, 253). Nøjagtig samme betegnelse anvendes af Jørgen I. Jensen (1995, 382). Genrebetegnelsen har noget for sig, fordi den sammenfatter værkets to dominerende genrer, digtet og dramaet. Men

den har to problemer. For det første udglatter den det genreskift, som er definerende for "Paaske-Lilien". For det andet anvendes genrebetegnelsen oftest om tekster, der har meget lidt lighed med "Paaske-Lilien". Anders Malling (1964, 300) og Jørgen Kjærgaard (2003, 250) taler begge i deres salme håndbøger om et digt med en dramatisk del, hvad der i deres sammenhæng er rimeligt, men derved forbigås en egen præcisering af genreskiftet i tredje lag.

Anders Holm samler betegnelsen "efterklangedigt" op fra Poul Behrendt og afprøver den – i tråd med sin interesse for disse digte. Han afviser i første omgang betegnelsen, fordi "Paaske-Lilien" ikke er "et digt skrevet til en tekst i fortiden" (2001, 31). Hvad værket mangler, er naturligvis forteksten (eller i Genettes terminologi "hypoteksten"). Holm tilføjer dog en forbindelse til genren, idet "Paaske-Lilien" er skrevet "i en til efterklange parallel bevægelse og bevidsthed" (114). Bjarne Sandstrøm går længere i en omtale af digtet først som "en meditation" (2013, 87), dernæst – interessant, men muligvis lidt søgt – som "en trefløjet altertavle" (88). Endelig omtaler han det korrekt, men ikke særlig prægnant, som en "sammensat komposition" (88). Jon Tafdrup (2018) beskriver i overensstemmelse hermed værket som "en sammensat lyrisk-dramatisk komposition".

Disse forskellige genrebetegnelser spejler værkets karakter. De svævende betegnelser er ikke udtryk for manglende dygtighed hos forskerne, men et udslag af, at det er vanskeligt at beskrive "Paaske-Lilien"s selvstændige forhold til eksisterende genrer i én dækkende og nogenlunde neutral genrebetegnelse. De eksisterende forsøg på en karakteristik falder derfor også i tre ret klart aftegnede kategorier.

- Genrebestemmelser, der er så brede, at de siger meget lidt specifikt om "Paaske-Lilien": "værk", "sammensat komposition".
- Genrebestemmelser baseret på tekniske bestemmelser af de indlejrede genrer: "digt-drama" og "dramatisk digt" samt foreningen af de to genrebestemmelser i Tafdrups "sammensat lyrisk-dramatisk komposition".
- Fortolkende genrebestemmelser, der angiver den retning, forskeren selv søger at lægge i sin analyse af værket: "eksperiment", "gådegætning", "meditation", "efterklang", "trefløjet alter".

Ingen af de tre tilgange til genrebestemmelsen er forkerte, og sandsynligvis aftegner de tilsammen en række af de muligheder, der overhovedet er for at lave en samlet genrebestemmelse af "Paaske-Lilien". Det er i sig selv betegnende for værket, at det er vanskeligt at beskrive i generaliserede genretermer, og at de genrebestemmelser, der er mest indbydende, er de fortolkende, fordi de retter opmærksomheden imod værkets egenart og analytikerens forsøg på at begribe denne.

Forskningens karakteristik af de indlejrede genrer

De indlejrede genrer er – i det mindste for en første betragtning – mere klassiske, og formentlig derfor bliver forskningens genrebetegnelser også skarpere, når den behandler "Paaske-Lilien"s forskellige lag, skønt der også her er en vis uro at spore. Brix taler om "det indledende og det med dette sammenkædede afsluttende digt" og om "selve Dramaet" (175). Steen Johansen (1948) omtaler tøvende "Paaske-Lilien"s første del som "en slags prolog" og taler derefter ubestemt om "den dramatiske del" og endelig til sidst om "epilogen" (131). Andre er mere beslutsomme; Ejnar Thomsen bruger håndfast betegnelserne "de to indrammende digte" og "versdramaet" (1957, 113). Flemming Lundgreen-Nielsen omtaler elementerne som "et dramatisk optrin om Kristi opstandelse indfattet i en lyrisk ramme" (1980, 717) med vægten lagt på optrinnet som den overordnede genre, men han erklærer samtidig: "Rammedigtet er et højdepunkt i Grundtvigs lyriske kunst" (ibid.) og vier desuden netop det hovedparten af sin opmærksomhed. Erik A. Nielsen (1982) fastholder Lundgreen-Nielsens terminologi, men understreger enheden imellem elementerne som værkets pointe. Helt tilsvarende omtaler Jørgen I. Jensen "det dramatiske optrin, indrammet af det lyriske digt, som man nu først og fremmest forbinder med titlen" (1995, 383-384). Vilhelm Nielsen (1990) deler værket op i "rammedigtets" 13+8 strofer" og "hovedstykket: den dramatiske dialog" (258) og angiver således en betydningsvægt til fordel for dramadelen, skønt også han som de fleste lægger vægten på digtlaget i sin faktiske behandling af værket. Anders Holm følger op ved at omtale elementerne som "en større lyrisk ramme for et dramatisk optrin omkring Jesu opstandelse" (2001, 114). Det samme gør Sune Auken (2004) med distinktionen "a framing poem and a dramatic scene" (199). Bjarne Sandstrøm taler om

“et lyrisk digt”, “en dramatisk situation, et mysteriespil i urimede femfodsjamber” og “et lyrisk digt” igen (88). Endelig opfatter Jon Tafdrup (2018) ligeledes teksten som bestående af en “prolog” og en “epilog”, der omkranser et “mysteriedrama”.

Det problem i genrebestemmelserne, der ligger som en uro hos de fleste af disse læsere, er tydeligvis hierarkiseringen imellem lagene. Aflæsningen af “Paaske-Lilien” som et optrin omgivet af et rammedigt ser oplagt ud, og man forstår, hvorfor Hans Brix taler om “selve” dramaet, og Vilhelm Nielsen (1990) om “hovedstykket”. Dette bekræftes af, at scenen foran graven omfangsmæssigt udgør hovedparten af “Paaske-Lilien”, og den begivenhed, der beskrives, opstandelsen, danner fortolkningsramme for hele teksten og for digterens egen nutid. Det modsiges imidlertid af, at værkets titel umiddelbart korresponderer mere med digtet i lag to og kun indirekte og gennem digtet med den dramatiske scene i lag tre. Det er ligeledes i modstrid med, at tilbagebevægelsen i historien til scenen foran graven sker for at oplyse jeget eller nutiden, hvilket derfor synes at være et hovedærinde i værket.

Derfor er det formentlig forkert at se et hierarki imellem de forskellige lag. “Paaske-Lilien” er enheden af – og samspillet mellem – lagene, og det er netop dynamikken imellem lagene og de grundgenrer, som er i spil (altså titel, digt, historisk-dramatisk dialog og englesang), der etablerer værkets helhed. Vanskelighederne med en overordnet genrebestemmelse betyder af den grund heller ikke, at teksten er genreløs eller for den sags skyld genremæssigt meget radikal (se også Auken 2023, 148-152), men snarere, at værkets genrebrug og genrestrukturer bevæger sig på et lavere niveau i teksten. Det betyder, at en karakteristik af “Paaske-Lilien” mere bliver et spørgsmål om, hvilke forskellige indlejrede genrer teksten er bygget op af, end et spørgsmål om, hvilken genre teksten tilhører – og at kun en analyse af de forskellige genrer og deres samspil giver adgang til en forståelse af værket som en samlet ytring.

“Paaske-Lilien” som ytring

En af den retoriske genreteoris centrale bestemmelser er Mikhail Bakhtins beskrivelse af netop ytringen. Bestemmelsen er central, fordi den dynamiske relation imellem ytring og genre er konstituerende for, hvad en genre

overhovedet er. Vi former og forstår ytringer med udgangspunkt i kendte genrer, men vi omformer også genrerne i vores ytringer. Bakhtin markerer ytringens ydre rammer ved skiftet i talesubjekt. Ytringen begynder, når én person tager ordet, og afsluttes, når personen afgiver det igen. Dermed skifter ytringens afsender (af Freadman (2020) kaldet “agenten”) rolle to gange i forløbet, først fra lyttende til talende ved ytringens begyndelse, dernæst tilbage fra talende til lyttende ved dens afslutning.

Fører vi dette tilbage til uptake-begrebet, betyder det, at ytringen genermæssigt former sig som et svar til og en fortolkning af forudgående ytringer, ligesom agenten igennem sin ytring søger at foregribe og dirigere, hvordan senere ytringer vil reagere på den. For eksempel reagerer en *jobsøgning* gerne på et *jobopslag*, og igennem den søger agenten at udløse en *jobsamtale* og evt. et *jobtilbud*.

Bakhtins beskrivelse passer umiddelbart lettere på dagligdags udvekslinger end på komplicerede ytringer som “Paaske-Lilien”. Hvis ytringen defineres ved skift i talesubjekt, er det vanskeligt at tegne ytringens grænse i tilfældet “Paaske-Lilien”, fordi den enten kan sættes ved teksten selv, ved hele andet bind af *Danne-Virke* eller for den sags skyld ved fjerde hæfte af andet bind af *Danne-Virke*. Betragtes ud fra skiftet i talesubjekt er ytringen faktisk sidstnævnte, fordi den alene er klart afgrænset af et skift i talesubjekt. Hele *Danne-Virke*-bindet er en sammensætning af fire forskellige hæfter og dermed også af fire forskellige ytringer, og “Paaske-Lilien” er blot en del af en større samlet ytring, idet der netop ikke sker et skifte i talesubjekt mellem den og det øvrige hæfte.

Skiftet i talesubjekt er imidlertid ikke Bakhtins eneste kriterium for en ytring. Et andet definerende træk er, hvad Bakhtin kalder ytringens “fuldbyrdethed” (189) og betegner som “den indre side af skiftet mellem talesubjekterne”. Det karakteriseres ved, at “den talende siger (eller skriver) alt det, som han under de givne betingelser ville have sagt”, og ved denne fuldbyrdelse giver den talende sin tilhører muligheden for at svare, hvorved vi igen er tilbage på ytringens grænse og ved skiftet i talesubjekt. Ud fra fuldbyrdethedskriteriet er det enkelte hæfte *ikke* en ytring, al den stund det er tydeligt markeret som led i en større sammenhæng, hvorimod andetbindet i sin helhed har betydelig mere fuldbyrdethed, og “Paaske-Lilien”, den mindste af enhederne, tydeligt mest. Dette viser sig bl.a. (idet vi stadig bliver i Bakhtins terminologi) derved, at “Paaske-Liljen” *selv* indbyder til respons og reaktion – uden at man nødvendigvis behøver at for-

binde teksten med *Danne-Virke*-bindets bredere kontekst – skønt det ofte er gavnligt at gøre det.

Lagene

“Paaske-Lilien” danner en arkitektur af indlejrede genrer, som på hver sin side i relativ forstand er ytringer, og som indgår i en dialog med hinanden. Denne dialog finder sted på i hvert fald to niveauer: først mellem “Paaske-Lilien”s tre tekstlag, dernæst internt i to af lagene som henholdsvis en implicit dialog i digtdelens forskellige apostrofer og en eksplicit dialog med markerede replikker i den dramatiske del.

Titlen

“Paaske-Lilien”s første lag er titlen, og titlen er dermed også værkets første genre. Titlen har som genre i hvert fald to retninger: udad mod læserne og indad imod værket. Den fungerer dermed som en tærskel ind til værket (Genette 1997a; Nyboe 2016). I sin udadrettede funktion giver titlen den første forestilling om værkets karakter og inviterer læseren til at stifte nærmere bekendtskab med denne. I sin indadvendte funktion er titlen den enkleste og mest overordnede sammenfatning af værket i sin helhed.

Digtet

En særlig vanskelighed i fortolkningen viser sig i “Paaske-Lilien”s andet lag, idet det er et åbent spørgsmål, hvorvidt det er ét eller to digte, som udgør dette lag. Som det fremgår af ovenstående gennemgang, taler forskningen også på skift om et eller to digte. Versmålene er parallelle, men ikke fuldstændig identiske, da der i visse strofer af anden del optræder mindre, men dog systematiske variationer. Disse variationer markerer, at forholdet imellem de to dele – eller tekster – er gentagelse med forskellighed: “Paaske-Lilien” er ved begyndelsen af anden del/andet digt tilbage ved sit udgangspunkt og tilbage i digtgenren, men med forandrede for-

udsætninger. Spørgsmålet er imidlertid mest et terminologisk problem, da forholdet imellem de to dele/tekster lader sig beskrive uden modsigelse. Vi vil her af praktiske grunde tale om det som to dele af det samme digt, men har ikke stærke holdninger til spørgsmålet.

Af digtet uddrog Grundtvig selv sidenhen teksten “Lilje guul, hvad vil du her?” til *Sang-Værk til den Danske Kirke*,⁴ hvor den står som nummer 297, og i dag kendes den som bekendt især i den form, der blev optaget i salmebogen af 1953, “Påskeblomst, hvad vil du her?”. Men i sin oprindelige form er teksten for personlig til for alvor at stå salmegenren nær.⁵ Jeget er tydeligvis en persona for digteren selv, og den religiøse forkyndelse i “Paaske-Lilien” fremsættes igennem digterjeget; Thomsen taler ligefrem om “Paaske-Lilien” som “et udpræget privatdigt” (119). Det er dog – imod Thomsen – værd at notere, at “Paaske-Lilien” ikke er mere privat, end at

⁴ I *Sang-Værk til den Danske Kirke* påhæfter Grundtvig digtet påtegningen “Paaske-Lørdagssang fra 1817” (545) og giver den dermed en genremærkat, der retter sig imod digtets brug i kirkeåret snarere end mod dets placering i “Paaske-Lilien” og uden at sige noget om ændringer imellem de to versioner. I sangværket efterfølges salmen af en gengivelse af englesangen fra “Paaske-Lilien”. Denne markeres i sangværket som et “Drømme-Kvad ved Graven Paaske-Morgen 1817” (627).

⁵ Muligvis er det genreforskellen, som får flere analytikere til ligefrem at protestere over tekstens omarbejdelse og optagelse i salmebogen. Ejnar Thomsen kalder for udgivelsen af salmebogen 1953 det forslag til en udgave af “Paaske-Lilien”, som var blevet udformet af det grundtvigske salmebogsudvalg “inkonsekvent” og “forfalsket” (119) – skønt *Digteren og Kaldet* er udgivet i 1957, altså efter optagelsen af “Påskeblomst, hvad vil du her?” i salmebogen, er der tale om en posthum udgivelse, og den konkrete tekst “Grundtvig og virkeligheden” er et foredrag fra før salmebogens udgivelse). 60 år efter tekstens optagelse i salmebogen er Bjarne Sandstrøm stadig utilfreds: “De fleste kender nok digtet alene fra salmebogens voldsomt forkortede udtog, som ikke bare må kaldes be-, men forskåret” (2013, 87). Over for dette er Ida Willert mere dæmpet og registrerer nøgternt tekstens forskellige stadier og de indvendinger, der er blevet rejst undervejs (2012). Også Jørgen Kjærgaard forklarer dens overgang fra privatdigt til menighedssalme (250-252). Positiv skønt tilbageholdende er Vilhelm Nielsen, som taler om “det pragtfulde, men beskårne digt, vi har i salmebogen og højskolesangbogen – som salme” (267). Helt begejstret, endelig, er Jørgen I. Jensen (1995), der ser den 136-årige bevægelse fra “Paaske-Lilien”’s fremkomst i *Danne-Virke* til “Påskeblomst, hvad vil du her?” som udtryk for det, han kalder “Symbolets tidsrejse” (380). Jensen opfatter salmens forekomst i salmebogen som udtryk for, “at den nære kirke får sin glans hos den der ‘har kær’, hvad den fjerne kirke betyder” (408).

værket i sin tematik søger imod det til enhver tid gyldige og i sin henvendelse søger at nå enhver, der er villig til at høre. Deri står det salmegenren nær, og derfor er det indlysende, at der senere kunne uddrages en hyppigt brugt salme af værket. En mere passende genrebetegnelse kunne muligvis være religiøst bekendelsesdigt.

Apostrofer og spørgsmål

Digtets første del er bestemt af to apostrofer, nemlig til den påskelilje, som har givet værket sin titel, og til Saga (jf. Auken (2005)).⁶ De to første strofer rummer en serie af seks spørgsmål rettet til påskeliljen.

Siig mig, Blomst! hvad vilst du her!
 Bonde-Blomst fra Landsbye-Have,
 Uden Duft og Pragt og Skiær!
 Hvem est du velkommen Gave!
 Hvem mon, tænker du, har Lyst
 Dig at trykke ømt til Bryst!
 Mener du, en Fugl tør vove
 Sang om dig i Danmarks Skove! (291)

Disse spørgsmåls centrale stilling er noteret gentagne gange i forskningen (Lundgreen-Nielsen (1980), Nielsen (1982), Holm (2001)). De har at gøre med blomstens karakter, med dens egenskaber, med dens betydning, med dens formål med at være "her" og med, hvad den ønsker af digterjeget. I Grundtvig-arkivets ufuldstændige manuskript til "Paaske-Liljen" (fasc. 387.95) er der en enkelt betydningsbærende rettelse, idet Grundtvig i næstsidste vers først skriver "Skjald" og sidenhen retter til "Fugl". Rettelsen afspejler naturligvis, at Grundtvig i strofens sidste vers taler om at synge i "Danmarks Skove", hvad der metaforisk passer med fuglebilledet, men det viser samtidig den nærhed imellem skjaldfiguren og fuglen, der også findes andre steder i forfatterskabet. Lundgreen-Nielsen noterer sig,

⁶ Nielsen (1982) forbinder førstnævnte med Grundtvigs nylige opdagelse af Brorsons salmer generelt og "Den yndigste rose er funden" specifikt (105; se også Auken og Damsgaard, 2016). Se også senere i nærværende artikel.

at spørgsmålene tillægger blomsten en række personlige egenskaber, vilje, tankekraft, holdninger, viden (Lundgreen-Nielsen 1980, 717). Dertil kommer spørgsmålenes oplysninger om, at blomsten kommer af ringe kår (muligvis en allusion til Kristus) og således antyder, at blomsten gemmer på endnu ikke kendte egenskaber. Samlet set tager spørgsmålene derfor i bakhtinsk forstand påskeliljens fremkomst som en ytring, der søger et svar.

En af de centrale pointer i denne dialogicitet er, at ytringen altid må forstås på baggrund af en kæde af ytringer. Hver ytring forudsætter, at andre har talt før den – den tidligere ytring er taget op i den nuværende – og den nuværende ytring foregriber, at andre vil tale efter den. Dette gør sig også gældende, når man er den første, som taler i en given situation. Man begynder altid at tale på baggrund af, at der har været talt før. Ringer man f.eks. op for at få en tid hos sin læge, forudsætter man, at der allerede tidligere er nogen, som har defineret, hvad det vil sige at have en tid hos lægen, ligesom lægehuset selv har defineret, hvornår og hvordan man kan ringe for at få tid. Dette markeres i samtalen allerede ved, at man nok selv er den, der har besluttet at bede om lægetiden, men den, der besvarer telefonen for lægehuset, vil tage ordet først og sandsynligvis både præsentere sig og spørge, hvad vedkommende kan hjælpe med. Kommunikationen begynder altid i dialog. Når nogen tilsyneladende taler først, er det derfor altid et relevant spørgsmål, *hvad* de svarer på eller går i dialog med i deres ytring. Den talende står altid i den svarendes position; vedkommende er fra begyndelsen sat i dialogisk relation. Eller med Bakhtins udtryk: Vedkommende er ikke den første talende, der forstyrrer universets evige tavshed (1986, 69⁷).

Imidlertid er den svarendes indtræden i udvekslingen altid bestemt af, at den svarende har mulighed for at svare på sin egen måde eller for helt at undlade at svare. Den talende kan aldrig fuldt bestemme, hvordan den svarende tager vedkommendes ytring op. Den svarendes agens kan aldrig helt bindes. Da ytringer altid har en genre, bliver denne udveksling også et spørgsmål om, hvilken genre ytringen tages op i, og derudover hvilken genre ytringen tages op *som*. De to ting interagerer. Et spørgsmål, der tages op som et spørgsmål, vil typisk blive mødt med et svar, mens et spørgsmål, der i stedet tages op som en fornærmelse, f.eks. kan blive mødt

⁷ Citatet mangler i den beskårede danske oversættelse fra 2009.

med en kritik, et selvforsvar eller en kontrafor nærmelse. Dermed bliver det et centralt formål med en ytring at forsøge at dirigere, hvilket uptake den svarende griber til i sit svar; også dette formål vil gerne på forskellige måder kunne aflæses af ytringen. I "Paaske-Lilien"s tilfælde markeres værket afslutning netop ved en videregivelse til læseren, idet det samtidig præciseres, hvilken læser det er, værket gives over til (se herunder).

I åbningen af "Paaske-Lilien" stiller jeget sig netop svarende an. Jeget spørger til blomstens vilje, tanker og formål. Dermed stilles spørgsmålene med en antagelse af, at blomstens fremkomst i sig selv må opfattes som et forsøg på kommunikation. De spørgsmål, der åbner "Paaske-Lilien", antager, at der er en henvendelse i blomstens fremkomst; at den har et formål og søger et svar.

Dynamikken imellem de to genrer, altså spørgsmål og svar, er som nævnt normalt forholdsvis indlysende. Spørgsmålet sætter retningen i udvekslingen og indbyder svaret. Genreskiftet sker på bakhtinsk vis samtidig med skiftet i talesubjekt og dermed i overgangen fra en ytring til den næste: Når den første person har stillet sit spørgsmål, er den anden dermed mødt af en forventning om at afgive et svar og vil i de fleste tilfælde gøre det. I digtet er det lidt mere kompliceret. De stillede spørgsmål er eksistentielle; de har at gøre med, hvem modtageren er. Ved at tage blomstens fremkomst som et spørgsmål sætter digterjeget sig selv i rollen som den, der skal give et svar. Og undervejs viser blomsten sig først og fremmest som et led i jegets introspektion. Det nok mest markante skifte sker mellem strofe 5 og 6, hvor jeget identificerer sig som en påskelilje og derefter selv begynder at tale som blomsten. Markeret sprogligt netop af ordet "jeg", der binder den talende stemme sammen på tværs af de to strofer.

Vinter-Blomst! du melder Vaar,
 Fold dig ud i stille Kammer!
 Ved Guds Værk og egne Kaar,
 Sig kun Verdens Daare skammer.
 Spotter kun min ringe Dragt,
 Uden Glands og Farve-Pragt!
 Selv jeg paa den sorte Tilje
 Nævner mig en Paaske-Lilje.

Ei i liflig Sommer-Luft
 Spired jeg paa Blomster-Stade,
 Ei saa fik jeg Rosens Duft,
 Ikke Liljens Sølv-Blade;
 Under Vinter-Storm og Regn,
 Sprang jeg frem i golde Egn,
 Ved mit Syn kun den sig fryder,
 Som har kiær hvad jeg *betyder*. (292 f.)

Derved forbliver ytringen hele vejen jegets, men tekstens karakter af bekendelsesdigt træder frem, idet jeget overtager den symbolske tegnfunktion, som allerede fra digtets begyndelse har været hos påskeliljen – at den peger på en bagvedliggende betydning. I en bevægelse, som giver minder om “Den yndigste Rose er funden”, som få år tidligere havde ledt Grundtvig til Brorson (Auken og Damsgaard 2016), gør Grundtvig liljen til sit personlige tegn på sin forbindelse til Kristus. Men Grundtvig går et skridt videre end Brorson. Hvor denne bærer rosen, altså Kristus-symbolet, som sit smykke, overtager Grundtvig helt dens identitet og bliver selv symbolet. Det føres videre i strofe 7 og 8, hvor identifikationsligheden betyder, at digtets pronomenbrug går fra første person ental til første person flertal, og dermed oprettes der en art fælles identitet mellem jeget og liljen. Når jeget derfor spørger videre til opstandelsen og til opstandelsestegnets betydning, er det forståelsen af en fælles skæbne, der søges efter:

Bondeblomst! men er det sandt!
 Har vi Noget at betyde!
 Er vor Prædiken ei Tant!
 Kan de Døde Graven bryde!
 Stod *Han* op, som Ordet gaaer!
 Mon hans Ord igien opstaaer!
 Springer klart, af gule Lagen,
 Livet frem med Paaske-Dagen!

Kan de Døde ei opstaae,
 Intet har vi at betyde,
 Visne maae vi brat i Vraa,
 Ingen Have skal vi pryde.
 Glemmes skal vi under Muld,
 Vil ei Voxet underfuld
 Smelte, støbes i det Dunkle,
 Og som Lys paa Graven funkle. (293)

I digtet svarer påskeliljen aldrig eksplicit. Det er således jeget selv, der opfatter påskeliljen som bærer af en intention. Det er også jeget selv, som stiller spørgsmålene til den, og som derefter skifter rolle og bliver den, der giver svar. I første omgang er der ikke i normal forstand et svar. I stedet sker der gennem en billedlig transformation det, at jeget bringes til at drikke en dråbe fra liljens blade, der her i overensstemmelse med blomstens form opfattes som et bæger:

Paaske-Blomst! en Draabe stærk
 Drak jeg af dit gule Bæger,
 Og som ved et Underværk,
 Den mig hæver, vederkvæger,
 Svane-Vinge, Svane-Sang
 Synes mig af den udsprang,
 Vaagnende jeg seer de Døde
 I en Paaske-Morgen-Røde. (294)

Processen her er blevet kaldt hierofagi og er i sig selv en kendt litterær genre fra den judæo-kristne religiøse litteratur (Warren 2019). Begrebet betegner det fænomen, at en person – gerne af profetisk tilsnit – kommer til at indtage en form for hellig føde, og at der igennem åbnes adgang til en dybere indsigt, som igen tillader personen at se og forkynde i overensstemmelse med denne.⁸ Allusionen til nadveren i kraft af bægeret uddybes ikke direkte, men ligger naturligvis ligefor. Det er således næppe

⁸ I Grundtvigs tilfælde genfindes hierofagien på en central plads i en af de store visioner i "Et Blad af Jyllands Rimkrønike" (1815) og i anden sang af *Nyaars-Morgen* (1824).

tilfældigt, at indtagelsen af dråben bliver begyndelsen på overgangen til den samtidighed med Kristus, der udfoldes i dramaet.

Indtagelsen af dråben bevirker, at jeget mærker en opløftelse, hvoraf der udspringer både vinger og sang, og at jeget ser de døde vågne. Denne særlige indvielse tilskrives altså allerede i digtets første del tre elementer: muligheden for at synge (svanesangen), muligheden for at flyve (svanevingen) og sansen til at se de dødes opstandelse (Matt 27,52-53). Evnen til at flyve viser sig umiddelbart bagefter at være muligheden for at flyve igennem historien, idet tiende strofe ændrer retning på apostrofen og i stedet retter henvendelse til den skikkelse, Grundtvig opfatter som historiens gudinde eller muse, Saga:

Sværmer jeg! ja, sværmer du,
 Saga! over Tidens Bølger!
 Dig det var jeg kom ihu,
 Flyver kun, naar dig jeg følger.
 Dronning over Gravens Folk!
 Est ei du de Dødes Tolk!
 Jo, og hvis de ei opvækkes,
 Skal med Spee dit Spiir og brækkes. (294)

Saga beskrives her netop som en, der kan bevæge sig igennem historien – det er “over Tidens Bølger!”, hun flyver – og som derfor både hersker over de døde og kan være deres tolk. Skiftet i, hvem apostrofen rettes til, er altså ikke mere brat, end at den skikkelse, som nu viser sig, svarer til den udvidede indsigt og de nye evner, jeget vinder igennem hierofagien. Dermed bliver spørgsmålet om Sagas værdi identisk med spørgsmålet om jegets og påskeliljens værdi. Jeget, som jo altså nu har fået vinger, kan følge Saga tilbage til det punkt, hvor det kan ses, om opstandelsen er virkelig. Den første del af digtet slutter:

Svæv da over Tidens Hav,
 Did hvor Stenen Lyset dølger!
 Svæv til Herrens lukte Grav!
 Jeg med Tro og Haab dig følger.
 Lad os der ved Klippens Fod,
 See om Herren ei opstod!
 See vi ham i Glands opstige,
 O! da kommer vist Hans Rige. (295)

Det interessante er i den forbindelse, hvordan digtet i strofe 10-13 gør Saga til et erkendelsesredskab, der skal hjælpe jeget til at se, hvad man ville have set, hvis man havde befundet sig i nærheden af opstandelsesunderet. Herved bliver andet tekstlags indledende 13 strofer helt afgørende for at forstå dialogerne i tredje lag. Der eksisterer altså igennem værkets komposition en dynamisk relation imellem genrerne i de to tekstlag. Første del af det lyriske digt opstiller et grundlæggende spørgsmål, der dukker op for jeget i mødet med påskeliljen. Spørgsmålet om, hvad liljen betyder, og hvilken betydning dét har for jeget, bliver spørgsmålet om opstandelsens virkelighed og dermed om menneskelivets betydning. I digtets sidste strofer bevæger jeget sig efter Saga tilbage til det punkt, hvor spørgsmålet kan afgøres: Getsemane Have umiddelbart før opstandelsen. Når derfor genrerne skifter, og "Paaske-Lilien" bevæger sig ind i den dramatiske scene foran graven, er der altså ikke bare tale om et skift i værkets komposition, men også om en fortsættelse. Læseren præsenteres ikke bare for scenen foran graven, men også for, at jeget sammen med Saga bevidner samme scene. Saga og jeget sættes dermed også som implicitte tilskuere til opstandelsen og som vidner til engletalen umiddelbart efter. Opstandelsesscenes funktion i værket er altså ikke blot at præsentere læseren for samtalen foran graven, men også – og nok så meget – at sætte samme samtale som svaret på det spørgsmål om opstandelsen og menneskelivets betydning, der er blevet stillet igennem digtets første del. Værket angiver altså selv, at de forskellige indlejrede genrer må forstås i et samspil med hinanden. Andet tekstlag underforstås i tredje. Tredje tekstlag svarer på andet.

Dermed underforstås andet tekstlag i tredje. Den subjektive bevidsthed fra andet lag er med, og de kun halvt besvarede spørgsmål fra digtet bliver afgørende for forståelsen af dramaets replikker. De klinger med som fortolkningsopgave for jeget og Saga. De skal se og afgøre, hvad der fandt

sted ved graven dengang. Med andre ord giver samforståelsen af det overordnede værk og de indlejrede genrer en klarere og mere nuanceret forståelse af genrerne hver for sig og tilsammen.

Digtets anden del. Det dobbelte uptake

Sætter vi selve scenen ved graven til side, er virkningen af den klar, så snart "Paaske-Lilien" vender tilbage til sin nutidsposition i anden del af digtet. Der markeres ved indgangen til anden del et tydeligt uptake på den foregående scene, hvor jejet straks kvitterer for det svar på sit spørgsmål, han netop har overværet.

Men sagen er analytisk og teoretisk betragtet dybere end det. Freadman bemærker, at uptakes har meget lange hukommelser (2002, 40). Pointen i dette udsagn er dobbelt. For det første betyder det, at man i et uptake kan gribe tilbage til langt ældre ytringer. Man er ikke begrænset til alene at reagere på en umiddelbart foregående ytring. Det bliver af betydning senere i argumentet. For det andet opstår der en historisk dybde, allerede når den nye ytring tager den foregående op, fordi denne også har haft dialogisk og svarende karakter, og denne karakter bæres ind i mødet med den nye ytring.

I "Paaske-Lilien" viser dette sig i samspillet mellem de indlejrede genrer. Når digtets anden del tager den dramatiske scene op, laver den samtidig to fortolkende uptakes. Det ene retter sig mod første del af digtet, fordi anden del svarer konkluderende på de spørgsmål, som er stillet i første del. Det andet retter sig direkte imod den foregående ytring, idet digtets anden del tager den dramatiske scene op og samtidig reagerer på, at den dramatiske scene på sin side har taget digtets første del op. Dette dobbelte uptake markeres tydeligt i åbningen af anden del:

Saga! ja, jeg saae det grandt,
 Herlig stod han op af Døde,
 Gav vort Haab et sikkert Pandt
 Paa en Paaske-Morgen-Røde.
 Hvad er Seigl og Sværd og Skjold,
 Mod den Herre kiæk og bold!
 Avner kun, naar Han vil aande,
 Han som svor os Bod for Vaande. (322 f.)

Strofen åbner i en dobbelt tilbagegribelse. Det første ord er igen en apostrofe til Saga og binder dermed strofen sammen med slutningen af digtets første del, hvorved det markeres, at nu tager Grundtvig tråden herfra op igen. Det samme gør interjektionen “ja”, som netop markerer en genoptagelse eller en videreførelse af tidligere udsagn.⁹ I konteksten kan det sigte både til slutningen af første del og til den dramatiske scene. Mest direkte er det en replik til: “Lad os der ved Klippens Fod, / See om Herren ei opstod!”, men er også en reference til: “See vi ham i Glands opstige, / O! da kommer vist Hans Rige”, der indrammer dramaet. Det efterfølgende udtryk “saae det grandt” henviser til gengæld entydigt til jeget og Sagas rolle som vidner til opstandelsesunderet. Det giver følgende dynamiske bevægelse i “Paaske-Lilien”s komposition:

Andet lag; første del (digt):

Påskeliljens fremkomst får jeget til at stille en række spørgsmål, som samler sig om det, liljen symboliserer: opstandelsen. Disse spørgsmål vedrører både et eskatologisk og et personligt niveau og efterlader jeget tvivlende på sin egen værdi. Liljen lader ham drikke en dråbe af sit bæger, og ved denne hierofagi indvies jeget til en dybere forståelse, der ytrer sig som, at jeget nu kan henvende sig til historiens gudinde Saga og med hende drage tilbage til opstandelsens øjeblik for at få syn for sagn.

⁹ “Ordet ja forudsætter at man kan finde en ytring i konteksten som det skal kommentere (have udsyn over [...]), og det markerer at afsenderen forholder sig affirmativt til denne ytring (bekræfter den)” (Hansen og Heltoft 2011, 116 f.).

Tredje lag (dialog + englesang):

Ved graven møder læseren det, Saga og jeget når tilbage til, i en scene, der begynder lige før opstandelsen med en samtale mellem forskellige personer, hvori de drøfter, hvem det er, som ligger i den grav, de bevogeter. Samtalen afsluttes med opstandelsen, der overtrumfer deres overvejelser. Så forkynder først Gabriel og derefter et kor af engle opstandelsen og dens betydning for dem (og igennem dem for såvel jeget og Saga som læseren).

Andet lag; anden del:

Jeget og Saga har nu ved selvsyn fået svar på deres spørgsmål, og jeget kan nu sammenfatte indsigten i en bekræftelse af opstandelsens virkelighed og dermed også af, at jeget og med ham menneskeheden i det hele taget har en betydning, som rækker ud over døden. Denne forståelse er forudsætningen for digtets anden del.

Studerer man relationen mellem anden del af digtet og den dramatiske scene, bliver forbindelsen mellem de to tydeligere endnu. Det viser sig i den første strofes fremhævelse af, at "Seigl og Sværd og Skjold" er som "Avner" i mødet med Herrens vilje til at "aande". Denne formulering fungerer naturligvis fint, når den medtages i salmebogssalmen "Påskeblomst, hvad vil du her?" – også løsrevet fra sin oprindelige kontekst i "Paaske-Lilien". Men en række betydninger i beskrivelsen træder tydeligere frem, når den anskues i lyset af den dramatiske scene i værkets tredje lag.

I tredje lag omtaler Grundtvig de tre ting, der kan sættes imod Herrens opstandelse: segl, sværd og skjold. Alle tre nævnes i løbet af den dramatiske scene. Skjoldet og sværdet omtales forbigående i forbindelse med englesangen, hvor det om de styrtende soldater siges:

Stridsvante Knegte!
 Staaer, hvis I mægte!
 Styrter i Støvet!
 Sværdet er døvet,
 Skjoldet er flakt. (317)

Dette er markant i sig selv, fordi soldaterne netop ifølge Matthæusevangeliet (27,66) er sat som vagter over graven. Men det bliver så meget des

tydeligere i forbindelse med seglet (der nævnes hos Matthæus sammen med vagterne) og sværdet, der er den anden del af deres udrustning, og som englen erklærer for magtesløst. I dialogen omtales seglet af farisæeren, der med reference til fortællingen om Lazarus beskriver det således:

Nei, sad paa Stenen ikke dette Seigl,
 Den Stores Seigl som haver alt at raade,
 Det Seigl som binder hver en Luftens Aand,
 Som Salomon, den Viseste, opdaged,
 Da ei jeg stolede paa Kors og Sværd,
 Thi meer end døe man kan jo ei paa Korset,
 Og jeg har seet en steendød Mand opstaae. (301 f.)

Seglet beskrives altså ikke alene som en stor sten, der holder graven lukket rent fysisk, men som en magisk eventyragtig genstand, kong Salomons store segl, der netop har den egenskab at kunne holde "hver en Luftens Aand" inde. Grundtvigs tekst modsiger ikke, at seglet er mægtigt, og med sin eventyrkarakter genkalder det atter *Aladdin*.

Tilsvarende gælder for sværdet. Hovedsmanden, som i øvrigt ikke excellerer ved religiøs indsigt, fremhæver netop sin klinge som af en særlig værdifuld karakter. Farisæeren har udtrykt frygt for, at den døde skal flygte fra graven. Hertil svarer hovedsmanden:

Ja, du kanskee, men Romere dog ei,
 Thi, seer du vel, vi romerske Soldater,
 Vi er ei bange for vor egen Skygge,
 Og andet er jo intet Koglespil.
 Det veed da sagtens ogsaa Nattens Aander,
 Thi ellers var de dummere end vi,
 Og du skal see, de ta'r sig nok i Vare,
 For at besøge Romere paa Post.
 Hvis ikke, seer du, har jeg her en Klinge,
 Som er indviet paa en Isisfest,
 Den beed paa Tydskere som Smør og Kage,
 Og haardere er sikkert ingen Aand,
 Kan slige Vaaben ei paa Aander fæste,
 Saa er det Sagen, de er Veir og Vind,

Og Veir og Vind kan man vel ikke kløve,
 Men ganske rolig lee og blæse ad,
 Det kalde vi at sætte Blæst mod Blæst,
 Og lige Børn de lege altid bedst. (298 f.)

Han fremhæver altså sit sværd for to forskellige egenskaber, dets hellige indvielse på Isisfesten, og dets evne til at bide på alt, der er værd at ramme – inklusive ånderne, hvis der er nogen gehalt i dem. Både segl og sværd fremhæves altså for deres hellig-magiske karakter og for deres magt over ånderne. Samtidig understreges deres forbindelse til henholdsvis en jødisk visdomstradition (Salomon) og en romersk hellig fejring (Isisfesten, hvor klingens er indviet). De repræsenterer altså toppunkter af magt for deres respektive traditioner.

Når Jesus i opstandelsen altså blæser “Seigl og Sværd og Skjold” til side, som var de ingenting, er det altså omhyggeligt markeret af det forudgående drama, at de netop ikke er ingenting. Dramaets forskellige personer og deres verdensforståelse og religiøst-magiske indsigt er samlet i de tre genstande. Det er både hovedsmandens og farisæerens høje magt, som fjernes ved et åndepust af Herren.

Imidlertid er udvekslingen imellem lagene på dette punkt endnu ikke dækket. Læser man strofen isoleret og ændret, som den står i salmebogen, bliver udtrykket “Avner kun, naar Han vil aande” væsentligst et billede af suveræn næsten henkastet overmagt. Men som det allerede fremgår af hovedsmandens replik ovenfor, udspiller der sig en omfattende drøftelse af ånd, ånde og ånder i dialogen mellem figurerne foran graven. Denne kan ikke udfoldes i sin helhed her; men et par bemærkninger kan illustrere pointen. Den magt over ånderne, der viser sig i seglet og skjoldet, er kun en lille del af et meget større billedkompleks, der også omfatter menneskets magt, dets evne til at blæse af ting eller blæse ting væk, og ånden som udtryk for liv. Efter – i protest mod hovedsmandens arrogance – at have bekendt sin egen udygtighed til at blæse ånder bort siger farisæeren følgende om sig selv og den gravlagte Jesus:

Dog, det er sandt, han, som nu ligger der,
 Han kunde blæse, saa det kunde frugte;
 Men han forblæste sig dog og tilsidst,
 Og du kan troe, jeg heller laae i Hullet,
 End saae ham komme atter ud deraf,
 Thi, staaer han op, som han saa vist har lovet,
 Da med min Mester jeg en Dyst har vovet,
 Kan han faae Aande, da er jeg blæst ud,
 Da er jeg Djævel og da er han Gud. (305)

Passagen rummer naturligvis en art bagvendt troserkendelse og dertil en afsløring af hykleriet i farisæerens benægtelse af muligheden af Kristi opstandelse. Farisæeren véd, at opstår Jesus, er han selv overvundet, ja, mere end det: Så er hans bestræbelser og modstand blasfemiske. Men i nærværende sammenhæng er det centrale den afsluttende omtale af opstandelsen som, at Jesus "kan faae Aande", fordi det peger frem mod formuleringen i første strofe af digtets anden del. Udtrykket at "Han vil aande" fra digtet skal på den baggrund opfattes utvetydigt som et udsagn om opstandelsen. Jesus vil ånde, altså trække vejret igen som levende, og dermed er der ikke bare tale om en guddommelig overmagt, men om, at det er ved selve sin ånde, idet han vender tilbage til livet, at han dermed blæser alt det væk, som forsøgte at holde ham fast i døden.

Med denne første strofe er "Paaske-Lilien"s slutposition etableret, og de resterende strofer er refleksioner over forskellige forbundne aspekter af denne. Det første, som følger, er en konkluderende strofe i forhold til de spørgsmål, som åbner "Paaske-Liljen". Værket vender tilbage til disse under indtryk af erfaringen af opstandelsens virkelighed:

Saga! kom da, lad os sjunge!
 Trykke Liljen ømt til Bryst!
 At og du har Fugle-Tunge,
 Høre Verden i min Røst! (323)

Strofen ikke så meget svarer på spørgsmålene fra "Paaske-Lilien"s åbning, som den antager dem for besvaret eller lægger svaret på dem til grund for handling. Jeget opfordrer Saga til, at de i fællesskab skal trykke liljen til deres bryst og bryde ud i lovsang til den. Dermed bekræfter jeget, nu

sammen med Saga, at han var den, som blomsten med rette i første strofe tænkte havde lyst til at trykke den til brystet.

Sangen har en speciel karakter. For det første er den eneste stemme, andre hører, jegets; Sagas røst lyder ikke selvstændigt. De synger sammen – med jegets stemme. For det andet – og det tydeliggøres yderligere senere i digtet – viser det, hvorfor Grundtvig kan vakle mellem “Fugl” og “Skjald”, når han skriver “Paaske-Lilien”s første strofe. De to er overlappende fænomener i hans symbolverden.

Den efterfølgende strofe er ren lovsang, idet jeget atter retter henvendelse til sig selv og taler om, hvad liljen forkynder for ham: et opstandelsens “Jubel-Aar”, hvor hver blomst atter skal stå op af døde. Givet, at “Paaske-Lilien” på forhånd har forbundet blomsters og menneskers opstandelse med hinanden, må disse blomster indlysende også forstås som symboler for menneskets opstandelse.

På den baggrund glider “Paaske-Lilien” ind i en overvejelse, som også kendes andre steder fra i forfatterskabet: spørgsmålet om forholdet mellem jeg og omverden. Det viser sig ved, at en ny instans, et “man”, trækkes ind i digtet. Ordet “man” betegner her en social omverden, der reagerer på den opstandelse, påskeliljen forkynder:¹⁰

Naar det skeer, da skal man sande:
 Du dit Lilje-Navn ei stjal,
 Atter skal man plante, vande,
 Pleie dig i høien Sal,
 Glad man skal i Urtegaard
 See den Blomst som melder Vaar,
 Minder om den Morgen-Røde,
 Mennesket stod op af Døde. (323 f.)

Som andre talende søger også Grundtvig her et bekræftende uptake på sin ytring. Strofen præciserer, hvad det er for en forståelse, og hvad det er for et liv, Grundtvig gerne ser springe ud af sin forkyndelse af opstandelsens virkelighed. I overensstemmelse med billeddannelsen i “Paaske-Lilien”

¹⁰ Ordet “man” anvendes også et antal gange gennem tredje lag, når en af figurerne ønsker at gengive til sine egne forståelser som noget, der har gyldighed for flere end personen selv. Men først her, i anden del af digtet, bruges det til at referere til en almen gruppe uden for jeget selv; en modtagergruppe.

beskrives dette i botaniske termer, således at der finder en almen modtagelse, værdsættelse og – i begge ordets betydninger – dyrkelse sted af påskeliljen og det opstandelsesbudskab, den symboliserer. Dette store håb har dog måske lange udsigter, og derfor svinger Grundtvig tilbage til den mulighed, at han ikke i det jordiske skal se den herlighed, han nu synger om, men at den er et rent hinsidigt fænomen:

Kan vi her ei Dagen naae,
Da det Døde skal opstaae,
Nu, saa gaae vi glade heden,
Og staae herlig op i Eden. (324)

På dette punkt standser Grundtvig atter sig selv, og i stedet for at fortsætte ud i splittelsen mellem det jordiske og det himmelske tager han bestik af, hvad han faktisk *har* opnået. Det sker i en serie af retoriske spørgsmål, der på en ny måde gentager den række af spørgsmål, som åbnede værket:

Dog, hvad siger jeg! opnaae?
Har ei jeg den Dag opnaaet!
Er, som en Kiærminde blaa,
Ikke Dødt i mig opstaaet!
Kalder Danmark mig ei Skjald,
Lytter til mit Tonefald!
Har ei Saga laant mig Tunge,
Saa og jeg som Fugl kan sjunge!

Har ei Saga rørt mit Øie,
Saa jeg kan i hendes Speil,
Fortids Syner sammenføie,
Mærke dem med Sandheds Seig!
Føler ei jeg i mit Bryst,
Hvordan, under salig Lyst,
Fædrene staae op derinde,
Vaagne i livsaligt Minde! (324 f.)

Spørgsmålene er på en gang irettesættende og opmuntrende. De har den lidt særlige karakter, at Grundtvig selv er første adressat for henvendel-

sen. Læseren får lov at overvære Grundtvig belære sig selv om, hvad der allerede nu er levende i det jordiske og derfor ikke behøver vente på et liv hinsides.

Spørgsmålene udpeger opstandelsen som noget, der allerede har fundet sted i jeget, og udvikler konsekvenserne af denne opstandelse. Disse har at gøre dels med jegets sang, dels med jegets forståelse af fortiden, nutiden og fremtiden. Opstandelsens karakter markeres ved, at et centralt symbol hos Grundtvig for første (og eneste) gang dukker op i "Paaske-Lilien": kærminden. Kærminden havde allerede i 1817 en gennemarbejdet symbolsk betydning hos Grundtvig, ikke mindst i kraft af dens centrale funktion i "Et Blad af Jyllands Rimkrønike" (1815) (Auken 2005; Lundgreen-Nielsen 1980; Toldberg 1950). Den betegner, som navnet angiver, den kærlige ihukommelse af fortiden. En aktivitet, som kan betyde, at det gamle gode bringes til live igen i nutiden. I "Paaske-Lilien"s sammenhæng er det formentlig at forstå som genopvækkelsen af mindet om opstandelsen, som læseren ifølge med jeget og Saga har fået lov at overvære i tredje lag. Beskrivelsen af sangens karakter ekspliciterer den forbindelse mellem skjaldefiguren og fuglesangen, som viste sig i Grundtvigs vaklen imellem de to ord i første dels første strofe. Danmark opfatter jeget som skjald, og når Saga (historien) låner ham sin tunge, synger han som en fugl.

Parallelt med denne historiske sang er der også en historisk indsigt. Atter her indoptager "Paaske-Lilien" en central figur fra det øvrige forfatter-skab: spejlet, der ligesom kærminden dukker op i værket, denne ene gang som led i dets konklusion. Det knyttes her, som flere gange tidligere, til Saga på en sådan måde, at det altså er gennem en poetisk-historisk forståelse af fortidens begivenheder, at jeget kan se og attestere deres sandhed og give dem nyt liv i nutiden. Denne sandhed er netop nutidig, ikke alene fremtidig, og dermed bærer jeget altså "Fædrene" i sit bryst allerede nu.

Dermed er digtet fremme ved sin sidste strofe, der sammenfatter konklusionen og rækker initiativet videre til læseren:

Vinter-Storm og Hagl og Regn
 Suser, bruser over Jorden,
 Men jeg stander som et Tegn
 For en Blomster-Tid i Norden,
 Nægte man mig med Foragt,
 Rosenduft og Sommerpragt!
 Lige godt, naar den jeg fryder,
 Som har kiær hvad jeg betyder! (325)

Her gentager Grundtvig atter på sin egen måde udgangspositionen fra “Den yndigste Rose er funden”. Både Brorsons jeg og Grundtvigs repræsenterer troen i nutiden – også selv om nutiden måske ikke værdsætter det. Men hvor Brorsons jeg bærer symbolet som sit smykke, og symbolet i øvrigt er en ret let oversættelig allegori, er det anderledes hos Grundtvig. Han er selv blevet til symbolet, og det kompleks af betydninger, der samler sig i dette symbol, er så kompliceret og vidtrækkende, at en fuld udlægning af det trækker tråde langt ud over “Paaske-Lilien” selv og ind i forfatterskabets både billedlige og teologiske sider. Det er yderst rimeligt, når Lundgreen-Nielsen erklærer *Nyaars-Morgen* (1824) for højdepunktet af Grundtvigs selvsymbolik, men som det fremgår, er “Paaske-Lilien” godt med på dette punkt.

Men det gør unægtelig værket til en kompliceret og egensindig konstruktion, at dets adgang til det almene så udpræget går igennem det personlige og specifikke. Dermed er det i grunden ikke overraskende, at der skulle en genial komponist og en omfattende redaktion til, før digtet endelig i 1953 – 136 år efter sin tilblivelse – fandt plads i den danske salmebog.

Tredje lag

Flere forskere har noteret betydningen af det “effektfulde genreskift” (Holm 2001, 121; Willert 2012, 10) imellem “Paaske-Lilien”s andet og tredje lag. Formelt set er laget forholdsvis let at beskrive. Det består af to dele. Den første er en dialog i Shakespeareske blankvers ført mellem en række skikkelser, som står ved Jesu grav tidligt påskemorgen; de fleste er medlemmer af en romersk vagt, men der er også en jødisk farisæer. Dialo-

gen slutter med opstandelsen, og ingen af disse personer får efterfølgende ordet igen. I stedet overtages ordet af engle, der dermed umiddelbart efter opstandelsen synger og taler om, hvad der nu er sket. Samtidig forlader værket blankversene og fortsætter – på Oehlenschlägers manér – i rapso-diske former (Fafner 1989, 104 f.), der i en enkelt passage tenderer mod det strofiske (afsnit 2-6 i englekorets sang). Grundtvig har allerede tidligere grebet inspirationen fra Oehlenschläger og brugt den på sin egen måde i både *Nordens Mytologi* (1808) og *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord* (1809).

Replikkerne

Den dramatiske scene begynder direkte med den første replik og uden formelle regiangivelser, men digtet har umiddelbart forinden oplyst, at jeget og Saga har bevæget sig tilbage “Did hvor Stenen Lyset dølger!” (295), så både tid og sted er dermed angivet.¹¹ Replikkerne oplyser selv resten: En lille gruppe personer befinder sig ved klippens fod ved Herrens lukkede grav; netop det sted, hvor stenen skjuler lyset (et uptake, naturligvis, af Matt 27,60, men også af Johannes-prologens bestemmelse af Jesus som lyset).

Digterjeget og Saga er som nævnt også til stede som underforståede, tavse tilskuere. Men også endnu en tilskuerposition, nemlig læserens, er til stede i fremstillingen. I det øjeblik den dramatiske scene åbnes, forudsættes det, at læseren fra sit kendskab til Bibelen er klar over, at scenen vil ende i opstandelsen, og at vedkommende derved allerede i første gennemlæsning vil kunne se, hvordan figurernes respektive vurderinger forholder sig til den virkelighed, som er ved at bryde frem. Scenens konkrete figurer er opfundet til lejligheden og fiktive, omend de alluderer til romerske navne og bibelske skikkelser. Læst i lyset af digtets første del er deres og dermed dialogens funktion at besvare jegets spørgsmål, om Herren opstod, og hvad der i givet fald kan siges om de tilstedeværende menneskers oplevelse heraf, og endelig på den baggrund hvordan man kan forholde

¹¹ Den dramatiske scene rummer ingen regiangivelser, men en række oplysninger gøres tilgængelige for læseren igennem replikkerne. Tilsvarende rummer teksten heller ingen dramatiske monologer (altså det, at en person uden at blive overhørt udtaler sine private tanker). Det er alene idéudvekslingen mellem figurerne og de synspunkter, de repræsenterer, der fremstilles.

sig til opstandelsen i 1817. Personerne bliver herved både historiske og nutidige for læseren. I alt taler fem personer, som tilsammen repræsenterer fire mulige positioner i oplevelsen af opstandelsen.

Tiberinus og *Rufus*, to af de romerske vagter ved graven, blander den shakepearske narrefigur med gravvagterne i Matt 27, 62-66, der skulle sørge for, at disciplene ikke stjal liget, så de kunne påstå, at Jesus var opstået. De ønsker ikke at blive blandet ind i noget uoverskueligt. Men de er også let forvrøvlede og åbenmundede. De giver frimodigt udtryk for oplevelsen af stemningen ved graven. De diskuterer og driller hinanden. Deres replikker er tvetydige, f.eks. da Rufus på spørgsmålet om, hvad der er på færde, konstaterer: "ren nybagt Spøgerie" (296). Deres funktion synes at være en repræsentation af en form for uklar folketro på opstandelsen som mulighed.

Høvedsmanden, en slags romersk officer eller soldat, er fuld af verdenskløge forklaringer på alt, hvad han møder. Han repræsenterer en overlegen, men også overfladisk form for forstandighed, der for læseren sandsynligvis skal genkalde en position, Grundtvig allerede gentagne gange har kritiseret i sin samtid, nemlig den teologiske rationalismes oversættelser af tros-spørgsmål til livslære og borgermoral, som man f.eks. møder i den autoriserede, men af Grundtvig forhadte *Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798); dog er det her forskudt, så det er den romerske oplysning, høvedsmanden alluderer til. Med sin indskrænkede fornuft benægter han pure tanken om muligheden for en opstandelse fra de døde. Alt overnaturligt, mystisk eller sært afvises. Han truer *Tiberinus*, der har haft sære "Nattesyn" (297) og hørt det hyle henne fra korset, og han regner som nævnt også med at kunne bekæmpe eventuelle "Aander" (298) med sit sværd. I sin selvsikre, dannede hovenhed afviser høvedsmanden alt, hvad han opfatter som overtro:

Men ærgre sig, det kan og maa en Romer,
Som veed hvad der kan skee og ikke skee,
Som traadte Børne-Skoene i Viisdoms Skole,
Hos Cicero, Horats, Ovid, Virgil,
Og lærde Overtroen at foragte,
Men lærde ogsaa, hvad i forstum Tid,
Hvad den endnu paa Pøbelen kan virke. (302)

Høvedsmanden medgiver, at Jesus var en vis og gudfrygtig mand, men problematiserer, at han havde bildt sig ind, at han var Guds søn. Han anser samtidig Jesus for at være en from bedrager, der "gjorde <...> Finter" (311) for at få magt over folket. Men netop deri ender høvedsmanden i selvmods sigelse, idet han på samme tid hævder Jesus som vismand og som løgner. Det er hans underordnede Tacitus heller ikke sen til at udpege:

Thi hvem der vil udrette noget Godt,
 Kan ei begynde med at være Løgner,
 Og den, der drømmer at han er Guds Søn,
 Er en hovmodig og en indbildsk Daare,
 Som seer i Alting ikkun paa sig selv,
 Gjør ei hvad Gud, men hvad ham selv behager,
 Og vil forføre Folk til Overtroe. (314 f.)

Dertil lægger sig, at høvedsmanden i sin forstandsdyrkelse helt nægter at indse, at han befinder sig i en situation, hvor ikke alt lader sig reducere til overtro og bedrag eller oversætte til forstandsbegreber. Selv da opstandelseslyset bryder frem, taler han næsten søvngængeragtigt videre i sit eget spor, som overværede han alene et besynderligt naturfænomen. I al sin formodede oplysthed befinder høvedsmanden sig altså på et bevidsthedsmæssigt lavt stade. På en vis måde tilmed lavere end Tiberinus og Rufus, fordi de fornemmer og til en vis grænse udtrykker, at noget ekstraordinært er på færde, som også påvirker dem.

Farisæeren er anderledes åben over for åndelige og religiøse fænomener. Han er i nogen grad en antipode til høvedsmanden, som han diskuterer mest med. Han har mødt Jesus og set hans undere og har tilmed set ham opvække Lazarus. Derfor repræsenterer han opstandelsens mulighed. Men som religiøs modstander af Jesus, som han igen og igen omtaler som "Kogleren" (altså troldmanden), frygter han opstandelsen og vil ikke vide af den, fordi den ville vise, at Jesus netop ikke var en troldmand, men var Gud. Farisæerens funktion er således løbende at komme til at bekræfte, hvad han benægter. Han er sådan set overbevist om, at den gravlagte Jesus var en usædvanlig magtfuld mand, og han frygter, at han også er mere end det. Men han fornægter den tro, han er lige ved at komme til, fordi den modsiger hans egen overbevisning. Denne fornægtelse får sit tydeligste og

mest illuderede udtryk, da han sammen med de andre figurer ser opstandelseslyset bryde frem og derfor skynder sig væk, fordi han så netop ikke vil have set selve opstandelsen:

Pas paa! nu kommer det jeg spaadde,
 Nu giælder det, om I kan holde Stand.
 Jeg gaaer min Vei, thi mine stakkels Øine
 Kan ikke taale meer, end de har seet.
 Hvad ikke Øiet seer, ei Hjertet saarer,
 Og nægte kan man hvad man ei har seet.
 Jeg forud veed at det er Koglerie,
 Men ei hvorvidt mit Øie kan forblindes,
 Jeg min Samvittighed vil have frie,
 Saa jeg kan nægte hvad jeg ikke mindes.
 Jeg troer paa Gud, ei paa den Korsets Mand,
 Vi er Guds Sønner jo saavel som han. (316)

Dette har netop alle fornægtelsens kendetegn. Farisæeren er overbevist om, at det lys, han ser, er opstandelseslyset; ja, han bruger selv udtrykket, at hans øjne ikke kan tåle at se det. Meningen er, at farisæeren eller den jødiske position egentlig har spået om opstandelsen. Han har altså alle forudsætninger for at tro på opstandelsen, men alligevel går han bort for at have muligheden for at benægte den, fordi han ikke har set den med sine egne øjne. Farisæeren er altså en bagvendt udgave af Det Gamle Testaments spådomsfunktion. Han kan pege på og foregribe opstandelsen, men snarere end at opfatte den som opfyldelsen af sin tro omfatter han den med en fjendtlighed og bliver netop derved dens bekræftelse. Selv den erklærede modstander, som virkelig ikke ønsker, at den skal ske, må gribe til uhæderlige kneb for at kunne benægte opstandelsen.

Tacitus, den sidste figur, som også er en af soldaterne, er Grundtvigs talerør i scenen, og hans vidnesbyrd kan læses som svar på digterjegets spørgsmål. Det er ikke tilfældigt, at Grundtvig vælger at bruge en romersk historieskriveres navn til denne position. Det overordnede syn på opstandelse er, at den kun kan tros i overleveret form. Således er der parallelitet og overensstemmelse mellem Tacitus' og Sagas funktion. De bærer begge budskab igennem historien.

Tacitus siger, han har mødt en gammel mand, der er romer som ham selv og derudover en hædersmand (han er sandsynligvis identisk med den romerske officer i Luk 23,47). Officeren har fortalt Tacitus, at han har set Jesus på korset. Han beskriver den korsfæstede således:

Jeg saae paa Korset en Uskyldig døe,
 Uskyldig, ei som du og jeg kan være,
 Uskyldige i Vold og Rov og Mord,
 Nei nei, uskyldig var han som den Spæde,
 Og kiæk som Helten, kiærlig som en Kvinde,
 Og viis som Ingen, kaldte sig Guds Søn,
 Og hvis han løi, da maa og Sandhed lyve;
 Ja, jeg har seet en Halvgud lide, døe. (308)

Den korsfæstedes uskyld, der fremhæves som noget andet og mere renfærdigt end juridisk uskyld forenet med hans andre ekstraordinære egenskaber, har overbevist den ældre romer om, at han måtte være sandfærdig og derfor heller ikke kunne lyve, når han beskrev sig som Guds søn. Desuden har han også set Jesus tilgive røveren på korset med løftet om at tage ham med i Paradis (Luk 23,39-43), og skønt han ikke ved, hvad dét er, har det givet ham en længsel efter Paradis. Dette uudslettelige indtryk forplanter sig igennem hans fortælling til Tacitus. Tacitus er kommet til at tro uden selv at have set. Pointen er, at opstandelsen kun kan opleves, hvis den troende først får den overleveret i fortællingens form. En pointe, som allerede var rammesat af digtets retoriske spørgsmål: "Stod Han op, som Ordet gaaer!" og igen samles op, da digtgenren genoptages.

Oplevelsen af opstandelsen muliggøres af, at der er en fortælling om opstandelsen, der går forud. Tacitus gør denne betingelse klar gennem en almen konstatering:

Thi slige Ord man hører ei saa tit,
 At man deraf en Stavelse vil glemme,
 Ei heller let man lægger noget til,
 Naar mageløst er Sagnet som man hører.
 At der engang skal lægges noget til,
 Det maa enhver, som hører det, vel føle,
 Men der maae andre Tunger til end min,
 Om Sagnet her skal løbe foran Synet. (309)

Opstandelsestroen opstår altså ikke ved, at den opstandne ses, eller at der findes beviser for, at opstandelsen fandt sted. I stedet skal det at kende sagnet gøre forståelsen af synet mulig. Dette bliver også rammen for, at Tacitus som den eneste oplever opstandelsen:

Alt bæver Jorden, ak! skal vi nu synke?
 Hvad? staaer jeg ene! alle sank,
 Miskund dig, Jesus! hvor du lever,
 Som over Røveren paa Korsets Træ!
 Jeg svimler, vakler, see nu vælter
 Den Lynildsmand jo Stenen bort!
 O! Lys! o Glands! o nu opstaaer den Fromme!
 Det tordner, ak! o Gud! i Jesu Navn. (317)

Denne replik er den sidste mellem de tilstedeværende mennesker ved opstandelsen. Velsagtens fordi jegets spørgsmål fra førstedelen hermed er blevet besvaret. Når man læser værket som helhed, er det endvidere værd at bemærke sig, at beskrivelsen af opstandelsen som noget, der kommer med lys – ud over at alludere Kristus som verdens lys (Joh 8,12) – griber tilbage til slutningen af digtets første del, hvor lyset skjules af den sten, som er sat for graven. Lyset bekræfter dermed, at jeget og Saga er tilbage ved den begivenhed, de rejste igennem tid og rum for at se.

Idédialog

Igennem hele den dramatiske scene veksler replikker og synspunkter med hinanden. Konteksten i “Paaske-Lilien” giver, at scenen automatisk af-

læses som et læsedrama. En opførelse er mulig, men det er læsningen, som er det centrale. Scenen er udramatisk – eller tilhører i det mindste tydeligt, hvad man kunne kalde det intellektuelle læsedrama – derved, at personerne ikke i normal forstand har sociale formål, de forsøger at opnå hos hinanden. Dette er ikke et simpelt udtryk for, hvordan Grundtvig behandler genren generelt. Han har tidligere skrevet læsedramatik (*Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord* (1809) og *Optrin af Norners og Asers Kamp* (1811)), hvor dialogen er langt mere dramatisk og hænger sammen med en tilsvarende handlingsgang. Heroverfor er dialogen i “Paaske-Lilien” en drøftelse af et sagforhold: Hvem er i virkeligheden manden, som ligger begravet bag stenen, og hvad betyder det, hvem han er?

Inden for rammerne af denne idékamp er udvekslingen imidlertid skarp og konfrontatorisk. Formen er tydeligt inspireret af Shakespeare, idet Grundtvig lader figurerne tage hinandens formuleringer og metaforer op og vride dem efter deres egne opfattelser af tingene. Det gælder hele udvekslingen omkring ånder, pusten og åndedræt, som allerede har været berørt, men det er også til stede på andre punkter i drøftelsen. Da farisæeren således fortæller, hvordan han sikrede sig, at Lazarus var død, ved at stikke ham med en knappenål, men at den døde alligevel er blevet genrejst af Jesus og er gået hjem, så farisæeren selv har kunnet spise med ham, overtager hovedsmanden billedet til sin egen beskrivelse. Han fastholder, at farisæeren er en bedrager, der har medvirket til at fingere en opstandelse for Lazarus, og fortsætter med en beskrivelse af, hvorfor han véd, at Jesus er død:

Det er da godt, at han, som ligger der,
 Er død paa romersk, og at i hans Side
 Er prikket med en romersk Knappenaal,
 Han skal vist ikke gaae igien der hjemme,
 Og æde Paaske-Lammet fra de Smaa. (304)

Hvor farisæeren taler om en konkret knappenål og et stik med den, bliver knappenålen her til det spyd, hvormed Jesus er blevet stukket (Johs 19,34), og det prik, der tales om, er netop spydsticket. Dermed kan hovedsmanden også modsige farisæerens påstand om at have spist med den døde som noget, der i hvert fald ikke kan lade sig gøre for den “paa romersk” døde Jesus.

På samme måde er de forskellige figurers relation til og forståelse af hinanden dynamisk. Hovedsmanden, der som nævnt på visse måder er den person på scenen, som Grundtvig agter ringest, er samtidig både repræsentant for en overmægtig besættelsesmagt i forhold til farisæeren og bemyndiget officer over for de tilstedeværende soldater. Dette giver et spændingsforhold i forhold til Tacitus. Hovedsmanden opfatter Tacitus som en noget nær ideel soldat, men afviser hans vidnesbyrd. Tacitus på sin side anerkender hovedsmandens kommando i militære spørgsmål, men fastholder sin trosfrihed som noget, selv ikke kejseren kan tage fra ham. Hovedsmanden opfatter farisæeren som en bedrager, farisæeren ser hovedsmanden som uvidende og indskrænket. Farisæeren har ret i dette og andet, skønt han i det centrale spørgsmål om opstandelsen er en fornægter. Hovedsmandens forskellige ukvemsord om farisæeren rammer ham derfor ikke. Farisæeren kommenterer ikke Tacitus, men Tacitus rammer til gengæld farisæeren, da han beskriver dennes rasende modvilje som udtryk for en bagvendt bekendelse; fjendetalen, som ikke kan nægte magten hos det, den kritiserer.¹²

“Paaske-Lilien” bruger dermed læsedramaets muligheder til at løfte spørgsmålet om opstandelsens virkelighed over i en personlig udveksling mellem figurerne, der giver trosdebatten en dynamisk og kontrastfyldt fremstilling. Personernes forskellige bedømmelser af hinanden og den sproglige og argumentatoriske opfindsomhed, dialogen er skrevet med, gør scenen levende, også selv om spørgsmålet fra den indforståede læsers synspunkt er afgjort på forhånd.

Englesang

Tacitus’ sidste replik, citeret ovenfor, afslutter dialogen foran graven, idet Tacitus som den eneste af figurerne faktisk overværer opstandelsen. I stedet overtages ordet af engle, der i form af Gabriel og et englekor indtager scenen. Samtidig skifter genren væk fra det shakespeariske blankvers i

¹² “Paaske-Lilien”s opbakning omkring Tacitus betyder derfor også, at da Tacitus forfalder til en tidstypisk antisemitisk stereotyp i omtalen af farisæeren som “Hiin skumle Jøde, med det røde Skiæg” (309), så har det sin rimelighed, hvis man på dette punkt holder Grundtvig ansvarlig for udsagnet. Derimod er hovedsmandens forskellige udbrud i samme retning tydeligt efterladt på hans egen kappe.

dialogerne og over til rimede og afsnitsdelte kortvers organiseret i afsnit af forskellig længde. I englesangens slutning udvides såvel verslængden som det enkelte afsnit, så der fremstår en mere ekspansiv form.¹³ Genreskiftet markerer, at dialogen afbrydes. Englene svarer ikke menneskene foran graven, men forkynder dem i stedet opstandelsen og betydningen af den. Denne tale føres fra et principielt højere sted; det er evigheden, som her bryder ind i tiden. Derfor er det, som forkyndes, heller ikke blot en enkeltstående begivenhed, men et guddommeligt indgreb i selve vilkårene for det at være menneske.

Mens det sker, er det stadig forudsætningen i, at jeget og Saga er til stede som vidner til begivenhederne. Det talte er altså ikke bare rettet til dem, der er til stede ved graven, men når også jeget og Saga og gennem dem den nutidige læser, som "Paaske-Lilien" hele tiden søger hen imod.

I sin første replik eller sang markerer Gabriel selve begivenheden, opstandelsen og den brudte grav, og han henvender sig til vagterne og viser dem deres magtesløshed – specifikt med henvisning til, at vagterne selv er styrtet, og at deres sværd og skjolde er magtesløse. Trods skiftet i talesubjekt er henvendelsen ikke et svar til noget, der er blevet sagt ved graven, men en tiltale til dem, der stod der, som overstiger, hvad de selv magter at

¹³ Teknisk set rummer kortversene to hævnings (tryksterke stavelser) hver og er skrevet i en overvejende daktylisk trisyllabisk gangart (altså med tryk på første stavelse og to tryksvage stavelser per hævnings), dog afkortet ved versafslutningen, hvad der giver en naturlig rytmisk pause dér. De længere vers er fortsat trisyllabisk skrevet, men nu med tre-fire hævnings – igen med afkortninger efter versets sidste hævnings, hvor der enten er én eller ingen tryksvage stavelser. De blandes i de længere afsnit med kortvers til en ret fri, vuggende eller huggende rytmedannelse. To steder undervejs afviges fra denne overordnede praksis. Første gang, da englesangen glider over og citerer og omskriver "Fra Døde opstod den Herre Christ" fra *Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog* ("Kingos salmebog", 1699). Versmålet følger her salmebogen og bliver derfor anderledes end resten af englesangen. Anden gang til sidst i englenes afsnit, hvor Gabriel henvender sig til kvinderne ved graven – og for første gang direkte taler ud af den angivne situation og samtidig fremad i opstandelseshistorien. Her taler han i det daktyliske metriske mønster i de fire første vers, og tiltalen bibeholder sin dirigerende karakter: Kvinderne skal løfte blikket og se opstandelseslyset. Men derefter bliver talen forjættende. Gabriel fortæller kvinderne, at deres smerte er overstået, og deres længsel dermed opfyldt, fordi Jesus er opstanden. Samtidig hermed skifter teksten metrisk, fordi der tilføjes en tryksvag forstavelse til hvert vers, som opløder det ophøjede og gør henvendelsen mildere og mere imødekommende.

svare på. Da ordet derpå overlades til englekoret, markeres begivenhedens eskatologiske betydning med det samme:

Dragen er bundet,
 Døden har mistet sin Brod,
 Løven har vundet,
 Liv er de Troendes Lod.

Henvisningen er til Johannes Åbenbaring 12,5 og 20,2, hvori ærkeenglen Michaels kamp mod dragen beskrives som kampen mellem det gode og det onde. Derudover passer den ind i det, som Helge Toldberg har kaldt "Dragekonstellationen" (1950, 147-157). Grundtvig aktiverer samtidig billedet af løven som dragens modstander (med støtte i bl.a. 1. Mos 49,9). Dermed griber englesangen hinsides situationen ved graven og gør opstandelsen til den ultimative sejr i kampen mellem det personliggjort onde (dragene) og Jesus som den rette arvtager til Juda (løven). Der tales med apokalyptisk vægt, fordi grundbegivenheden, opstandelsen, er eskatologisk.

Således markerer genreskiftets radikale karakter, at det, der nu siges, ikke lader sig modsige. Tacitus bærer vidnesbyrd om troen og taler sandt hele vejen igennem, men hans ytringer er stadig udsagn fra menneske til menneske. Dermed lader han sig også modsige, og andre menneskelige forståelser og interesser får dermed en relativ berettigelse ved siden af hans. Over for dette er englesangen absolut. Indgrebet i tiden fra evigheden overgår alle menneskelige forståelser – også Tacitus' rigtige. Englene afslutter, afgør og overtrumfer dialogen. Efter englesangen vender "Paaske-Lilien" tilbage til værket andet lag og dermed til digtets samtid med en fortsættelse af det digt, der åbnede værket.

Det evighedsbudskab, englene forkynder, omhandler naturligvis den begivenhed, opstandelsen, som netop har fundet sted, men idet begivenheden ændrer vilkårene for, hvad det vil sige at være menneske, rækker englenes udsagn også ud over begivenhedens tid og sted. Det markerer sig i den almen-præsens, de udtrykker sig i (Hansen og Heltoft 2011, 690 ff.), når de indledningsvis erklærer, at dragen er bundet, og døden har mistet sin brod. Men det viser sig også i to andre træk igennem englekorets sang. For det første sker der en udvidelse af den gruppe, der tales til, hinsides den lille kreds, som er samlet ved graven.

Lover, I Fromme,
 Miskundheds Domme!
 Vidner paa Jord!
 Troer! I Slægter!
 Trods ikkun nægter
 Grav-Folkets Ord. (319)

Den her tiltalte gruppe afgrænses som "I Fromme", altså en meget bredere bestemmelse af adressaten end den nu styrkede gruppe af soldater. Det er umiddelbart muligt for en nutidig læser at træde ind i denne gruppe. For det andet – og dermed forbundet – rækkes der på tværs af tiden; i citatet markeret ved, at de sidste tre vers er henvendt til "I Slægter". Denne ekspansion tilføjes derefter en geografisk dimension. Forståelsen af opstandelsens betydning spreder sig fra sit lokale sted i Getsemane Have og ud over verden:

Ton nu fra Syden til Norden,
 Ton over Jorden. (319)

Og dernæst en tydelig markering af budskabets bevægelse igennem tiden – med den for Grundtvig så karakteristiske sammensmeltning af havet og historien:

Tid! paa din Bølge,
 Talløse Tusinder følge,
 Kiækt i Hans Spor,
 Svinge sig glade,
 Op til vort Stade,
 Høit i det hellige Chor. (321)

Så selv om englenerne taler på en måde, så ingen i den konkrete situation kan svare dem, henvender de sig samtidig ud over verden og igennem tiden til den, der som en af de "Fromme" vil tage budskabet til sig. Når Grundtvig i åbningen af anden del af digtet reagerer, som har han set og forstået noget vigtigt, har det en klart svarende relation til det evighedsbudskab, som med englesangen sendes ud gennem tid og rum. Og tilsvarende: Når Grundtvig i slutningen af digtets anden del overlader "Paaske-Lilien" (og

sig selv med den) som et tegn til læseren, er det en tiltale, som begynder med englesangen over graven, som så spreder sig og rækkes frem som en ytring til læseren.

En tekst definerer sin læser

Dermed er vi atter tilbage ved den kommunikationssituation, "Paaske-Lilien" som ytring indtræder i. Bakhtin fremhæver som nævnt to centrale træk ved ytringen: skiftet i talesubjekt og fuldbyrdethed. Idet den talende fuldender sin fremstilling, giver den finalitet, rækker vedkommende samtidig ordet videre til den næste talende, hvem det dermed pålægges at træde svarende ind i kommunikationen. Læserens foregribende forståelse af ytringen er foregrebet i selve ytringen.

Den uro vedrørende forholdet mellem Grundtvig og hans omverden, der kan konstateres i anden del af digtet, er stadig til stede i slutstrofen, hvor Grundtvig – konjunktivisk, men dog som en virkelig mulighed – tænker over, at "man" faktisk stadig kan nægte ham "Rosenduft og Sommerpragt". Hvor "man" tidligere i digtet betegnede den almenhed af mennesker, som kunne komme til at forstå liljens symbolske betydning, kommer ordet her til at betegne dem, der netop kan vælge ikke at forstå den; de tilskrives handling (det aktive verbum "Nægter") og er dermed en ny slags fornægtere i nutiden parallelt med farisæeren og hovedsmanden. Men Grundtvig trøster sig ved, at det vigtigste er, at han er til glæde for den, "Som har kiær hvad jeg betyder". Formuleringen rækker naturligvis direkte tilbage til digtets første del, der dels stiller spørgsmålet, hvem der vil sætte pris på påskeliljen, dels identificerer vedkommende som den, der "har kiær hvad jeg betyder". Her, i slutningen af "Paaske-Lilien", bliver denne person gjort til værkets definerede modtager.

"Paaske-Lilien" skelner altså i sin afslutning – som værket har gjort det flere gange undervejs – mellem et bredere "man", som måske ikke vil acceptere det budskab, værket bringer, og et "den", som vil. Det er værd at notere sig, at dette hverken er en åndsaristokratisk eller en sekterisk position. Den er ikke *åndsaristokratisk*, fordi den indsigt, der forsøges givet videre – forståelsen af opstandelsens virkelighed og menneskets dermed ændrede vilkår – er almen, og "Paaske-Lilien" gennem den dramatiske scene har gjort en udfoldet indsats for at gøre opstandelsen anskuelig for

læseren. Derudover har værket foregrebet den foragtelige afvisning af opstandelsen i hovedsmandens figur og også derved forsøgt at dirigere læseren væk fra denne forståelse. "Paaske-Lilien" er heller ikke *sekte*isk, fordi den kristendomsforståelse, der forkyndes, netop er almen; den rækker gennem tid og sted og omfatter alle mennesker. Der forkyndes ikke fortabelse for den, som ikke modtager budskabet, blot hvad man får del i ved at tage imod det. Endvidere er budskabet om Jesus' opstandelse som kilden til troen på salighed muligvis uspiseligt for visse af Grundtvigs samtidige – f.eks. de førømtalte rationalister – men grundlæggende teologisk ukontroversielt i Grundtvigs optik.

Til dette lægger sig et rent sprogligt træk i slutstrofen, der spejler, hvad der er sket tidligere i digtet: Almenhedens, man-positionens, afvisning af budskabet er tentativt formuleret. Det er ikke givet i formuleringen, at afvisningen vil ske, der tages blot højde for, at den kan ske. Dette forbinder sig med, at digtet i de foregående strofer har udtrykt stor glæde ved udsigten til en almen overtagelse af digtets budskab. Digtets retning går altså ikke imod det eksklusive, men imod det almene.

Helt tilsvarende gælder det, at den læser, værket rækker ud imod, kun har én egentlig personlig bestemmelse knyttet til sig, nemlig at vedkommende "fryder" sig ved det opstandelsesbudskab, jeget i påskeliljens skikkelse er blevet tegn på. Hinsides det er der ingen krav om bestemte personlige egenskaber, en bestemt livsførelse eller bestemte teologiske overbevisninger. Det er altså en position, alle kan vælge at træde ind i, netop sådan som de selv er. Den uptake-genre, værket søger at fremkalde hos læseren, er ikke en omvendelse, men en glædesytring over opstandelsesbudskabet.

Dette bringer os tilbage til værkets første lag. Titlen, "Paaske-Lilien", er den eneste sammenhængende angivelse af, hvad det er for et værk, der møder læseren, og det er sandsynligvis ikke muligt at etablere en anden modsigelsesfri bestemmelse af, hvad værket er. Til gengæld gennemtrænger billedet af påskeliljen hele værkets billedstruktur og udtrykker dets teologi. Spørgsmålet om opstandelsen udløses af påskeliljen, bevægelsen tilbage i tid muliggøres også af den ved hierofagien og finder sted for at besvare spørgsmålet om opstandelsens virkelighed. Undervejs overtager digtets jeg påskeliljen som sin identitet og bliver selv bærer af dets tegn-værdi, og det er denne tegn-værdi, som til slut overrækkes til læseren, idet

“Paaske-Lilien” fuldender sig i sin afslutning (når sin fuldblæretthed) og overgiver sig til læserens responsmulighed.¹⁴

Litteratur

Værker af Grundtvig:

Fasc: 387.095

- (1808), *Nordens Mytologi eller Udsigt over Eddalæren for dannede Mænd der ei selv ere Mytologer*, København, J.H. Schubothes Forlag.
- (1809), *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, København, Hofboghändler Schubothes Forlag.
- (1811), *Optrin af Norners og Asers Kamp*, København, Hofboghändler Schubothes Forlag.
- (1815), Et Blad af Jyllands Rimkrønike, i: *Heimdall. Dansk Nyaars-Gave for 1816*, København, Andreas Seidelins Forlag, 94-187.
- (1816a), *Danne-Virke et Tids-Skrift* (bind 1-4), København, Schiøtz og Mandra, A. Schmidts Forlag.
- (1816b), Nikolai Edinger Balles Amindelse, *Danne-Virke*, 2.
- (1817a), Edmund Lagmands Saga, *Danne-Virke*, 2, 352-366.
- (1817b), Om Bjovulfs Drape, eller det af Hr. Etatsraad Thorkelin 1815 udgivne angelsachsiske Digt, *Danne-Virke*, 2, 207-290.
- (1817c), Om Mennesket i Verden, *Danne-Virke*, 2, 118-206.
- (1817d), Paaske-Liljen, *Danne-Virke*, 2, 291-325.
- (1824), *Nyaars-Morgen*, København, Jens Hostrup Schultz.
- (1837), *Sang-Værk til den Danske Kirke*, København, Den Wahlske Boghandels Forlag.

Værker af andre forfattere:

Auken, Sune (2004), N. F. S. Grundtvig (1783-1872), i: Stecher-Hansen, Marianne (red.), *Dictionary of Literary Biography Volume 300: Danish writers from the Reformation to decadence, 1550-1900*, Detroit, Thomson Gale, 194-212.

¹⁴ Forfatterne ønsker at takke Tanya Karoli Christensen og Thomas Rørdam Auken for bidrag undervejs i arbejdet med artiklen.

- Auken, Sune (2005), *Sagas spejl*, København, Gyldendal.
- Auken, Sune (2023), *Genre i litteratur og samfund*, Hellerup, Forlaget Spring.
- Auken, Sune og Damsgaard, Johan (2016), Grundtvigs Brorson, i: *Grundtvig-Studier*, 47-78. <https://doi.org/10.7146/grs.v67i1.96648>
- Bakhtin, Mikhail (2009), Talegenrer, i: *Genre*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 179-196.
- Bakhtin, Mikhail (1986), The Problem of Speech Genres (Vern W. McGee, Overs.), i: Emerson, Caryl og Holquist, Michael (red.), *Speech Genres and Other Late Essays*, Texas, University of Texas Press, 60-102.
- Brask, Peter (1974), *Tekst og tolkning*, Roskilde, RUC.
- Broadbridge, Edward og Iversen, Hans Raun (2023), *Grundtvig. Biografi og breve*, Aarhus, Aarhus University Press.
- Brix, Hans (1938), N.F.S. Grundtvig: Paaskelillien, i: *Analyser og Problemer. Undersøgelser i den ældre danske Litteratur* (bind 4), 162-181.
- Den Danske Salmebog* (1953), København, Det Kongelige Vajsenhus' Forlag.
- Den Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog* (1699), København, Bockenhoffer.
- Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798), København, Det Kongelige Vaisenhus' Forlag.
- Fafner, Jørgen (1989), *Digt og form. Klassisk og moderne verslære*, København, C.A. Reitzels Forlag.
- Freadman, Anne (2002), Uptake, i: Coe, Richard, Lingard, Lorelei og Teslenko, Tatiana (red.), *The Rhetoric and Ideology of Genre*, New York, Hampton Press, 39-53.
- Freadman, Anne (2020), A Tardy Uptake, *Canadian Journal for Studies in Discourse and Writing/Rédactologie*, 30, 105-132. <https://doi.org/10.31468/cjsdwr.781>
- Genette, Gérard (1997a), *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, Lincoln, University of Nebraska Press.
- Genette, Gérard (1997b), *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars (2011), *Grammatik over det Danske Sprog* (Vols. 1-3), København, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Holm, Anders (2001), *Historie og efterklang. En studie i N.F.S. Grundtvigs tidsskrift Danne-Virke*, Odense, Odense Universitetsforlag.
- Jensen, Jørgen I. (1995), *Den fjerne kirke. Mellem kultur og religiøsitet*, København, Samleren.

- Johansen, Steen (1948), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter* (Vols. 1-4), København, Gyldendal.
- Kjærgaard, Jørgen (2003), *Salmehåndbog. Bind II* (1. udgave), København, Det Kongelige Vaisenhus' Forlag.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord*, København, Gad.
- Malling, Anders (1964), *Dansk Salmehistorie, Bind IV*, København, J.H. Schultz Forlag.
- Nielsen, Erik A. (1982), En dråbe stærk. Om Grundtvigs Paaske-Lilien, i: *Hvad Fatter gjør... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal*, Herning, Poul Kristensen, 253-268.
- Nielsen, Vilhelm (1990), Omkring Grundtvigs 'Paaske-Lillien', i: *Dansk Udsyn*, 253-268.
- Nyboe, Jacob Ølgaard (2016), The Game of the Name: Genre Labels as Genre and Signature, i: *Scandinavian Studies*, 88(4), 364-392. <https://doi.org/10.54064/scanstud.88.4.0364>
- Oehlenschläger, Adam (1927), Aladdin, i: *Poetiske Skrifter* (bind 2), København, Holbergselskabet, 63-379.
- Sandstrøm, Bjarne (2013), Den evige sandheds timelige billede. N.F.S. Grundtvig Paaske-Lilien, 1817, i: Jørgensen, Jens Anker, Sandstrøm, Bjarne og Wentzel, Knud (red.), *Himmelstiger i dansk litteratur før Guds død*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, 87-100.
- Tafdrup, Jon (2018), Indledning til "Paaske-Lilien", i: *Grundtvigs Værker*.
- Thomsen, Ejnar (1957), *Digteren og kaldet*, København, Gyldendal.
- Toldberg, Helge (1950), *Grundtvigs symbolverden*, København, Gyldendal.
- Warren, Meredith (2019), *Food and Transformation in Ancient Mediterranean Literature* (bind 14), Atlanta, SBL Press.
- Willert, Ida Balslev (2012), Paaske-Lilien. Fra Paaske-Lilien til Påskeblomst, i: *Hymnologi*, 12, 7-21.

Grundtvig og rigsdagstalerne

Jens Lei Wendel-Hansen

Som led i udgaven *Grundtvigs Værker* udgiver Center for Grundtvigforskning for første gang Grundtvigs samlede rigsdagstaler i kommenteret form. Skønt Grundtvigs politiske virke siden hans død i 1872 har haft en vis offentlig interesse – ikke mindst som følge af politiske aktørers interesse i at få Grundtvig på sin side – er politikerens Grundtvig stadig et underbelyst forskningsfelt. Med afsæt i en præsentation af arbejdet med *Rigsdagstidende* som udgivelse i *Grundtvigs Værker* fremstiller denne artikel en foreløbig skitse af Grundtvig som politiker og politisk taler.

Den 26. november 2022 skrev leder af Grundtvigs Skoletjeneste Rasmus Skovgaard Matthiesen og redaktør for *Højskolebladet* Sofie Buch Hoyer i et indlæg i *Kristeligt Dagblad* følgende:

Vi er af den overbevisning, at havde han levet i dag, ville Grundtvig have pakket rygsækken og rejst til Qatar. For at tiljuble det danske landshold, når de løb på banen for at forsvare de rød-hvide farver. For i pauserne at nærme sig vip-logerne på stadion i forsøget på at komme i dialog med Fifa-bosserne og alle dem med magt over slutrunden.

Og så ville han mellem kampene opsøge lokalbefolkningen og migranter på gader og stræder for at tale medbestemmelse og demokrati med dem. Han ville ganske enkelt ikke have kunnet holde sig væk fra en verdensbegivenhed med så mange vigtige samfundsspørgsmål på spil. Til det var han for stædig en frihedsforkæmper. (Matthiesen og Hoyer 2022, 10)

Man kan meningsfuldt stille spørgsmålet, hvorfor det er relevant, hvorvidt Grundtvig havde deltaget som tilskuer ved mændenes fodbold-VM i Qa-

tar i 2022, men ikke desto mindre er dette indlæg kendetegnende for en særlig måde, man i Danmark bruger Grundtvig på. Grundtvig er i tidens løb blevet taget til indtægt for mange forskellige politiske standpunkter, og det har været en dansk folkeforeteelse, siden han døde i 1872 (Wendel-Hansen 2022a, 12; Møller 2019, 11-12, 16).

Grundtvig var også selv politiker. Han var medlem af Den Grundlovgivende Rigsforsamling fra 6. november 1848 til 5. juni 1849, medlem af Folketinget fra 4. december 1849 til 4. august 1852, fra 26. februar 1853 til 27. maj 1853 og fra 2. juni 1854 til 14. juni 1858 samt medlem af Landstinget fra 23. juni 1866 til 18. oktober 1866. I denne periode holdt han en række taler i parlamentet i sin egenskab af folkevalgt.

Til trods for både den politiske interesse for Grundtvig og det historisk berettigede i at dykke ned i Grundtvigs politiske karriere er politikeren Grundtvig imidlertid ikke fra et videnskabeligt perspektiv et velundersøgt emne.

Den interesse, der unægtelig var for Grundtvigs politiske karriere i årene omkring hans død i 1872, var uløseligt forbundet med en politisk kamp for hans eftermæle og fandt sit udtryk i sådanne udgivelser som Vilhelm Birkedals *Grundtvigianismen og Det forenede Venstre* fra 1870 og N. Lindbergs *Grundtvigs politiske Stade* fra 1876. Sidstnævnte var et hårdnakket svar på Frederik Hammerichs i 1875 udgivne *Grundtvig og det forenede Venstre*. Hammerich havde i sin bog hævdet, at det var umuligt at få den idealistiske Grundtvig til at passe ind i en praktisk politisk virkelighed, mens Lindberg gennem noget dristige paralleller til Grundtvigs egen tid som politiker argumenterede for, at Grundtvig i tidens skærpede forfatningskonflikt ville have stillet sig på Det forenede Venstres side (Hammerich 1875, 51; Lindberg 1876, IV, 2-4).

Den ophøjelse af Grundtvig til nationalklenodie, som allerede var begyndt i Grundtvigs sidste leveår, og som denne diskussion i sig selv både trak på og bidrog yderligere til ved overhovedet så kraftfuldt at ville tage patent på Grundtvigs politiske arv, satte også visse begrænsninger for, hvordan hans politiske virke kunne behandles i historiske fremstillinger. Både F. Rönnings og Niels Neergaards repræsentation af Grundtvig som politiker i deres forskelligartede værker tog således klart farve af at skulle passe ind i et venstrenarrativ, hvilket kompromitterer en ellers markant og

gennemgående nøgternhed hos begge forfattere (Rönning 1913, 131-160; Neergaard 1892, 376, 385, 412, 416-417).¹

Senere videnskabelige skildringer har dermed også skullet kæmpe på denne baggrund af en politiseret erindring om politikeren Grundtvig, og fokus har i høj grad været på Grundtvigs holdninger som politiker. Det har haft to følger for forskningslitteraturen:

For det første har forskere, der har beskæftiget sig med Grundtvigs politiske karriere, i meget høj grad fokuseret på tiden i Den Grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49, formodentlig fordi denne periode ventes at give en kondenseret indsigt i Grundtvigs politiske samfundssyn. Således begrænser både Kaj Thanings og Erik Møllers artikler i *Grundtvig Studier* fra hhv. 1949 og 1950 samt Claus Bjørns posthumt udgivne *Grundtvig som politiker* fra 2007 sig til denne periode (Thaning 1949, Møller 1950 og Bjørn 2007). Også i Poul Dams bog *Politikeren Grundtvig* skrevet i anledning af 200-året for Grundtvigs fødsel har Grundtvigs opfattelse af begivenhederne i 1848 og hans deltagelse i Den Grundlovgivende Rigsforsamling det største fokus, mens det resterende i høj grad optages af en anden principiel debat: om grundlovsrevisionen i 1866 (Dam 1983). Denne tendens er for så vidt ikke ny: De eneste to uddrag af *Rigsdagstidende*, der er medtagne i Holger Begtrup's *Udvalgte Skrifter*, er to taler fra landstingssamlingen i 1866 (Begtrup 1909, 567-575). I Georg Christensen og Hal Kochs *Værker i Udvalg* medtages dog, foruden den ene af disse taler fra 1866, også en tale fra Folketinget i 1855, men igen netop en tale om Grundloven, nemlig hvor Grundtvig taler imod indskrænkningen af Junigrundloven, som dermed kan ses som en del af samme billede (Christensen og Koch 1948, 445-468).

Den korte behandling af politikeren Grundtvig i Anders Holms *Grundtvig – En introduktion* fra 2019 fokuserer dels på Grundtvigs engagement i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, dels på hans foregående politiske engagement, navnlig i debatten om religionsfrihed (Holm 2019, 158).

En lille, men væsentlig undtagelse herfra er juraprofessor Poul Andersens nedskrevne festforelæsning fra 1939, der behandler hele Grundtvigs politiske virke, men hvor fokus er lagt på Grundtvigs politiske standpunk-

¹ Hos Rönning f.eks. opgivelsen af stænderforfatningen (134-135) og hans tilslutning til almindelig valgret (151). Begge standpunkter er diskutabile.

ter med sammenligninger til Andersens egen samtid (Andersen 1940, 23, 28, 39, 47, 53-54).

Den anden konsekvens, erindringsbehandlingen efter Grundtvigs død lader til at have haft på forskningen, er, at man har beskæftiget sig meget med hans holdninger, mindre med hans ageren, og dermed også succes eller fiasko, som politiker. Således er omdrejningspunktet for Tine Damsholts artikel i *Grundtvig Studier* fra 1995 og Jes Fabricius Møllers artikel samme sted fra 2015 ikke Grundtvigs virke som politiker, men snarere overordnet hhv. Grundtvigs forfatningssyn og Grundtvigs betydning for flere af de politiske elementer, han ofte får æren for. Møller inddrager kun parlamentariske taler i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, Damsholt slet ikke hans parlamentariske taler (Damsholt 1995; Møller 2015).

De mangler, jeg selv har set behov for at afhjælpe i denne forbindelse, er på denne baggrund dels at give en fremstilling af Grundtvigs politiske virke i sin helhed og dermed også den oversete folketingsperiode 1850-58, dels at fokusere på hans praktiske ageren, ikke mindst som politisk taler, i Rigsdagen.

Mit fokus har for det første været på Grundtvig som praktisk politiker, hvilket har ledt mig til at konkludere, at Grundtvig, i hvert fald i den første halvdel af sit politiske virke, optrådte kværuletantisk og med større fokus på det idealistiske end det realpolitiske, hvorfor hans konkrete politiske bidrag også var begrænsede (Wendel-Hansen 2022b, 138, 148-151; Wendel-Hansen 2024, 44).

For det andet har jeg i højere grad, end det tidligere i forskningen har været tilfældet, baseret mine analyser af ikke mindst Grundtvigs forfatningssyn på de parlamentariske taler bragt i *Rigsdagstidende* – også i andre dele af Grundtvigs politiske virke end Den Grundlovgivende Rigsforsamling (Wendel-Hansen 2023, 123, 124, 127).

Det forskningsmæssige formål med udgivelsen af samtlige Grundtvigs parlamentariske taler på *Grundtvigs Værker* er således at få øget fokus på Grundtvigs politiske virke både tidsmæssigt og emnemæssigt for at kunne lave en overordnet skildring af Grundtvig som praktisk politiker, hvad angår både form og indhold.

Med denne artikel er det min hensigt at gøre det klart, hvordan udgivelsen af *Rigsdagstidende* kan bidrage til dette formål samt at give en foreløbig skitse af Grundtvig som politisk taler i den tidlige del af hans politiske karriere.

Rigsdagstidende som kilde og som del af *Grundtvigs Værker*

Med udgivelsen af Grundtvigs parlamentariske taler bliver et kildemateriale til forståelsen af Grundtvigs virke tilgængeligt, som ellers har været vanskeligt at finde for den, der ikke er øvet i at benytte *Rigsdagstidende*. Både beretningen fra Den Grundlovgivende Rigsforsamling og *Rigsdagstidende* er tilgængelig på nettet,² men til trods for både registre og supplerende opslagsværker kan det være svært både at finde frem til Grundtvigs taler og, ikke mindst, at forstå sammenhængen af langt størstedelen af de taler, hvor Grundtvig, i sagens natur, taler ind i en konkret politisk og debatmæssig sammenhæng med den grad af indforstået sprogbrug, som enten samtiden, sagen eller debatten dikterer.

Gennem udgivelsen på *Grundtvigs Værker* bliver talerne ikke bare adskilt fra de øvrige taler i tidenden. Et omfattende kommenteringsarbejde gør også, at de forskellige indlæg bliver sat ind i den historiske, politiske og debatmæssige sammenhæng, der er nødvendig, for at læseren kan få noget ud af talerne.

Dertil kommer, at udgivelsen undtagelsesvist her bringer taler, som de med stor sandsynlighed faktisk er blevet hørt af tilhørerne. Det kan man ikke på samme måde være sikker på ved de af Grundtvig selv udgivne prædikener og øvrige taler, da disse gennem større eller mindre redaktionsproces er endt, som Grundtvig ønskede, at de skulle fremstå. Med et lidt kækt udtryk er vi kort sagt meget tæt på at høre Grundtvig *unplugged*.

I skrivende stund er talerne fra Den Grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49 og den første folketingssamling i foråret 1850 udgivne, mens der arbejdes på udgivelsen af den anden folketingssamling 1850-51.

Grundtvigs og alle de andre taler i de parlamentariske forsamlinger, han var medlem af, er gengivet i trykt form i *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* og *Rigsdagstidende* (for nemheds skyld i denne artikel under ét benævnt *Rigsdagstidende*). De dækker henholdsvis forhandlingerne i Den

² *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* er tilgængelig på <https://tekster.kb.dk/text/jura-texts-g01-root> (bd. 1) og <https://tekster.kb.dk/text/jura-texts-g02-root> (bd. 2). *Rigsdagstidende* er tilgængelig på <https://www.folketingstidende.dk/da/e-folketingstidende>. Derudover er visse af de af Grundtvigs rigsdagstaler, der fungerer som selvstændige udsagn i centrale debatter, i ukommenteret form udgivet på hjemmesiden <https://www.dansketaler.dk/> som led i digitaliserings- og indsamlingsprojektet *Danske Taler*.

Grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49 og forhandlingerne fra 1850 og frem. Det er stenografiske beretninger, og det vil sige, at de er nedskrevne med stenografi og derefter renskrevet.

Sådanne stenografiske beretningers fokus var den korrekte gengivelse af den enkelte parlamentariske forsamlings forhandlinger og dermed de enkelte debatindlæg, og det er altså et forsøg på en sådan gengivelse af Grundtvigs taler, som bliver udgivet i *Grundtvigs Værker*. En sådan tidende havde hjemmel i forsamlingernes forretningsorden, i Den Grundlovgivende Rigsforsamling formuleret i § 31 på følgende måde: "Rigsdagens Forhandlinger trykkes i en særegen Rigsdagstidende, hvis Ordning overlades Formanden og Sekretererne" (*Beretning* 1848-49, anhanget, VIII).

Formålet med tidenden var således at få nedskrevet debatten, hvorimod den ikke var autoritativ, når det gjaldt afstemningsresultaterne. Det var derimod protokollen, som agerede beslutningsreferat og ligeledes blev forestået af forsamlingens valgte sekretærer (*Beretning* 1848-49, anhanget, V).

Hvor de af forsamlingen valgte embedsmænd, formand og sekretærer, altså agerede redaktion, blev selve nedskrivningen forestået af et professionelt stenografkorps. Forsamlingen, både Den Grundlovgivende Rigsforsamling og Rigsdagens to kamre, var fysisk indrettet, så medlemmerne sad i to hestesko, den ene inde i den anden, og ud for hesteskoenes åbning var formandsstolen. Foran denne, inde i den inderste hestesko, sad stenograferne ved et rundt bord. Det var praktisk, eftersom alle medlemmer talte fra deres pladser, og dermed sad stenograferne næsten lige tæt på dem allesammen.

Rummet må dog have været rimelig kaotisk, og det må have påvirket stenografernes arbejde til trods for deres gode placering og dermed også gengivelsernes kvalitet. Midt i det infernalske rod, der må have været af papirer og raslen med samme i den i øvrigt relativt lille højesteretssal på det andet Christiansborg, har medlemmerne desuden formodentlig bevæget sig regelmæssigt rundt i salen for bedre at kunne høre den enkelte taler. Det sandsynliggøres yderligere af, at der er regelmæssige undskyldninger i debatten for, at man ikke har hørt, hvad et givent medlem har sagt. Grundtvig selv blev således kendt for at vandre op og ned ad gulvet mellem bordene, mens han lejlighedsvist gjorde tilråb til den talende, hvilket tidenden i øvrigt også af og til vidner om (*Morgenposten* 28. maj 1851, 4).

Oven i dette var også i Den Grundlovgivende Rigsforsamling den hæmsko, at stenografkorpset bestod af nordmænd under ledelse af Norges første uddannede stenograf, Hans Koefoed Paludan, der netop i 1848 havde gennemgået og færdiggjort denne uddannelse i Stockholm. Danmark havde på daværende tidspunkt ingen egentlig stenografisk tradition (Kraft 1863, 488; Olsen 1949, 291-292). Der kan således have været visse sproglige eller, om man vil, dialektmæssige barrierer, selv om stenograferne angiveligt satte en ære i at kunne stenografere, uanset hvilket sprog der blev talt på.³

På positivsiden tæller dog netop også, at der tydeligvis har været en høj grad af professionalismisme blandt stenografstanden. Den ledende skikkelse i det norske stenografkorps i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, som også fortsatte som chef for stengrafkorpset i den første folketingssamling, stiftsoverretsprokurator Hans Koefoed Paludan, forestod efterfølgende foruden en anden fra korpset, den danske cand.phil. David Dessau, kurser for danske stenografaspiranter, som skulle danne grundlag for et stenografkorps for den kommende danske Rigsdag – et så ihærdigt udført projekt, at Dessau kunne begynde sit kursus i auditoriet på Borchs Kollegium kun en uge efter Grundlovens underskrivelse (*Den til Forsendelse...* 9. juni 1849, 1.). Ud af 100 studerende holdt de 16 ud hele kurset igennem (*Fædrelandet* 30. januar 1850, 1). I en artikelserie i *Fædrelandet* fra slutningen af januar 1850 beskrev Paludan desuden indgående de forskellige arbejdsmetoder og gav den nyligt samlede Rigsdags stenografkorps gode faglige råd med på vejen (*Fædrelandet* 30. januar 1850, 1-2; *Fædrelandet* 1. februar 1850, 1, og *Fædrelandet* 2. februar 1850, 1). Paludan blev i øvrigt i 1857 chef for det norske Stortings stenografkorps, da Stortinget begyndte at stenografere deres forhandlinger.

Der er, som ved alle beretninger, også i *Rigsdagstidendes* tilfælde, forbehold, der skal tages i forbindelse med den videnskabelige brug af dem, og man kan meningsfuldt stille spørgsmål ved relevansen af, at Grundtvigs rigsdagstaler i udgivelsen *Grundtvigs Værker* er repræsenteret i *Rigsdagstidendes* version – foruden de steder, hvor Grundtvig egenhændigt bringer dem, f.eks. i tidsskriftet *Danskeren*.

³ Jf. den afsluttende anekdote i *Fædrelandet* 1. februar 1850, 1, om den fransktalende stenograf, der blev sendt til Kongeriget Sardinien som stenograf uden at kunne italiensk.

Der findes en del andre kilder til Grundtvigs rigsdagstaler end bare de stenografiske beretninger i *Rigsdagstidende*. Her er udkastene til visse taler i Grundtvig-arkivet på Det Kongelige Bibliotek og resumeer af enkelte taler i avisreferaterne i dagene efter afholdelsen af de væsentligste. Dertil kommer dagbogsnotater, erindringer og lignende fra folk, der har hørt en eller flere af talerne.

De udkast, der ligger i Grundtvig-arkivet, er efter alt at dømme skrevet af Grundtvig som en art øvelse i at samle tankerne før en tale og ligger således tættest på Grundtvigs motiv med at holde talen, som det stod for ham i hans lønkammer. Datoangivelsen øverst på størstedelen af udkastene lader til at referere til den dato, Grundtvig regnede med at skulle holde den, for som oftest er den afholdt på den dato, men lejlighedsvist er den først blevet afholdt på en senere dato – formodentlig fordi forhandlingerne er trukket ud.⁴

Udkastene er næppe på noget tidspunkt blevet direkte brugt til at afholde talen, da der indtil omkring 1940 var forbud mod at afholde taler med manuskript uden formandens tilladelse, og på Grundtvigs tid er forbuddet formodentlig blevet strengt opretholdt (Thorsen 1947, 173). I hvert fald blev i Den Grundlovgivende Rigsforsamling et medlem irettesat for at benytte et skriftligt forlæg i afholdelsen af sin tale (*Beretning* 1848-49, 1885).

Omvendt lod lederen af stenografkorpset i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, H.K. Paludan, til at være af den opfattelse, at der fandtes “udarbejdede skrevne Foredrag”, som med fordel kunne udleveres til stenografen, efter talen var afholdt (*Fædrelandet* 2. februar 1850, 1). Steen Johansen har i registranten over Grundtvig-arkivet tilsyneladende været nidkær med at påpege det, når et udkast afveg i større eller mindre grad fra den tale, der er trykt i *Rigsdagstidende*.⁵ Jeg har ikke selv endnu foretaget en systematisk undersøgelse af udkastene i forhold til de afholdte taler,

⁴ Det gælder f.eks. følgende fascikler i Grundtvig-arkivet: 375.10 (dateret 20. december 1848, afholdt 21. december 1848); 375.28 (dateret 19. april 1849, afholdt 20. april 1849); 376.10 (dateret 13. maj 1850, afholdt 14. maj 1850).

⁵ Som eksempler kan nævnes, at ved fascikel 375.7 i Grundtvig-arkivets registrant noterer Steen Johansen således: “På tryk er talen betydeligt længere end dette korte ms.” Ved fascikel 375.20 således: “Heraf er de 2 første sider ms. til tale 6. februar 1849, tr. sp. 1439. De 2 sidste sider udgør en tale senere på samme møde: sp. 1441.”

men den overensstemmelse, der lader til at være, kan hidrøre fra klassisk mnemoteknik eller overdragelse af et udkast til stenograferne, så talen formmæssigt fremstod klarere, hvilket dog er rene gæt. Det var desuden muligt for den enkelte taler på eget initiativ at få nedskrivningen forelagt, inden den blev trykt, men det er ikke klart, i hvor stor grad der blev gjort brug af denne ordning, endsiige hvor ofte Grundtvig gjorde brug af den.⁶

Avisreferaterne ligger tættere på den enkelte tale i tid. Talens møde med offentligheden sker, i det øjeblik den bliver holdt, og det er i reglen i medlemmernes efterfølgende debat (eller mangel på samme) om talens indhold og i de i presselogen tilstedeværende korrespondenters eventuelle videregivelse af og debat om talen i dagspressen, at talens receptionshistorie begynder.

Det nummer af *Rigsdagstidende*, der indeholdt den givne tale, er formodentlig udkommet, et par uger efter at den enkelte tale har været afholdt, og på det tidspunkt var receptionshistorien for længst påbegyndt.

Fra en kildekritisk historievitenskabelig betragtning er en stor del af forskellen, at vi med førstetrykkene af Grundtvigs værker, f.eks. *Kirkens Gienmæle* fra 1825, i denne forbindelse har at gøre med et levn. Givet at trykket er ægte, er der tale om, at det alene i sin eksistens har værdi. Det var det tryk, der mødte offentligheden, og hvis receptionshistorie bl.a. indeholder en injuriersag fra teologiprofessor H.N. Clausen, der så medførte, at Grundtvig blev pålagt forhåndscensur.

Det er næppe *Rigsdagstidende* som levn, de fleste læsere vil være interesserede i, men *Rigsdagstidende* som beretning – som kilde til den faktisk afholdte tale. Her ligger, som nævnt, avisreferaterne ved deres udgivelse tættere på i tid, men omvendt er ikke alle Grundtvigs taler refereret i aviserne, og desuden er det gjort overfladisk og lejlighedsvist med tendens. De stenografiske beretningers ophav, de stenografiske notater, er derimod noteret ned i taleøjeblikket med det professionelle formål for øje at få talen så nøjagtig ned på papir som muligt.

Desuden ligger både manuskripter og referater dog uden for formålet med udgivelsen *Grundtvigs Værker*, fordi de ikke lever op til kriteriet at

⁶ Dette blev antaget tilladt af H.K. Paludan i *Fædrelandet* 2. februar 1850, 1, og ekspliciteret af formanden J.F. Schouw i Den Grundlovgivende Rigsforsamling. *Beretning* 1848-49, sp. 1172.

være trykt med Grundtvigs samtykke, men er dette i så fald gældende for gengivelserne i *Rigsdagstidende*?

I Johnny Kondrups forslag til retningslinjer for udgivelsen *Grundtvigs Værker* fra marts 2008 blev der lagt op til, at Grundtvigs taler i Rigsdagen, som trykt i *Rigsdagstidende*, skulle være en del af udgaven. Det gør Kondrup ud fra den betragtning, at der med talerne i *Rigsdagstidende* er tale om “trykte værker (eller tekster), som er blevet til på baggrund af Gr.s mundtlige foredrag, men ført i pennen og givet i trykken af andre [og] som Gr. menes at have fået forelagt til korrektur og i princippet godkendt”.

Men *Rigsdagstidendes* gengivelser lever kun halvvejs op til Johnny Kondrups kriterium. Grundtvig har ikke som sådan hverken enkeltvis eller *en masse* fået gengivelserne regelmæssigt forelagt til godkendelse på anden måde, end at det stod alle medlemmer frit for at gennemse referatet, inden det kom i trykken.

Beslutningen om, hvad der blev udgivet, blev imidlertid taget af tingets sekretariat, der dermed også kunne afvise forslag til ændringer.

Grundtvigs accept af, at talerne blev udgivne, er kun til stede for så vidt, at principperne for tidendens sammensætning og udgivelse var fastlagt i forretningsordenen, og dem accepterede Grundtvig stiltiende at være underordnet ved at sidde i Rigsdagen.

Dog er der en vis tendens til i rettelseslisterne i tidenden, at de berører den samme talers indlæg, og det forekommer derfor også ligetil at formode, at disse rettelser kommer fra taleren selv. Det sker således i Grundtvigs tilfælde, at der tilføres en længere række af ord.⁷

Det kan, kort sagt, ikke afvises, at der er andre versioner end *Rigsdagstidendes*, der lejlighedsvist er mere i overensstemmelse med den faktisk afholdte tale. Alt andet lige må gengivelsen i *Rigsdagstidende* være den, der pga. det professionelle motiv til nøjagtig gengivelse ligger tættest op ad den tale, som Grundtvig faktisk har holdt, og de væsentlige indsigelser, han selv måtte have haft at gøre mod gengivelsen i *Rigsdagstidende*, f.eks. i *Danskeren*, bliver i sagens natur også udgivet på *Grundtvigs Værker* til oplysning og for den enkelte læser.

⁷ Se f.eks. rettelse *Rigsdagstidende* 1850, Forhandlingerne paa Folkethinget, sp. 7224 til sp. 7057.

Rigsdagstalerne på *Grundtvigs Værker*

Alle forbehold til trods er *Rigsdagstidendes* gengivelse af Grundtvigs rigsdagstaler dermed en unik udgivelse, der giver et bredt indblik i et hjørne af det grundtvigske landskab, der i nogen grad har været efterladt i skyggen, nemlig Grundtvigs politiske engagement.

Men arbejdet med tilgængeliggørelsen af *Rigsdagstidende* er ikke gjort med udskillelsen af Grundtvigs taler fra de øvrige, og den løses heller ikke til fulde med den vanlige kommentering og opmærkning i *Grundtvigs Værker*, som skal gøre teksten forståelig for en nutidslæser ved at forklare ord, der ikke findes i *Den Danske Ordbog*, eller uddybende forklare personer, steder, mytiske væsener eller udtryk. En sådan behandling ville alene skabe en samling af taler, hvor enkelte tilsyneladende kan stå selv, mens læseren i andre tilfælde kan have svært ved at forstå talen, fordi læseren ikke kender sammenhængen.

Selv de tilsyneladende forståelige taler nødvendiggør en forklaring for, at de kan forstås på egne præmisser, men i mange tilfælde er kontekst simpelthen nødvendig for at forstå talens indhold. For eksempel vil følgende kommentar fra Grundtvigs side formodentlig give anledning til en række spørgsmål hos læseren:

“Grundtvig: Jeg vil blot ganske kort anmærke, at da den ærede Forslagsstiller erklærede, at vi aldeles ikke maatte spørge om, enten vi kunde udrede det, vi love, eller ikke, saa forandrer det dog ikke det Allermindste i Sagens naturlige og nødvendige Forhold, da det jo altid gjælder, at om man aldrig saa stærkt forpligter sig til Umuligheder, kan man dog ikke opfylde dem.” (*Rigsdagstidende 1850*, Forhandlingerne paa Folkethinget, sp. 5250)

Hvilken sag tales der om? Hvem er forslagsstilleren? Og hvilke umuligheder er det, hvem forpligter sig til?

Dette forsøges på *Grundtvigs Værker* løst ved til de første ord, typisk “Grundtvig:” at knytte en realkommentar, dvs. en kommentar, der forklarer sammenhængen. I det nævnte tilfælde:

Fortsat andenbehandling af C.E. Fengers forslag til lov om krigsinvalider, specifikt Grundtvigs subsidiære forslag til §§ 7-11. Fenger er

gået i rette med Grundtvig og har påpeget, at han ser invalideerstatningen som lige så uløseligt tilknyttet krigen som udgifter til kugler og bomber, og at en afklaring af, hvad man har råd til at betale i den forbindelse, ikke kan vente til en opgørelse efter krigen, jf. tidenden (sp. 5249).

Det står dermed klart for læseren, at det, Grundtvig har gerådet sig ud i, er en diskussion om et slags loft over, hvad staten samlet set magter at udbetale som erstatning til krigsinvalidere, og så fordele det mellem dem, mens C.E. Fengers forslag går ud på, at man må fastsætte, hvad invaliderne har krav på nu og her, hvor de, mens krigen raser, har brug for det, og anse dette som et udgiftsmæssigt vilkår.

Eksemplet henleder opmærksomheden på et andet forhold, og det er, at Grundtvig også stiller forslag i forsamlingen. De bringes ligeledes i *Grundtvigs Værker*, og det samme gør forslagens skæbne ved afstemning, tilbagetrækning, eller hvordan det ellers kan foregå.

Derudover er udgivelsen klart inddelt efter møde og dato, så man som læser får et kronologisk overblik. Det giver muligheden for også at spore tidslige sammenfald med andre udgivelser og begivenheder, hvilket ikke mindst er givende i forhold til Grundtvigs samtidige kommentering på rigsdagsforhandlingerne i *Danskeren*, hvis numre tilsvarende er dateret på *Grundtvigs Værker*.⁸

Normalt lægges førstetrykket af Grundtvigs udgivelser ud på *Grundtvigs Værker* fuldstændigt i faksimile. Hvad angår rigsdagstalerne udlægges samtlige af siderne af *Rigsdagstidende* fra de møder, hvor Grundtvig taler, i indscannet form. Det giver læseren mulighed for at se sammenhængen, Grundtvig taler i. Ellers kan der henvises til <https://www.folketingstidende.dk/da/e-folketingstidende>, hvor samtlige mødereferater i *Rigsdagstidende* er tilgængelige.

⁸ Således *Danskeren* fra 1848: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/22779/0#>; *Danskeren* fra 1849: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/25136/0#>; *Danskeren* fra 1850: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/28360/0#>; *Danskeren* fra 1851: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/29851/0#>.

Grundtvig som politisk taler

Grundtvig var på mange måder en atypisk rigsdagsmand. Som nævnt var han som politiker en kværlant, og det kom f.eks. til udtryk ved, at han, i hvert fald i den tidlige del af sin politiske karriere, stillede rimelig mange ændringsforslag, som i mange tilfælde fik en miserabel opbakning, uden at Grundtvig af den grund så noget behov for at trække dem tilbage, og han udstillede dermed sit nederlag den ene gang efter den anden (Wendel-Hansen 2022b, 136-140).

Han holdt sig desuden ikke i ro. En skildring fra 1851 beskriver Grundtvigs regelmæssige optræden i Rigsdagen på den måde, at han vedvarende var i bevægelse og gik frem og tilbage imellem stolerækkerne. Han udfordrede desuden konstant forretningsordenen ved at gøre tilråb til den talende. Rummet, som først Den Grundlovgivende Rigsforsamling og siden Folketinget havde sæde i, var på den ene side stort nok til, at for mange lyde fra forskellige retninger øgede forvirringen og informationstabet kendeligt, og på den anden side så lille, at det må have været til almindelig gene, at Grundtvig var på konstant vandring, navnlig når medlemmerne lod til at udvikle den praksis, at man rykkede sig hen imod den, der talte (*Morgenposten* 28. maj 1851, 4).⁹

Men som politisk taler var han sig bevidst om, hvilken genre den parlamentariske tale var, og underlagde sig i høj grad genren og formede den i sit eget billede.

I sit første rigtige indlæg i Den Grundlovgivende Rigsforsamling den 8. november 1848 præsenterede Grundtvig håbet for sit fremtidige parlamentariske virke på følgende måde: “[J]eg maatte ønske i dag med mine første Ord langt fra at vække, nei, meget mere at dæmpe Frygten for lange eller mange Taler om Ingenting” (*Beretning* 1848-49, 255).

Skønt dette også kan læses som en udiplomatisk stikpille til hans kolleger, er det ikke uden interesse, at Grundtvig i høj grad faktisk synes at leve op til sine egne krav til sin gerning. Grundtvig talte generelt relativt kort og koncist. Mens akademikere generelt kunne tale meget længe, er

⁹ Praksis med at rykke rundt i salen beskriver Edvard Brandes noget senere i Brandes 1889, 1. Det synes dog rimeligt at antage, at det næppe var et nyt tiltag i 1889.

det indtrykket, at Grundtvig kun yderst sjældent taler i et kvarter eller derover.

Et af de bedre eksempler i denne retning er Grundtvigs reaktion, da medlemmet H.P. Hansen kom ind på det spørgsmål, om de tidligere slaveejere på De Vestindiske Øer efter Peter von Scholtens frigivelse af slaverne skulle have erstatning for mistet ejendom, nu regeringen hidtil havde erkendt slaver som sådanne.

Grundtvig gjorde det kort og fyndigt og kan klare sin afklaring af spørgsmålet på otte linjer i den stenografiske beretning:

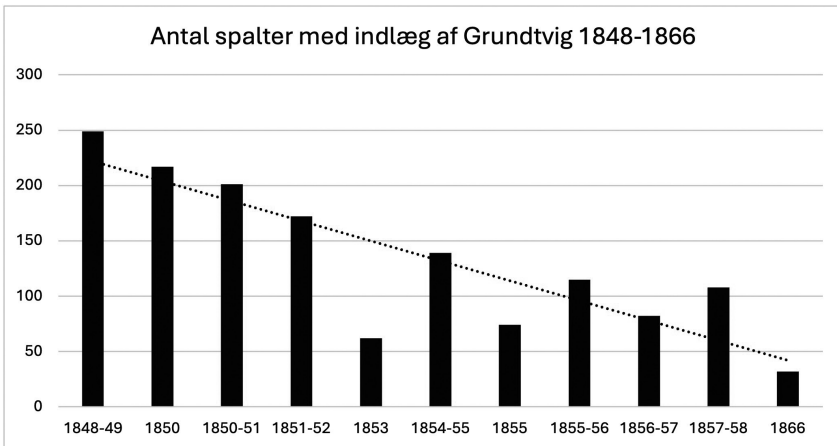
Grunden, hvorfor jeg i dette Øieblik udbeder mig Forsamlingens Opmærksomhed, er blot den, at da ogsaa jeg hører til dem, som virkede det Lidet, de kunde, herhjemme til Neger-slaveriets Ophævelse paa de dansk-vestindiske Øer, saa kan jeg ikke undlade at modsige, hvad der ved denne Forespørgsel gjentagende er bleven yttret, at det skulde erkjendes, at man virkelig kan have fuld Eiendomsret over sine Medmennesker, hvilket jeg derfor her i mit eget og, jeg skulde troe, i alle Menneskevenners Navn protesterer imod. (Beretning 1848-49, 461-462)

De to længste taler, Grundtvig holdt i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, har formodentlig varet et kvarter eller lidt derover, og de havde begge som deres emne Rigsdagens sammensætning (*Beretning* 1848-49, 1926-1930, 2269-2273). Dette var et centralt emne i forsamlingens forhandlinger, men ikke noget, Grundtvig i høj grad synes at have næret interesse for. Noget egentlig konsistent synspunkt nåede han da heller ikke frem til (Wendel-Hansen 2023, 129-134). Det er dog formodentlig forsamlingens engagement i emnet, der gjorde, at han følte det fornødent også selv at mene noget om det.

Til gengæld talte han hyppigt, i hvert fald i begyndelsen af samlingerne, mens frekvensen synes at være dalende igennem samlingerne. Dette er i øvrigt også en tendens, man kan se bekræftet i Grundtvigs samlede politiske karriere.

Ligesom den enkelte samling alt andet lige gik fra det principielle i sagernes første fremsættelse mod pragmatiske forhandlinger og kompromisforslag, var tendensen i Grundtvigs politiske virkeperiode også, at fra de principielle spørgsmåls intensitet i Den Grundlovgivende Rigsforsamling

og de første folketingssamlinger, hvor Grundloven og dens paragraffer skulle gives liv, blev det mere og mere praktisk politisk hverdag, og der er en del, der tyder på, at dette sidste ikke tiltalte Grundtvig nær så meget. Tages der udgangspunkt i antallet af spalter i *Rigsdagstidende*, hvor Grundtvig er noteret for at sige noget, fremkommer denne tendens:

Der er mange metodiske problemer med denne graf,¹⁰ men som del af denne foreløbige skitse af en politisk taler giver den indtryk af et dalende engagement fra Grundtvigs side.

At det kunne hænge sådan sammen, at de principielle spørgsmåls dalende tilstedeværelse også førte til, at Grundtvigs politiske engagement tabte højde, bekræftes af, at Grundtvigs taler generelt har en idealistisk tone. Dette falder fint sammen med, at Grundtvigs politiske virke var præget i højere grad af et forsvar for, hvad Grundtvig anså for sandheden, snarere end arbejdet mod politiske kompromiser (Wendel-Hansen 2022b, 138, 140, 149).

Det samme billede får man, når man betragter de udvalg, Grundtvig stiller op til. De giver alle Grundtvig anledning til at gøre overordnede ideologiske betragtninger.

¹⁰ Grafen forholder sig bl.a. ikke til, 1) hvor meget Grundtvig er tilskrevet på den enkelte spalte, 2) at der er forskel på spaltestørrelsen i *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* og *Rigsdagstidende*, og 3) at der er markant forskel på længden af samlingerne.

I den første folketingssamling, forårssamlingen 1850, blev Grundtvig valgt til tre udvalg: indfødsretsudvalget, udvalget til behandling af lovforslaget om pressens brug og udvalget til behandling af lovforslag om ordningen af bagernæringen i København.

Hvor det ved de to førstnævnte udvalg nok relativt let kan indses, hvad Grundtvig havde at byde ind med fra sit idealistiske repertoire – appellen hhv. til den nationale enhed og til trykkefriheden – vil det tredje nok vække mere undren. Men hans taler i forbindelse med dette lovforslag giver et klart indtryk af, at dette emne har ansporet et af de principper, som Grundtvig mest ubetinget forfægtede i sine politiske skrifter og taler: forsørgelsesfriheden.¹¹ Han kunne præsentere selv så praktisk en sag som bagererhvervets forhold i København i maleriske vendinger:

[...] jeg mener kun paa den simpleste Maade, at Regjeringen, som jo vistnok bør sørge for, at Folketinget i Hovedstaden, og fremfor Alt Fattigfolk –, at de have Brød til saa godt Kjøb, som det kan leveres, og at de ogsaa have det, om de end ikke have givet sig under Fattigvæsenet; jeg mener simpelthen, at den skulde lukke Porten op for Brødet. (*Rigsdagstidende* 1850; Forhandlingerne paa Folkethinget, 2013)

Grundtvigs talte sprog i de parlamentariske forsamlinger afveg i nogen grad fra hans trykte. Brugen af mytologiske eller bibelske billeder, som kan fylde meget i hans trykte værker, er ikke nær så hyppigt til stede i hans parlamentariske taler. I hele Den Grundlovgivende Rigsforsamling har jeg noteret to bibelske referencer og tre mytologiske,¹² i hele den første folketingssamling i foråret 1850 to bibelske og ingen mytiske.¹³ Når han bruger bibelske billeder i parlamentariske taler, får man desuden også indtryk af, at det snarere er som kilde til sproglig blomster eller som følge af hans fags sproglige påvirkning end egentlig indholdsgivende brug. For eksempel: “[J]eg bekjender reent ud min Tro, at Staten [...] er [...] til for

¹¹ Det ligger uden for denne artikels formål at uddybe dette, men jeg henviser til Wendel-Hansen 2023, 127.

¹² *Beretning* 1848-49, sp. 1886 (Markusevangeliet 2, 27) og 3069 (Johannesevangeliet 18, 36), hhv. sp. 493, 1001 (begge Holger Danske) og 2497 (Regnar Lodbrog).

¹³ *Rigsdagstidende 1850*, Forhandlingerne paa Folkethinget, sp. 2011 (Matthæusevangeliet 19, 19) og 5170 (1. Mosebog 41, 3-4).

Menneskenes Skyld, og Mennesket ikke til for Statens [...]” (*Beretning* 1848-49, 1886). Allusionen til Markusevangeliets kapitel 2, vers 27, om sabbatten virker i højere grad til at være brugt som sproglig formel end meningsgivende parafrase. Det har virket fængende, men har ikke inddraget et religiøst element i debatten.

Hvor Grundtvig imidlertid forbliver sig selv lig, er i den flittige brug af danske ordsprog i sine taler. Her har jeg noteret 24 i Den Grundlovgivende Rigsforsamling (*Beretning* 1848-49, 319, 416, 495, 808, 809, 920, 1001, 1433, 1887, 1927, 1928, 1929, 2127 (to stk.), 2128, 2203 (to stk.), 2270, 2276, 2592, 2607, 2879, 3069, 3535) og 19 i forårssamlingen 1850 (*Rigsdagstidende* 1850, Forhandlingerne paa Folkethinget, 49, 225, 226, 432, 1184, 1698, 1853, 1855, 1972, 2166, 2184, 2199, 2898, 3010, 3424, 3427, 4275, 4691, 4692).

Det interessante ved denne i høj grad ubalancerede fordeling mellem bibelske og mytiske referencer på den ene side og danske ordsprog på den anden er, at den kan tolkes som Grundtvigs accept, på hans egne præmisser, af den parlamentariske tale som genre. I det praktiske politiske arbejde var ordsprogene formodentlig fra Grundtvigs perspektiv relevante som udtryk for folkedybets sunde fornuft og dermed det grundlag, hvorpå man nødvendigvis måtte bygge praktiske politiske ordninger, hvis de skulle have håb om varighed.

Det mytiske indholds sparsomhed, og i de tre nævnte tilfælde i øvrigt ikke fra mytologien, men fra sagnlitteraturen i form af Ragnar Lodbrog og Holger Danske, kan læses som Grundtvigs tilsidesættelse af mytologien pga. dens manglende relevans i en praktisk politisk diskussion. Inddragelsen af mytologien som udtryk for et overordnet nordisk filosofisk verdenssyn, som Grundtvig så det, ville nok have forekommet lidt vel voldsomt, hvis ikke på Grundtvig, så i hvert fald på tilhørerne.

Mere fremmed var Grundtvigs politiske taleform dog heller ikke fra hans øvrige sproglige udtryk, end at der i Grundtvigs parlamentariske taler er en del klassikere, som også kendes fra hans skrevne sprog. Således står Grundtvig i Den Grundlovgivende Rigsforsamling for halvdelen af anvendelserne af variationer over ordet “soleklar”.

I den parlamentariske forsamling var Grundtvig ikke bare principiel, men også praktisk tilhænger af en ubegrænset taleret. Generelt kritisk over for den spændetrøje, “Snørliv”, Grundtvig fandt forretningsordenen at

være, satte han vedvarende spørgsmålstejn ved de begrænsede muligheder for at komme til orde.

Grundtvig blev kendt for i tide og utide at gøre tilråb til taleren i forsamlingen, hvilket lejlighedsvist afstedkom irettesættelser fra formanden. Dertil kommer, at jeg i løbet af arbejdet med forhandlingerne i Den Grundlovgivende Rigsforsamling og de første to folketingssamlinger (1850 og 1850-51) endnu ikke en eneste gang er stødt på, at Grundtvig har støttet, at debatten skulle afsluttes – en fordring, der ellers jævnlige stilles i Rigsdagen. Det var tanken, at det frie ord måtte få plads i forsamlingen, indtil alle, eller i hvert fald han selv, havde talt ud.

Litteratur

Værker af Grundtvig

- (1848), *Danskeren*, København, i kommission hos F.H. Eibe (som udgivet i *Grundtvigs Værker*: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/22779/0#>.)
- (1849), *Danskeren*, København, trykt hos J.D. Quist (som udgivet i *Grundtvigs Værker*: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/25136/0#>.)
- (1850), *Danskeren*, København, trykt hos J.D. Quist (som udgivet i *Grundtvigs Værker*: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/28360/0#>.)
- (1851), *Danskeren*, København, trykt hos J.D. Quist (som udgivet i *Grundtvigs Værker*: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/29851/0#>.)
- (1825), *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiae Dr. H. N. Clausen*, København, Wahlske Boghandlings Forlag (som udgivet i *Grundtvigs Værker*: <https://www.xn--grundtvigsvrker-7lb.dk/tekstvisning/1890/0#>.)

Værker af andre forfattere

- Andersen, Poul (1940), *Grundtvig som Rigsdagsmand og andre Afhandlinger*, København, Gyldendalske Boghandel.
- Begtrup, Holger (1909), *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs udvalgte Skrifter*, bd. 10, København, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* (1848-49), København.

- Birkedal, Vilhelm (1870), *'Grundtvigianismen' og 'Det forenede Venstre'*, Odense, Miloske Boghandel.
- Bjørn, Claus (2007), *Grundtvig som politiker*, udg. af Thorkild C. Lyby, Frederiksberg, Anis.
- Brandes, Edvard (1889), *En Politiker*, København, P.G. Philipsens Forlag.
- Christensen, Georg og Koch, Hal (1948), *Værker i Udvalg*, bd. 5, København, Gyldendal.
- Dam, Poul (1983), *Politikeren Grundtvig*, Aarhus, Aros.
- Damsholt, Tine (1995), 'Jeg er en gammel Royalist, det ved De nok'. Elementer i Grundtvigs politiske tænkning, i: *Grundtvig Studier 1995*, 140-162.
- Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende*
- Fædrelandet*
- Hammerich, Frederik (1875), *Grundtvig og det forenede Venstre*, København, Gyldendal.
- Holm, Anders (2019), *Grundtvig. En introduktion*, Aarhus, FILO.
- Kondrup, Johnny (2008), *Forslag til retningslinjer for en udgave af N.F.S. Grundtvigs trykte skrifter*, upubliceret notat.
- Kraft, Jens. E. (1863), *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1856*, Christiania, Johan Dahl's Forlag.
- Lindberg, Niels (1876), *Grundtvigs politiske Stade*, Odense, R. Nielsen.
- Matthiesen, Rasmus Skovgaard og Hoyer, Sofie Buch (2022), Al sport er politisk. Grundtvig ville tage kampen op i Qatar, i: *Kristeligt Dagblad* 26. november, 10.
- Morgenposten*
- Møller, Erik (1950), Grundtvig 1848-50, i: *Grundtvig Studier 1950*, 57-95.
- Møller, Jes Fabricius (2015), Grundtvigs betydning for samfundet, i: *Grundtvig Studier 2015*, 103-130.
- Møller, Jes Fabricius (2019), *Grundtvigs død*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag.
- Neergaard, Niels (1892), *Under Junigrundloven. En fremstilling af det danske folks politiske historie fra 1848 til 1866*, bd. I, København, P.G. Philipsens Forlag.
- Olsen, Eigil (1949), Rammen om rigsdagens arbejde, i: Frisch, Hartvig m.fl. (red.), *Den Danske Rigsdag 1849-1949*, bd. IV, København, J.H. Schultz Forlag, 271-296.
- Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer* (1957-64), København, Grundtvig-Selskabet og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

- Rigsdagstidende 1850* (1850), Forhandlingerne paa Folkethinget, København, trykt hos Bianco Luno.
- Rigsdagstidende 1850-1851* (1850-51), Forhandlingerne paa Folkethinget, København, trykt hos Bianco Luno.
- Rønning, Frederik (1913), *N.F.S. Grundtvig. Et Bidrag til Skildring af dansk Åndsliv i det 19. Århundrede*, bd. 4, del 1, København, Det Schönbergske Forlag.
- Thaning, Kaj (1949), Grundtvig og Den Grundlovgivende Rigsforsamling, i: *Grundtvig-Studier 1949*, 35-73.
- Thorsen, Svend (1947), *Danmarks Rigsdag*, København, Fremad.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2022a), Alle vil være på hold med Grundtvig, i: *Weekendavisen* 9. december, sektionen *Ideer*, 12.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2022b), Den politiske Grundtvig: Fra kværulant på Christiansborg til orakel på Vartov, i: Martinsen, Lone Kølle (red.), *Den store mand. Nye fortællinger om Grundtvig*, København, Gads Forlag, 132-151.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2023), Life, unity and the pursuit of enlightenment. Grundtvig and the Danish constitution, i: *Journal of Constitutional History*, bd. 46, nr. 2, 109-141.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2024), *Grundtvig og Grundloven*, Aarhus, Aarhus Universitet.

Hjemmesider

- Danske Taler – den levende talesamling*, Danske Taler: <https://www.dansketaler.dk>.
- e-folketingstidende*, Folketinget: <https://www.folketingstidende.dk/da/e-folketingstidende>.
- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* (1848-49), bd. 1, trykt hos Bianco Luno (som udgivet digitalt af Det Kongelige Bibliotek): <https://tekster.kb.dk/text/jura-texts-g01-root>.
- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* (1849), bd. 2, trykt hos Bianco Luno (som udgivet digitalt af Det Kongelige Bibliotek) <https://tekster.kb.dk/text/jura-texts-g02-root>.

Grundtvig-arkivet som genre: at tale med stemmerne i arkivet

Jon Tafdrup

Artiklen undersøger Grundtvigs forfatterarkiv som en genre i sig selv og argumenterer for, at adgangen til arkivet er struktureret af dets organisering og registrering, og at dette kan have hermeneutisk betydning. Med udgangspunkt i Rhetorical Genre Studies (RGS) og særligt Heather MacNeils arkivteori analyseres arkivets tilblivelse og funktion som diskursiv praksis. Artiklen følger arkivets historiske udvikling fra Grundtvigs død i 1872 over den tidlige ordning og strid om ejerskabet til udarbejdelsen af Registranten (1957-64), en detaljeret registrering over manuskripterne. Ved at læse arkivets metadata som retoriske ytringer identificeres de sociale handlinger, som arkivets opbygning og beskrivelse udtrykker. Arkivets genre ændrer sig i takt med dets brug og teknologiske rammer; særligt digitaliseringen åbner nye muligheder for at gentænke arkivets struktur og tilgængelighed, f.eks. gennem kronologiske eller tematiske reorganiseringer. Artiklen konkluderer, at arkivets betydning og funktion kun kan forstås gennem dets historiske og sociale kontekst og gennem de stemmer, der har bidraget til dets tilblivelse og vedligeholdelse.

Indledning

Det individuelle forfatterarkiv er en forholdsvis ny opfindelse. Tanken opstod i sidste halvdel af 1700-tallet og fremkom i takt med romantikkens ændrede værksyn og forfatterens øgede selvrefleksion. Forfattere begyndte at gemme deres produktion ikke kun som arbejdsarkiv, men også for eftermælets skyld. Det er blevet udlagt således, at manuskripter begyndte at antage karakter af "litterære håndskrifter", som igen blev en integreret del af (synet på) forfatterens samlede litterære værk (Benne 2021, 35 f.). Det kan tilføjes, at forfatterens nærmeste også blev bevidste om arkivets

betydning og ofte stod på spring ganske kort efter dødsfaldet. Men hvordan sorterer man de håndskrifter, som en forfatter efterlader sig?¹ Efter indhold eller kronologi eller ud fra, om de hører til forfatterskabets trykte eller utrykte skrifter? Eller har forfatteren selv haft en orden, som bør have indflydelse på ordningen? Spørgsmål som disse kan der være forskellige svar på, men ét er sikkert: Indholdet af arkivet skal inddeles og registreres for at kunne (gen)findes, læses og relateres til forfatterens liv og værk.

Ordningen af papirerne udgjorde også et påtrængende behov lige efter Grundtvigs død. Der var mange involverede interessenter, som vi skal se nedenfor, der alle fik betydning for, hvordan Grundtvig-arkivet endte med at se ud. Når man i dag tilgår arkivet, møder og taler man i overført betydning således ikke kun med Grundtvig, men også med stemmerne fra de mennesker, der har været der før os. De, som har forestået ordningen og i Grundtvigs tilfælde Registranten over samlingen. Der kan drages en parallel til nyfilologiens værkforståelse, hvor et begreb som forfatterintention er blevet problematiseret, da det trykte bogværk oftest er resultatet af et samspil mellem forfatter og f.eks. venner, der er kommet med kritik og forslag undervejs i skriveprocessen, afskrivere, korrekturlæsere, sættere, bogtrykkere m.v. (Kondrup 2011, 27 f.). Det trykte værk besidder en flertydighed af ophavsstemmer; det samme gør arkivet. Det er udgangspunktet for nærværende artikel, der skal handle om Grundtvig-arkivet anskuet som en genre.

Genre som litterær form og diskursiv praksis

For at komme genrebegrebet nærmere en definition vil vi dog begynde med at se på Grundtvigs trykte forfatterskab for derigennem at bevæge os ind i arkivet. De fleste er indforstået med begrebet genre som en litterær betegnelse. I den digitale, videnskabelige udgave af Grundtvigs forfatterskab, *Grundtvigs Værker*, kategoriserer vi (blandt flere sorteringsmuligheder) også teksterne efter genre- og emneord. Begge dele er forhåndsudvalgt på baggrund af fagpersoners nøje kendskab til Grundtvigs samlede forfatterskab, og hver enkelt tekst er kategoriseret efter en om-

¹ Og med tiden ikke kun håndskrifter, men også maskinskrevne, printede og digitale (og eventuelt andre fysiske) efterladenskaber.

hyggelig nærlæsning samt diskuteret indgående af tre filologer. Ser vi på genrekategorierne alene, vil der være velkendte litterære genrer: På et overordnet plan inddeles teksterne i lyrik, prosa og “andet”, hvor sidstnævnte både indeholder underkategorien drama samt værker, der indeholder både lyrik, prosa og drama i et nogenlunde ligeligt eller lige vigtigt forhold, altså sammensatte værker eller hybridgenrer. De rene prosa- og lyriktekster er yderligere underinddelt for at kunne favne Grundtvigs alsidige forfatterskab. Inden for lyrikken findes f.eks. underkategorierne digte, salmer, sange, oversat lyrik, rimbrev og viser. En underinddeling kan desuden være endnu mere findelt. I visekategorien findes således folkevisepasticher, folkeviser og selskabsviser.²

Alsidigheden afspejles også i emneordene, som tilknyttes hver enkelt tekst. Der vælges mellem 48 forskellige emneord med mulighed for at tildele op til fem emner til hver tekst. På den måde skaber vi en ny eller anden indgang til forfatterskabet; en åbning, som forhåbentlig er en hjælp til at dykke ned i forfatterskabet med andre øjne end hidtil, hvad enten man læser af ren og skær interesse eller med en fagpersons (studentens eller forskerens) briller og hensigt. Da vi er en digital udgave, kan læseren altså påtage sig et medansvar for at skabe en personlig “bunke” af tekster, som har genre- og emnemæssige fællestræk. Meningen er selvfølgelig at åbne forfatterskabet for brugerne af udgaven, men vi er også bevidste om, at vi dermed åbner en nøje kurateret indgang. Vi styrer altså adgangen til samlingen af Grundtvigs værker. Vi er med en term, der stammer fra Derrida, på mange måder *arkonterne* af Grundtvigs forfatterskab, dem, der vogter samlingen, dem med hermeneutiske privilegier (Derrida 2023, 5).

Med denne digression ønsker jeg kort at henlede opmærksomheden på Grundtvig som *genrebruger* i traditionel forstand. Han ville ganske sikkert kunne tilslutte sig, at han inden for lyrikken bl.a. skrev både digte, salmer og sange, og at man blandt hans prosaiske værker vil finde afhandlinger, artikler og prædikener, blot for at nævne nogle få. Traditionelle litterære genrer, som fokuserer på litterære former ud fra tekstinterne, formelle kriterier som tematik og stilistiske elementer. I *Grundtvigs Værker* er inddelingen sket på baggrund af nærlæsning af teksterne, hvad der kan virke som en selvfølge, og ingen brugere af udgaven vil formentlig sætte

² Se inddelingen her: <http://www.grundtvigsværker.dk/genre> (tilgået 30/04/2025).

spørgsmålstegn ved vores opdeling af Grundtvigs tekster, selv om enkelte teksters genretilhørsforhold givetvis kan diskuteres. Litterære genrer er et velkendt fænomen.

Når jeg fokuserer på Grundtvigs forfatterarkiv og forsøger at genredefinere arkivet, er metoden en anden. Det er ikke nærlæsningen af Grundtvigs manuskripter, der ligger til grund, og selve genrebegrebet udvides fra at have et entydigt litterært fokus til i bredere forstand at handle om diskursive praksisser som udtryk for bestemte ytringer (eller stemmer). Analysen af arkivet tager udgangspunkt i “retoriske genrestudier” (oftest omtalt ved hjælp af det engelske Rhetorical Genre Studies eller blot forkortelsen RGS). Det var også RGS, som lå til grund for seminaret “Grundtvigs genrer”, der blev afholdt den 9. december på Københavns Universitet. Mit oplæg dér ligger til grund for denne artikel.

Moderne genreforskning har bevæget sig fra at være “litterær og æstetisk til at blive en retorisk, lingvistisk, didaktisk og i bred forstand tværfaglig bestræbelse”, som Sune Auken opsummerende har pointeret (2023, 27). Der er nogenlunde bred enighed om, at udgangspunktet for udviklingen af genreforskningen har været Carolyn Millers artikel “Genre as Social Action” (1984). Hendes definition af genrer lyder, at de er “typified rhetorical actions based in recurrent situations” (159). Her skal teorien bag ikke afhandles i detaljer, men som Auken også har påpeget, er det væsentligt at fremhæve, at genrer er funktionelle (Auken 2023, 28 f.) forstået på den måde, at de gør noget i en social og kommunikativ sammenhæng. De handler. De er, som Miller udtrykker det, opstået som svar på genkommende retoriske situationer, eller sagt på en anden måde: De er en slags organiserende principper for, hvordan man responderer i velkendte situationer. I nærværende tilfælde at organisere eller at tilgå et forfatterarkiv, som givet ikke er en velkendt situation for de fleste, men altså for den snævre kreds af efterladte, arkivarer, biblioteker, arkivbrugere m.fl. Samtidig er en given genre dynamisk, idet ytringer i en bestemt genre afføder en respons, der er med til at forme og udvikle samme genre. Genrer er altså ikke blot formelle klassifikationer, men sociale handlinger, der former og formes af deres kontekst. I denne artikel vil jeg argumentere for, at Grundtvig-arkivet set som en genre i tidens løb har ændret sig, i takt med at arkivets kontekst har ændret sig.

Grundtesen for denne artikel om Grundtvig-arkivet som genre er, at tilgangen eller adgangen til arkivet til en vis grad allerede er fastlagt i selve

organiseringen og beskrivelsen af arkivet; organiseringen har en hermeneutisk (og måske fundamental) betydning for forståelsen af håndskrifterne i arkivet. Spørgsmålet er, om man kan lede efter andet, end ordning og registrant tilsigter. Spørgsmålet er især relevant, når man har med et overordentligt omfangsrigt arkiv som Grundtvigs at gøre.

En undersøgelse af arkivets etablering og ordning, dets *dokumentografi*, igen med et derridask udtryk (Derrida 2023, 48), er altså afgørende for at forstå Grundtvig-arkivet som betydende entitet. Ordningen og registraturen styrer eksplicit spørgsmålene, der kan stilles, og kan siges at være udtryk for en socialt intenderet diskursiv handling, der interagerer med arkivbrugeren.

Manuskripterne i Grundtvig-arkivet har aldrig været publiceret in extenso som en samlet værkudgave, hvad der kunne have påvirket opfattelsen af arkivmaterialet (og lettet adgangen med en trykt version af materialet). I den forbindelse kan de efterladte papirer efter Søren Kierkegaard og historien om disses udgivelser tjene som eksempel på, hvordan velmenende udgivere kan have overordentlig stor indflydelse ikke blot på arkivmaterialets tilgængelighed, men også på organiseringen af forfatterarkivet. I levende live havde Kierkegaard selv etableret sin orden af materialet – dels af hensyn til egen arbejdsproces, hvortil han hentede idéer og inspiration fra tidligere notater, og dels møntet på eftertiden (Kondrup 2021, 159).

De første udgivere efter Kierkegaards død, H.P. Barfod og Hermann Gottsched (*Af Søren Kierkegaards efterladte Papirer*, bind 1-8, 1869-81), etablerede en kronologisk udgivelse af et udvalg af papirerne og sendte i øvrigt originalmanuskripter direkte i trykken med egne tilskrivninger. Den næste omfattende udgave blev *Søren Kierkegaards Papirer* (forkortet *Pap.* med i alt 20 bind i perioden 1909-48 udgivet af P.A. Heiberg m.fl., dertil fem supplementsbind i 1969-78 af Niels Jørgen Cappelørn og Niels Thulstrup), der kort fortalt inddeler materialet i tre saglige hovedgrupper (A, B og C), hvoraf den sidste yderligere underinddeles i tre; derudover følges i hovedsagen et kronologisk princip inden for hver gruppe (der redegøres udførligt for principperne i fortalen til bind 1, VII-XXIII). Det betyder f.eks., at optegnelsen, hvor Kierkegaard omtaler Grundtvig som “denne ølnordiske Kæmpe”, er blevet henvist til som “Pap. V A 58” (læs: *Søren Kierkegaards Papirer*, bind 5, gruppe A, optegnelse nr. 58). Den stammer imidlertid fra en notesbog med navnet “JJ”, hvis optegnelser på grund af

principperne for udgaven er fordelt i fem forskellige bind af samleværket. Ordningen af papirerne i *Søren Kierkegaards Papirer* fik også betydning for det fysiske arkiv, der blev ompakket til at følge samme system (Cappelørn, Garff og Kondrup 1996, 76). Og sådan ligger Kierkegaards efterladte papirer i dag i Kierkegaard Arkivet på Det Kongelige Bibliotek.

Den seneste udgave er *Søren Kierkegaards Skrifter* (55 bind i perioden 1997-2013 udgivet af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup m.fl.), der udgiver papirerne efter et “grundlæggende arkivalisk princip, som indebærer, at hver overleveringsbærer (journal, notesbog, blad, lap) udgives som en helhed” (SKS 18, 303). Antagelsen må være, at læseren derved bringes tættere på Kierkegaards intratekstuelle organisering af egne håndskrifter. At den oprindelige orden har et betydningsbærende element for forståelsen af teksterne eller i genremæssig forstand, at teksters fysiske nærhed til andre tekster påvirker ytringerne funktionelt (MacNeil 2017, 184). Ovenstående notat er her betegnet JJ:251.

De fleste læsere af en forfatters efterladte papirer vil ty til en trykt udgave, hvis en sådan findes. Udgivelsesprincipperne og ordningen bliver her styrende for adgangen til papirerne, som de tre ovenstående eksempler er udtryk for. Samtidig er et bogtrykt værk mere statisk end en digital udgivelse, hvor man ofte kan vælge en anden orden, hvis det er medtænkt i udgivelsesdesignet. I sig selv præsenterer hver af ovenstående Kierkegaard-udgivelser en statisk version af papirernes orden. Og yderligere har en af udgaverne tilmed været udslagsgivende for ordningen af arkivet.³

Ordningen og beskrivelsen af Grundtvig-arkivet er til dels også styret ud fra udgivelsesmæssige kriterier, men dets historie er dets egen, som vi nu skal se på.

³ I dag respekteres og bevares i videst mulige omfang forfatterens oprindelige orden af institutioner med arkivbevarende funktioner (Kromann 2020, 23 f.). Udgiverne af *Pap.* ville således ikke have haft held til at ompakke Kierkegaard Arkivet i dag, hvis altså Det Kongelige Bibliotek havde anset ordningsarbejdet som allerede afsluttet. Dog står princippet om oprindelig orden ikke uantastet. For eksempel kan der argumenteres for, at den såkaldte oprindelige orden i høj grad kan være konstrueret, enten af forfatteren alene eller i samarbejde med andre, for at give eftertiden det “korrekte” billede af teksternes skabelsesproces i et forsøg på at arrangere forfatterselvet (MacNeil 2017, 184 f.).

Grundtvig-arkivets vej fra Store Tuborg til Det Kongelige Bibliotek

Ved sin død i 1872 efterlod Grundtvig sig en overordentlig stor samling af håndskrifter, der i dag findes på Det Kongelige Bibliotek i København. Det er opdelt i 565 fascikler (af lat. *fascis*, der betyder bundt eller knippe) og består af ca. 45.000 blade (90.000 sider). Det er blandt de største privatarkiver, som nogen dansk forfatter har efterladt sig (Thyrring Andersen 2019, 108), og ligesom det trykte forfatterskab afspejler arkivet Grundtvigs mangesidige åndsvirke. Det er en vigtig kilde for forskerne; en kilde, hvis betydning forhåbentlig vokser sig større i de kommende år i kraft af flere igangværende arkivprojekter.⁴

Grundtvig-arkivets historie er ikke ukendt om end ikke fuldstændigt belyst. Der mangler et værk som f.eks. *Skriftbilleder*, der kom i 1996 og fortalte om Søren Kierkegaards litterære efterladenskab, fra hans arbejds-metoder som tekstproducent i levende live til den dramatiske historie om arkivets skæbne, før det endte på Det Kongelige Bibliotek (Cappelørn, Garff og Kondrup 1996). I 1968 lagde Steen Johansen dog grundstenen i nærværende tidsskrift med artiklen: "Familiestriden i 1872-73 om N.F.S. Grundtvigs efterladte papirer". I Grundtvig-arkivet ligger en beretning fra Svend Grundtvigs hånd, som giver sønnens synsvinkel på begivenhederne, der fulgte i kølvandet på Grundtvigs død. Det er denne og en tilknyttet brevveksling, som Johansen har udgivet med egne (diplomatiske) bemærkninger.

Familiestriden, som Johansens overskrift henviser til, skal kort opridses her. Det var en strid om ejendoms- eller rådighedsretten over de efterladte papirer og i mange henseender også til de håndgribelige indtægter, som kommende udgivelser kunne forventes at indbringe. På den ene side stod Grundtvigs børn fra ægteskaberne med Lise og Marie, på den anden Grundtvigs sidste hustru, Asta; begge parter hævdede den juridiske ret til papirerne. I Svend Grundtvigs beretning findes indirekte nogle af de første beskrivelser af det senere etablerede Grundtvig-arkiv. Vi læser om, hvordan han og Asta i ugerne efter Grundtvigs død med skifterettens biligelse sammen beser papirerne for at lede efter et testamente (uden held).

⁴ I forhold til selve tilvejebringelsen af arkivmateriale er Det Kongelige Bibliotek og Københavns Universitet ved at etablere forskningsinfrastrukturen, *Grundtvigs Manuskripter Online*, der viser faksimiler og transskriptioner. Desuden arbejder jeg selv i mit ph.d.-projekt med de på Aarhus Universitet hjemmehørende mikrofilm fra arkivet.

Det er ikke realistisk, at de har været samtlige papirer igennem, men måske de nyeste eller mest forhåndenværende. Svend noterer, at han under Astas opsyn: “gennemgik og bundtede alle løse papirer og breve og indlagde dem i skabe og bordskuffer, hvortil hun beholdt nøglerne” (Johansen 1968, 36). Desuden var de enige om “at gemme og frede om alt skriftligt, som findes efter fader” (37). Og med slet skjult foragt skriver han også om, hvordan han i børnebørnenes legestue fandt og reddede “mellem deres legetøj og børnebøger, dels hele brevpakker, dels enkelte manuskripter f.eks. et udkast til et langt og vigtigt brev fra fader fra hans tidlige tid” (37). Dette vidner ikke umiddelbart om en meget systematisk opbevaring af håndskrifterne fra Grundtvigs side, hvad der måske ikke overrasker, når man betænker det voluminøse omfang og det faktum, at de tidligste materialer er fra 1798. Det er vel ikke utænkeligt, at mange af papirerne ved Grundtvigs død allerede havde ligget sammenbundtede i årevis, f.eks. for at kunne blive transporteret under de mange bopælsflytninger, som Grundtvig foretog gennem sit liv (se f.eks. oversigten i Broadbridge og Iversen 2023, 550). Ifølge den tanke kan dele af de efterladte papirer siges at have haft en (delvis tilsigtet) orden fra forfatterens side.

Behovet for en nærmere gennemgang af bunkerne er også adresseret i Svends beretning. Den 8. oktober bliver han af Asta tilbudt alle papirerne for “på hendes vegne [at] gøre fortegnelse over dem og gøre forslag til udgivelse”, og samtidig ønskede hun Svend som udgiver. Begge dele afslår han dog med den begrundelse, at han i arvesagen stod sammen med sine søskende og ikke kunne skille sin egen sag fra deres (Johansen 1968, 37 f.). Asta skriver nogle uger senere i et brev til politikeren og juristen P. Schjørring, som hun tænkte kunne fungere som mægler i sagen, at hvad “Gjennemsynet af Manuskripterne angaaer, saa lader jeg Hr. Assistent Weeke fra det kongelige Bibliothek optage en Registratur over dem” (41). Hvorvidt Weeke faktisk påbegyndte arbejdet med at registrere materialerne, fremgår ikke direkte, men da Svend og hans søskende på et tidspunkt i forløbet henvender sig til skifteretten, beslaglægges og forsegles papirerne den 30. oktober, hvor de allerede var pakket i kasser af netop Weeke (46). Forholdet mildnedes herefter mellem enken og børnene, og det fremgår videre, at arkivet blev overflyttet fra skifteretten til Det Kongelige Bibliotek i midten af november stadig under segl. I begyndelsen af det nye år forlangte Asta papirerne udleveret, da de stridende parter var kommet

til en fælles forståelse om et samarbejde om igangværende og påtænkte udgivelser.

For at slutte denne korte gennemgang af Grundtvig-arkivets historie så overdrog Asta i 1890 manuskripterne til brandsikker opbevaring i Rigsarkivet og kort efter til permanent opbevaring. I Rigsarkivets årsberetning nævnes gaven særskilt som en af de betydeligste overdragelser, og vigtigheden af at holde arkivet samlet og udelt understreges (RA, FA 7, 1, 50). I 1941 overføres arkivet endelig til Det Kongelige Bibliotek.

Nærmere en genrebeskrivelse af Grundtvig-arkivet

Organiseringen og registreringen af forfatterarkivet har et bestemt formål ud over at beskrive indholdet af arkivet. En registratur skal hjælpe arkivbrugere rundt i samlingen; den er et hjælpemiddel med en medierende funktion, der strukturerer eller bestemmer vejen ind i arkivet. Den *gør* noget i en bestemt kontekst. Og selve udformningen kan have indflydelse på, *hvordan* den gør noget i samspillet med arkivbrugeren.

Den følgende gennemgang bygger på den canadiske professor Heather MacNeils arbejde, der lægger grunden til arkivanalyse ud fra RGS. De tanker (men ikke nødvendigvis terminologi), hun anvender, benytter jeg som udgangspunkt i beskrivelsen af Grundtvig-arkivets genre.⁵ Det er hensigten at identificere og analysere de sociale handlinger, som arkivregistranten over Grundtvigs efterladte papirer er udtryk for, og dermed fokusere på arkivets grundlæggelse (jf. MacNeil 2012, 486).

I sin artikel “What finding aids *do*: archival description as rhetorical genre in traditional and web-based environments” skriver MacNeil: “Approaching archival description as a rhetorical genre creates opportunities for examining the social actions that finding aids participate in and/or accomplish and the ways in which these descriptive texts work to construct a community of writers [arkivarer] and readers [arkivbrugere]” (2012, 487). Et centralt begreb fra ovenstående citat er “finding aid”. MacNeil definerer det som “any tool that aims to provide users with intellec-

⁵ Man må dog notere sig, at MacNeil skriver om arkiver i bred forstand og ikke forfatterarkivet eller det personlige arkiv specifikt. Samtidig er artiklen kun et pilotprojekt, der skitserer indledende tanker om arkivet som genre.

tual and/or physical access to the holdings of archival institutions”, og fastslår samtidig at hun anvender “finding aid” og “archival description” synonymt (846). På dansk vil man anvende arkivregistrant eller arkivfortegnelse som oversættelse, men jeg vil bruge en bredere term, nemlig arkivets “deskriptive metadata”. Altså data, der beskriver anden data, her det historiske arkivs form og indhold. Inden for informationsvidenskaben anvendes metadata netop om deskriptiv ordning og søgeparametre, ikke kun om digitale data, som udtrykket for mange måske lægger op til. For eksempel har Amelia Acker noteret, at “techniques of metadata are some of the oldest memory practices found in cultures of writing, ranging from lists to indices, receipts, and taxonomies”, og videre at “[t]he application of metadata to collections is a condition of long-term preservation, access, and control” (2021, 321). Hvis ordningen og registraturen er udtryk for deskriptiv metadata, er disse med Ackers formulering ikke kun forudsætningen for bevaringen af arkivet, men også for adgangen til og kontrollen over arkivet. “Finding aid” eller deskriptive metadata er altså et begreb med et bredt sigte, der både har arkivaren og arkivbrugeren i fokus. De er udtryk for en social handling både i forhold til deres etablering og i forhold til, hvordan eftertidens brugere kan agere med dem.

Med Heather MacNeils arbejde som ramme anskues registraturen – herunder især standardbladet i Registranten (jf. nedenfor) – som en genre, der formidler mellem arkivskaber(e), arkivar(er) og arkivbruger(e). Fokus er ikke på de enkelte manuskrippers tekstlige indhold, men på de “composing processes” (2012, 494), der har ledt frem til registratures struktur, og på de reading practices (495), der forudsættes, når brugeren orienterer sig i arkivets metadata. Registraturen bliver i denne optik ikke blot et deskriptivt værktøj, men en diskursiv og retorisk handling, som former brugerens adgang og forståelse – og dermed arkivets betydning.

Fokus i det følgende er først på grundlæggelsen af arkivets orden, altså det, som MacNeil kalder “composing processes”, og derefter på brugernes muligheder for at operere inden for denne orden, de “reading practices”, som nødvendigvis må anlægges for at kunne navigere i samlingen.

Med hensyn til ordningen af Grundtvig-arkivet fremgår det lakonisk af Lauritz Niensens oversigtsværk *Danske og norske Digteres Originalmanuskripter i Det Kongelige Bibliotek*, at den skyldes arkivsekretær Jørgen Bloch (1943, 141). Bloch var sprogforsker og fra 1889 arkivsekretær i Rigsarkivet, men mere vigtigt var han Svend Grundtvigs svoger og bekendt med

arvestriden – at han har deltaget i ordningen, kan umiddelbart give god mening. Et nærmere belæg for oplysningen, der er gentaget af William Michelsen i *Grundtvig-Studier* (1997, 64), om arkivets påståede første organisator må dog fremdrages, hvis det skal stå til troende. Det vender vi tilbage til.

Hvis vi nu følger inddelingen af arkivet, som det tager sig ud i dag, ligger bunkerne på et overordnet plan fordelt som følger (jf. Nielsen 1943):

Fascikel:	Indhold:
1-74	Prædikener ≈ 16.565 blade
75-154	Blandede skrifter af kirkeligt indhold ≈ 5.482 blade
155-210	Blandede skrifter af filosofisk, litterært og politisk indhold ≈ 2.299 blade
211-250	Historiske skrifter og samlinger ≈ 3.528 blade
251-287	Mytologiske skrifter og studier ≈ 1.345 blade
288-305	Studier og samlinger vedrørende dansk sprog m.m. ≈ 1.694 blade
306-331	Studier og samlinger vedrørende angelsaksisk og engelsk sprog og litteratur m.m. ≈ 1.524 blade
332-358	Skoleskrifter ≈ 600 blade
359-379	Foredrag og taler (samt blandinger vedrørende “Danske Samfund” og “Den danske Forening”) ≈ 2.971 blade
380-385	Salmer. Ordnet efter rækkefølgen i <i>Salmer og aandelige Sange</i> , 1-5, Kbh. 1873-1881 ≈ 1.471 blade
386-405	Poetiske skrifter. Fasc. 386-393 ordnet efter <i>Poetiske Skrifter</i> 1-9, Kbh. 1880-1930 ≈ 3.791 blade
406-482	Breve fra og til Grundtvig ≈ ikke opgjort
483-535	Personalialia (heri også optegnelser og digteriske forsøg fra skole- og ungdomstiden) ≈ 1.801 blade (ufuldstændig opgørelse)
536-565	Pastor Johan Grundtvigs efterladte papirer (faderen) ≈ ikke opgjort

For hver overordnede gruppe redegøres der for indholdets genetiske status med en terminologi, der angiver teksternes færdighedsgrad: Således kan der i en gruppe indgå udkast, kladder eller (til dels rettede) renskrifter (til

dels trykmanuskripter). Desuden opereres der med excerptter, optegnelser, notitser og afskrifter (rigtig mange i Svend Grundtvigs hånd).

Hver fascikel i de overordnede kategorier er yderligere beskrevet (her fra side 119):

1. 4 Prædikener. 1805-07. (54 Bl.)
 2. 4 tildels ufuldendte Prædikener. Før 1811? (33 Bl.)
 3. Prædiken. Efter 1811? 3 forskellige Udkast. (46 Bl.)
- [osv.]

Det er denne inddeling, de første arkivbrugere dels har udvirket, dels har ageret med. Visse af de overordnede grupper er ganske præcist defineret: "Prædikener", "Skoleskrifter", "Salmer" og "Poetiske skrifter", mens andre er mere løseligt beskrevet, f.eks. "Historiske skrifter og samlinger" og "Blandede skrifter af kirkeligt indhold". En sidste gruppe må nærmest betegnes som rodebunker, f.eks. "Blandede skrifter af filosofisk, litterært og politisk indhold" og "Studier og samlinger vedrørende dansk sprog m.m.", hvor den afsluttende forkortelse jo ikke afslører alverden. Helt nemt er det f.eks. heller ikke, hvis man tror, at alle Grundtvigs taler ligger i gruppen benævnt "Foredrag og taler" (fasc. 359-379), men så opdager, at blandt prædikenerne f.eks. findes "Mindetaler over Luther" (fasc. 67), "Konfirmationstaler m.m." (fasc. 68) og "Bryllupstaler" (fasc. 70) – alle kan dog med god ret siges at have et forkyndende perspektiv, hvorfor deres placering giver mening. I arkivet, men dog alligevel uden for arkivet, er allersidst "Pastor Johan Grundtvigs efterladte papirer (faderen)", som ikke er nærmere opgjort.

Med viden om Grundtvigs omfangsrige virke er den overordnede inddeling genkendelig. I hvert fald er han af Christian Thodberg beskrevet som "dansk digter, præst, historiker, politiker, pædagog og filolog" (<https://lex.dk/N.F.S. Grundtvig>).⁶ Professioner, som har deres pendant i den overordnede arkivinddeling. To af grupperne i arkivet stikker dog genre-mæssigt ud fra de andres tematiske eller emnemæssige indhold, nemlig de papirer, der er inddelt efter samleværkerne af salmerne (*Salmer og aande-*

⁶ Der ligger måske en lille interessant receptionshistorisk undersøgelse af opslagsværkers beskrivelse af manden Grundtvig gennem tiderne. I de to første udgaver af *Dansk Bibliografisk Leksikon* er han f.eks. præst og digter, mens beskrivelsen i tredjeudgaven er ændret til præst, forfatter og historiker.

lige Sange eller blot Sangværket) og de poetiske skrifter (*Poetiske Skrifter*). De styrende principper for organiseringen af disse manuskripter er altså konkrete bogudgaver af skrifterne. Denne ordning skal kort skitseres her:

Med hensyn til Sangværket var de to første bind udgaver af værker fra Grundtvigs egen levetid (1837 og 1868/1870). I forordet til bind 3 (1873) beretter udgiveren J. Kristian Madsen om, hvordan han sammen med Grundtvig i det sidste halvår inden dennes død havde gennemgået halvdelen af de 400 manuskripter til utrykte salmer – efter Grundtvigs personlige opdrag skulle salmerne i bind 3 ordnes efter kirkeåret (Sangværk 1873, bind 3, VII). Derudover skulle bind 4 indeholde salmer hørende til sakramenterne og til kirkelige lejlighedshandlinger (Johansen 1951, 78). Den korte konklusion er her, at Grundtvig helt lokalt kan siges at have påvirket placeringen og rækkefølgen af manuskripterne i denne kategori. I forhold til ordningen af digtene i det udelukkende posthume værk *Poetiske Skrifter*, udgivet af Svend Grundtvig, er “*tidsfølgen*” en “Hovedgrundsætning for Digtene Følge” og ikke en “Ordning efter Digtene Art”, noget, der ifølge Svend Grundtvig skyldes faderens særegne digteriske åre (PS 1, XI). Altså her en kronologisk ordning og ikke æstetiske kategorier eller genrer.

Sluttelig i denne korte beskrivelse af arkivets organisering kan nævnes, at fasc. 534 indeholder en registratur ved C.J. Brandt, Grundtvigs efterfølger som præst i Vartov, over Grundtvigs prædikener og afhandlinger om kirkelige emner (Nielsen 1943, 141). Det er muligt, at ordningen i arkivet af Grundtvigs prædikener (der overvejende er arrangeret efter kronologi) skyldes dette arbejde. Sammenfaldet mellem Brandts registratur og arkivets ordning taler for det, da de både har kronologien og i visse tilfælde ordlyden til fælles; ser man f.eks. på fasc. 64-74 i Nielsens oversigt og Brandts registratur over samme (bl. 6r), er inddelingen og ordlyden, der beskriver indholdet, sammenfaldende. Desuden udgav Brandt i 1877 *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S. Grundtvig* og i 1880 de to bind af *N.F.S. Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-72* – han har dermed plejet nær omgang med denne del af arkivet.

Dele af ordningen og den første registrering af Grundtvig-arkivet synes altså ikke at være udfærdiget med henblik på en bredere offentlighed eller på fremtidige arkivbrugere, men på at være et hjælpemiddel for de samtidige arkivbrugere, nemlig Grundtvigs efterladte med henblik på deres udgivelse af de efterladte skrifter (se f.eks. Asta Grundtvigs brev af den 20. januar 1873 i Johansen 1968, 48 f.). Organiseringen er samtidig udført af

en gruppe mennesker, der i forvejen har haft et indgående kendskab til Grundtvigs forfatterskab – for at blive i genreterminologien har de haft en fælles forforståelse af, hvad der kunne findes blandt Grundtvigs skriftlige efterladenskaber. Som MacNeil påpeger, er arkivbrugerens baggrundsviden om arkivet altafgørende for at manøvrere og skabe mening i en given arkivregistratur med de tilbudte hjælpemidler, som indgår. Som bruger af arkivet må man nødvendigvis indskrive sig det diskursfællesskab, som registraturen er skrevet ud fra (2012, 492).

Udgangspunktet for at se på Grundtvig-arkivets genre er fastlagt af de første arkivbrugere, som har foretaget ordningen af papirerne og den første registratur “composing proces”. C. Weecke, Jørgen Bloch, J. Kristian Madsen, C.J. Brandt, Svend Grundtvig og Grundtvig selv synes ved første øjekast at have haft indflydelse på organiseringen af de skriftlige efterladenskaber. Flere aktører kan formentlig spores, hvis man dykker yderligere ned i arkivets etableringshistorie. De har etableret “den oprindelige orden”, den samlede arkivalske enhed, som ud fra et moderne arkivteoretisk ståsted ikke må brydes (jf. note 4). Oplysningen fra Nielsen om, at ordningen skyldes Bloch alene, holder altså ikke ved nærmere eftersyn, selv om det bestemt er muligt, at han har haft indflydelse på ordningen og måske teksten i den registratur, som Nielsen gengiver. Muligvis findes der yderligere materiale i Rigsarkivet eller på Det Kongelige Bibliotek, som kan kaste et klarere lys over processen – som stadig mangler at blive genopdaget.

Registranten som genreudvikler

På tidspunktet for overdragelsen af Grundtvigs efterladte papirer til Rigsarkivet havde arkivet muligvis fundet sin form og organisering i de 565 kort definerede fascikler inden for 14 hovedkategorier. Det store arbejde med at etablere en fyldestgørende registratur udestod dog. En pligtopfyldende medarbejder i Rigsarkivet noterede i 1904 under overskriften “Ordningsarbejder”, at der “må optages en fuldstændig Oversigt” over indholdet af en række grupper, hvor Grundtvigs samlinger var iblandt (RA, FA 7, 1, 82). Der gik dog en rum tid endnu, før en sådan så dagens lys. Den blev påbegyndt 50 år senere.

I en artikel fra 1957 trykt i *Grundtvig-Studier* har Henning Høirup givet en oversigt over “Grundtvig-selskabets tilblivelse og virksomhed i dets første tiår” – herunder arbejdet med at etablere Registranten, som var en hovedprioritet fra begyndelsen. I 1949 blev dette arbejde påbegyndt som et pilotprojekt, og som Høirup noterer, skred det godt fremad, “selvom det medførte mange og lange drøftelser for at finde frem til ensartede registreringsprincipper” (1957, 13). Udgangspunktet var den oprindelige inddeling af arkivet. Høirup skriver, at han selv tog sig af de teologiske håndskrifter, Kaj Thaning af prædikener, Gustav Albeck af papirer vedrørende “Poetiske Skrifter” og Helge Toldberg af fascikler af mytologisk og filologisk indhold (do). Senere i processen blev også de håndskrifter inddraget og fordelt, som findes blandt Det Kongelige Biblioteks samlinger uden for Grundtvig-arkivet. Det gjaldt håndskrifter tilgæet biblioteket til og med ca. 1963 (Johansen 1972, 40).

Efter en gennemgang af 139 fascikler og nogle papirer i privat eje blev der i 1953 opstillet en række retningslinjer for fremgangsmåden, “der siden blev normgivende for den endelige registrering” (Høirup 1957, 21). Albeck fik senere på året i opdrag at udfærdige et standardblad (skema) til brug ved registreringen, og i 1954 efter en fondsbevilling fra Statens almindelige Videnskabsfond kunne registreringen påbegyndes i et samarbejde mellem selskabet og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (do). I 1957 blev de første tre bind af *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer* udgivet, et værk, som Høirup på daværende tidspunkt estimerede ville omfatte 25 bind i alt og strække sig over fem år. En forudsigelse, der mod sædvane for den slags omfattende projekter viste sig at holde ganske godt stik. Resultatet blev 28 bind samt to registerbind, og den samlede registrant lå færdig i 1964. Samlet set er der beskrevet i omegnen af 5.000 manuskriptenheder. Ud over de ovennævnte registratorer deltog også Steen Johansen, K.E. Bugge, Uffe Hansen, Niels Kofoed og William Michelsen; Høirup fortsatte sit arbejde efter de indledende øvelser med Registranten som tilsynsførende sammen med Peter Skautrup.⁷

⁷ Det er et ganske imponerende stykke arbejde udført over en i grunden kort årrække, men det har også skullet finde sin gænge til at begynde med. Af et referat fra et møde om Grundtvig-registreringen den 21. oktober 1954 må begge tilsynsførende skruer bissen på i forhold til projektets fremdrift. Først Høirup, der påpeger, at den væsentligste mangel ved det hidtidige arbejde “har været den alt for store grundighed”. Meningen må være “på den kortest mulige tid at give en påli-

Af interesse i nærværende sammenhæng er standardbladet eller skemaet, som er anvendt. De deskriptive metadata, som gruppen besluttede var afgørende for at skabe overblik “over et meget værdifuldt, men i sig selv temmelig kaotisk materiale”, som det er udtrykt i forordet til sidste bind af Registranten. Følgende felter af varierende størrelse forefindes i skemaet:

1. Titel el. kort indholdsangivelse. 2. Papirsort (farve og evt. vandmærke). 3. Afmærkning (I.J.N.). 4. Ortografi. 5. Andre ydre kriterier. 6. Indre kriterier (allusioner, citater m.m.). 7. Manuskriptets første linje. 8. Manuskriptets sidste linje. 9. Tryk el. benyttelse. 10. Tidligere forskeres skønsmæssige datering(er). 11. Nummer i Bibliografien. 12. Indholdsregist.

Desuden kan følgende anføres (felterne findes i øverste højre hjørne af bladet uden nummer- eller anden angivelse, hvorfor her er suppleret med litra): [a.] Registreret af (initialer og dato). [b.] Evt. enhedens nummer. [c.] Antal sider. [d.] Antal blade. [e.] Format.

De forskellige felter falder inden for følgende kategorier:

Datering: Dateringen af de enkelte manuskripter har haft høj(este) prioritet i udfærdigelsen af standardbladet. I et mødereferat fra 23. februar 1953 om retningslinjerne for registreringsarbejdet fremgår det, at de felter, som svarer til skemaets nr. 2-6 og 10, omhandler datering. Desuden er formatet også at henregne for et dateringskriterie, som jeg ikke umiddelbart har en forklaring på. I referatet findes også en kort forklarende bemærkning til hver af felterne, f.eks. at “skriftens art” hører under andre ydre kriterier (nr. 5), og “Forarbejder til trykt tekst; allusioner, evt. tidstypiske citater o.l.” hører til de indre kriterier (nr. 6). Af et senere møde, den 21. oktober 1954, fremgår det desuden, at Albeck tænkte, at selve indholdsregesten (nr. 12) burde sigte mod “så sikker en datering og placering af teksten som muligt” (begge steder side 2 i de respektive referater, som findes i *Steen Johansen: Efterladte papirer*, KB, acc 1990/58).

Indhold: Indholdsregesten (nr. 12) skal, som navnet jo indikerer, give en kort beskrivelse af manuskripterens indhold. Felt 1 og 12 på standardbla-

delig orientering, så at kommende forskere kan arbejde på grundlag af registraturen”. Skautrup tilføjer bl.a., at det “er udelukket, at man ved registreringen kan tage sig tid til at løse opdukkende problemer vedrørende teksten og deres placering i forfatterskabet” (jf. *Steen Johansen: Efterladte papirer*, KB, acc 1990/58).

det omhandler tekstinterne forhold – altså hvad teksten handler om, og i hvilken sammenhæng den indgår i forfatterskabet.

Tidligere offentliggørelse eller brug: Her forholder skemaet sig til, om manuskriptet har været trykt enten i Grundtvigs levetid, hvorfor værket vil have et nummer i Bibliografien (nr. 11), eller om det senere hen er trykt eller i det mindste anvendt af andre (nr. 9).

Identifikation: For brugere af arkivet er oplysningen om manuskriptenhedens første og sidste linje (nr. 7 og 8) af væsentlig betydning sammen med oplysningen om omfang og format ([c]-[e]). Hver enkelt manuskriptenhed er oftest ikke adskilt fra det foregående eller efterfølgende. Det er altså afgørende for at kunne navigere i fasciklerne (bunkerne) at se, hvor et manuskript begynder, og hvor det slutter. En ganske stor del af arkivet består af fragmenter, udkast osv., der ikke nødvendigvis ligger i rækkefølge inden for én fascikel. Desuden kan enheder til samme manuskript henligge i forskellige fascikler. Et mindre omfattende eksempel herpå kan være manuskripterne til et af Grundtvigs apologetiske hovedværker, “Om den sande Christendom” (1826), hvis overleverede manuskriptdele findes i fasc. 100.4, 113.8, 114.1-6 og 153.13, som alle tilhører kategorien “Blandede skrifter af kirkeligt indhold” (Tullberg 2017).

Navngivning af manuskriptenheder: Den fortrykte overskrift på skemaet er “Grundtvig-arkivet fasc.:” Herudfor er i reglen indført det fascikelnummer, der kendes fra Nielsens oversigt, eventuelt med en underinddeling. Sammen med enhedens nummer (feltet [b]) fremkommer enhedens samlede navn, som eksemplet ovenfor også viser. Underinddelingerne kan tillige have flere underinddelinger. Ud over fascikelnummeret er der anvendt araber- og romertal samt bogstaver (litra) til at angive det samlede manuskripts placering i den omkringliggende kontekst af manuskripter. Til tider kan manuskriptnavnene være ganske omfattende; eksemplerne er legio, men her fremdrages en lille samling taler og digte skrevet i anledning af Frederik den 6.s død: *Kiærminder til Kong Frederik den Sjettes Krands* (1840), hvis tre bevarede manuskriptdele findes i fasc. 364.II.24.a, 364.II.24.b og 66.25 – altså både i bunken med (lig)prædikener og i bunken med foredrag og taler (Vad 2018).

Registranten omfatter, som nævnt, ikke kun manuskripterne i Grundtvig-arkivet, men også de af Grundtvigs håndskrifter, som findes i Det Kongelige Biblioteks andre samlinger. Håndskrifter, som ikke fandtes blandt Grundtvigs skriftlige efterladenskaber ved hans død, men senere er

tilflydt biblioteket. De håndskrifter, som der var kendskab til, da arbejdet med Registranten foregik, er optaget på lige fod med Grundtvig-arkivets. Registratorerne har afvejet fra standardbladet og tilføjet katalognumrene uden for den fortrykte kategori. Det gælder manuskripter, der befinder sig i Ny Kongelig Samling (NKS), Addimenta, den Collinske samling og den Abrahams'ske Autografsamling. Nielsen har ligesom med Grundtvig-arkivets fascikler givet en kort beskrivelse af de yderligere 22 samlinger, der i 1943 omfattede Grundtvigs håndskrifter på Det Kongelige Bibliotek. For brugeren af arkivet og Registranten er kendskabet til deskriptiv metadata af typen "Abrahams'ske Autografsamling, 4o. H. 48. Nr. 801" (renskrift til "Mange paa Haand har Fingre fem", 1848) og "Ny kgl. Saml. 3780, 4o 4" (kladde til "Lykke-Varslet", 1863) altså en forudsætning, hvis man ønsker at bestille og bese håndskrifterne ved selvsyn.

Deskriptive metadata som omgøelse af arkivalisk orden

I alt kræves der omfattende baggrundsviden om arkivet og dets registrering, hvis man som bruger skal tilgå Grundtvig-arkivet. I hvert fald hvis man leder efter noget bestemt, skal man have lagt en brugerstrategi ("reading practice") for at kunne agere med de ytringer, der er iboende i arkivet (MacNeil 2012, 495). Undervejs i arbejdet med Registranten bliver det flere gange understreget, at der under ingen omstændigheder må flyttes rundt på rækkefølgen af papirerne i fasciklerne. Den 25. november 1954 er det rigsbibliotekar Palle Birkelund, der med sin autoritet lægger vægt bag ordene – samtidig tilføjer han dog, at man fra bibliotekets side er interesseret i, at der på "indlagte sedler eller omslag stilles forslag til ændringer", og at når registreringen er tilendebragt, forventer de "et motiveret forslag til arkivets endelige ordning" (jf. referatet i *Steen Johansen: Efterladte papirer*, KB, acc 1990/58).

Jeg har ikke kendskab til en efterfølgende omorganisering af arkivet, eller om gruppen af registratorer i det hele taget fik fremstillet et motiveret forslag til en nyordning. Registrantens to registerbind vidner imidlertid om, at det minutiøse arbejde med arkivet, som gruppen udførte, også af fødte et behov for at kunne opdele arkivet på tværs af dets orden. Et omfattende korpus af deskriptiv metadata findes her i form af oversigter og kategoriseringer af papirerne. Det vil føre for vidt at nævne endsige ana-

lysere alle inddelingerne her, men til eksempel er Grundtvigs “optegnelser” inddelt i 13 kategorier (biografiske, filologiske, motivhistoriske osv.), taler og prædikener i 16 (prædikener, onsdagsprædikener, vennemøder, kirkemøder osv.). Der findes en oversigt over bibelcitater, manuskripter af andre forfattere og alle titler fra A til Ø. Desuden lange lister over emneord og personnavne samt en oversigt over Registrantens egne henvisninger til Bibliografien og meget andet. Ligesom med genre- og emneinddelingen af *Grundtvigs Værker* findes her alternative indgange til Grundtvig-arkivet. Registeret er en måde at omgå arkivets orden, en måde at samle sine “egne” fascikler baseret på en alternativ inddeling (efter en ny “composing proces” udført af registratorerne). Registranten ændrer genretilhørsforholdet ved at føje flere ytringer eller stemmer til arkivet som en udvidelse af arkivets kontekst. Deskriptive metadata *gør* noget for tilgangen til arkivet praktisk og hermeneutisk.

I dag er en overgangsfase, hvor vi massedigitaliserer vores skriftlige kulturarv og som nævnt også Grundtvig-arkivet. Det har ikke blot betydning for adgangen til forfatterarkivet, men også for arkivets historiske inddeling, registratur og mulige fortolkningsperspektiver. Et fremtidigt transskriberet digitalt arkiv byder på endnu en mulighed for at ændre og udvide Grundtvig-arkivets genre. Standardbladet blev udfærdiget, så et væsentligt fokus var på dateringen af det enkelte manuskript. Det vidner om den store usikkerhed om materialets temporale forankring, men også om trangen til at kunne følge tilblivelsen af Grundtvigs værker synkront, måske ud fra en tro på, at vi ad den vej bedre kan begribe hans tankemæssige udvikling, den indre linje i forfatterskabet, som Flemming Lundgreen-Nielsen har formuleret det (1980, 13). Dog findes i Registranten mærkværdigvis ikke en kronologisk nøgle, der kan hjælpe brugeren i den henseende. Det vil være en indlysende fordel at kunne organisere manuskriptbunkerne kronologisk på tværs af den oprindelige opdeling (ligesom man i øvrigt kan med de trykte tekster i *Grundtvigs Værker*), for selv om Grundtvig var “dansk digter, præst, historiker, politiker, pædagog og filolog”, som Thodberg beskrev ham, så er det kendetegnende for hans skribentvirksomhed, at han ofte var meget af det på én gang og også inden for ét givent værk. For eksempel har *Nordens Mythologi* 1832 i *Grundtvigs Værker* fået tilsat emneordene: mytologi, historie, filologi, nordisk og kristendom – emneord, som jo transcenderer arkivets oprindelige opdeling. Et digitaliseret arkiv kan netop tilbyde en kronologisk inddeling af arkivet, forudsat at

relevant metadata er indkodet i dets tekstkorpus. Registranten er allerede digitaliseret (dog ikke de to registerbind), og det vil formentlig være en forholdsvis overkommelig opgave at udtrække oplysningerne om datering fra hvert enkelt registerblad til brug for en digital omordning.

Formålet med en digitalisering og transskribering af Grundtvig-arkivet (og alle andre arkiver) må være at føje nye stemmer til dem, der allerede eksisterer. At føje deskriptiv metadata til ud fra det, som vi vil spørge arkivet om i dag. Vedbliver vi ikke at tale med stemmerne i arkivet, risikerer arkivet at miste sin relevans – det fastfryses i fortiden, og dets stemmer dør ud.

Forkortelser:

- Bibliografien: Johansen, Steen (1948-54), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs skrifter*, bind 1-4, København, Gyldendal.
- Pap.: *Søren Kierkegaards Papirer* (1909-48), Heiberg, Peter Andreas, Kuhr, Victor og Torsting, Einer (udg.), bind I-XI,3 (20 bind) (1909-48), København, Gyldendal.
- PS: Grundtvig, Svend og Christensen, Georg (1880-1930) (udg.), *N.F.S. Grundtvigs Poetiske Skrifter*, bind 1-9 (1880-1930), København, Karl Schønbergs Forlag/Gyldendal.
- Registranten: *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer* (1957-64), København, Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.) (1957-64), bind 1-30.
- Sangværket: Grundtvig, N.F.S. (1868-81), *Psalmer og aandelige Sange*, Madsen, J. Kristian (udg.) (1868-81), bind 1-5, København, Michaelsen og Tillge/K. Schønberg.
- SKS: *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997-2013), Cappelørn, Niels Jørgen, Garff, Joakim og Kondrup, Johnny m.fl. (udg.), bind 1-55, København, Søren Kierkegaard Forskningscenteret/GAD.

Litteratur

Værker af Grundtvig

- (1877) *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S. Grundtvig*, udgivet af Brandt, Carl Joakim, København, Karl Schönbergs Forlag.
- (1880) *N.F.S. Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-72*, udgivet af Brandt, Carl Joakim, København, Karl Schönbergs Forlag.

Værker af andre forfattere

- Acker, Amelia (2021), “Metadata”, i: Agostinho, Daniela, Ring, Annie, D’Ignazio, Catherine, Veel, Kristin og Thylstrup, Nanna Bonde (red.), *Uncertain archives: critical keywords for big data*, Cambridge, MIT Press, 321-330.
- Auken, Sune (2023), *Genre i litteratur og samfund*, Hellerup, Spring.
- Benne, Christian (2021), “‘Ingen indfald bør gå tabt’, Det moderne arkiv og den litterære selvrefleksion”, i: Juhl Rasmussen, Anders og Kromann, Thomas Hvid (red.), *Danske forfatterarkiver*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, 35-55.
- Broadbridge, Edward og Iversen, Hans Raun (2023), *Grundtvig. Biografi og breve*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag,
- Cappelørn, Niels Jørgen, Garff, Joakim og Kondrup, Johnny (1996), *Skriftbilleder*, København, GAD.
- Derrida, Jacques (2023, 1995), *Arkivfeber – Et freudiansk indtryk*, overs. af Frederik-Emil Friis Jakobsen, København, Aleatorik.
- Høirup, Henning (1957), “Grundtvig-selskabets tilblivelse og virksomhed i dets første tiår”, i: *Grundtvig-Studier 1957*, 7-24.
- Johansen, Steen (1951), “Om Grundtvig-Udgaver”, i: *Grundtvig-Studier 1951*, 69-91.
- Johansen, Steen (1968), “Familiestriden i 1872-73 om N.F.S. Grundtvigs efterladte papirer”, i: *Grundtvig-Studier 1968*, 33-52.
- Johansen, Steen (1972), “Grundtvig-manuskripter og grundtvigiana i Det kgl. Bibliotek erhvervet 1963 – maj 1972”, i: *Grundtvig-Studier 1972*, 40-51.
- Af Søren Kierkegaards efterladte Papirer* (1869-81), Barfod, Hans Peter og Gottsched, Hermann (udg.), bind 1-8, København, C.A. Reitzel.
- Kondrup, Johnny (2011), *Editionsfilologi*, Charlottenlund, Museum Tusulanum.

- Kondrup, Johnny (2021), "Søren Kierkegaards manuskripter", i: Juhl Rasmussen, Anders og Kromann, Thomas Hvid (red.) (2021), *Danske forfatterarkiver*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, 153-174.
- Kromann, Thomas Hvid (2020), "Arkivet findes. Om den dynamiske relation mellem fem flyttekasser, 60 arkivæsker og lige knap 1.000 sider tekst", i: Ringgaard, Dan og Kjærgård, Jonas Ross (red.) (2020), *Genbesøgt. Inger Christensens efterladte papirer*, Aarhus, Aarhus University Press, 21-42.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord: N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*, København, GAD.
- MacNeil, Heather (2012), "What finding aids do: archival description as rhetorical genre in traditional and web-based environments", i: *Arch Sei* (12), 485-500.
- MacNeil, Heather (2017), "Deciphering and Interpreting an Archival Fonds and Its Parts. A Comparative Analysis of Textual Criticism and the Theory of Archival Arrangement", i: Gilliland, Aane J., McKemmish, Sue og Lau, Andrew J. (red.), *Research in the Archival Multiverse*, Clayton, Monash University Publishing, 161-197.
- Michelsen, William (1997), "Om Grundtvig-Selskabet 1947-1997 – et tilbageblik", i: *Grundtvig-Studier 1997*, 53-71.
- Miller, Carolyn R. (1984), "Genre as Social Action", i: *Quarterly Journal of Speech* 70(2), 151-167.
- Nielsen, Lauritz (1943), *Danske og norske Digteres Originalmanuskripter i Det Kongelige Bibliotek*, København, Munksgaard.
- Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer (1957-64)*, udg. Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, bind 1-30, København.
- Thyrring Andersen, Lotte (2019), "Danske forfatterarkiver og dialogen mellem lokalitet, samling, registrering og forskning", i: *Fund og Forskning 2019*, 107-128.
- Tullberg, Steen (2017), "Tekstredegørelse til Om den sande Christendom" i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).
- Vad, Kirsten (2018), "Tekstredegørelse til Kiærminder til Kong Frederik den Sjettes Krands", i: *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).

Forlægget til “Hil Dig, Frelser og Forsoner!”

Aksel Weische Friberg

“Hil dig, Frelser og Forsoner!” udkom i *Sang-Værk til den Danske Kirke* i 1837. Ifølge store dele af Grundtvigforskningen er salmens forlæg “Salve mundi salutare” af cistercienserabbeden Arnulf af Louvain (d. 1250) i en forkortet udgave fra 1817 af den tyske hymnolog August Jacob Rambach (1693-1735). I bidraget bliver det, som flere forskere tidligere har påpeget, sandsynliggjort, at der har været andre værker involveret i Grundtvigs gendigtning – men på en anden måde, end det tidligere har været gjort. Artiklen begynder med en kronologisk redegørelse for den hidtidige forsknings syn på forlægget. Derefter foretages der en komparativ analyse af Grundtvigs 1837-udgave og Rambachs udgave af “Salve mundi salutare” (udg. 1817) samt andre mulige forlæg – i diskussion med den eksisterende forskning.¹

Salmens forskningshistorie

I en artikel i *Dansk Kirketidende* 1907 (nr. 39) skriver biskop Christian Ludwigs (1877-1930), at hymnen “Salve mundi salutare” findes i to redaktioner, altså redigerede udgaver, som begge er del af et større værk om Jesu torturerede lemmer. Den første af disse redaktioner er trykt i værket *Thesaurus Hymnologicus II* af den tyske hymnolog H.A. Daniel fra 1844 (Daniel 1844, 359). Den anden er trykt i værket *Lateinische Hymnen des Mittelalters I* af den tyske historiker F.J. Mone fra 1853 (Mone 1964, 162-163). Ifølge Ludwigs er det under anvendelse af disse to redaktioner, at Grundtvig har udarbejdet sin gendigtning.² I *Sang-Værk til den Danske*

¹ Artiklen er en omarbejdelse af et bachelorprojekt på Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

² Begge værker er trykt efter 1837, hvor “Hil dig, Frelser og Forsoner!” udkommer i *Sang-Værk til den Danske Kirke*, og derfor kan Grundtvig naturligvis ikke

Kirke har Grundtvig skrevet en note til sin salme med teksten: "Den hellige Bernhards 'Salve mundi salutare' frit oversat" (SV nr. 232). Heraf fremgår det altså, at Grundtvig selv troede, at han gendigtede en middelalderhymne af Bernhard af Clairvaux. Desuden mener Ludwigs, at udtrykket "frit oversat" må betyde, at Grundtvig er og forstår sig som forfatter til salmen (Ludwigs 1907, 612). Hertil må det dog anføres, at det afhænger af, om salmens ordlyd afviger tilstrækkeligt fra den/de version/versioner, som Grundtvig "frit oversætter" fra, som vi skal se nedenfor.

Senere samme år (1907) kommenterer Peder Severinsen (1869-1939) i *Dansk Kirketidende* (nr. 41) Ludwigs' artikel. Han henviser til sin egen afhandling i *Teologisk Tidsskrift Ny Række 6*, 1905, hvor han som den første i forskningen har hævdet, at Grundtvig som forlægg har benyttet sig af Rambachs tekst på 12 strofer i *Anthologie christlicher Gesänge I* (1817) til sin gendigtning. Ifølge Severinsen følger Grundtvig Rambach "Vers for Vers i sine 12 Vers i Sangværket, og selv om der er saare karakteristiske Friheder, er det dog fuldt berettiget at tale om Oversættelse" (*Dansk Kirketidende* 1907, 654). Dog modsiger Severinsen delvist sig selv, da han i *Teologisk Tidsskrift* faktisk havde anført, at Grundtvig fra strofe 8 og frem har en helt anden tone end Rambach (Severinsen 1905, 168-169).

Godt ti år senere når Ludwigs til samme konklusion som Severinsen, nemlig at Rambach er den eneste udgave, som ligger til grund for "Hil dig, Frelser og Forsoner!" (Ludwigs 1918, 45). Igen hævder han dog, at der *ikke* er tale om en oversættelse fra Rambach, men at Grundtvig er forfatter til salmen, selv om Rambachs strofeudvalg er grundlaget for hans gendigtning.

I 1937 udgiver den tidligere højskoleforstander Kristian Tårup *Grundtvigs Påskesalmer*. Også han plæderer for en fri gendigtning fra Rambach (Tårup 1837, 15-16). Tårup gør i sin analyse endvidere opmærksom på, at "Salve mundi salutare" var kommet til Danmark gennem Tyskland, hvor den allerede gennem århundreder var blevet oversat til tysk. Især hæfter han sig ved, at den tyske salmedigter Paul Gerhardt (1607-76) har skrevet en gendigtning på fem strofer af "Salve mundi salutare" i form af et passiondigt fra 1609 med titlen "Sey mir tausendmahl gegrüsset, der mich je

have siddet med disse specifikke udgivelser. Men Ludwigs mener, at Grundtvig må have kendt til tidligere versioner af de tekster, Daniel og Møne redigerer, fordi der heri findes nogle for hans gendigtning centrale passager (Ludwigs 1907, 612). Denne pointe tages op nedenfor.

und je geliebt" (Tårup 1837, 14) – et digt, Grundtvig var i besiddelse af i 1837, som vi skal se nedenfor.³

I 1944 anfører Johan Borup (1853-1946) i sit værk *N.F.S. Grundtvig* (1944), at det kun er i strofe 10, at Grundtvig frit gendigter, og at resten af salmen har ligget ham så fjernt, at han ikke selv har fundet den egnet til at blive optaget i *Fest-Psalmer* fra 1850 (Borup 1944, 234-235). Borup hævder altså, modsat Ludwigs og Tårup, at Grundtvig med undtagelse af strofe 10 holder sig tæt til forlægget.

I 1950 opstår der en vending i salmens fortolkningshistorie, da Helge Toldberg (1913-64) i disputatsen *Grundtvigs symbolverden* (1950) kritiserer Ludwigs, anførelse af, at Grundtvig kun skulle have benyttet sig af Rambachs uddrag af "Salve mundi salutare" (Toldberg 1950, 253). Toldberg påpeger, at Ludwigs' redegørelse er utilfredsstillende, fordi Ludwigs med antagelsen af Rambach som eneste forlæg for "Hil dig, Frelser og Forsoner!" får salmen til at ligne en friere gendigtning, end den faktisk er (Toldberg 1950, 253). Toldberg arbejdede udførligt med særligt rosensymbolet hos Grundtvig, og han skriver, at "Det er den intense beskæftigelse med rosensymbolet og rosenkilden, der har givet Grundtvig de fornødne forudsætninger for at fordanske Salve mundi salutare" (Toldberg 1950, 40). Der er således ifølge Toldberg tale om en tekst, som er langt mere tro mod forlægget end en fri gendigtning – men som dog er "fordansket", hvormed han må mene, at salmen er omdannet til en dansk sproglig/kulturel sammenhæng. Det ser ud til, at Toldberg mener, at forlægget primært skal findes et andet sted end hos Rambach (Toldberg 1950, 40, 253), nemlig i en tekst, som trykkes af Dines Pontoppidan (1814-79) i *Dansk Kirketidende* 1859 under titlen "St. Bernhards Passions-Hymne – Grundtvigs Oversættelse af den" (Pontoppidan 1859, 161-162). I denne tekst findes en overensstemmelse med Grundtvigs strofe 8, som ikke forekommer hos Rambach.⁴

³ Foruden *Sey mir tausendmahl gegrüsset, der mich je und je geliebt* har Paul Gerhardt også forfattet en anden gendigtning af Arnulfs *Salve mundi salutare*, som hedder: *O, Haupt voll Blut und Wunden*. Denne gendigtning er i 1738 oversat til dansk af bogsamler Frederik Rostgaard (1671-1745) og findes i den nuværende autoriserede danske salmebog under navnet: "O hoved, højt forhånet" (DDS, nr. 193).

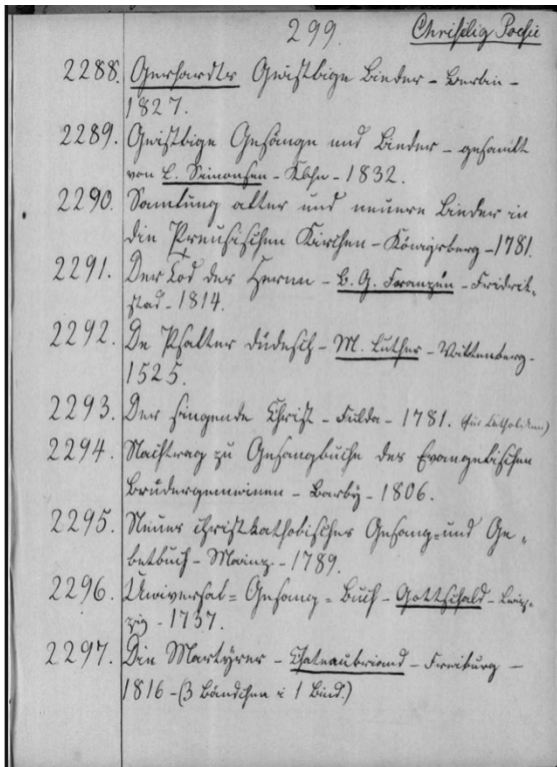
⁴ Med undtagelse af denne ene strofe afviger strofeudvalget som helhed hos Pontoppidan meget fra Grundtvig.

Dog jeg troer, af dine Vunder
 Væld udsprang til stort Vidunder,
 Mægtig til hver Steen at vælte,
 Til Iis-Bjerge selv at smelte,
 Til at tvætte Hjertet reent!
 (SV nr. 232, str. 8)

Salve latus Salvatoris
 In quo latet mel dulcoris,
 In quo patet vis amoris,
 Ex quo scatet fons cruoris,
 Qui corda lavat sordida
 (Dansk Kirketidende 1859, 161)

Vær hilset, du frelsers side,
 i hvilken sødmens honning skjuler sig,
 i hvilken kærlighedens styrke er åbenbar,
 fra hvilken blodets kilde,
 som tvætter urene hjerter, udspringer
 (Min oversættelse)

Endnu et nybrud kommer med Jørgen Elbek (1934-2014), der i artiklen "Grundtvig og de latinske salmer" fra *Grundtvig Studier* 1959 grundigt undersøger, hvilke andre potentielle forlæg Grundtvig var i besiddelse af i 1837. I dette studie gør Elbek to fund. For det første opdager han i fortegnelsen over Grundtvigs bøger fra 1839, at Grundtvig har ejet *Universal-Gesangbuch* af hymnologen J.J. Gottschald (1737). For det andet, at Grundtvig den 18. januar 1837 på Det Kgl. Bibliotek har lånt *Anthologie christlicher Gesänge I* (udg. 1817) af Rambach.

Grundtvigs Bogfortegnelse 1839, 299

Richard Grundtvig's Bøstend ud fra Billed	
Reinhold's Bøstend	
13 Reinhold's Bøstend	
16 Reinhold's Bøstend	
17 Reinhold's Bøstend	
18 Reinhold's Bøstend	
19 Reinhold's Bøstend	
20 Reinhold's Bøstend	
21 Reinhold's Bøstend	
22 Reinhold's Bøstend	
23 Reinhold's Bøstend	
24 Reinhold's Bøstend	
25 Reinhold's Bøstend	
26 Reinhold's Bøstend	
27 Reinhold's Bøstend	
28 Reinhold's Bøstend	
29 Reinhold's Bøstend	
30 Reinhold's Bøstend	

Det Kongelige Biblioteks udlånsprotokol 1837, 71

På baggrund af sine fund konstaterer Elbek i overensstemmelse med Toldberg, at selv om Grundtvigs gendigtning tager udgangspunkt i Rambach, er der én strofe, som afviger stærkt fra Rambach. Han peger dog i modsætning til Toldberg ikke på Pontoppidan, men på Grundtvigs lån af *Universal-Gesangbuch*, hvor man ifølge Elbek på side 135 finder hele hymnerækken (Elbek 1959, 22). Det er lidt uklart, hvad Elbek mener, når han skriver, at man finder "hele hymnerækken", men på side 135 i *Universal-Gesangbuch* optræder Paul Gerhardts "Sey mir tausendmahl gegrüsset, der mich je und je geliebt" (1609), som Tårup også berørte. Denne hymne af Gerhardt har som overskrift "Auf die Füße Jesu". Ser man på de efterfølgende sider, fortsætter fire sammenhængende hymner af Gerhardt, som har titlerne "Auf die Hände Jesu", "Auf das Haupt Jesu", "Auf das Herz des leidenden Jesu" og "Auf die verwundete Seite Jesu".

bens-Quelle, die zwar iezund kein Leben fühlt, zu dieser frischen Segens-Stelle, wo man sich nach der Hitze fühlt, ich bitt um deines Durstes willen, du wollest meine Seele stillen, die in der Hitz der Sünden ächzt, und nur nach deiner Hülffe lechzt.

10. Ach lege mich an deine Brüste, und träncke meinen schwachen Geist, führ ihn aus seiner düren Wüste, dahin, wo Lebens-Wasser fließt: Laß diese Ströme mich bestießen, wenn ich werd einst die Augen schließen, bis du mich selbst in dich versenckst, und dort mit ewger Wollust tränckst.

Dav. Samson Georgius.

Auf die Füße Jesu.

196. Rel. Zion klagt mit Angst (34)

Sey mir tausendmahl gegrüßet, der mich je und je geliebt, Jesu, der du selbst gebüßet das, womit ich dich betrübt. Ach, wie ist mir doch so wohl, wenn ich knien und liegen soll an dem Creuze, da du stirbest, und um meine Seele wirbest.

2. Ich umfange, hertz und küsse der gekränkten Wunden Zahl, und die Purpur-rothen Flüsse deiner Fuß und Nägel-mahl. O! wer kan doch, schönster Fürst, den so hoch nach uns gebürst, deinen Durst und Liebs-Verlangen völlig fassen und umfangen?

3. Heile mich, o Heyl der

Seelen! wo ich krank und traurig bin; nimm die Schmerzen, die mich quälen, und den ganzen Schaden hin, den mir Adams Fall gebracht, und ich selbstien: mir gemacht: Wird, o Arzt! dein Blut mich netzen, wird sich all mein Jaiter setzen.

4. Schreibe deine blutge Wunden, Jesu, in mein Hertz hinein, daß sie mögen alle Stunden bey mir unvergessen seyn: Du bist doch mein schönstes Gut, da mein ganzes Hertz ruht; laß mich hier zu deinen Füßen deiner Lieb und Gunst genießen.

5. Diese Füße will ich halten, auf das best ich immer kan, schone meiner Hände Falten, und mich selbstien freundlich an, von dem hohen Creuzes-Baum, und gib meiner Bitte Raum, sprich: Laß all dein Trauren schwinden, ich, ich tilg all deine Sünden. P. Gerb.

Auf die Hände Jesu.

197. M. Was mein Gott will (35)

Sey wohl gegrüßet guter Hirt, und ihr, o heiligen Hände, voll Rosen, die man preisen wird bis an des Himmels Ende. Die Rosen, die ich meyn allhie, sind deine Wahl und Plagen, die dir am End in deine Hand am Creuze sind geschlagen.

2. Du zahlst mit beyden Händen dar die edlen rothen Gulden, und bringst die ganze Menschen-Schaar dadurch aus al-

J 4

ten

Salmeforskeren Anders Malling (1896-1981) har udarbejdet en udførlig redegørelse for *Salve mundi salutare*. Hymnen er dog ifølge Malling delt op i syv dele, som er ordnet, efter at mennesket fra neden hæver blikket op mod den lidende Kristus (Malling 1962, 204):

- I. *Ad pedes: Salve mundi salutare* (ved fødderne).
- II. *Ad genua: Salve, salve rex sanctorum* (ved knæene).
- III. *Ad manus: Salve, salve, Jesu bone* (ved hænderne).
- IV. *Ad latus: Salve Jesu, summe bonus* (ved siden).
- V. *Ad pectus: Salve, salus mea, deus* (ved brystet).⁵
- VI. *Ad cor: Summi, regus cor, eveto* (ved hjertet).
- VII. *Ad faciem: Salve, caput cruentatum* (ved ansigtet).

Alle disse syv afsnit har Gerhardt ikke med, da der kun i alt er fem hymner fra Gerhardt i *Universal-Gesangbuch*, men de fem stemmer overens med Mallings del I, III, IV, VI, VII. Det må altså formodes, at Elbek med "hele hymnerækken" henviser til Gerhardts tyske oversættelse/gendigtning af noget af originalen fra Arnulf.

På trods af efterhånden mange forskellige bud på salmens inspirationskilder tøver Anders Malling ikke med i *Dansk Salmehistorie II* fra 1962 at slå fast, at Rambachs udgave er den eneste tekst, Grundtvig benyttede, da han udarbejdede sin gendigtning (Malling 1962, 204-205).

Næste større udlægning kommer i 1991. Her udgiver Jørgen Pedersen (1919-97) *Fra Augustin til Jobs. V. Jensen* (1991), hvor han i kapitlet "Den dybe sammenhæng" tilføjer hele Rambachs uddrag af "Salve mundi salutare" opstillet ved siden af "Hil dig, Frelser og Forsoner!". Til dette føjes kommentaren: "Her bringer vi imidlertid først i dens helhed Grundtvigs salme med det udvalg fra Salve mundi salutare, der er dens direkte, omend ikke udtømmende forlæg" (Pedersen 1991, 173). I forlængelse heraf anfører Pedersen, at det er påvist af Severinsen og bekræftet af Elbek, at Rambach er det direkte forlæg til Grundtvigs salme, men at dette forlæg

⁵ Malling mener, at V og VI er senere indføjet og dermed *ikke* er med i originalteksten. Traditionelt er det blevet hævdet, at Bernhard af Clairvaux er forfatteren af hymnen. Men i 1882 blev det bevist, at Bernhard ikke er forfatteren. Senere hen blev det påvist, at Arnulf er forfatteren, da man fandt hymnen i et håndskrift fra 1320, hvor Arnulf står som forfatter – og i denne version indgår V og VI ikke (Malling 1962, 204).

ikke er det eneste (Pedersen 1991, 173, 185). Pedersen skriver således med henvisning til samme uddrag fra Pontoppidan i *Dansk Kirketidende* 1859, som Toldberg også henviser til. Men mens Toldberg hævder, at Pontoppidans strofeudvalg må være det primære forlæg til “Hil dig, Frelser og Forsoner!”, da overensstemmelsen skulle være bedre, mener Pedersen, at overensstemmelsen kun i en enkelt strofe er bedre, men at resten stemmer mere overens med Rambach (Pedersen 1991, 185).

Pedersen anfører, at Grundtvig nok har holdt sig primært til Rambach, men også indarbejdet tilskyndelser, temaer og enkeltheder fra Pontoppidans udgivelse eller fra originalen, som fandtes i Grundtvigs egen bogsamling, nemlig *Universal-Gesangbuch* v. J.J. Gottschald. Pedersen forklarer ikke, hvor han finder hele hymnerækken fra Arnulf af Louvain i *Universal-Gesangbuch*, men idet han henviser til Elbeks artikel fra *Grundtvig Studier* 1959 mange gange i sit kapitel, må det formodes, at antagelsen af, at hele hymnerækken står i *Universal-Gesangbuch*, stammer fra Elbek. Året efter udgiver Lars Thunberg en artikel om Grundtvigs latinske salmer i *Grundtvig-Studier*, hvori han nøjes med at konstatere, at det er uklart, hvad forlægget har været (Thunberg 1992).

Sammenligning med Rambachs udgave

I følgende afsnit foretages en komparativ analyse af Rambachs gendigtning af *Salve mundi salutare* og Grundtvigs “Hil dig, Frelser og Forsoner!”. Når jeg bringer Grundtvigs tekst sammen med Rambachs i en komparativ analyse, skyldes det, at jeg mener, at Rambach må være hovedforlægget, til trods for at jeg ikke mener, det er det eneste forlæg.

Som anført ovenfor har Grundtvigforskningen præsenteret os for forskellige mulige forlæg for “Hil dig, Frelser og Forsoner!”:

- 1) Severinsen, Ludwigs, Tårup og Malling, der hævder, at Rambach er eneste forlæg for salmen, og at salmen er en gendigtning.
- 2) Toldberg, som mener, at salmens forlæg primært skal findes hos Pontoppidans strofeudvalg i *Dansk Kirketidende* 1859, samt hans og Borups opfattelse af salmen som primært en oversættelse eller en “fordanskning”.
- 3) Elbek og Pedersen, som ud fra Elbeks undersøgelse af, hvad Grundtvig havde til rådighed under sin salmeskrivning, hævder, at Rambach og/eller

Universal-Gesangbuch (135) må være forlæggene for "Hil dig, Frelser og Forsoner!".

Det er som nævnt vigtigt, at Ludwigs i 1918 ændrer holdning til, hvad der er forlægget, og følger Severinsens tese om, at Rambach er den eneste udgave, Grundtvig gendigter (Ludwigs 1918, 45). Dog er Ludwigs' første tese om forlægget for "Hil dig, Frelser og Forsoner!" i *Dansk Kirketidende* 1907 ikke uinteressant. For de to redaktioner, som Ludwigs præsenterer os for (jf. H.A. Daniel og F.J. Mone), og som han hævder, at Grundtvig må have kendt til under sin gendigtning, har nogle få strofer, som har større overensstemmelse med "Hil dig, Frelser og Forsoner!" end Rambachs strofeudvalg. Følgende tabel illustrerer, hvor forlægget ligner Grundtvigs salme mest. Parenteserne henviser til, at den pågældende strofe kun i mindre grad ligner, eller at det blot er en mindre del af det, der ligner "Hil dig, Frelser og Forsoner!".

<i>Hil dig, Frelser og Forsoner!</i>	Rambach	Daniel	Gottschald (Gerhardt)	Mone	Pontoppidan
Str. 1	Str. 1	Str. 1		Str. 1	Str. 1
Str. 2	Str. 2			(Str. 2)	
Str. 3	Str. 3	(Str. 8)	(Str. 5)	Str. 9	
Str. 4	Str. 4			(Str. 2)	
Str. 5	(Str. 5)				
Str. 6	(Str. 7)				
Str. 7	Str. 7	Str. 3			Str. 3
Str. 8		Str. 6	(Str. 3)	(Str. 6)	Str. 6
Str. 9			(Str. 4)		
Str. 10					
Str. 11	(Str. 11)	(Str. 9)			(Str. 9)
Str. 12			(Str. 5)	(Str. 10)	

Det uddybes nu i en gennemgang af hele salmen med overvejelser over Grundtvigs brug af Rambachs udgave og andre potentielle forlægstekster.

Grundtvig str. 1

Hil dig, Frelser og Forsoner!
 Verden Dig med Torne kroner,
 Du det seer, jeg har isinde
 Rosen-Krans om Kors at vinde,
 Giv dertil mig Mod og Held!

Rambach str. 1

Salve, mundi salutare,
 Salve, salve, Jesu care
 Cruci tuae me aptare
 Vellem vere, tu scis quare,
 Da mihi tui copiam.

Oversættelse af Rambach str. 1⁶

Vær hilset verdens frelser,
 vær hilset, vær hilset, du kære Jesus,
 gid jeg ville tilpasse mig⁷ til dit kors,
 du ved hvorfor,
 giv til mig din kraft.

Alle uddrag har med undtagelse af Gerhardt i første strofe den samme latinske tekst. Det er derfor ikke muligt at afgøre, hvilken tekst Grundtvig her har haft som forlæg. Blot at Gerhardt kan udelukkes. Opstartshilsenen i begyndelsen af strofen og bønningen om kraft i slutningen ses tydeligt hos Grundtvig og i de potentielle forlægstekster, men det helt essentielle ord, "Forsoner", som er tilføjet hos Grundtvig, peger mod et element af fri gendigtning og ikke blot mod en oversættelse. Med ordet "Forsoner" indikerer Grundtvig, at Kristus ikke kun er ham, der frelser fra dødens lænker, men også ham, der forsoner den skyld, som mennesket har over for Gud, hvilket minder om den objektive forsoningslære, der beskrives en del år senere af Gustaf Aulén (Aulén 1930, 145-157).

Grundtvig afviger også fra Rambach på anden vis. I Rambachs version møder vi en middelalderlig Kristus-mystiker, som stræber efter at tilpasse sig Kristi kors. Denne tilpasningsstrategi findes ikke hos Grundtvig.⁸

⁶ Alle oversættelser i artiklen er mine egne, medmindre andet er anført.

⁷ *Volo* står her i konjunktiv, og derfor oversættes med "Gid jeg ville tilpasse mig".

⁸ Jf. Rambachs strofe 1, vers 3: *Cruci tuae me aptare* ("Gid jeg ville tilpasse mig til dit kors"). I Rambach ses det tilbedende subjekt, der har et inderligt ønske om at lide sammen med Kristus, hvilket også bemærkes senere ved Rambachs strofe 8, vers 3: *Grates ago plagis tantis* ("Jeg takker for de så store slag").

Grundtvig str. 2

For Dit Ansigt vil jeg træde,
Thi jeg troer, Du er tilstæde;
Jeg tilbeder Dig i Støvet,
Fordi reen, som Guldets prøvet,
Du er dog miskundelig!

Rambach str. 2

Ac si praesens sis, accedo,
Immo te praesentem credo.
O quam mundum hic te cerno!
Ecce tibi me prosterno:
Sis facilis ad veniam.

Oversættelse af Rambach str. 2

Hvis du er til stede, træder jeg nærmere,
Ja, jeg tror, du er til stede.
O, hvor ren jeg ser dig her i så høj grad,
ja, for dig strækker jeg mig ud:⁹
Vær miskundelig til tilgivelse.

Grundtvig str. 3

I Dit røde Hav, jeg havner,
Dine Fødder jeg omfavner,
Thi ei stolt Du mig foragter,
Mig fra Korsets Træ betragter
Du med dyb Medlidenhed!

Rambach str. 3

Coram cruce procumbentem
Hosque pedes complectentem,
Jesu bone, non me spernas,
Sad de cruce sancta cernas
Compassionis gratia.

Oversættelse af Rambach str. 3

Over for korset liggende,
og disse fødder omfavnende.
Du gode Jesus, foragt mig ikke!¹⁰
Men fra det hellige kors skal du se mig¹¹,
for din¹² medlidenheds nåde.

Grundtvig str. 4

Ak, hvor fattig! ak, hvor nøgen!
Gruelig er med Dig Spøgen!
Men jeg veed, for det at lide,
Født Du blev ved Midnats-Tide,
Selv du valgte Korsets Skam!

Rambach str. 4

O quam pauper! o quam nudus!
Qualis es in cruce ludus
Derisorum totus factus,
Sponte tamen, non coactus,
Attritus membris omnibus.

Oversættelse af Rambach str. 4

O, hvor fattig! O, hvor nøgen!
Sådan du er blevet gjort til på korset,
helt og holdent gjort til genstand for hån.
Frivilligt dog, ikke tvunget,
sønderknust i alle lemmer.

Grundtvig følger i strofe 2 og 3 nogle af de latinske forlæg (Rambach og Mone) rimelig tekstnært, men dog med små afvigelser, som træder frem, når man sammenligner disse to, og på det grundlag holder Grundtvigs tekst sammen med dem. Medens Rambachs strofe 3 og Mones strofe 3 er identiske, er der kun én enkelt afvigelse mellem Rambachs strofe 2 og Mones strofe 2, hvilket er starten af strofe 3, hvor der er to forskellige adjektiver. I Mone står "nudus" (nøgen), og i Rambach står "mundus" (ren). I Grundtvigs strofe 2 står: "Fordi Reen som Guldets prøvet". Det kunne

⁹ *Prosterno* kan også oversættes med "at kaste ned", som en slags bønfoldelse – i denne sammenhæng vælges oversættelsen "strækker", da det er mennesket, der strækker sig ud på jorden for at tilpasse sig korset (jf. Rambachs strofe 1, vers 3).

¹⁰ *Sperno* står her i en jussiv konjunktiv og oversættes derfor imperativisk.

¹¹ ... "mig" er underforstået her.

¹² ... "din" er underforstået her.

tyde på, at Grundtvig her lægger sig op ad Rambach. I Grundtvigs strofe 4 står der: "Ak, hvor fattig! ak, hvor nøgen!". Dette sandsynliggør dog ikke en inspiration fra Mone, da Rambach også i strofe 4 bruger adjektivet nøgen: "O quam nudus!" ("O, hvor nøgen!"). Mellem Grundtvigs strofe 4 og Rambachs strofe 4 er der visse sproglige afvigelser, men indholdsmæssigt stemmer de nogenlunde overens. Derfor forekommer det rimeligt, når forskningen almindeligvis antager, at man i Grundtvigs strofe 2 til 4 finder en genklang fra Rambachs strofe 2 til 4.

Dykket der længere ned i det semantiske i strofe 2 til 4 hos Grundtvig og Rambach, tydeliggøres det dog, at Grundtvig har nogle få helt anderledes ord med, som giver teksten en anden betydning og bevirker, at hans tekst mere får karakter af fordanskning og gendigtning end af oversættelse. Det gælder især strofe 3. Som Ludwigs og Malling er opmærksomme på, er "Det Røde Hav" en allusion både til Jesu blod, jødernes udfrielse fra Egypten (2 Mos) og dåben (1 Kor 10,1-2) (Ludwigs 1918, 50; Malling 1962, 206). Dette motiv findes ikke i Rambachs udgave. En anden ændring er også vigtig. I Rambachs strofe 3, vers 3, lyder den latinske bøn: Du gode Jesus, foragt mig ikke!. Hos Grundtvig lyder samme linje: "Thi ei Stolt du mig foragter". Derved omformer Grundtvig hele strofens indhold fra en gudsfrygt og længsel til en tillidsfuld kærlighedserklæring: Derudover tilføjer Grundtvig de to tillægsord "stolt" og "dyb", som har en poetisk indvirkning på strofen, da de fremhæver den markante forskel mellem foragten og medlidenheden. Grundtvig ændrer altså den semantiske betydning.

Om strofe 4 noterer Ludwigs med rette, at subjektet ikke omfavner Jesu fødder, *for at* Jesus skal se på ham med medlidenhed, men *fordi* Jesus allerede ser ham med *dyb* medlidenhed, idet han allerede er havnet og forbliver i Jesu røde hav ved dåben (Ludwigs 1918, 50). Kristus på korset, som skal dømme os, har allerede ført sagen med dyb medlidenhed og uden foragt, skønt menneskene gav ham tornekrone på. Et tilsvarende greb møder man i salmen "Reis op dit Hoved, al Christenhed!":

Ei meer du gruer for Domme-Dag,
Du veed, din Dømmer har ført din Sag,
Og fra sig Selv den vundet; (SV nr. 400)

Grundtvig str. 5

Hvad har Dig hos Gud bedrøvet?
 Og hvad elsked Du ved Støvet,
 At Du ville Alt opgive,
 For at holde os ilive,
 Os Dig at meddele heel?

Rambach str. 5

Quo amore vincebaris,
 Quo dolore torquebaris,
 Quum te totum exhaurires,
 Ut te nobis impartires,
 Et nos a morte tollereres?

Oversættelse af Rambach str. 5

Med hvilken kærlighed blev du besejret,
 med hvilken smerte blev du pint,
 da du udtømte dig selv helt,
 for at du kunne give dig selv til os,
 og løfte os op fra døden?

I Grundtvigs strofe 5 er der stadig paralleller til Rambachs strofe 5, men de sproglige afvigelser er blevet større end i de foregående strofer. Både hos Grundtvig og Rambach opstår spørgsmålet: Hvad er årsagen til, at Gud ville tage et menneskes skikkelse på og opgive sig selv for støvet, mennesket?¹³

Ludwigs anfører, at Grundtvig ofte i sine salmer er kommet frem til, at de to spørgsmål i strofe 5 må besvares benægtende: "Der var ikke intet, der bedrøvede Jesus hjemme hos Gud, og intet, han elskede hos Støvet" (Ludwigs 1918, 51). Men Ludwigs påpeger, at det er helt forkert ud fra Det Nye Testamente: Jesus gør i lignelsen om den fortabte søn (Luk 15) rede for, at Guds forhold til verden er som en fars forhold til et vildfarent barn. Gud sad ikke kold og ligeglad i himlen og så mennesker gå fortabt. Det var en sorg for Gud, og derfor tog han en tjeners skikkelse på og blev mennesker lig (jf. Fil 2,7) (Ludwigs 1918, 52). I Joh 3,16 beskrives det også, at det er af Guds kærlighed, at han opgav sin egen søn, fordi han elskede verden så meget. Dette viser sig også i salmen. Ifølge Ludwigs er svaret hos både Grundtvig og Rambach Guds kærlighed, som viser sig i strofe 6.

¹³ Jf. 1 Mos 2,7: Ganske vist oversætter den danske autoriserede 1992-bibel (DO1992) og andre nyere oversættelser det hebraiske ord *aphar* med "jord", men i dets hebraiske grundbetydning betyder *aphar* "støv". Den autoriserede danske oversættelse anno 1740 (DO 1740), som var den autoriserede bibel på Grundtvigs tid, oversætter med "Støv".

Grundtvig str. 6

Kiærligheden, Hjerter-Gløden,
Stærkere var her end Døden,
Heller giver Du end tager,
Ene derfor Dig behager
Korsets Død i vores Sted!

Rambach str. 6

Amor tuus amor fortis,
Quem non vincunt jura mortis.
O quam pia me sub cura
Tua foves in pressure,
Ne morsu mortis vulnerer!

Oversættelse af Rambach str. 6

Din kærlighed, den stærke kærlighed,
som dødens rettigheder ikke besejrer.
O, i hvor høj grad under din fromme omsorg,
plejer du mig under trængsel,
for at jeg ikke skal såres af dødens bid.¹⁴

I de to første vers af strofe 6 har Grundtvig og Rambach den samme betydningnuance, men med forskellig ordlyd. Svaret er det samme begge steder. Gud tog korset på sig, idet han elskede verden med sin uendelige kærlighed. Den kærlighed, som døden ikke kan besejre. Fra vers 3 til 5 i strofe 6 begynder Grundtvig at frigøre sig fra Rambach, og teksten har heller ingen lighed med andre latinske forlæg. Det kunne se ud til, at han i forsøget på at udlægge kærlighedens kraft i stedet støtter sig til nytestamentlige forlæg, f.eks. ApG 20,35¹⁵ og 2 Kor 5,15.

Grundtvig str. 7

Ak, nu føler jeg tilfulde
Hjertets Haardhed, Hjertets Kulde!
Hvad udsprang af disse Fjelde,
Navnet værdt, til at giengælde
Frelser-Mand, din Kiærlighed?

Rambach str. 7

Quid sum tibi responsurus,
Actu vilis, corde durus?
Quid rependam amatori,
Qui elegit pro me mori,
Ne dupla morte morerer?

Oversættelse af Rambach str. 7

Hvad skal jeg svare dig,
ringe af handling, hård af hjerte?
Hvad skal jeg give tilbage til elskeren¹⁶,
som valgte at dø for mig,
for at jeg ikke skal dø den dobbelte død?

I Grundtvigs strofe 7, vers 2, er der en interessant semantisk forskel til Rambachs strofe 7, vers 2, samt Daniels og Pontoppidans strofe 3, vers 2, hvor der i de to står: "actu vilis, corde durus" (ringe af handling, hård af hjerte). Dette er hos Grundtvig ændret til "hjertets hårdhed, hjertets kulde". Grundtvig lader altså "handling" ligge. Det er nemt at få den tanke, at Grundtvig som luthersk teolog udelader handlingerne for at lægge afstand til et bestemt syn på gerninger som medvirkende til frelse. En anden mulighed er, at handlingerne blot ikke har nogen betydning i den syndserkendelse ved Kristi kors, som har ramt salmens jeg. Her er det

¹⁴ ... "morsu mortis" er oversat som en instrumentel ablativ.

¹⁵ DO1740 har denne oversættelse af ApG 20,35: "saligt er det at give, hellere end at tage", som stemmer endnu bedre overens med Grundtvigs strofe 3, vers 3.

¹⁶ "Elskeren" er Kristus. Her møder man den cisterciensiske teologi med den indre kærlighedsrelation mellem subjektet og Kristus.

hjertets iskolde tilstand, som jeget erfarer, fordi det opdager, at der intet "nævneværdigt"¹⁷ udspringer fra det, som kan gengælde Kristi fuldkomne kærlighed. Uanset hvad løsriver Grundtvig sig tydeligt fra Rambach og de andre potentielle latinske forlæg. En tilsvarende indholdsændring viser sig i, at hvor Rambach i strofe 7 forbliver ved samme bøn som i strofe 6 om, hvad der skal til for ikke at dø af "dødens bid" eller "dø den dobbelte død",¹⁸ stiller Grundtvig et spørgsmål, som kun kan besvares med et benægtende svar: Der er *intet*, som kan gengælde Kristi fuldkomne kærlighed, hvilket er den ægte syndserkendelse hos Grundtvig.

Hvad udsprang af disse Fjelde,
 Navnet værdt, til at gjengælde,
 Frelser-Mand, din Kiærlighed?

Ludwigs fortolker det sådan, at idet det hårde og iskolde hjerte er ramt af vemod og afmagt, opstår der et syn hos Grundtvig (Ludwigs 1918, 54). Ludwigs udlægger det som et syn af et varmt og livfuldt kærlighedsvæld, som udspringer af Jesu lidelse gennem hans sår (vunder), og dette væld af Jesu blod strømmer gennem verden og forvandler alt på sin vej. En kærlighedsstrøm så stærk, at den kan vælte klipper; hvor end den ledes ind, vil den smelte alle isfjelde og rense alle hjerter fri fra synd (jf. Joh 1,7) (Ludwigs 1918, 54-55). Malling mener, at dette muligvis er en henrydning til nadveren, hvor vi drikker Jesu blod, som på den måde ledes ind i vore årer. Jesus er altså, siger Malling med et meget nutidigt billede, en slags bloddonor, der giver mennesket, som er fyldt med urent blod, en blodtransfusion, der renser det og fylder det med kærlighed og renhed (Malling 1962, 206).¹⁹

¹⁷ Jf. Grundtvigs strofe 7, vers 4.

¹⁸ Her henvises til den død, som er uden genopstandelsen til evigt liv (jf. Åb 20,6; 20,14).

¹⁹ I Joh 19,34 kommer blod og vand ud af Jesu sår i siden. Dette vand og blod er i den kirkelige tradition – særligt hos Luther – før blevet tolket til at være henholdsvis dåbsvandet og nadverblodet (jf. *En sermon om dåben* (1519); *Luthers lille Katekismus* (1529), m.fl.). Om Grundtvig har denne teologiske tanke in mente, er svært at bedømme, men i så fald kunne Jesu vunders udspring godt være en reference til både dåben og nadveren.

Grundtvig str. 8

Dog jeg troer, af dine Vunder
 Væld udsprang til stort Vidunder,
 Mægtig til hver Steen at vælte,
 Til Iis-Bjerge selv at smelte,
 Til at tvætte Hjertet reent!

Rambach str. 8

Manus sanctae, vos amplector,
 Et gemendo condelector,
 Grates ago plagis tantis,
 Clavis duris, guttis sanctis,
 Dans lacrymas cum osculis.

Oversættelse af Rambach str. 8

I hellige hænder jeg omfavner jer,
 og sukkende glæder jeg mig sammen med jer,
 jeg takker for de så store slag,
 med de hårde nagler, med de hellige dråber,
 idet jeg giver kys med tårer.

I strofe 8 gør Grundtvig sig som nævnt for alvor fri fra Rambach. Rambach går i strofe 8 videre til Arnulfs afsnit “ad manus” (ved hænderne), mens Grundtvig fastholder Jesu blods kærlighedsstrøm, der tvætter de urene hjerter rene. Men som nævnt findes følgende strofe hos Pontoppidanens strofeudvalg fra *Dansk Kirketidende* 1859 og faktisk også i Daniels strofeudvalg i *Thesaurus Hymnologicus* II, som Pontoppidan og Daniel nok har fra Arnulfs afsnit “ad latus” (ved siden):

Pontoppidan og Daniel str. 6²⁰

Salve latus Salvatoris
 In quo latet mel dulcoris,
 In quo patet vis amoris,
 Ex quo scatet fons cruoris,
 Qui corda lavat sordida

Oversættelse af Pontoppidan og Daniel str. 6

Vær hilset, du frelsers side,
 i hvilken sødmens honning skjuler sig,
 i hvilken kærlighedens styrke er åbenbar,
 fra hvilken blodets kilde,
 som tvætter urene hjerter, udspringer.

Denne strofe gør det vanskeligt at tilslutte sig de dele af forskningen, der antager, at Rambach er det eneste tekstgrundlag. Til støtte herfor kunne det anføres, at Grundtvig i 1811 har forfattet et digt til Constance, hvor han beskriver en erfaring, som potentielt har paralleller til netop det, han udlægger i strofe 7-8:

²⁰ *Dansk Kirketidende* 1859, 161; *Thesaurus Hymnologicus* II 1844, 359.

Ak, det har jeg.²¹ Nedbøjet jeg nu stander,
 Og med mit Suk sig kolde Taare blander,
 Saa kold, som Elvene, der sig nedvælte,
 Naar Fjeldets Is for Solen maa hensmelte.²²
 Dog, naar saavidt med Isen først det kommer,
 Man haabe tør, den lunkes udi Vaar
 Og suger Varme i den blide Sommer;
 Derfor ei mer jeg mørk, fortvivlet staar,
 Men sukker dybt til ham, om hvem jeg veed,
 At Han er intet uden kærlighed.²³

[...]

Men over os, vor Syndeskyld vi græde;²⁴
 Og knæle vi med Tro ved Korsets Fod
 Skal Taaren blande sig med Jesu Blod,²⁵
 Al syndelyst, alt Hovmod og alt Had,
 Aftvættes skal da i det røde Bad.²⁶
 (Grundtvig 1811, 120-121).

På den ene side ligner Pontoppidans og Daniels strofe 6 meget Grundtvigs strofe 8, og selv om Pontoppidans og Daniels strofeudvalg er trykt efter 1837, hævder Ludwigs og Toldberg, at Grundtvig har kendt til den redaktion, som ligger til grund for strofeudvalgene hos Pontoppidan og Daniel (Ludwigs 1907, 612; Toldberg 1950, 253). På den anden side viser Constance-digtet, at mange af ordene og vendingerne allerede langt tidligere var en del af det faste poetiske sprog hos Grundtvig, og selv om Ludwigs og Toldberg anfører, at Grundtvig må have kendt til redaktionerne bag både Pontoppidan og Daniel, er der ikke tale om et uigendriveligt bevis for, at det forholder sig sådan.

²¹ Jf. strofe 7, vers 1.

²² Jf. strofe 9, vers 4.

²³ Jf. strofe 6, vers 1-2.

²⁴ Jf. strofe 7.

²⁵ Jf. strofe 9, vers 1-2.

²⁶ Jf. strofe 3, vers 1; strofe 9, vers 5.

Grundtvig str. 9

Derfor beder jeg med Taarer:
Leed den ind i mine Aarer,
Floden som kan Klipper vælte,
Floden, som kan Iis-Bjerg smelte,
Som kan Blod-Skyld tvætte af!

Grundtvig str. 10

Du, som har Dig selv mig givet,
Lad i Dig mig elske Livet,
Saa for Dig kun Hjertet banker,
Saa kun Du i mine Tanker
Er den dybe Sammenhæng!

Rambach str. 9

O cor dulce praedilectum,
Munda cor meum illectum
Et in vanis induratum,
Pium fac et timoratum,
Repulso tetro frigore.

Rambach str. 10

Tuo vivat in amore,
Ne dormitet in torpore,
Ad te oret, ad te ploret,
Te adoret, te honoret,
Te fruens omni tempore.

Oversættelse af Rambach str. 9

O, søde elsket hjerte,²⁷
rens mit forførte hjerte,
og som er blevet forhærdet i de tomme ting.
Gør det fromt og gudfrygtigt,
efter at den mørke kulde er blevet smidt tilbage.²⁸

Oversættelse af Rambach str. 10

Det²⁹ skal leve i din kærlighed,
for at det ikke skal sove i følelseløshed.
Det skal bede til dig, græde til dig,
tilbede dig, ære dig,
idet det nyder dig hele tiden.

I Grundtvigs strofe 9 og 10 bemærker man, at stroferne ikke ligner Rambach eller andre af de latinske forlæg.³⁰ Det er dog interessant, at der i strofe 9, vers 1-2, er en lille indholdsmæssig overensstemmelse mellem Grundtvigs og Gerhardts versioner af salmen, idet digterjeget fremsætter et personligt ønske om, at Jesu blod fra hans sår/vunder skal ledes/skrives ind i hans/hendes hjerte/årer.

Grundtvigs str. 9, v. 1-2

Derfor beder jeg med Taarer:
Leed den ind i mine Aarer,

Gerhardts str. 4, v. 1-2

Schreibe deine blutgen Wunden
mir, Herr, in das Herz hinein³¹

²⁷ Her er Rambach "Ad cor" (ved hjertet), og det er altså Kristi hjerte, som blikket er nået til, og derfor er det en bøn til Kristus om, at han skal rense den kristnes syndige hjerte.

²⁸ Dette skal formentlig forstås sådan, at den mørke kulde skal "smides tilbage" til Djævelen.

²⁹ "Det" viser tilbage til den kristnes hjerte.

³⁰ Jf. tabellen på side 8.

³¹ *Universal-Gesangbuch* v. J.J. Gottschald, Leipzig 1737, 135.

Ud over denne mulige overensstemmelse med Gerhardt frigør Grundtvig sig klart her i strofe 9 og 10 fra andre forlæg.³²

Ifølge Malling er der en dobbelthed i strofen "Lad i Dig mig elske Livet" (Gr. 10,2). På den ene side kan det forstås sådan, at livet med Kristus, i Kristus, skal dyrkes i modsætning til livet i verden (jf. Fil 1,21).³³ På den anden side kan det betyde, at Grundtvig digter om livet i verden som en form for ny skaberakt (Malling 1962, 206).³⁴

Grundtvigs str. 11

Skiøndt jeg maa som Blomsten visne,
Skiøndt min Haand og Barm maa isne,
Du, jeg troer, kan det saa mage,
At jeg Døden ei skal smage,
Du betalde Syndens Sold!

Rambachs str. 11

Dum me mori est neccesse,
Noli mihi tunc deesse,
In tremenda mortis hora
Veni Jesu absque mora,
Tuere me et libera.

Oversættelse af Rambachs str. 11

Når det er nødvendigt, at jeg dør,
vær ikke væk fra mig,
i dødens frygtelige time,
skal du komme Jesus, uden tøven.
Beskyt mig og befri mig.

Rambachs strofe 11 omhandler den død, som subjektet står over for. Til trods for at Grundtvigs strofe 11 har en helt anden ordlyd end nogen af de latinske forlæg som Rambach, Daniel og Pontoppidan, er det stadig en mulighed, at Grundtvig har orienteret sig mod et eller flere af disse latinske forlæg.

Både hos Grundtvig og flere af disse forlæg (Rambach, Daniel og Pontoppidan) er det tydeligt, at Kristus kan udvirke, at et menneske ikke skal dø "den dobbelte død". Her er dog endnu en markant semantisk forskel mellem Grundtvig og de latinske forlæg. Hvor digterjeget i de latinske forlæg nærmest med gudsfrygt beder Kristus på korset om, at han skal beskytte og befri ham, er det hos Grundtvig troen på, at Kristus kan og *vil* gøre sådan, der bevirker, at "den dobbelte død" ikke skal indtræffe. Kristus har allerede løskøbt den syngende fra synd og straf.³⁵ Grundtvigs digterjeg "maa som Blomsten visne", og dets "Haand og Barm maa isne", men Kristus betalte "Syndens Sold" (jf. Rom 6,23).³⁶ Det bliver i strofe

³² Jf. tabellen på side 203.

³³ DO1740: "Thi det at leve er mig Christus, og at døe en Vinding".

³⁴ "Alt blev til ved ham" (Joh 1,3).

³⁵ Jf. Grundtvigs strofe 6.

³⁶ DO1740: "Thi Syndens Sold er Døden, men Guds naadegave er et evigt Liv i Christi Jesu, vor Herre." – Denne oversættelse gør det tydeligt, at Grundtvig må

11 altså mere og mere tydeligt, at Grundtvig flere steder afviger fra at oversætte direkte. Dermed bliver Borups opfattelse af, at Grundtvig kun i strofe 10 gendigter frit, uholdbar.

Grundtvigs str. 12

Ja, jeg troer paa Korsets Gaade,
Gjør det, Frelser, af din Naade!
Staae mig bi, naar Fienden frister!
Ræk mig Haand, naar Øiet brister!
Siig: vi gaae til Paradis!

Rambachs str. 12

Quum me jubes emigrare,
Jesu care, tunc appare:
O amator amplectende,
Temet ipsum tunc ostende
In cruce salutifera

Oversættelse af Rambachs str. 12

Når du befaler, at jeg går bort,
kære Jesus, så kom til syne:
O elsker, som er værd at omfavne,
vis virkelig dig selv på det tidspunkt,
på det frelsende kors.

Mens Rambachs udvalg slutter med en bøn om at se den korsfæstede, når dødens stund indtræffer, beder Grundtvig om at høre de sejrord, som lukker himmelporten op og fører den frelste synder ind i Guds paradis. Ludwigs hævder, at dette også er en helt afgørende forskel mellem Rambach og Grundtvig, da den fattige, lidende Kristus i Rambachs version bedes om at vise sig på korset, hvorimod jeget i Grundtvigs version i sit hjertes taknemmelighed gør Kristus til frelser og forsoner (Ludwigs 1918, 55-56). Til trods for at Grundtvig visse steder lægger sig tæt op ad Rambach, kan der følgelig ikke herske tvivl om, at Grundtvigs "Hil dig, Frelser og Forsoner!" ikke er en blot og bar oversættelse.

I strofe 12 er det interessant at se på det allersidste vers. En stor del af Grundtvigforskningen hævder, at Rambach er det eneste tekstgrundlag for gendigtningen hos Grundtvig (Severinsen, Ludwigs, Tårup, Malling). En anden del af forskningen anfører, at det primært er Rambach, men også alle de versioner, som gennem salmens historie følger på Arnulf af Louvains oprindelige tekst (Elbek, Pedersen). En tredje del mener, at det er Pontoppidans strofeudvalg, der er det primære grundlag (Toldberg). Men jeg mener, at en fjerde mulighed opstår, hvis det sidste vers hos Grundtvig sammenlignes med Gerhardts sidste to vers af "Sey mir tausendmahl gegrüset, der mich je und je geliebt", som står på side 135 i *Universal-Gesangbuch*. Her ses nemlig bemærkelsesværdig lighed i de to salmers afrunding.

have sin inspiration til strofe 11 fra Rom 6,23.

Grundtvigs str. 12, v. 5

Siig: vi gaae til Paradis!

Gerhardts str. 5, v. 7-8sprich: Laß all dein Trauren schwinden,
ich, ich tilg all deine Sünden.

Selv om udtrykket er ret forskelligt, kan der argumenteres for en sammenhæng mellem "at gå til paradís" og at "få slettet alle sine synder". Det særligt interessante er dog "sprich" og "Siig", begge efterfulgt af et kolon. Brugen af både samme ord og samme tegnsætning som afslutning på salmen og det, at vi ved, at Grundtvig har haft Gerhardts digt til rådighed, gør det usandsynligt, at det er en tilfældighed.³⁷

Konklusion

Forskningens iagttagelser og ovenstående gennemgang peger mod, at Grundtvig har haft Rambachs udgave (udg. 1817) under sin affattelse af salmen, og at han derfra har hentet det meste af sin inspiration. Men den antagelse hos dele af forskningen, at Rambach er det eneste forlæg, er med overvejende sandsynlighed forkert. Elbek påviser, at Grundtvig har haft *Universal-Gesangbuch* ved hånden. Dermed har han efter alt at dømme også anvendt Gerhardts "Sey mir tausendmahl gegrüßet, der mich je und je geliebt" (1609) under sin affattelse, da der er overensstemmelse mellem Gerhardts tekst og Grundtvigs salme. Mere usikkert er det, om han har haft andre udgaver i spil til sin gendigtning (f.eks. de fra Daniel, Mone og Pontoppidan kendte versioner), men det kan ikke udelukkes. "Hil dig, Frelser og Forsoner!" veksler mellem en fordanskning og en fri gendigtning, som er foretaget af Grundtvig ud fra mere end ét værk. Sagt på en anden måde: Salmens lyriske form og dens indhold er unikt på så mange områder, at det er berettiget at fremhæve selvstændigheden i Grundtvigs gendigtning målt med mere tekstnære versioner, men af og til har Grundtvig tydeligt lagt sig relativt tæt op ad de originaler, der har inspireret ham.

³⁷ Dertil kommer, at Grundtvigs salme "Drag ind ad disse porte" (SV nr. 380) også er en gendigtning af Paul Gerhardts "Zeuch ein zu meinen Thoren", og at Grundtvig siden hen udarbejder flere gendigtninger af Gerhardts værker – der alt sammen peger mod en generel inspiration fra Gerhardt.

Litteratur

Værker af Grundtvig

- (1811), *Saga: Nytaarsgave for 1812*. København, Andreas Seidelins Forlag hos P.D. Kiöpping, 120-121.
- (1827), “Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo, samlede og udgivne af P. A. Fenger”, i: *Theologisk Maanedsskrift XIII*, 1828, 16-31.
- (1830), *Christelige Prædikener eller Søndags-Bog*, Bind III, København: Theol. Maanedsskrift 1827-1830, 310.
- (1944) (1837), *Sang-Værk til den Danske Kirke*. København, Det Danske Forlag, 455-457, 672-673.

Værker af andre forfattere

- Aulén, Gustaf (1930), *Den kristna försoningstanken: Huvudtyper och brytningar: Olaus-Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, 145-157.
- Borup, Johan (1944), *N.F.S. Grundtvig*. København, C.A. Reitzels Forlag, 234-237.
- Den ældste danske Bibel-Oversættelse eller Det gamle Testamentes otte første Bøger, fordanskede efter Vulgata* (1828), udg. af Christian Molbech. København, K.H. Seidelin, 12.
- Elbek, Jørgen (1959), “Grundtvig og de latinske salmer”, i: *Grundtvig-Studier*. København, Gyldendals Boghandel – Nordisk Forlag, 7-124.
- Fortegnelse over N.F.S Grundtvigs efterladte Bogsamling* (1873), København, E. C. Losers Bog- og Nodetrykkeri.
- Lateinische Hymnen des Mittelalters* (1853), udgivet og kommenteret af Franz Joseph Mone, Bind I, red. i 1964, Freiburg, Scientia Verlag Aalen, 162.
- Ludwigs, Christian (september 1907), “Hvem har forfattet Salmen: ‘Hil dig Frelser og Forsoner?’”, i: *Dansk Kirketidende 1907* (nr. 39), 609-617.
- Ludwigs, Christian (1918), *Salme og Sang II*, København, O. Lohse, 8-61.
- Malling, Anders (1962), *Dansk Salmehistorie*, Bind II, København, J. H. Schultz Forlag, 203-207.
- Pedersen, Jørgen (1991), *Fra Augustin til Jobs. V. Jensen: Essays og afhandlinger*, København, Museum Tusulanums Forlag, 165-203.

- Pontoppidan, Dines (1859), "St. Bernhards Passions=Hymne. – Grundtvigs Oversættelse af den", udgivet af C. J. Brandt og D. J. Sadolin, i: *Dansk Kirketidende 1859*, nr. 11, København, trykt på udgiverens forlag hos J. C. Scharling, 161-176.
- Rambach, A.J. (1817), *Anthologie christlicher Gesänge I*, Altona og Leipzig, J.F. Hammerich.
- Severinsen, Peder (1905), "Grundtvig som Oversætter af latinske Salmer", i: *Teologisk Tidsskrift Ny Række* 6, 166-184.
- Severinsen, Peder (oktober 1907), "'Hil dig, Frelser og Forsoner' som Oversættelse", i: *Dansk Kirketidende* (nr. 41), 654.
- Thesaurus Hymnologicus II* (1844), udg. af Herman Adalbert Daniel, Leipzig, Sumptibus E. Anton, 359.
- Gottschald, Johann Jacob (1737), *Theologia in Hymnis, Oder: Universal-Gesang-Buch, Welches auf alle Fälle, alle Zeiten, alle Glaubens-Lehren, alle Lebens-Pflichten, auf alle Evangelia und Episteln, auf allerley Stände und Personen, besonders auf den Catechismum gerichtet, Und aus 1300. absonderlich erlesenen Liedern alter und neuer Theologorum und Poeten besteht: Nebst einem doppelten Register und einem Geistreichen Gebet- und Communion-Buch*, Leipzig, Martini.
- Thunberg, Lars (1991), "Grundtvig og de latinske salmer – et teologisk perspektiv", *Grundtvig-Studier*.
- Toldberg, Helge (1950), *Grundtvigs symbolverden*, København, i kommission hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 40, 253.
- Tårup, Kr. (1938), *Grundtvigs påskesalmer: En redegørelse for ti salmer*, København, Nyt Nordisk Forlag, 9-29.

Folkehøjskolen i Rødding: Undtagelsen der bekræfter en senere regel

Ove Korsgaard

Med begrebshistorien som teoretisk og metodisk indfaldsvinkel til studiet af forholdet mellem ords betydningsændringer og de forandringer, der sker i den samfundsmæssige kontekst, stilles der i artiklen to spørgsmål vedrørende brugen af begrebet folkehøjskole. 1) Hvorfor blev skolen i Rødding kaldt en folkehøjskole? For ordet blev ikke brugt om de fleste af de øvrige godt 25 skoler for unge voksne, der blev oprettet mellem 1842 og 1864; de blev kaldt "højere bondeskoler". 2) Hvad var baggrunden for, at man efter 1864 gik fra at bruge højere bondeskoler som det centrale begreb til at anvende begrebet folkehøjskole? I forskningen er der konsensus om, at N.F.S. Grundtvig forfattede idégrundlaget bag begrebet folkehøjskole. Men når det gælder højere bondeskoler, var det snarere den holstenske jurist Carl Frederik Hermann Klenze og den danske bondeleder og lægprædikant Rasmus Sørensen, der formulerede grundlaget. Mens Grundtvig bidrog til udformningen af det nationale grundlag for Folkehøjskolen i Rødding i 1844, formulerede Sørensen et antinationalt for den højere bondeskole, han oprettede i Uldum i 1849. Før 1864 var det kun et mindretal af skoler for unge voksne, der blev kaldt folkehøjskoler. Det var først efter helstatens kollaps i 1864, at begrebet folkehøjskole blev et gængs begreb. Dette skift i begrebsbrug hænger sammen med transformationen af den danske stat fra helstat til nationalstat.

Hvornår blev den første højskole oprettet i Danmark? Som så meget andet er det et definitionsspørgsmål. Det afhænger bl.a. af, hvad der forstås ved ordet Danmark før 1864; om det er den helstat, der eksisterede frem til 1864, og som indbefattede de tre hertugdømmer: Slesvig, Holsten og Lauenborg. Eller om der menes kongeriget, hvis grænse gik ved Kongeåen. Eller det nuværende Danmark, hvis grænse går ved Kruså.

Det afhænger ligeledes af, hvad vi forstår ved begrebet højskole. I højskolelitteraturen er der mange skoler, der kaldes højskoler, men som ikke

hed det fra starten. For eksempel har Højskolehistorisk Forening udarbejdet en meget nyttig oversigt over de mange skoler, der har eksisteret i helstaten i kortere eller længere tid, men en del af dem blev ikke kaldt højskoler.¹ De blev kaldt “højere bondeskoler”, “bondehøjskoler”, “folkeskoler”, “højere folkeskoler” og lignende.² Det er således et definitionsproblem, om de skoler, der ikke blev kaldt højskoler, kan og skal betragtes som højskoler.

Hovedkilden til de navne, som er hæftet på de skoler, der indgår i oversigten, er Hans Rosendals bog *Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894* (1894).³ Hvis historikeren Roar Skovmands disputats *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1894* (1944) og hans bog *Højskolens Ungdomstid i Breve* (1960) også var blevet inddraget, kunne man have valgt andre benævnelser på en række skoler, idet han om flere skoler bruger deres tidligste navne. Det samme gælder Mikkel Skovgaard Petersens speciale fra 2020, *Landmaaling, Skjønkskrivning og Fædrelandets historie. Den tidlige højskolehistorie 1842-1856*.

Selv om Skovmand i sin disputats ikke er stringent i sin begrebsbrug, skelner han på klagende vis mellem Rødding Folkehøjskoles historie og de mange højere bondeskoler, der oprettes i perioden 1842-64. I min ph.d.-afhandling, *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år* (1997), bygger jeg videre på Skovmands sprogbrug med et afsnit om

¹ <https://hojskolehistorie.dk/>

² Det, som i dag kaldes folkeskoler, hed indtil 1896 almueskoler. Først det år blev almueskolen omdøbt til folkeskolen.

³ Den 23. oktober 2023 sendte jeg en mail til Højskolehistorisk Forening med følgende forespørgsel: “Jeg har kikket på jeres fine kronologiske oversigt over oprettelse af ‘højskoler’ – et begreb, som jeg med vilje sætter anførselstegn om. For kaldte alle de højskoler, som I kalder højskoler, sig selv for højskoler? Kaldte for eksempel skolen i Sundbylille sig selv for en højskole i 1844? Det tvivler jeg på. Jeg vil tro, uden at vide det, at skolen blev kaldt en højere bondeskole eller lignende. I anfører også, at Kold kaldte sin første skole for en højskole. Men så vidt jeg er orienteret, kaldte han den for en højere bondeskole for den konfirmerede ungdom. Så jeg er morderlig interesseret i at vide, hvad skolerne hver især kaldte sig fra etableringstidspunktet i tiden fra 1842 til 1864. Min tese er, at det kun var Rødding, der kaldte sig en folkehøjskole fra starten. Hvis (...) foreningen har muligheder for at bidrage til klargøringen af sprogbrugen, vil jeg være meget taknemlig. De bedste hilsner Ove.” Som svar oplyste tidligere højskolelærer Lars Thorkild Bjørn i en mail den 24. oktober 2023, at Hans Rosendals bog *Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894* udgjorde hovedkilden til listen.

“Rødding Højskole – et Daniseringsinstitut” og et andet om transformationen, “Fra bondeskoler til folkehøjskoler” (jf. Korsgaard 1997, 162-167, 191-195).

Begrebshistorisk er det ikke uinteressant, om man kalder de over 25 skoler, der blev oprettet mellem 1842 og 1864, højskoler eller bondeskoler. Begrebshistorie bygger på den idé, at der er en sammenhæng mellem samfundets strukturforandringer og semantiske skift. Eller sagt med andre ord mellem samfundsendringer og sproglige ændringer. Begrebshistorie er således en teoretisk og metodisk indfaldsvinkel til studiet af forholdet mellem ords betydningsændringer og de forandringer, der sker i den samfundsmæssige kontekst. I begrebshistorien drejer det sig om at afdække grundlæggende betydningskift, der samtidig peger mod grundlæggende strukturforandringer i samfundet. Begrebet er forbindelsesled mellem ord og sociale omgivelser. Det betyder med andre ord, at der i begrebshistorien er indbygget et dobbeltperspektiv. På den ene side er det en historie om begrebernes forankring i ordene, på den anden side er det en historie om begrebernes rolle i forandringen af den sociale kontekst (Koselleck 1990, 121-135).

De spørgsmål, som stilles i denne artikel vedrørende begrebsbrugen, er følgende:

- Hvorfor blev skolen i Rødding kaldt en folkehøjskole, når ordet folkehøjskole ikke ellers blev brugt om de fleste af de mere end godt 25 skoler for unge voksne, der blev oprettet mellem 1842 og 1864?
- Hvad var baggrunden for, at man få år før 1864 og især efter gik fra at bruge højere bondeskole som det centrale begreb til at anvende begreberne højskoler og folkehøjskoler?

Hvad skolerne for unge voksne oprindeligt blev kaldt, fremgår af følgende oversigt:⁴

⁴ Stor tak til Lars Thorkild Bjørn for at have bidraget substantielt til udarbejdelsen af en alternativ liste baseret på de betegnelser, der blev brugt om skoler for unge voksne, der blev oprettet i perioden fra 1842 til 1864. Listen bygger på Rosendal 1894; Skovmand 1944; Engberg 1985; Schrøder 1905; Nordahl-Petersen 1909; Møller 1993; Petersen 2020; “Breve i forbindelse med Uldum Højskoles grundlæggelse og første år 1843-1859”. Danmarkshistorien.dk; og fynhistorie.dk.

- 1842 Rendsburg Höhere Volksschule
 1844 Den højere Bondeskole i Sundbylille
 1844 Rødning Folke-Høiskole⁵
 1845 Die landwirtschaftliche Lehr- og Bildungsanstalt zu Töstrup in
 Angeln
 1845 Gjeldsted høiere Bondeskole
 1847 Stenløse høiere Bondeskole
 1849 Uldum højere Bondeskole
 1851 Den højere Bondeskole på Ryslinge mark (Kolds)
 1851 Krejbjerg Bondehøiskole
 1851 Den høiere Bondehøiskole i Vesterbrønderslev
 1852 Hindholm Folkeskole
 1852 Den høiere Bondeskole i Saxild
 1853 Folkeskolen i Dalby (Kolds)
 1853 Den høiere Bondeskole i Uth By
 1853 Den høiere Bondeskole i Staby
 1854 Gjedved Folkehøiskole
 1855 Oddense Bondehøiskole
 1855 Den høiere Landboskole i Smidstrup
 1856 Bornholms højere Folkeskole
 1856 Grundtvigs Højskole Marielyst
 1857 Viby højere Bondeskole
 1859 Jetsmark højere Bondeskole
 1859 Lumby Landboskole
 1859 Sødinge Folkeskole
 1860 Gjerlev Højskole
 1860 Nimtofte Højskole
 1862 Dalum Folkehøjskole (Kolds)
 1863 Veerst Folkehøjskole
 1863 Aagaard Landboskole v/ Flensborg
 1864 Arresødal Folkehøjskole
 1864 Galtrup Højskole
 1864 Sæby Højskole

⁵ Der bruges fra begyndelsen forskellige navne om skolen i Rødning. For eksempel kaldte Flor skolen "Folke-Høiskolen i Rødning" i sin årsberetning fra 1846, og Sofus Høgsbro brugte betegnelsen "Folkehøjskolen i Rødning" i sin beretning fra 1853. I denne fremstilling anvender jeg Høgsbros betegnelse undtagen i citat.

Som det fremgår af listen, udgjorde skolen i Rødding en undtagelse, idet den fra starten i 1844 blev kaldt en folkehøjskole. Det skyldes, at de fleste af de øvrige skoler, der blev oprettet i perioden, ikke var højskoler eller folkehøjskoler, således som begreberne blev brugt om Rødding. De var højere bondeskoler.⁶

De højere bondeskoler udgjorde ikke en ensartet gruppe. Nogle af dem var, hvad vi i dag vil kalde for efterskoler, altså en slags fortsættelsesskole for den konfirmerede ungdom. Andre var nærmere landbrugsskoler, som også tilbød undervisning i en række almene fag, andre igen var snarere det, vi i dag forstår ved højskoler, idet de tilbød en blanding af folkelig oplysning og landbrugsfaglig undervisning. I virkeligheden udgør de højere bondeskoler og Folkehøjskolen i Rødding to forskellige idéhistoriske og sociale strømninger, om end med glidende overgange mellem dem.

Der er stor enighed om, at N.F.S Grundtvig (1783-1872) udformede det idémæssige grundlag for den skoleform, som kaldes folkehøjskoler. Hans idéer var dog langt fra fælles udgangspunkt for de personer, der agiterede for oprettelsen af højere bondeskoler. Det grundlag blev i højere grad udformet af den holstenske jurist Carl Frederik Hermann Klenze (1795-1878) og den danske skolelærer, bondeleder og lægprædikant Rasmus Sørensen (1799-1865).

Grundtvig

Første gang Grundtvig luftede idéen om en højskole var i sit første store politiske skrift, *Politiske Betragtninger med Blik på Danmark og Holsten* fra 1831. Her slog han til lyd for “en *Højskole for folkelig* Videnskabelighed og *borgerlig* Uddannelse, som på den ene Side gav de *Ustuderede*, der ville høre til den dannede Verden, hvad dertil virkelig udkræves, og på den anden Side gav Staten en Maale-Stok, at trække Grænse-Linien efter” (Grundtvig 1831, 50-51).

Det er ingen tilfældighed, at idéen om en højskole dukker op i et politisk skrift om forholdet mellem Danmark og Holsten. Grundtvig troede nemlig ikke på, der kunne skabes en funktionsdygtig dansk stat med det

⁶ I den videre fremstilling bruger jeg begrebet “højere bondeskoler” som en fællesbetegnelse for de skoler, der ikke kaldte sig folkehøjskoler.

tysktalende Holsten som medlem. Det synspunkt delte han med de nationalliberale. De frygtede, at forbindelsen til Holsten, der var medlem af Det tyske Forbund, kunne suge Danmark ind i den tyske samlingsproces. Holsten skulle derfor udskilles af helstaten, før Tyskland blev forenet. Jo før, jo bedre.

Grundtvig blev ikke født i en nationalstat. Da han blev født i 1783, var Danmark og det øvrige Europa opbygget af dynastiske stater. Det oldenborgske monarki udgjorde den danske stat, som i monarkiets sidste fase også blev kaldt helstaten, hvis sydlige grænse gik ved Elben, altså ved Hamborg, og dets nordlige grænse ved Nordkap i Norge. Desuden indgik de tre nordatlantiske øer Island, Færøerne og Grønland i riget samt nogle mindre kolonier rundt om i verden. Selv om Norge gled ud af riget i 1814, bestod helstaten fortsat af to hoveddele, nemlig kongeriget, der gik til Kongeåen, og hertugdømmerne Holsten og Slesvig samt Lauenborg.

Helstatens grænser og hele eksistens var blevet besluttet af de europæiske stormagter på Wienerkongressen 1814-15 og gentaget i Londontraktaten af 1852. Men i takt med at idéen om nationalstater baseret på fælles sprog vandt frem i Europa i 1800-tallet, mistede helstaten legitimitet. I helstaten blev der talt to hovedsprog, dansk og tysk. Forenklet sagt blev der i kongeriget talt dansk, i Holsten og Lauenborg tysk, i Slesvig talte omkring halvdelen tysk, den anden halvdel dansk. Men tysk var på fremmarch, og dansk på tilbageslag, hvilket var en faretruende udvikling for ambitionen om, at hertugdømmet Slesvig skulle indgå i en dansk nationalstat.

I 1830'erne og 1840'erne skrev Grundtvig en række skoleskrifter, som dog ikke var pædagogiske skrifter i gængs forstand. Der var snarere tale om sprog- og kulturpolitiske skrifter. Det overordnede synspunkt var dog klart: Højskolen skulle ved hjælp af folkelig oplysning "løfte" bondestanden kulturelt og socialt og mobilisere standen i kampen for såvel deres egen sociale sag som den nationale sag. For hvis ikke bondestanden blev vakt for den nationale sag, ville Danmark stå svagt i kampen for eksistensen af et dansk folk i egen ret.

At Danmarks eksistens var truet, udgjorde en vigtig baggrund for Grundtvigs skoletanker. For som han gjorde opmærksom på i skoleskriftet *Lykønskninger til Danmark med det Danske Dummerhoved* (1847), var der indflydelsesrige tyskere, som hævdede, at der ikke eksisterede et dansk folk. De "nægter, at der er et dansk folk til". De påstår hårdnakket:

at baade *Sønder og Nørre-Jylland* (hele den Cimbriske Halvø) hører naturlig og nødvendig til *Germanien* og *Tydskland* og er *deres* Fæderneland aldeles *uundværlige* til den *Tydske* Folkekrafts fuldstændige Udvikling og Forklaring, og at de saakaldte *Danske Øer*, som i og for sig selv er slet ingenting, maae nødvendig gaae med i købet og indlemmes i det *Tydske Forbund* (Grundtvig 1847, 10).

Tyskernes selvforståelse var ifølge Grundtvig, at de havde “den soleklarreste ‘*historiske Ret*’ til at eie os Danske med Hud og Haar” (Grundtvig 1847, 10). Som danskere måtte vi derfor være forberedt og belavet på:

at naar vi i *Oplysnings-Væsenet* vover at gaae vor egen naturlige, folkelige Vei, da vil *Folk i Tydskland* endnu skringe langt høiere paa, at det er baade dumt, utaknemmeligt og utaaeligt, end de har skreget over, at vi turde paastaae, *Sønder-Jylland* hører *Danmark* til (Grundtvig 1847, 11).

Så Grundtvig syner? Eller var han bare klarsynet angående de mulige konsekvenser, som den tyske samlingsproces kunne få for Danmark? Uden tvivl det sidste. For eksempel hævdede Jacob Grimm i 1848 som talerør for de nationalliberale i det såkaldte “professorparlament” i forbundsdagen i Frankfurt, at Jylland i virkeligheden var et tysk område, der kun midlertidigt var under dansk administration.⁷

Med henvisning til sprogvidenskaben argumenterede Grimm således for det geopolitiske synspunkt, at Jylland skulle inddrages i samlingen af det stortyske rige:

Wie sollte dann, wenn der grosze verein sich binnenmarken setzt die streitige halbinsel nicht ganz zum festen lande geschlagen werden, was geschichte, natur und lage fordert, wie sollten nicht die Jüten zum alten anschluss an Angeln und Sachsen, die Dänen zu dem an Gothen wiederkehren? sobald Deutschland sich umgestaltet kann Dänemark unmöglich wie vorher bestehn (Grimm 1853, VI).

⁷ I bogen *Nationalstatens fødselsveer. Om Grundtvig, krig og geopolitik* (2024) har jeg skrevet mere uddybende om flere af de tyske forfattere, politikere og intellektuelle, som i 1800-tallet argumenterede for, at dele af eller hele Danmark skulle med i den tyske samlingsproces.

Der var således en nøje sammenhæng mellem Grundtvigs kamp for, at Danmark fortsat skulle bestå, om end i transformeret udgave som en nationalstat, og hans idé om en folkelig højskole. I virkeligheden var der tale om *nation building* som led i geopolitikken.

Carl Frederik Hermann Klenze

Klenze var idémanden bag den første højere bondeskole i helstaten. Han sad i stænderforsamlingen i Itzehoe, var liberal og kendt som fortaler for helstaten. Han opfattelse var, at de særinteresser, der adskilte hertugdømmerne og kongeriget, ikke var uovervindelige (Zeuner 2010, 70).

Hvorvidt Klenze har kendt Grundtvigs højskoleskrifter fra 1830'erne, vides ikke. Til gengæld ved vi, at Grundtvig kendte til Klenze og hans forfatningsudkast fra 1830, *Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein*, idet Grundtvig henviste til det i sit skrift *Politiske Betragtninger med et Blik på Danmark og Holsten* fra 1831. Selv om Grundtvig havde anerkendende ord tilovers for Klenzes udkast, var hans konklusion:

Alt hvad jeg desuden veed om de Dannedes Mening i Holsteen, Alt, hvoraf jeg slutter, at Holstenerne er virkelig opsatte paa at faa en standsmæssig Forfatning, og at have *saa lidt som mueligt* med Danmark at skifte (Grundtvig 1831, 61).

Som medlem af stænderforsamlingen i Itzehoe deltog Klenze ivrigt i den offentlige debat om regionalpolitiske spørgsmål. Han reagerede f.eks. på en avisartikel i 1838, hvor de bondevalgte medlemmer af stænderforsamlingen i Itzehoe blev hængt ud for både at mangle viden og borgerlig dannelse. I et åbent brev til sine kollegaer i stænderforsamlingen, som blev offentliggjort den 11. september 1840, foreslog Klenze, at der skulle oprettes en højere bondeskole for at afhjælpe problemet (jf. Zeuner 2010).

Der fandtes ifølge Klenze visse kundskaber, som var nødvendige for at kunne gøre sig gældende politisk. En højere bondeskole skulle derfor sætte bondestandens repræsentanter i stænderforsamlingerne i stand til at beskæftige sig med politiske spørgsmål og forholde sig til statslige anliggender.

Klenze udformede ikke kun idégrundlaget for en højere bondeskole, men også skolens struktur og organisationsform. Der skulle optages omkring 50 elever årligt, unge bondesønner mellem 20 og 30 år, som meldte sig frivilligt og selv betalte for opholdet. Ud over matematik og geografi skulle der gives grundige kundskaber om hertugdømmerne og de dermed forbundne forfatningsmæssige og forvaltningsmæssige problemstillinger. Desuden skulle der indgå praktisk arbejde i undervisningen. Til sidst i sit åbne brev anmodede Klenze sine kollegaer i stænderforsamlingen om at inkludere og acceptere bønderne som en bærende befolkningsgruppe, der havde ret til mere uddannelse og oplysning.

Klenzes idé om en højere bondeskole for dygtige kommunalforstandere og stænderdeputerede i Slesvig-Holsten slog dog ikke an i Itzehoe. Derimod var der interesse for sagen i Rendsborg, hvor Rendsburg Höhere Volksschule åbnede i 1842 med støtte fra Rendsborg Landboforening (Petersen 2020, 21). Forstanderen Heinrich Lütgens fremhævede i sin åbningstale, at den højere bondeskole i Rendsborg skulle lægge vægt på såvel *Buildung* (dannelse) som *Berufsbildung* (uddannelse). Ifølge skolens statutter var målgruppen fortrinsvis bondestandens konfirmerede sønner, der skulle gives mulighed for at skaffe sig almen viden om samfundet og faglige kundskaber om landbruget.

Fra 1842 til 1847 havde skolen 343 elever, hvilket giver et gennemsnit på 35 elever på årsbasis, nogenlunde det samme som Rødding. Skolens økonomiske forhold blev for alvor vanskelige, da adelen ophørte med at yde økonomisk tilskud, fordi der på skolen blev sat spørgsmålstejn ved deres rettigheder. I marts 1848 lukkede skolen helt som følge af den tilspidsede konflikt mellem kongeriget og Slesvig-Holsten.

Rasmus Sørensen

I sin disputats *Folkehøjskolen i Danmark 1841-92* fra 1944 skriver Roar Skovmand: "Det er paafaldende, hvor sjældent Grundtvigs Navn nævnes, naar Højskoleplaner drøftes i 1840'erne (...) En Mand, hvis Ord fandt mere Genklang end Grundtvigs var den ivrige *Rasmus Sørensen*" (Skovmand 1944, 20 f.). Rasmus Sørensen spillede en afgørende rolle for mobilisering af bondestanden i 1840'erne. Gennem ham gik der en lige linje fra oplysningstiden i slutningen af 1700-tallet til den religiøse vækkelse, der

brød frem efter år 1800, og videre til den politiske vækkelse, som for alvor manifesterede sig i 1840'erne. Som politisk og social agitator gennemvandrede han landet til fods i 1840'erne og samlede bønderne omkring sig. Utallige var de møder, hvor han talte bondestandens sag fra en vogn på gårdspladsen med tilhørerne stående omkring sig. På sine rejser propagerede han for betydningen af undervisning og oplysning og inspirerede flere andre til at etablere højere bondeskoler i Danmark.

Sørensen havde i et skrift i 1843 slået til lyd for "en Skole for de af Bondestandens gode Hoveder, som ved videre Undervisning virkelig kunne være i stand til at repræsentere Landalmuen" (Sørensen 1843, 1) – f.eks. som sogneforstandere og i stænderforsamlinger. Eleverne skulle opøves i at arbejde disciplineret og målrettet og ansføres dertil af høje pensumkrav, karaktergivning og eksaminer, så de bedre kunne gøre sig gældende i politiske og samfundsmæssige sammenhænge. Men der skulle også være plads til en kristelig påvirkning.

I 1849 oprettede Sørensen selv en højere bondeskole i Uldum, hvor han var forstander det første år. Om skolens idémæssige grundlag skrev han i et brev i 1849, at: "den gjensidige, dejlige fredelige Statsforbindelse med Slesvig og Holsten, som hverken Jylland eller Hertugdømmerne nogen Sinde kan undvære, om upraktiske og ufolkelige Nationalfanatikere end tusende Gange viser os til Sverige og Norge, til Engelland og Rusland."⁸

Året før havde han på Casino-mødet i København den 11. marts 1848 protesteret mod forsøget på at "inddrage Folkene i forældede Nationalitetsstridigheder". Han fremhævede, at "hvor som helst der er Spørgsmaal om folkelige Interesser, er det ligegyldigt, om vi tale Dansk eller Tysk". Frem for sproget pegede han i stedet på menneskerettighederne som fælles platform (Neergaard 1892, 123).

Sørensen ville med andre ord fastholde helstaten og havde dermed et fundamentalt andet syn på forholdet mellem Slesvig-Holsten og kongeriget end Grundtvig. Ideologisk udgjorde Uldum således en modpol til Rødding.

⁸ Brev til cand.theol. Ludvig Helveg, 21. september 1849. Cf. "Breve i forbindelse med Uldum Højskoles grundlæggelse og første år 1843-1859", Danmarkshistorie.dk.

Også den jyske bondeleder Lars Bjørnbak, der oprettede Viby Højere Bondeskole i 1857, advarede i stærke vendinger mod den nationalisme, der på lidt forskellig vis blev formuleret af de nationalliberale og Grundtvig. Derved, skriver han i et indlæg i *Nørrejske Tidende* den 23. december 1856:

bliver man altfor forgabet i Dansk, Danskhed, dansk Fortid, Nutid og Fremtid, da bliver nationalitetsfølelsen til en tom Ordskvalder, et tomt Føleri, en for andre modbydelig Forgabelse i sig selv, der føder Nationalhad, indskrænket Bedømmelse af andre Nationer og det gode, der er hos dem. Repræsentanten for denne retning i Danmark er jo, som bekendt, gamle Grundtvig.

Fra dansk side burde man ifølge Bjørnbak gøre alt, hvad man kunne for at bevare husfreden og opretholde den danske helstat. Det synspunkt blev delt af mange jyder, der nødigt ville have klippet den gamle forbindelse til Altona og Hamborg over.

Rasmus Sørensens idéer prægede også Hindholm Folkeskole på Vestsjælland, der blev oprettet i 1852 af hans ven Anders Stephansen (1791-1870). De var begge besjælet af oplysningstidens reformiver. For filantropen Anders Stephansen var hovedsagen at vække elevernes sociale samvittighed og få dem til at føle sig forpligtet på et samfund baseret på oplysningstidens kosmopolitiske ideal, som kom til udtryk i brugen af begrebet "menneskeven". Det var med andre ord ikke det nationale, men det sociale spørgsmål, der var i centrum på Hindholm.

Selv om Folkehøjskolen i Rødding spiller en utrolig stor rolle i højskolehistorien, havde den kun et beskedent antal elever sammenlignet med f.eks. Hindholm højere bondeskole. Fra at de to skoler hver havde 31 elever i 1858/1859, steg elevtallet på Hindholm til 106 i 1863/1864, mens Rødding stadig kun havde 31 elever.⁹

⁹ Jf. Skovmand 1944, 93.

Den nationale baggrund for Folkehøjskolen i Rødding

I Nordslesvig vakte planen om en højere bondeskole i Rendsborg opmærksomhed. Den blev omtalt i *Dannevirke* 6. februar 1841, hvor det blev påpeget, at der er "vel ingen Egn i hele Landet, hvor saadanne Læreanstalter er mere paakrævet end i Nordslesvig, saalænge Folket her mangler enhver højere national Undervisningsanstalt". Det er vigtigt at bide mærke i ordet national, for det begreb blev ikke brugt om højere bondeskoler.

Etableringen af bondeskolen i Rendsborg i 1842 intensiverede arbejdet med at få etableret en dansk skole i hertugdømmet Slesvig. Den 19. august 1843 offentliggjorde Den Slesvigske Forening i *Dannevirke* en plan om at oprette en "Folke-Højskole" i Nordslesvig, altså det nuværende Sønderjylland. Her blev begrebet folkehøjskole brugt for første gang.

Grundtvig var ikke direkte involveret i planerne om en folkehøjskole i Nordslesvig, det var til gengæld en af hans mest indsigtfulde kampfæller, den danske lektor ved universitetet i Kiel, professor Christian Flor (1792-1875). Sammen med kollegaen professor Christian Paulsen (1798-1854) grundlagde han den danske nationale bevægelse i Nordslesvig, primært med det formål at styrke det danske sprogs stilling. Plattysk havde i løbet af få årtier fortrængt det danske sprog på halvøen Angel i den østlige del af Sydslesvig samt i andre dele af Slesvig.

Flor fungerede som det, vi i dag kalder spindoktor, for P. Hiort Lorenzen (1791-1845), der var købmand i Haderslev og medlem af stænderforsamlingen i Slesvig. Den 11. november 1842 valgte Lorenzen at tale dansk, selv om sproget var tysk, og ifølge myten vedblev han at tale dansk trods voldsomme protester. Formålet med provokationen var at presse den danske konge til at anerkende, at det danske sprog skulle ligestilles med det tyske. Det lykkedes dog ikke, idet kongen bestemte, at kun de, der ikke kunne tale tysk, måtte tale dansk i stænderforsamlingen.

I oktober 1843 rejste Flor til København for at få de nationalliberale og ikke mindst professor H.N. Clausen (1793-1877) i tale vedrørende en folkehøjskole i Slesvig. Clausen var Grundtvigs gamle modstander. I 1825 havde Grundtvig skrevet et rasende modskrift til en stor afhandling om protestantisme og katolicisme, som Clausen havde forfattet. Clausen anklagede derefter Grundtvig for ærekrænkelser, hvilket medførte, at Grundtvig i 1826 blev idømt livsvarig censur. Men deres tidligere uenighed vedrørende forståelsen af kristendom udgjorde ikke en blokering for

en fælles indsats for og støtte til oprettelsen af en højskole i hertugdømmet Slesvig, idet de havde den nationale kamp som fælles platform.

Clausen havde efter Lorenzens provokation i stænderforsamlingen i Slesvig taget initiativet til en indsamling, hvis midler skulle bruges til at fremme undervisning på dansk i Slesvig. De indsamlede midler blev administreret af Syvstjernen, en centralkomité på syv medlemmer med Clausen i spidsen. Efter seks ugers diplomatisk arbejde i København havde Flor fået Syvstjernens tilsagn om støtte til at købe en gård i Slesvig, hvor der kunne oprettes en folkehøjskole. Det blev en gård i Rødding.

Danmarks lyslevende grænsefæstning

Planen om en folkehøjskole i hertugdømmet Slesvig fik yderligere næring, da der blev afholdt et stort folkemøde den 4. juli 1844 på Skamlingsbanken syd for Kolding. Her holdt Grundtvig en epokegørende tale, hvor han i stærke vendinger opfordrede til, at der blev oprettet en højskole i hertugdømmet Slesvig. Han indledte talen med følgende fanfare: “Danske landsmænd, *slesvigske* Dannemænd! Det er med særdeles Glæde, jeg indtræder i Eders Vennekreds, som er Danmarks lyslevende Grænsefæstning” (Grundtvig 1844, 15).

Grundtvig var ovenud begejstret for folkemødet, nærmest eksalteret. Hans tale var fuld af mytologiske og sagnhistoriske billeder og eksempler, men den var først og fremmest en tak til sønderjyderne, fordi de førte an i den nationale kamp.

Derfor, slesvigske Dannemænd, fuldender standhaftig, hvad I har kækt begyndt! Rejser en Højskole i eders midte, [...] en Højskole, hvis Danskhed man, med Heimdals øjne, kan se hundrede Mile borte (Grundtvig 1844, 21).

I talen nævner han ordet “Høiskole” eller “Dansk Høiskole” hele 13 gange.

Den 7. november 1844 – fire måneder efter folkemødet på Skamlingsbanken – holdt forstander Johan Wegener (1811-83) en flammende tale til indvielsen af Folkehøjskolen i Rødding. Det overordnede budskab i talen var, at Danmark var i nød og skulle frelses. Det krævede, at bondestanden

vågnede op. Hvad bonden skulle, var at berede sig på at blive en god og oplyst borger. Bonden skulle lære at tænke og overveje fædrelandets stilling, for måske senere med klarhed og sagkundskab at give sin mening til kende. At hjælpe bonden til at tænke over fædrelandets stilling var det, der her havde samlet os, fremhævede Wegener: “Vi ville stifte en Skole, *en Folkehøjskole for Bonden og Borgeren*” (Wegener 1944, 16). At sætte ordet *folk* foran begrebet højskole var nyt, ikke kun sprogligt, men også ideologisk. Ordet folk blev nemlig her brugt synonymt med begrebet nation.

Hvad var Rødding for en skole?

Hvorvidt Folkehøjskolen i Rødding var en grundtvigsk højskole, har været og er stadig et omdiskuteret spørgsmål i Grundtvigforskningen (f.eks. Grell 1998; Lyby 1999).¹⁰ Hvis man ved “grundtvigsk” forstår, at skolen alene var præget af Grundtvigs idéer, var den det ikke, idet de national-liberale bidrog til udformning af skolens idégrundlag, dens fagudbud og drift. Men Grundtvig støttede som nævnt varmt oprettelsen af en højskole i hertugdømmet, og han var også medlem af repræsentantskabet for Folkehøjskolen i Rødding.

Det var dog først, da grundtvigianeren Sofus Høgsbro (1822-1902) på såvel Clausens som Grundtvigs anbefaling blev forstander på Folkehøjskolen i Rødding 1850, at den *efterhånden* blev funderet på et grundtvigsk idégrundlag. For skolens dygtige og populære landbrugslærer Edvard Thomsen mente, at landbrugsfagene skulle indtage en så fremtrædende plads i undervisningen, at folkehøjskolen i realiteten ville blive omdannet til en højere bondeskole med et landsbrugsfagligt hovedsigte frem for et nationalt. Men selv om Thomsen havde stor støtte i skolens bagland, endte den årelange strid med, at han måtte forlade stedet. Det betød dog langt fra, at den landbrugsfaglige undervisning ophørte. I skoleplanen for 1853-54 hedder det f.eks., at skolen skulle udvikle eleverne til selvstændig deltagelse “i Fædrelandets Fællesanliggender” og give dem de kundskaber, “der behøves i den særskilte Stilling som Agerdyrkere”.¹¹ Høgsbro frem-

¹⁰ Jeg tilslutter mig Torkild C. Lybys synspunkter i Lyby 1999.

¹¹ Skoleplan for Rødding Folkehøgskole 1853-54 (Privat arkiv).

hæver i sin "Beretning om Folkehøjskolen i Rødding" fra 1853, at folkehøjskolen ikke kun er:

bestemt for Bondestanden, ligesom den heller aldrig har kaldt sig en Bondehøjskole, men derimod en Folkehøjskole, idet der i Planen udtrykkelig bemærkes, at den kaldes saa, fordi Medlemmer af enhver Stand kunde faa adgang til den (Høgsbro 1853, 21).

Rendsburg Höhere Volksschule fra 1842, Folkehøjskolen i Rødding fra 1844 og Uldum højere Bondeskole fra 1849 havde det fælles sigte, at bondestanden skulle have mulighed for almen oplysning og landbrugsfaglig undervisning. Ligeledes udgjorde etablering af stænderforsamlinger i helstaten en fælles baggrund for de tre skoler. Den afgørende forskel var, at skolen i Rødding var en folkehøjskole med et nationalt sigte, hvorimod skolen i Uldum havde et socialt og antinationalt sigte, og skolen i Rendsborg et regionalt. Såvel idémæssigt som indholdsmæssigt var en række højere bondeskoler i kongeriget mere beslægtede med skolen i Rendsborg end med folkehøjskolen i Rødding.

Det er således problematisk at kalde alle de skoler, der blev oprettet mellem 1842 og 1864, for højskoler eller folkehøjskoler. For det første kaldte de fleste skoler sig som nævnt ikke for højskoler eller folkehøjskoler, og for det andet havde de et andet hovedsigte end Folkehøjskolen i Rødding.

Kold og Grundtvig

I løbet af 1850'erne fik Grundtvig gradvist større betydning for de ildsjæle, der ville oprette nye højere bondeskoler. Den vigtigste ildsjæl var uden tvivl Christen Kold (1816-70), der i 1851 gik til Grundtvig for at høre, om han ville støtte idéen om en højere bondeskole i Ryslinge på Fyn. Det ville Grundtvig gerne og bidrog selv med 100 kr., og hans kone Marie Toft med 200 kr. Dog mente Grundtvig, at eleverne skulle være ældre end dem, Kold havde i tankerne. I det hele taget støttede Grundtvig de højere bondeskoler, der blev oprettet, selv om de ikke levede op til hans egen vision om en højskole. Det gjorde han bl.a. som folketingsmand i 1851 ved at stille sig bag et forslag om statstilskud til højere bondeskoler.

Det var gårdejer Bertel Nørgaard fra Krejbjerg i Salling (1805-62), der under finanslovens andenbehandling den 6. januar 1851 havde stillet et forslag om tilskud til højere bondeskoler.¹² Men forslaget blev imødegået af kultusminister J.N. Madvig (1804-86) og nedstemt. Grundtvig sad i Folketinget, men var vistnok på grund af sin kone Lises død fire dage tidligere fraværende den pågældende dag.¹³ Da finansloven kom til tredjebehandling 14 dage senere, blev forslaget genfremsat, nu ikke kun af en enkelt mand, men af 21 folketingsmedlemmer med Grundtvig i spidsen.

Forslaget om at støtte etablering af højre bondeskoler blev af flere medlemmer af Tinget kritiseret for at være for "svævende" og "ubestemt". Det var sådan set rigtig nok, erklærede Grundtvig. Han så dog forslaget som et godt varsel for

den Oplysning og Dannelselse, som man ikke faar et Levebrød for, men som skulle tjene til, baade at man kunde drive sin Næringsvej bedre, og have mere Glæde derved, i hvilken Stilling af Samfundet man end var sat.

Efter et rungende "Hør!" i folketingssalen fortsatte Grundtvig og sagde lidt efter:

Hovedsagen er den, at Sagen kommer i levende Bevægelse, og at den Trang kan blive klar, som Folket aabenbart har og dog daglig mere maa føle, Trangen til at faa Lys om sig selv, Lys baade indvortes og udvortes, Lys over sin Stilling og Lys over alt det i Fædrelandet, hvormod det skal have en Mening og give Stemme.¹⁴

Forslaget blev nu vedtaget med 60 stemmere for og 18 imod. Allerede i sommeren og efteråret 1851 blev der sendt ikke mindre end 20 ansøgninger til Kultusministeriet om støtte til højere bondeskoler rundt om i landet. Så interessen var stor (jf. Skovmand 1944, 107f.).

¹² *Rigdagstidende, Forhandlinger Paa Folketinget*, 2. session 6. januar 1851, sp. 3245.

¹³ Oplysningen, der stammer fra Lars Thorkild Bjørn, har det ikke været muligt at verificere.

¹⁴ *Rigdagstidende, Forhandlinger Paa Folketinget*, 2. session 6. januar 1851, sp. 4920.

For Grundtvig hang det nationale spørgsmål og bondestandens stilling og status sammen som ærtehalv. At Grundtvig fastholdt og virkede for det synspunkt livet igennem, er en helt afgørende grund til, at han fik langt større betydning for udviklingen i Danmark end de nationalliberale. De søgte godt nok også at knytte forbindelse til bondestanden. Men deres bestræbelser var tydeligvis mere taktisk bestemt end udtryk for helhjertet interesse for bondestandens sag.

Fælles om at være borger

Gjedved Folkehøjskole, der blev oprettet i 1854, var tilsyneladende den første skole efter Rødding, der blev kaldt en folkehøjskole. I løbet af 1850'erne blev flere højere bondeskoler omdøbt til højskoler, og i de første år af 1860'erne blev næsten alle nye skoler fra starten kaldt højskoler eller folkehøjskoler.¹⁵ Men det var først fra 1864 og frem, at folkehøjskole blev et gængs begreb.

Begrebet bondehøjskoler blev fortsat brugt efter 1864. I en tale den 5. november 1866 på sin egen højskole, Marielyst Højskole, sagde Grundtvig:

Det gaar aabenbart fremad med Bonde-Høiskolerne. Det siger baade Venner og Fjender, saa det tør vi dristigt Troe er sandt, og selv lægger vi naturligviis til, det er meget godt, uden at bryde os om, at de andre siger, det er meget slemt, thi det følger af sig selv, at hvad der i den Henseende er godt for os, det er slemt for dem, og hvad der er godt igrunden og godt for det Hele, det nødes vi til paa begge Sider til at lade Tiden vise (Grundtvig 1956, 85f.).

Hvorvidt det fortsat ville gå fremad for bondehøjskolerne, ja, det kom ifølge Grundtvig an på, hvilken vej de ville følge. For der var stadig to hovedspor: folkehøjskoler og bondehøjskoler, om end en bondehøjskole af navn godt kunne være en folkehøjskole af gavn. Det var Kolds bondehøjskole

¹⁵ Skolen i Dalby fra 1853 omtalte Kold som en "Folkeskole", og skolen i Dalum fra 1862 benævnte han i et brev til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen som "Dalum Folkehøjskole".

på Fyn et eksempel på. For 15 år siden havde Kold oprettet "Den første Bonde-Højskole i *Kongeriget*", påpegede Grundtvig i sin tale og fremhævede, at Kold forud for oprettelsen af sin højere bondeskole havde meldt sig som eneste lærling – hos Grundtvig, må man forstå! – og det havde ifølge Grundtvig siden ført til ti højskoler af denne slags. Så umiddelbart skulle man tro, at højskolesagen var i god gænge (Grundtvig 1956, 86).

"Dette vilde dog knap holde Stik," føjede Grundtvig til:

thi det er vist endnu kun meget Faa hos os, der har faaet *Øinene* op for, hvad det er for Oplysning og Dannelse, der saa vidt mulig, skal være fælles for alle Danske Mennesker, enten de saa har mest Lyst og Lejlighed til at leve som Agerdyrkere eller Fiskere, Haandværkere eller Købmænd, Kunstnere eller Boglærde (Grundtvig 1956, 86).

En sådan oplysning og dannelse skulle tage udgangspunkt i det, der var fælles for alle uanset profession, og det var ifølge Grundtvig *modersmålet* og *fædrelandet*. En sådan højskole ville Grundtvig gerne lægge navn til, selv om de lærde omtalte "den saakaldte Grundtvigs Høiskole" som splittergal (Grundtvig 1956, 86).

I sine skoleskrifter fremhævede Grundtvig gentagne gange, at alle mennesker i Danmark var fælles om at være borgere. Derfor skulle de unge voksne have adgang til folkelig oplysning og borgerlig dannelse, der gjorde det muligt for dem at påtage sig opgaven at være borger i Danmark.

Folkehøjskolebegrebets storhedstid

Tabet af hertugdømmet Slesvig i 1864 medførte, at Folkehøjskolen i Rødding kom til at ligge i Tyskland. Men Flor var utrættelig. Den nationale kamp måtte fortsætte. Så lærerstaben flyttede med forstander Ludvig Schrøder (1836-1908) i spidsen til landsbyen Askov lidt nord for den nye grænse ved Kongeåen, hvor de i 1865 oprettede Askov Højskole – som også blev kaldt Flors Højskole. Askov Højskole blev i løbet af få år den førende folkehøjskole i Norden og ofte omtalt som højskolernes flagskib.

I 1865 blev Vallekilde Højskole i Nordsjælland etableret af Ernst Trier (1837-93). Ved åbningen af skolen sagde Trier, at Vallekilde Højskole "vil vedkende sig det som sin opgave og sætte sin ære i at arbejde for *danskhe-*

den og dens sejr over alle de mægtige fjender, der i århundreder har arbejdet på dens undergang og især da den forfærdelige tyskhed” (Trier 1944, 46). At arbejde for danskheden krævede en særlig form for oplysning, nemlig dansk oplysning, som ifølge Trier dog måtte spille sammen med kristen oplysning:

Skal denne Skole da søge at udbrede Dansk Oplysning, maa det være en saadan, der stiller sig i et inderligt venligt Forhold til al den velsignende Oplysning, som Kristendommen har bragt med sig (Trier, 1944, 46).

I Danmark blev nederlaget i 1864 indledningen til den store højskolealder. Fra 1864 til 1872 blev der oprettet godt 60 folkehøjskoler, og de fleste af dem byggede på en blanding af Grundtvigs og Kolds idéer. Krigen bidrog til en langt mere aktiv tilegnelse af og identifikation med det at være en del af et dansk folk og borger i en dansk nationalstat. Det betød samtidig et semantisk skift fra højere bondeskoler til folkehøjskoler. Dette skifte begyndte omkring 1860, men slog først for alvor igennem efter 1864. Dermed blev begrebet folkehøjskole, som udgjorde en undtagelse indtil 1864, det normale begreb.

Med helstatens endegyldige kollaps i 1864 trådte nationalstaten frem som en ny statsform, der hungrede efter et kulturelt og identitetsmæssigt indhold. Her viste folkehøjskolen sig i særlig grad at være leveringsdygtig. For som kritikeren Jørgen Bukdahl, Askov, har påpeget, udgjorde folkehøjskolen hovedkraften i “at give indhold i begrebet en dansk nationalstat” (Bukhdal 1961, 73). For et sådant indhold havde helstaten ikke.

Litteratur

Værker af Grundtvig

- (1831), *Politiske betragtninger med Blik paa Danmark og Holsten*, København, Den Wahlske Boghandels Forlag.
- (1844), *Skov-Hornets Klang mellem Skamlings-Bankerne*, København, C.A. Reitzel.
- (1847), *Lykønskning til Danmark med Det Danske Dummerhoved og Den Danske Højskole*, København, C.A. Reitzel.

– (1956), *Taler på Mariehøst Højskole 1856-71*, København, Gyldendal.

Værker af andre forfattere

Bjørn, Claus (1998), *1848: Borgerkrig og revolution*, København, Gyldendal.

“Breve i forbindelse med Uldum Højskoles grundlæggelse og første år 1843-1859”, Danmarkshistorie.dk.

Bukhdal, Jørgen (1961), “Højskolen i skiftende tider”, I: Johannes Rosendal (red.), *Højskolen til debat*, Gyldendal, 52-77.

Dannevirke (6. februar 1841).

Dannevirke (19. august 1843).

Flor, Christian (1846), *Beretning om Folke-Høiskolen i Rødding*, København.

Grell, Helge (1998), *Vision og virkeliggørelse. En redegørelse for Grundtvigs tanker om folkelig oplysning og en folkelig højskole og for forsøget på at virkeliggøre dem*, Aarhus, Center for Grundtvig-studier.

Grimm, Jacob (1853), *Geschichte der deutschen Sprache*, Band 1, Leipzig, Hirzel.

Høgsbro, Sofus (1853), *Beretning om Folkehøjskolen i Rødding*, Haderslev, Foreningen for Rødding Folkehøjskole.

Jensen, Hans (1919), *Lars Bjørnbak*, København, Gyldendal.

Koselleck, Reinhart (1990), “Sprogændring og begivenhedshistorie”, i: *Den jyske Historiker* nr. 50, 121-135.

Korsgaard, Ove (1997), *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år*, København, Gyldendal.

Korsgaard, Ove (2019), *Strejftog i højskolernes idéhistorie*, FFD’s forlag.

Korsgaard, Ove (2022), *Højskoler for folket*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag.

Korsgaard, Ove (2024), *Nationalstatens fødselsveer. Om Grundtvig, krig og geopolitik*, Aarhus, Aarhus Universitetsforlag.

Lyby, Torkild C. (1999), “Grundtvig og Rødding Højskole”, *Grundtvig Studier*.

Neergaard, Niels (1892), *Under Junigrundloven*, bd. 1, reprotryk 1973, København.

Petersen, Jakob (1944), *Skamlingsbanken 1843-1943*, H. Hagerups Forlag.

Petersen, Mikkel Skovgaard (2020), *Landmaaling, Skjønsskrivning og Fædrelandets historie. Den tidlige højskolehistorie 1842-1856* (speciale, KU).

Rosendal, Hans (1894), *Danmarks Folkehøjskole og Landbrugsskoler 1844-1894*, udgivet af Foreningen for Højskole og Landbrugsskoler, Odense.

Skoleplan for Rødding Folkehøjskole 1853-54 (Privat arkiv).

- Skovmand, Roar (1944), *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892*, Det danske Forlag.
- Skovmand, Roar (1960), *Højskolens Ungdomstid i Breve*, bind 2. Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Sørensen, Rasmus (15. marts 1843), “Indbydelses-Forslag til at oprette en Underviisnings-Anstalt for vogne Bønderkarle”, i: *Almuevennen* nr. 11.
- Trier, Ernst (1944), “Tale ved Vallekilde folkehøjskoles aabning”, i: Stenkilde, Valdemar (red.), *Den grundtvigske Folkehøjskole 1844-1944*, København, Gellerups Forlag, 46-48.
- Zeuner, Christine (2010), “Vuxenutbildningens början i Schleswig-Holstein. Folkhøgskolan i Rendsburg (1842–1848) mot bakgrund av dansk-tysk politik”, i: Nilsson, Fay Lundh og Nilsson, Anders (red.), *Två sidor av samma mynt?* Nordic Academic Press, 57-80.
- Wegener, Johan (1944), “Folkehøjskolens indvielse i Rødding”, i: Stenkilde, Valdemar (red.), *Den grundtvigske folkehøjskole 1844-1944*, København, Gellerups Forlag, 14-30.

On Translating Grundtvig

Edward Broadbridge

Grundtvig's works have never been extensively translated into English.¹ The first modern translation of over half a million of Grundtvig's words in six English volumes is the basis of this article. The difficulty of translating Grundtvig into English has long been recognised. Examples are given of the level of understanding that is required and of previous translations of a key hymn. Grundtvig is presented as the catalyst of modern Denmark, a man whose contribution surpasses all others and one who has no rival in any other country as the single founder of its values of freedom, learning, and cooperation.

Grundtvig's English skills

Grundtvig did not learn English either at Aarhus Cathedral School or at Copenhagen University, but for a man who knew German, Norwegian, and Swedish, and had taught himself Icelandic and Old English, English was just another language that he picked up as he went along. It became important for him only in 1829 when he was preparing for the first of his four trips to England. The King had granted him 2,000 *rigsdaler* to study the manuscript of the Old English epic poem *Beowulf*, which is set

¹ Excerpts in this article have already appeared in some of the 6-volume series "N.F.S. Grundtvig. Works in English":

The School For Life. N.F.S. Grundtvig on Education for the People (2011) abbrev. to *TSFL*.
Living Wellsprings. The Hymns, Songs, and Poems of N.F.S. Grundtvig (2015) abbrev. to *LW*.
Human Comes First. The Christian Theology of N.F.S. Grundtvig (2018) abbrev. to *HCF*.
The Common Good. N.F.S. Grundtvig as Politician and Contemporary Historian (2019) abbrev. to *TCG*.
The Core of Learning. The Philosophical Writings of N.F.S. Grundtvig (2021) abbrev. to *TCOL*.
Denmark's Catalyst. The Life and Letters of N.F.S. Grundtvig (2023) abbrev. to *DC*.

in Denmark. He would be working with a transcriber at the British Museum, and since this required a good knowledge of the language, he began to take English lessons in Copenhagen from Carl Mariboe, a 28-year-old businessman newly returned from five years in London and now offering his services as an English teacher. Grundtvig had originally proposed to be away for a whole year but eventually cut the time to three trips of three or four months in the summers of 1829, 1830, and 1831.

To cut a long story short, he struggled with the language on his 1829 visit, managed quite successfully in 1830, and felt himself at home in the country, the language, and Trinity College, Cambridge, in 1831. Here, he was befriended by Professor William Whewell (pronounced “you’ll”), whom Donald Allchin calls, “the most wide-ranging [man] in the spread of his intellectual interests, scientific, philosophical, and literary.”² When Grundtvig first met him, he was Professor of Mineralogy (1828–32); later, he became Professor of Moral Philosophy (1838–55) and College Master (1841–66). Grundtvig was both in awe of him and indebted to him, as Professor Whewell opened opportunities for him and, in one case, invited him to dine at the college high table alongside the students – a revelation for Grundtvig. If any one man and any one place sowed the seeds in Grundtvig of a people’s high school back in Denmark, it was Professor Whewell of Trinity College. At the end of his stay, Grundtvig wrote in English to thank the professor; he could have done so in prose, but he chose poetry instead, a quite extraordinary venture and a sign of his own self-estimation and self-confidence, for he considered poetry the highest form of human communication.³ Although not a good poem by English standards, the last line shows his wish to remain in touch: “Forward calls ‘forget me not!’”

Ten years later, in 1841, Grundtvig’s English skills were requested by the Danish Queen, Caroline Amalie, who had befriended the Quaker anti-slavery advocate and prison reformer Elizabeth Fry. The Queen had invited her and her brother, Joseph Gurney, to Denmark. Being somewhat fluent in English and a friend of the Queen, Grundtvig was asked to accompany Mrs Fry as English interpreter on her trip to the Copenhagen prison. Grundtvig acquitted himself well and received praise from Mrs

² GS 1993, 243.

³ No. 140 in *LW*, 577.

Fry; his social conscience was shaken by what he saw, and, having previously dismissed the Quakers, he became an admirer of the way they put their faith into action.⁴ With his son Svend, Grundtvig visited England (and Scotland) one last time in 1843 and had many a conversation with clerics and accompanying friends. He remained an Anglophile until his death, but we have little knowledge of his English connection after 1843.

Grundtvig as translator

Grundtvig himself was a brilliant translator from Greek, Latin, Icelandic, German, and Old English. However, he himself rarely used the word “translation” (lit. a “carrying across”). He preferred the Danish word *fordanskning*, which translates literally as “Danification.” I accept his usage but cannot bring myself to use the equivalent “Anglification,” though that in effect is what all English translators have attempted. Grundtvig’s most famous Danish translations are *Deeds of the Danes* (from Latin), *Chronicle of the Kings of Norway* (from Old Icelandic), and *Beowulf* (from Old English). These were not much read at the time, but they were nevertheless highly praised by the Danish Grundtvig scholar Steen Johansen:

The linguistic dress in which Grundtvig clothed them bore such a powerful and personal stamp of the translator’s personality that in this regard they are without parallel in our translation literature. Grundtvig’s Saxo was indeed, as Hersleb wrote, “Every bit as much an original work as it was a translation.” That is how the chronicles have been regarded ever since, as works by Grundtvig!⁵

In 1836, in a burst of national pride and prejudice in *The Danish Four-Leaf Clover*, Grundtvig himself claimed that in the case of Danish the translation task was impossible:

I do believe that all that is beautiful and good can be translated into Danish with no loss whatsoever, while the best of Danish cannot be

⁴ DC, 209.

⁵ (GS 1968, 63).

translated into any language, not even into English, without losing at least the half of it.⁶

In his lifetime, nobody tested this outrageous claim from a man who first read Shakespeare in German: “Sein oder nicht sein”! Indeed, was there any *need* to translate Grundtvig’s works into English, even though several of them appeared in German translation, partly due to their relevance in the Danish-German conflict over the southern Danish border in the duchies of Schleswig-Holstein? The *need* for English translation came from much further away – from the USA.

The first translation

When Germany defeated Denmark in the border war of 1864, Denmark lost 40% of its land and experienced a national economic depression. In the USA, the Homestead Act of 1862 had granted 160 acres of public land to any citizen or immigrant who filed an intent to become a citizen. The states of Michigan, Iowa, Wisconsin, Minnesota, and Nebraska saw an influx of Danes embracing the pioneer spirit of the Midwest, where farm workers could earn twice as much as in Denmark and artisans could earn four to five times more. During the 1870s, almost half of all Danish immigrants settled in the USA with their families, but by the 1890s, family immigration accounted for only 25% of the total.

The Danes assimilated fast and soon learned English, while also holding on to Danish language and culture. The preexisting religious tension in Denmark between the liberal Grundtvigians and the stricter Inner Mission movement translated in the USA into a schism between the “happy Danes” and the “sad Danes,” also known as the “holy Danes”. Among the immigrants was Grundtvig’s son, Frederik Lange Grundtvig, who became the pastor of Clinton Lutheran Church, Iowa, from 1883 to 1900, from where he promoted all things Danish; he even compiled a Danish-only hymnbook which contained no fewer than 58 lyrics by his father (of 352), rising to 63 in the 2nd edition, to 88 in the 3rd and to 128 (of 737) in the 6th edition (1949). But they were still in Danish! However, Frederik Grundt-

⁶ *TSFL*, 145.

vig's work proved to be largely in vain, and he returned disillusioned to Denmark.

Gradually, as the Danish language gave way to English, translations of Grundtvig's hymns became necessary. The first record we have of such a translation dates from 1880, when Mary Elizabeth Fellowes, an Anglican in Hartford, Connecticut, wrote, "From the grave that dark cross take" (*Tag det sorte kors fra graven*).⁷ Subsequent attempts at translating Grundtvig's hymns and songs are listed in Index 7 of *Living Wellsprings* (396-405).

My discovery of Grundtvig

Born in London in 1944 and educated in England at school and university, I knew only one thing about Denmark, apart from the Vikings. This was the bravery of Captain Kurt Carlsen of the SS Flying Enterprise as it sank off Cornwall in January 1952. The BBC filmed the drawn-out process from a helicopter and, together with the 763,000 Brits who owned TV licences at the time, I watched the captain stay on the bow until the very last minute before he was winched away to safety.

In 1965, I met Hanna Graabech from Langa while I was studying English and Theology at London University, and she was studying English at Aarhus University. We married in 1967, and I emigrated to Denmark, where I eventually acquired Danish citizenship. At our wedding, we sang Grundtvig's "How sweet to travel the road ahead," (*Det er så yndigt*) and it stayed with me as a magnificent expression of marital love, superior to any comparable hymn in the English language. My eyes and ways were being redirected. I gradually picked up the Danish language and culture as I taught English to 16- to 19-year-olds in high schools in Randers and students at Aarhus University. Every day, I translated back and forth between the two languages. We spoke English at home (also with our two daughters) and Danish everywhere else. We were regular churchgoers and sang at least one Grundtvig hymn every Sunday. Then, while teaching in the English Department at Aarhus, I met the American teacher Shirley Larsen, who was writing the English summaries for *Grundtvig Studies*

⁷ LW 27, 103.

(*GS*). When she ended her stint in 1974, the co-editor William Michelsen asked me if I would take over the role. I answered affirmatively and made my first scholarly acquaintance with Grundtvig as the writer of the English summaries in *GS* 1975.

“You cannot translate Grundtvig! He’s too Danish, too difficult.” This is the gist of what I was told by countless Grundtvig scholars. Already in 1950, American scholars were asking the Grundtvig Society’s secretary Helge Toldberg for a selection of Grundtvig’s writings to be translated into English. In *GS* 1957, Henning Høirup lamented that “this has not been possible, despite the upswing in Grundtvig scholarship in English-speaking countries in recent years.”⁸ But this encouraged rather than deterred me. I took up the challenge, humbly but firmly. Having written the English Summaries in *GS* for a decade, by 1984 I was confident enough to collaborate with Niels Lyhne Jensen, Professor of Nordic Language and Literature at Aarhus University, to produce translated extracts of Grundtvig’s works in both Denmark and England – *A Grundtvig Anthology* published by Centrum JP, Aarhus, and James Clarke, Cambridge, respectively. Grundtvig was slowly but surely invading my consciousness, and I felt the need to dramatize his life in a Danish production for my local church in 1997, using only Grundtvig’s own words. I took the title from his memorable phrase in *Nordic Mythology* that human beings are “*a divine experiment*,” and finding no one else willing to play the lead, I took the role myself. I learned by heart the great lines that he wrote throughout his life, commissioned new modern music and dance, put on a Grundtvig wig, and took to the stage. My wife played Grundtvig’s first wife, Lise, and church members played the other roles. It was a great, but very local, success.

I was now well aware of both Grundtvig’s massive contribution to the making of modern Denmark and of his brilliance as a poet. But I had to wait until my retirement in 2008 before I could tackle the major works. My first concerted attempt to translate Grundtvig’s hymns appeared in *Hymns in English* (Det Kgl. Vajsenhus’ Forlag, Copenhagen 2009), which contained 42 new translations of Danish hymns, old and new, 21 of them by Grundtvig. Meanwhile, the director of the Centre for Grundtvig Research at Aarhus University, Michael Schelde, had asked me to submit some

⁸ *GS* 1957, 27.

test translations for a volume of Grundtvig’s writings on education. These were accepted, and I set to work on volume I. When this was published successfully in 2011, three more volumes were envisaged: on Grundtvig’s poetry, theology, and philosophy. The selection of texts for each volume was approved by a panel of eight Grundtvig experts, with Niels Henrik Gregersen and Ove Korsgaard as the overall editors. Eventually, we added a volume on Grundtvig’s politics, and finally a biography with 70 letters in both English and Danish which brought the series “N.F.S. Grundtvig. Works in English” to an end in September 2023. I pay tribute here to all the Grundtvig scholars who have helped me in this adventure:

- 2011 *The School for Life* – Uffe Jonas, Clay Warren and Ove Korsgaard
- 2015 *Living Wellsprings* – John Nicholson and Uffe Jonas
- 2018 *Human Comes First* – Niels Gregersen and Hans Raun Iversen
- 2019 *The Common Good* – Ove Korsgaard
- 2021 *The Core of Learning* – Anders Holm and Kim Arne Pedersen
- 2023 *Denmark’s Catalyst* – co-authored by Hans Raun Iversen
- 2023 *Grundtvig, Biografi og breve* – co-authored by Hans Raun Iversen

With the sixth and final volume, all published by Aarhus University Press, the translations amount to over 580,000 of Grundtvig’s own words.

Translating Grundtvig’s poetry

In their book *Understanding Translation* (Academica, DK 2008, 20), Anne Schjoldager, Henrik Gottlieb, and Ida Klitgård list no fewer than six competencies required of the translator: linguistic, cultural, textual, subject-specific, research, and transfer. Thus, the translator should preferably be both bi-lingual and bi-cultural; should be genre- and subject-cognisant; should have vast library, internet, and other expertise reserves available; and should also have a sixth sense of how to transfer meaning from the source language. Time and the critics will judge how well I have met these criteria.

In *GS* 2000 (60-70), Professor S.A.J. Bradley contributed an article outlining the difficulties facing the translator of Grundtvig's poetry and decrying the popular perception that "translation belongs among the service industries of literature" (61). Readers are referred to this excellent essay in English in which Bradley translates first the words of Johan Bülow, who commissioned the translation, and then Grundtvig's own penetrating words regarding his "Danification" of *Beowulf*:

Bülow: Of course, you must press on with your poetic translation of *Beowulf*; I know what talents you have for writing both poetry and prose; but I want you to listen to the opinion out there among the scholars and provide us as well with a literal translation, a word for word translation.

Grundtvig: Trust me, I studied the original as meticulously as though I meant to produce a word-for-word translation; but when it came to creating a translation, the word-for-word idea was unviable; for me, the ideal of translation is to carry across the spirit of the original; and this cannot be done on a word-for-word basis but entails assumption and exercise of a poetic freedom; that is what *I* mean by "translating poetry."⁹

As I worked my way through the 580,000 words, Grundtvig's writing became familiar to me. When I occasionally got stuck, I turned first to my wife and then to Liselotte Larsen in the Grundtvig Library; both were of considerable help. I have always sought to be faithful to the text before me, yet I know from countless learned sources that Grundtvig is extremely difficult to read in the original, even for Education and Theology students.

⁹ (Bradley's footnote): "Letter from Johan Bülow, Sanderumgaard, 9 September 1815; item 134 in G. Christensen and S. Grundtvig (eds), *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, I, 1807-1820 (Copenhagen, 1924). Introduction to *Bjowulfs Drape* (Copenhagen, 1820), p. xxxiv; and *Om Bruneborg-Slaget og et Riim i den Anledning* in *Danne-Virke, Et Tids-Skrift* II (1817), p.79. These sources are quoted and translated in my [Bradley's] article 'Grundtvig as Translator' in this volume."

¹⁰ No. 59 in *LW*, 144.

¹¹ No. 71 in *LW*, 159.

¹² No. 95 in *LW*, 194.

¹³ No. 82 in *LW*, 177.

¹⁴ *TSFL*, 38.

¹⁵ 'A Grundtvig Glossary' is available as an appendix this article.

When I came to his poetry in volume II, I became acutely aware that he was a poet of the first rank, a writer superior in poetry. In his poetry, he is succinct, precise, imaginative, astonishing, a rhyme-smith of the first rank. How could such a poet write such difficult prose? When I reached volume III on Theology, the prose remained a constant challenge. Even his sermons were tough to translate, and how on earth could his audience follow him as he added minor clause after minor clause to his major clauses? I recalled the service that Christian Thodberg had done all Grundtvig scholars when 40-50 years ago he wrote some of Grundtvig's sermons out as prose poetry, and suddenly they were easier to read on the page. Did he deliver his sermons as poetry? I wondered.

All Grundtvig's translators have been faced with the complex task of reproducing in English his contents and concepts, his metaphors and similes, his rhymes and rhythms, and the general singability of his hymns and songs. I have deliberately chosen to make the English versions follow the metre (always), the rhyme-scheme (mostly), the imagery (frequently), and the meaning (as far as possible). For those who know both languages intimately, the compromises are obvious from the very first page. One example is Grundtvig's baptismal hymn, "Herren strækker ud sin arm", literally, "The Lord stretches out his arm." Below is the original first verse with a literal translation beside it, followed by two previous attempts by other well-known translators:

Herren strækker ud sin arm,
 små vil han velsigne;
 kommer, små, til Jesu barm,
 lærer ham at ligne!
 Døb, genfød dem, Herre from,
 dybt i livets kilde!
 Aldrig de til død og dom
 sig fra dig forvilde!

The Lord stretches out his arm,
 He wishes to bless the little ones;
 Come, all you children, to Jesus' bosom,
 learn to be like Him!
 Baptise, rebear them, holy Lord,
 deep in the source of life!
 Never shall they to death and judgement
 go astray from you.

Lo, the Lord extends His hand
 To bestow his favor;
 Come, ye babes, at His command,
 Unto Him, your Savior.
 Lord, baptize them in Thy name,
 Give them life eternal,
 Keep them safe from sin and shame
 In Thy pastures vernal.

Cradling children in his arm,
 Jesus gave his blessing.
 To our babes a welcome warm
 He is yet addressing.
 Take them, Lord, give life anew
 In the living waters!
 Keep them always near to you
 As your sons and daughters.

Rev. Paulsen (1927)

Johannes Knudsen (1971)

It is immediately clear that Paulsen's version belongs to 19th century hymn-writing and Knudsen's to the 20th. Long ago, we dropped Paulsen's "Lo" and "ye" and "unto," while Knudsen's far superior version nonetheless has to rhyme "waters" with "daughters." A further complication arises from the fact that where English places the definite article *before* the noun, as in "the victory," Danish adds it *after* the noun, literally "victory the." Thus, two Danish syllables, the first stressed, the second unstressed, have become four English syllables, which must now be fitted into a singable line – but at what expense? It is not always possible to reproduce Grundtvig's rhyme-scheme, but all three translations here actually do so. Below is my version in *Living Wellsprings*:

See, his arms are open wide,
 little ones find blessing!
 Children, come to Jesus' side,
 in His love progressing.
 Lord, baptise them now, we pray,
 let them grow to ponder
 their new birth, so from Your way
 they may never wander!¹⁰

I have tried to reproduce the *spirit* first, and the rhythm, rhyme, and tune next. If you cannot sing it naturally, it is not right!

There is a case to be made for calling Grundtvig the greatest love poet in the language – for his love of God and life, his love of his wives, and his love of his country. From a hymn celebrating the love of God, let us turn to the well-known wedding hymn “Det er så yndigt at følges ad,” actually written for a silver wedding for two of Grundtvig’s friends. The tune is known to all Danes who have attended a church wedding, and again there is nothing comparable in English, no wedding hymn that is sung at *every* wedding. A literal translation would be as follows: “It is so lovely to walk together/accompany one another.” The first four words are fine, the last three not so fine in English. The rhythm demands something like “It is so lovely to side by side,” but then what? I have chosen “How sweet to travel the road ahead.” That is hardly a translation, much more a paraphrase, but at least it captures the *spirit* of the original:

Det er så yndigt at følges ad
 For to, som gerne vil sammen være,
 Da er med glæden man dobbelt glad
 Og halvt om sorgen så tung at bære.

Ja, det er gammen at rejse sammen,
 at rejse sammen, når fjederhammen
 er kærlighed, er kærlighed.

How sweet to travel the road ahead
 for two desiring to be together,
 for joy is double when we are wed,
 and sorrow’s storm-winds much lighter
 to weather.

How sweetly valid to travel married,
 to travel married when we are carried
 on wings of love, on wings of love.

The major compromise is with the 3-syllable Danish word “kærlighed” which corresponds to the 1-syllable English “love.” Here I have added “on wings of love” in preference to “by love, love, love” which is too reminiscent of The Beatles song. My hope is that everyone has forgotten the Danish Eurovision song contest winner from 2000, “Fly on the wings of love” which is itself an English reproduction of the Danish original “Smuk som et stjernesked” (Beautiful as a shooting star). Of such are compromises made!

Grundtvig wrote not only the greatest love hymn in the Danish language, but also the greatest love *song* – to his second wife, Marie, in August 1851 for their engagement:

<p>1. What is it, my Marie,
which tells us that we two
in speaking or in silence,
at rest or much to do,
feel we are closely wedded
like church in pray’r embedded,
like worshippers and priest?</p> | <p>2. It is because we wish for
each other as we are,
because we two can carry
each other as we are,
because awake or dozing,
our mouths will soon be closing
together in a kiss!</p> |
|--|---|

The question-and-answer effect is so powerful, but it is the *content* of verse 2 that speaks to every couple, ancient or modern – to “wish for” and to “carry” “each other as we are.”

A final poem that demonstrates Grundtvig’s catalyst as a nation-builder and prowess as a modern poet is “Of the people,” his poem from 1848 on nationality. In Grundtvig’s day, Danes were born in Denmark and did not emigrate, so he is limited by time and space, but for us who are first-generation immigrants, you cannot *feel* you are a Dane until you have learned the language and the culture of Denmark, and even that may not be enough. At the time of writing, I have lived 23 years of my life in England and 58 in Denmark. I have both British and Danish citizenship and “love” both countries, but I am not a *Dane*, nor ever shall be. My wife was Danish, and both my daughters, born and bred in Randers, are Danish, but I have *married* into the clan and share with the late Prince Henrik and the new Queen Mary the status of being an honorary Dane. Time and again, I have returned to Grundtvig’s lines:

“Of the people” is our watchword
through the land from top to toe!
Something new is in the making,
even simpletons must know!...

People! What defines a “people”?
What does “of the people” mean?
Does the nose or mouth distinguish
how a “people” can be seen?...

There were “peoples” long before us,
great or small with that word blessed,
whether there is still a “people”
we must now put to the test:...

Of a “people” all are members
who regard themselves as such,
find their mother-tongue sounds sweetest
and their fatherland love much; ...

If we get true Danish statutes,
Danish schools in which to learn,
Danish concepts, Danish farming,
then our old fame will return:
“Gifted Danes live by the ocean
peace and joy their heart’s devotion”;
then in deed and poetry
“of the people” all will be.

In our land among its people,
always free and one at heart,
“of the people” are our love-songs,
truly Danish in their art!
Whether low or high connected,
children, women are respected:
down below or up above,
Danish is for ever love!¹³

Translating Grundtvig's prose

In my estimation, an average Grundtvig sentence contains around 120 words. An average modern English sentence, say, in a novel, contains around 20-25. The longest Grundtvig sentence I have come across in the last 15 years runs to 286 words, in *On Historical Learning* from 1816. The work contains 5,232 words (minus the title and footnote) with only 45 sentences, the average length of which is 116 words. Syntactically the sentences are logical, held together as they are by a string of colons, semi-colons, dashes, and commas. Below is a *literal* translation of the 152 words in a typical Grundtvig sentence from the very first text I had to translate, "The University in London and the Academy at Sorø" (1827-28):

It may well be that anyone who is wholly ignorant of the history of the human spirit, or thinks that he can direct it whichever way he pleases with his own good sense and reason – the kind of person who is schooled from a young age and naturally gifted – considers it of no consequence that a new university is being built; he may think this, even when its builders are a people with the highest imaginable spiritual powers and the richest resources, i.e. the British, who since the days of King Alfred have improved themselves through the cloistered schools at Oxford and Cambridge and who only change their perspective roughly once in a thousand years; he may even think this when it is *they* who consider it essential to build a new university in the capital of the *world*; but for my part I am not in the least ashamed to see a world event in this English egg, which when hatched will, whatever else it does, surprise all observers, transform even the blind, enlighten what is living, and take control of what is dead.¹⁴

The only way to deal with this is to use what I call my salami-knife and cut it into five edible portions – which even then may prove indigestible. However, once you have digested the content, it is actually very interesting – and a powerful testimony to Grundtvig's anglophilia.

Having dealt with the syntax, we now come to the choice of vocabulary to reproduce Grundtvig's meaning. In the course of translating, I produced for myself 'A Grundtvig Glossary', listing the various options available.¹⁵ A good example is *oplysning*, for which there are four possible

translations: enlightenment, illumination, education, or information. The choice is often determined by the context, but the choice between “enlightenment” and “education” is often hard to make, so occasionally, I use both words: “education *and* enlightenment.”

The most challenging Danish word is *folk*, because it has been appropriated by US usage to mean “the people.” American presidential candidates will address the audience at their rallies as “you folks,” because it is so homely, so folksy. In the next sentence, they will say, “The American people are calling for change” – never the American “folk,” for they are moving up a notch in their overview of the nation. Hence, the US choice of “folk high school,” meaning the homely, local, we’re-all-in-this-together school.

Faced with the impossible choice between “folk” and “people,” I have consistently chosen the latter, for in UK usage “folk” is almost always used in apposition to some other noun, as in folk song, folk tale, folk dance, folk hero, folklore. However, US usage has influenced the rest of the world, so while there are no “folk high schools” *in the UK*, they are found in many other places in Europe, and even the Danes advertise themselves as “folk high schools” on their websites and in their brochures. At Elsinore, the home of Shakespeare’s Hamlet, you can find both: the “International People’s College – a Folk High School in Denmark.” Further confusion arises when US usage drops the “high” and talks about “the folk school” to a Dane. To an American, this can mean a weekend doing craftwork at the local school, while for Danes it means the entire grade school from 6 to 16.

One other word deserves a mention here. Professor Niels Lyhne Jensen taught me 40 years ago that when you meet the Danish words *vid*, *viden*, *vidskab*, *videnskab*, and *videnskabelighed* in Grundtvig, you have hit a red light, full stop! They all derive from Old English *witt* (understanding, intellect, sense, knowledge, consciousness, conscience), thence from Proto-West Germanic *witi*, thence from Proto-Germanic *witja* (knowledge, reason), and thence from Proto-Indo-European *weyd-* (“see, know”). We recall that the Anglo-Saxon “parliament” was the “witan” of “knowledgeable men,” a sort of King’s Council. Nowadays, in US and UK usage the singular denotes a form of intelligent humour, while the plural signifies one’s intellectual powers, as in “keep your wits about you!” The broad-ranged *videnskab* is most often translated by “science,” but “knowledge” and

“scholarship” are also possibilities. In Grundtvig’s case the better choice is usually “learning,” which in his time included all the sciences; hence volume 5 of my translated works is titled *The Core of Learning*.

Singing the faith

Sitting in a church pew on a Sunday morning and checking the hymns that we are about to sing in the course of our worship, I always look for, and hope for, one by Grundtvig. Two is a bonus. For in his hymns, we are at the heart of both the tradition and the modernity of the Danish Lutheran Church – and of the Church year. At Advent and New Year, “Welcome, new year of our Lord” is sung; at Christmas, “A child is born in Bethlehem,” and “Lovely is the midnight sky” along with a host of others; at Easter, the best-loved hymns are “Hail, our reconciling Saviour” and “Easter flower, why are you here?”; Pentecost is celebrated everywhere with “The sun now shines in all its splendour,” while at Harvest, the central hymn is “The forest leaves are fading fast.” Grundtvig wrote the best-known hymns for Holy Baptism, Holy Communion, and the wedding ritual, while his hymn on death “To bid this world farewell aright” is equally magnificent but less used at funerals than “Hail, our reconciling Saviour.”

The new biography of Grundtvig, *Denmark’s Catalyst*, co-authored by myself and Hans Raun Iversen, presents Grundtvig as the catalyst of modern Denmark, a man whose contribution surpasses all others and one who has no rival in any other country as the single founder of its modern values of freedom and cooperation. Denmark is a culturally Christian country in no small measure thanks to Grundtvig. I venture to make the following comparison: no England without Shakespeare, no Denmark without Grundtvig. But where Shakespeare was a poet-playwright, Grundtvig was a pedagogue-poet-pastor-politician and philosopher.

Just as Schlegel, Hugo, and Pasternak felt the need to translate *Hamlet* into German, French, and Russian, respectively, so have I felt the need (the call? the challenge?) to translate Grundtvig into English with all the skills that I can muster. In so doing, I feel I have come close to the country’s greatest writer and the catalyst of modern Denmark. It is my hope that the 6 volumes will find their way at least onto the shelves of the

world's university libraries, so that scholars and students alike can benefit from an acquaintance with Grundtvig.

A Grundtvig Glossary – Edward Broadbridge 2025

In the course of the past 50 years, I have compiled a glossary of possible translations of Grundtvig's texts.

Almisstevang	Compulsory almsgiving
Almueskole(r)	commoners school (s) Board School
anskuelse	(world) view, way of thinking
Begivenhed før Beskrivelse	Events before descriptions
Bogkundskab	Book knowledge/Academic knowledge
Boglighed/boglig konst	The word-play on <i>bog-lighed</i> is hard to reproduce – learning in general/academic knowledge
Boglærde	Scholar, academic,
Bogorm(e)	Bookworm (s)
Borgerakademi	Citizens Academy
Borger-Skolen	School for the citizens, Civic School
Borgerligt samfund	Civilised society,
Bragesnak	Bragi Talks
Børneskole	Children's School
Byzantinsk (neds.)	Byzantine
Chinesisk Eksamensvæsen (neds.)	Chinese exam system
Christi menighed	The Church of Christ
Christenhedens Syvstjerne	The Pleiades of Christendom
Dannekvinden	The Danish woman/Danish women
Dannelse = folkbildning (sv) National dannelse/ erhvervsorienteret uddannelse	Education, Popular education, education of the people
Dannelse for livet	Education for life
Dannelse Fædrelandsk	Education in patriotism

Dannelse, folke-	Education of the people, popular education
Dannelse, klassisk	Classical education
Dannelse, lærd	Cultural education
Dannelse, nordisk	Nordic education
Dannelse og oplysning	Education and enlightenment
Dannelse, videnskabelig	Knowledge, academic
Dansk Gæstmildhed	Danish hospitality
Danske Samfund	Danish Society
Danskhed	Danishness
Den christelige Børnelærdom	Basic Christian Teachings
Den sorte Skole	The Black School
Det historisk-poetiske	The historical-poetic
Det levende Ord	The living word
Drengagtig Selvklogskab	Boyish conceitedness (of boys)
Drengeskole(r)	Boys' school
Drengvidenskabelighed	Schoolboy knowledge
Duelighed, praktisk	Proficiency, practical ability
Embedsmandsuddannelse	Training of civil servants
Faguddannelse	Vocational training
Folket	The people
Folkefærd	Nation, people
Folkefølelse	The people's feeling/feeling of the people
Folkehøjskole	People's/Folk High School
Folkelighed	The people's (life and) culture, the life and culture of the people, the people's character/nature
Folkenaturen	The people's nature
Folkeskolen	Public/Primary school
Folkestemmen	The people's voice
Folkeligt Statsraad	People's State Council
Folke-verden	World of peoples

Folkeånd	The people's spirit/spirit of the people
Forplante	Transmit (His life is transmitted)
Frie kirker	Free/independent churches
Friskolen	Independent primary school
Fædernelandet (Fædrelandet)	Fatherland
Fædrelandskærlighed	Patriotism
Fælles Bedste	Common good
Fællesskab	Community, shared/common feeling
Godsejerstand	Landed gentry
Grundig lærdom og altomfattende videnskabelighed	Meticulous scholarship and comprehensive learning
Grundoplysning	Basic education
Grundsætning	<i>Theo.</i> Foundational doctrine. <i>Phil.</i> Basic principle
Gudelige forsamlinger	godly assemblies
Historisk Lærdom	Historical learning/scholarship/knowledge
Hjertelag	Kind heart
Hjertelighed	Heartiness, cordiality, heart-warmth
Hjerte-Menneske	Heart's goodness
Hjertesprog	Languages of the heart
Hvad udad tabes skal indad vindes (H.P. Holst)	What is lost abroad must be won at home
Højskole	College, High School, University
Folkehøjskole, den dansk(e)	The Danish People's High School (US Folk School)
Idégrundlag	conceptual basis
Indbyrdes undervisning	Reciprocal teaching
Jødeland	The land of the Jews, the Holy Land
Kirkelære	(church) doctrine
Konst	Artform, insight, but also artistic trick/feat/skill!
Kraftytring	power manifestation

Kundskab	knowledge
Levende veksel-virkning	living interaction
Levende virksomhed	spirited/living efforts/activity
Livets Skole	The School for Life
Livskraft	life-force
Livsanskuelse	Philosophy of life, life philosophy
Livs-oplysning	life-enlightenment/enlightenment of life
Livsytring	life manifestation/manifestation of life
Lærdom	learning, scholarship/knowledge
Lærde (de)	educated people
Mageløse opdagelse	matchless discovery
<i>Mands Minde</i>	<i>Within Living Memory</i>
Meddelelse (i skolesammenhæng)	teaching
Meddele	Impart (Spirit is imparted)
Menighed	Church, congregation
Menneske først og Christen saa	Human comes first, and Christian next
Modersmål	mother-tongue
Modsigelses grundsætning	The principle of contradiction
Mulktering	Punishments (e.g. fines for missing school)
Naturkundskaber	Natural sciences (?)
Naturvidenskab	Natural science
Naturens Orden	Order of nature
Oplysning	Enlightenment and education
Oplysning Dansk	Danish education
Oplysning, borgerlig	Education of the citizens, 'citizens' education'
Oplysning, for Livet	Education for life
Oplysning, hjertelig	Education of the heart
Oplysning, Menneskelig	Education of the whole man
Oplysning, naturlig	Education by nature
Oplysning, universalhistorisk	universal-historical education

Planteskole for Livet	Nursery for life
Real (Høj-)skole	Middle High School
Ridderakademiet	Knights' Academy
De rådgivende forsamlinger	The Provincial Advisory Assemblies
Saliggjørelses Orden	The order of salvation
Samfundssind	Public spirit
Sand Veksel-Virkning	true interaction
Seminarium	Teacher Training College, College of Education, Seminary
Sjælesørge	Spiritual advisor
Skole for Lyst	The School for Pleasure
Skolen for Døden	The School for Death
Skolen for Livet	The School for Life
Skriftklogskab	Knowledge of Scripture/scriptural knowledge
Stilling	often 'standpoint'
Stand/stænder	Estate(s) of the realm
Stænderforsamling	Provincial Advisory Assemblies
Symbolbøger	Confessional books
Tugtemester	strict disciplinarian
Til Livets Gavn og Landets Tarv	For the benefit of the life and needs of the country
Uddannelse, Borgerlig	Civil Education, Citizens' education
Universal-historisk vidskab	universal-historical education
Valgmenighed	Independent congregation within the DLC
Veksel-virking	Interaction
Vennemøderne	The Friends' Meetings
Videnskabelig uddannelse	Academic education/scholarly learning
Videnskabelighed	(process/pursuit of) Learning
Videnskaber	Branches of knowledge
Videnskabsmand	Scholar (later 'scientist')
Vidskab	Learning, scholarship

Virksomhed	Activity, activeness
Aandsdannelse	Cultural education
Aandsfrihed	Religious liberty, freedom of the spirit

Hvorfor hed det Grundtvigs Højskole på Marielyst?

Jes Fabricius Møller

Det er en almindelig antagelse, at den højskole, som Grundtvig grundlagde i 1856, hed "Marielyst", fordi den blev opkaldt efter hans anden ægtefælle. Rønning skriver i sin biografi om forløbet efter indsamlingen af midler i anledning af hans fødselsdag i 1853:

Efter at sagen havde stået omtrent stille hele 1854 igennem, købte man det følgende forår en mindre gård, med et jordtilliggende af 30 tdr. land, lige uden for København: stedet blev valgt således, at Grundtvig næmt kunde medvirke på skolen, der fik navnet 'Marielyst'. (Rønning, IV, 2., 129)

Rønning fortsætter så med at fejldatere skolens åbning til november 1855, men den åbnede altså først året efter under tilstedeværelse af enkedronning Caroline Amalie og med afsyngning af en version af "Hvad Solskin er", som Grundtvig oprindeligt havde skrevet til skolen i Sjolte ved Præstø tidligere på året (reportage i *Fædrelandet* 5. november 1856). Steen Johansen skriver i forordet til udgaven af taler på Marielyst:

[...] den 3. november 1856, blev 'Grundtvigs Højskole paa Marielyst' indviet. Den laa i Københavns umiddelbare nærhed og havde til huse i et landsted (paa Raadmandsmarken), der oprindelig hed Tagenshus, men som Grundtvig efter købet i 1855 gav navnet *Marielyst* efter sin nyligt afdøde kone. (Johansen 1956, XI)

Roar Skovmand skriver i en note i *Højskolens ungdomstid i breve*:

Ved Fru Grundtvigs død i juli 1854 opgaves tanken om Rønnebæksholm, og i april 1855 købtes en ejendom i Rådmandsmarken, nu Haraldsgade. Til minde om den afdøde fik den navnet *Marielyst*. (Skovmand 1960, II, 343)

Det er nemt at forstå, at denne fortolkning har vundet fodfæste i litteraturen, for den kan underbygges med den tale, som Grundtvig selv holdt ved indvielsen af mindestenen for Marie den 4. august 1855:

[...] saa faldt naturligviis mit Ord om en rigtig Dansk Høiskole, især for Bønderkarle, aldrig i bedre Jord end hos hende, og naaer jeg nogensinde at lægge ordentlig Grund til en saadan Høiskole, da maa den nødvendig hedde ‘Marielyst’, thi baade var det hvad hun for Alvor havde Lyst til og hvad hun drev paa, alt hvad hun kunde. (Grundtvig 1855, sp. 8)

Det må umiddelbart læses som et varsel om, at en kommende højskole ville blive kaldt Marielyst efter Marie Carlsen/Toft/Grundtvig. Men Grundtvigs ord afspejler imidlertid en konkret kontekst, nemlig at han den 25. juni samme år havde fået skøde på ejendommen matrikel nr. 167, lod 12b, Udenbys Klædebo Kvarter, umiddelbart sydøst for Lersøen nord for København.¹ Den ejendom hed “Marielyst”, hvad den havde gjort i hvert fald siden 1820’erne.

Den er ikke, som Steen Johansen antog, identisk med Tagenshus, der lå et generøst ejendomsmæglerstenkast sydvestligt herfor (nuv. hjørne af Tagensvej og Rådmandsgade) (Johansen 1956, XI). Marielyst i Rådmandsmarken må heller ikke forveksles med ejendommen “Marielyst” eller “Marialyst” på Frederiksberg (beliggende ca. på det nuværende hjørne af Vesterbrogade og Rahbeks Allé) oprindeligt tilhørende den vindskibelige møller og mekaniker Ole Wintrup.

¹ Rigsarkivet, Københavns Byret, tinglysningen, pante- og brevskriverkontorets 1. afdeling, realregister, Udenbys Klædebo Distrikt, 1818-1921. Tilgået via Arkivalieronline.

Den af Grundtvig erhvervede ejendom omtales i hvert fald så tidligt som 1828 som “Marielyst, beliggende i Raadmandsmarken, ligefor Vibensbom” (*Kjøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger* 18. april 1828.) Den var nærmeste nabo til bomhuset ved Vibenshus på kongevejen til Lyngby (på kongeveje var der med regelmæssig afstand en bom, hvor der blev opkrævet afgift af trafikanterne). Den er muligvis navngivet af en tidligere ejer, kaptajn i Asiatisk Kompagni Poul Christensen, efter hans hustru Mette Marie f. Madsen.² Ejendommen ses tydeligt på generalkvartermesterstabens kort over København opmålt 1825 (se ill.).³

Der ligger i Grundtvigs arkiv (fasc. 436.3) et udateret budget, “Overlag over Gaarden Marielyst, samt over den aarlige Indtægt og Udgift ved ‘Grundtvigs danske Høiskole paa Marielyst’.” Arkivaliet er ikke omtalt i registranten. I den oversigt over hver fascikel, der er indlagt i arkivet, og som er senere end registranten, angives Carl Grove at være ophavsmand. Hvis det skulle være tilfældet, giver det god mening, at overslaget er blevet til i forbindelse med, at Grundtvig med et gavebrev den 9. maj 1859 overdrog ejendommen “til den under Navn af ‘Grundtvigs Høiskole paa Marielyst’ oprettede danske Folkehøiskole”.⁴ Det må være sket, samtidig med at Grove afløste C.J. Brandt som forstander. Det er også i den forbindelse, at der blev nedsat en selvsupplerende bestyrelse for ejendommens drift på tre mand.

“Grundtvigs Højskole paa Marielyst” synes i de første år af skolens virke at have været den officielle betegnelse, selv om man sagtens kan finde “Marielyst Højskole” (*Thisted Amts Tidende* 9. oktober 1882) eller “Højskolen Marielyst” (*Fædrelandet* 16. december 1867) i omtalen af skolen. Endnu ved skolens 50-års jubilæum var det gængs viden, at det var gården og ikke skolen, der hed Marielyst (se jubilæumsomtale i *Berlingske Tidende* 26. oktober 1906), ligeså ved 75-års jubilæet (*Roskilde Avis* 23. oktober 1931). Roar Skovmand omtaler ikke spørgsmålet i sin disputats (Skovmand 1944a, 87), men synes samtidig i den folkelige udgave af samme værk at have været af den forståelse, at det var gårdens navn (Skovmand 1944b, 32). Først ved 100-års jubilæet synes historien at være blevet til

² Se note 1.

³ Jeg takker Bo Fritzbøger for bistand med at lokalisere kortet.

⁴ Se note 1.

den, at skolen var opkaldt efter Marie Carlsen/Toft (*Viborg Stiftstidende* 4. oktober 1956). Kilden må antages at være Steen Johansen, hvis ovennævnte bog udkom i anledning af 100-års jubilæet samme år. I samme bog kaldte Johansen skolen for "Marielyst Højskole", og det navn er hængt ved.

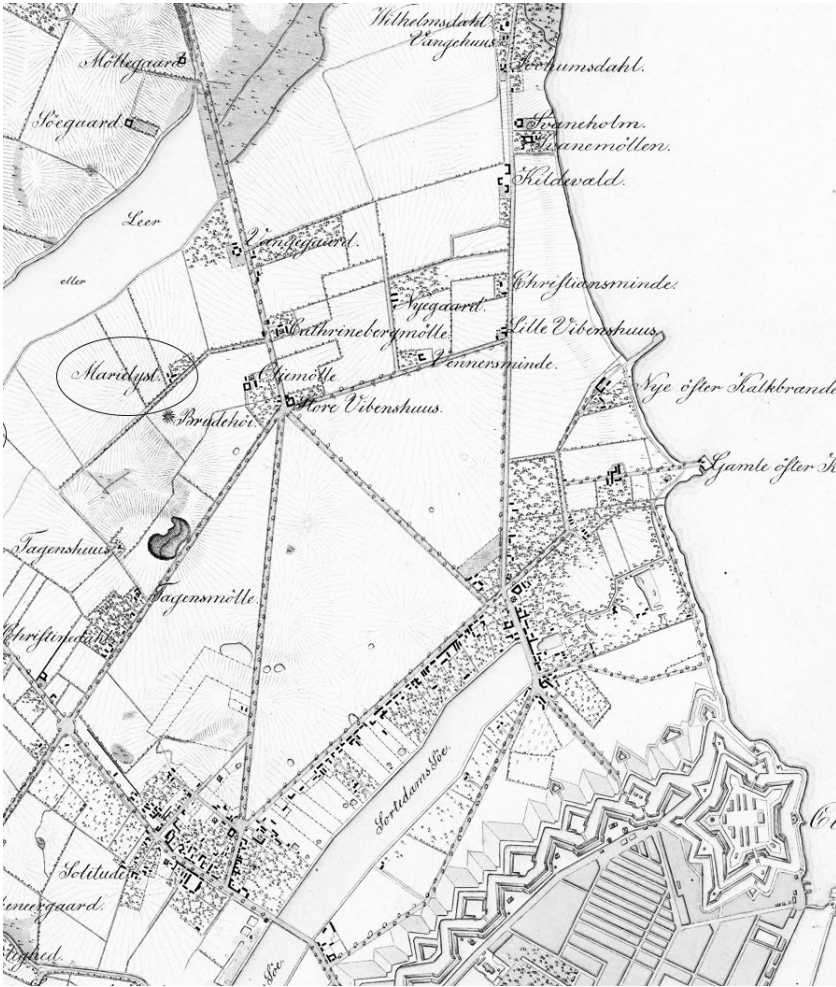
På hjørnet af Haraldsgade og Lersø Parkallé blev der i august 1956 rejst en mindesten for højskolen med teksten "Her lå Grundtvigs Højskole Marielyst 1856-1890". I 1890 blev jorden udstykket, og skolen flyttede til Sorgenfri, først som en afdeling af Lyngby Landbrugsskole under ledelse af J.C. la Cour, men fra 1892 under selvstændig ledelse af Hans Rosendal. Skolens hovedbygning fra tiden i Lyngby står endnu og fungerer som værksted og lager for håndværkerne på Frilandsmuseet, men er desværre ikke umiddelbart tilgængelig for museets gæster.

Litteratur

- Grundtvig, N.F.S. (1855), "Fru Maries Bautasten ved Rønnebæksholm", *Dannebrog* nr. 34-35.
- Johansen, Steen (udg.) (1956), *N.F.S. Grundtvig. Taler paa Marielyst Højskole 1856-1871*, København, Gyldendal.
- Rønning, F. (1913), *N.F.S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. århundrede*, bd. IV, København, Det Schønbergske Forlag.
- Skovmand, Roar (1944a), *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892*, København, Det danske Forlag.
- Skovmand, Roar (1944b), *Højskolen gennem 100 Aar*, København, Schultz Forlag.
- Skovmand, Roar (udg.) (1960), *Højskolens ungdomstid i breve*, I-II, København, Gyldendal.

Ill.: Mindestenen for Grundtvig Højskole, hugget af billedhuggeren Hans W. Larsen, rejst på initiativ af forhenværende cigarsorterer Th. Vognsen, indviet den 18. august 1956 af undervisningsminister Julius Bomholt.

Ill.: Udsnit af generalkvartermesterstabens kort over København opmålt 1825.
Kilde: historiskekort.dk

Grundtvigs Værker – status 2025

Krista Stinne Greve Rasmussen

For tredje gang udkommer en oversigt over, hvad der er blevet udgivet i *Grundtvigs Værker*, siden sidste nummer af *Grundtvig-Studier* udkom. *Grundtvigs Værker* er en digital, videnskabelig udgave af alt, som Grundtvig lod publicere i sin levetid. Den blev påbegyndt i 2009 og afsluttes i 2030.

Oversigten giver i kronologisk rækkefølge læseren overblik over de værker, vi har udgivet med version 1.24 (november 2024) og version 1.25 (maj 2025). Kantede parenteser, [], betyder, at udgiver har angivet en titel, fordi værket ikke havde en ved trykningen. Værkerne kan læses med indledninger, tekstredegørelser, punktcommentarer og faksimiler på grundtvigsværker.dk.

1812

“Til Directionen i det Kongelige Selskab for Norges Vel” (*Budstikken*, nr. 52-53, 18. september)

Her er tale om et brev trykt i det norske tidsskrift *Budstikken*, som Grundtvig skrev i forbindelse med, at selskabet bad ham oversætte poesien i Snorre Sturlusons *Heimskringla*. Dette brev er ikke beskrevet i Steen Johansens bibliografi, der dog nævner en række andre breve fra Grundtvig om samme emne. Jon Tafdrup har skrevet en fyldig indledning til værket, der forklarer historien bag dette tidligere oversete brev.

1818

Norges Konge-Kronike af Snorro Sturlesøn. Anden Deel (trykt i det Schultziske Officin og udgivet af foreningen “Kronikens Danske og Norske Venner”, annonceret til salg 27. december)

1825

“[Meddelelse om påtænkt udgivelse af “Theologisk Maanedsskrift”] (Grundtvig og A.G. Rudelbachs subskriptionsindbydelse til *Theologisk Maanedsskrift* udkom uden overskrift i tillægget “Intelligentsblade” (udg. 1824-26), nr. 15 og 16, 62-64 i tredje bind af *Archiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst*. Samlet og udgivet ved Niels Christian Øst. Dateret “Kjøbenhavn, den 1ste Februar 1825”)

1826

Subscriptionsplan. Prædikener i Vor Frelses Kirke (udgivet via Wahlske Boghandels Forlag i København, annonceret i *Adresseavisen* 3. og 10. november)

“[Meddelelse til Theol. Maanedsskrift’s abonnenter]” (udkom med bind syv af *Theologisk Maanedsskrift*, bind 7, tredje hæfte på et blad uden sidetal i slutningen af december)

1836

“Allerunderdanigst Erklæring af Pastor N. F. S. Grundtvig” (udkom søndag den 14. august i *Nordisk Kirke-Tidende*, 4. årgang, nr. 33, men var oprindelig overleveret Frederik den 6. 24. november 1831)

Haandbog i Verdens-Historien. Anden Deel (Wahlske Boghandels Forlag, udkom i fire hæfter fra december 1835 til november 1836)

“Om Troes-Bekjendelsens Form i den Danske Kirke” (*Nordisk Kirke-Tidende*, 4. årgang, nr. 10, søndag 6. marts)

1838

“Hører, Verdens Øer, hører!” (i *Sange ved det Danske Missionssekselskabs Høitidsmøder 1838*, uden trykkested)

1840

“Tale-Friheden” (*Nordisk Kirke-Tidende*, 8. årgang, nr. 22, 31. maj)

“Pindse-Sang” (*Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*, bind 2, hæfte 1, annonceret 19. august)

1845

“[To taler ved den ‘Nordiske Høitid’ paa Skydebanen d. 13. jan.]” (*Beretning om den nye Studenterforenings Nordiske Høitid den 13de Januar 1845*, Bianco Lunos Bogtrykkeri)

De Gamles og de Unges Skaal den 24de Juni 1845 (folder trykt hos J.D. Qvist)

Velkomst-Sang ved Den nordiske Fest den 25de Juni 1845 (folder trykt hos Bianco Lunos Bogtrykkeri)

Disse to foldere indeholder hver én sang, skrevet og afsunget i forbindelse med, at studenter fra Sverige, Norge og Danmark mødtes i København 23.-28. juni 1845. Mødet blev et nyt højdepunkt for skandinavismen, hvilket man kan læse mere om i den fælles indledning til de to skrifter.

1846

Sang ved de Danske Studenter Nordiske Høitid (folder trykt hos J.D. Qvist og omdelt ved Studenterforeningens nordiske højtid 13. januar)

“Kirken og Skriften” (*Dansk Kirketidende*, nr. 26, 8. marts)

Anden April 1846. (Sang til Danske Samfund) (folder trykt hos J.D. Qvist, formentlig delt ud i forbindelse med markeringen af 2. april i Danske Samfund)

Stiftelsesdagen i Dronningens Asyl den 7de Mai 1846 (folder trykt hos J.D. Qvist, formentlig delt ud i forbindelse med indvielsen af dronning Caroline Amalies nye asylskole 7. maj)

1847

“Folkelighed og Christendom” (*Dansk Kirketidende*, nr. 107, 17. oktober)

[*Salmblad til Vartov julen 1847*] (folder, uden årstal, trykkeri, sted, udgiver samt forfatter)

“Menneske-Livet” (*Dansk Kirketidende*, nr. 113, 26. december)

“Johannes den Døber” (*Dansk Kirketidende*, nr. 120, 9. januar)

1848

“Om Folkeligheden og Dr. Rudelbach” (*Dansk Kirketidende*, nr. 124, 30. januar)

“Gud! Danmark, lukt med Bølgen blaa” (*Udvalgte Psalmer for danske Krigere*, anonymt redigeret af Frederik Hammerich, Bianco Luno)

“Ei Hærens Tal gjør seierrig” (*Udvalgte Psalmer for danske Krigere*, anonymt redigeret af Frederik Hammerich, Bianco Luno)

1849

“Samtaler om den Christelige Børnelærdom” (*Dansk Kirketidende*, nr. 215, 18. november)

“Eenligheden” (*Dansk Kirketidende*, nr. 216, 25. november)

“Julevers” (*Dansk Kirketidende*, nr. 220, 23. december)

“Lovsang” (*Dansk Kirketidende*, nr. 220, 23. december)

[*Salmesblad til Vartov jul og nytjaar 1849(-50)*] (folder uden angivelse af årstal, trykkeri, sted, udgiver samt forfatter)

Folderen indeholder nytårssalmen “Vær velkommen Herrens Aar og velkommen herhid!”, der trykkes her for første gang.

1850

Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget. 1ste Session 1850 (trykt og forlagt af kgl. hofbogtrykker Bianco Luno). Grundtvigs bidrag heri er trykt uden titel.

1851

Lovsang for de Danskes Seier i Kampen for Fædernelandet (folder trykt hos J.D. Qvist, udkom formentlig i februar)

Velkomst i Hjemmet til de Danske Krigskarle (folder trykt hos J.D. Qvist, udkom formentlig i februar)

Den 5te Juni (folder trykt hos Louis Klein, udkom 5. juni)

Til Kongens Skaal ved Isted-Slagets Minde den 25de Juli 1851 (folder trykt hos J.D. Qvist)

“Guds Fred” (*Dansk Kirketidende*, nr. 309, 7. september)

“Den sidste Fiende” (*Dansk Kirketidende*, nr. 309, 7. september)

“Lovsang” (*Dansk Kirketidende*, nr. 309, 7. september)

“Livets Vei” (*Dansk Kirketidende*, nr. 316, 12. oktober)

“Den tappre Landsoldat” (*Folkekalender for Danmark. 1852*, trykt hos Louis Klein, annonceret 24. november)

Danskeren (tidsskrift udg. af Grundtvig, bind 4, 52 numre, trykt hos J.D. Qvist)

1852

“Jordans Flod” (*Dansk Kirketidende*, nr. 364, 26. september)

“Josvas Syn” (*Dansk Kirketidende*, nr. 364, 26. september)

“Jericho” (*Dansk Kirketidende*, nr. 364, 26. september)

1853

“Den Skielskørske Valgkamp” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 3, 3. juni)

“Tysk og Dansk” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 3, 3. juni)

“Danmark og den Danske Forening. 1” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 6, 24. juni)

“Freias Løvsal” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 7, 1. juli)

De ti Spedalskes Bøn til Herren. Et godt Raad i Plagens Tid (udg. af C.G. Iversen, Thieles Bogtrykkeri)

Denne udgivelse rummer en prædiken, som Grundtvig holdt ca. 20 år tidligere, nemlig 23. september 1832 (14. søndag efter Trinitatis) i Frederikskirken på Christianshavn. Anledningen til udgivelsen er den store koleraepidemi, der brød ud i København i juni 1853. Under udbruddet befandt Grundtvig sig på Rønnebæksholm, men var i København hver anden uge for at holde prædiken.

“Danmark og den Danske Forening. 2” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 36, 2. december)

1854

25de Aars-Festen i Dronning Caroline Amalies Asyl, den 7de Mai 1854 (folder trykt hos J.D. Qvist, formentlig delt ud i forbindelse med festen 7. maj)

1856

Velkomstsang til Dronning Caroline Amalie (folder trykt på Thieles Bogtrykkeri, formentlig uddelt ved Caroline Amalies hjemkomst til Sorgenfri Slot 29. juli efter en rejse til Tyskland)

Fru Marthe Helene Fenger, født Meinert den 13de August 1775. Ved Kisten (den 2. October 1856) (folder med tale trykt hos Iversen's Enke ved E. Berg i forbindelse med Martha Helene Fengers begravelse)

1857

“Ved Kirkemødet den 17de Juli 1857” (folder trykt på Thieles Bogtrykkeri, indeholder digtet “Asamaalet over Fjeld og Slette”)

1858

“Langfredags-Psalme” (*Dansk Kirketidende*, nr. 14, 28. marts)

1863

Subskriptions-Indbydelse [til 2. udgave af Norges Konge-Krønike] (udsendt af C.G. Iversens boghandel, trykt på Louis Kleins bogtrykkeri)

1865

“[Foredrag om Ansgar]” (*Dansk Kirketidende*, nr. 8, 12. februar)

1866

Minde-Sang ved Fru Jutta Rørdam's Bortgang (folder trykt på Thieles Bogtrykkeri)

“[Tale ved åbningen af dronning Caroline Amalies skolebygning 31. august 1866]” (*Dansk Folketidende*, nr. 49, 7. september)

Grundtvigs tale indgår i et referat af indvielsesbegivenheden for den nye bygning til dronning Caroline Amalies asyl og asylskole i Rigensgade 36 31. august.

Sange ved Indvielsen af Dronning Caroline Amalies ny Skole-Bygning (31te August 1866) (folder trykt på Thieles Bogtrykkeri, formentlig delt ud ved indvielsesbegivenheden 31. august)

Menigheds-Farvel til Fru Lovise Neergaard ved hendes Baare, den 19. December 1866 (folder trykt på Thieles Bogtrykkeri til Charlotte Louise Elisabeth de Neergaards begravelse 19. december)

1867

[*Det har endnu slet ingen Fare*] (Digtet med førstelinjen “Det har endnu slet ingen Fare” blev trykt i lommeformat som faksimile under et fotografi af Grundtvig. Det blev udsendt af G. Rosenkilde's Atelier i et ukendt antal eksemplarer. Digtet er forfattet i 1838, fotografiet fra 12. april 1867)

“[Tre vers fra 1838]” (Tre strofer første gang trykt i deres helhed i *Dansk Folketidende*, nr. 38, 21. juni. Stroferne er oprindeligt forfattet i 1838)

1870

“Hjertefuglen” (*Dansk Folketidende*, nr. 48, 1. december)

Meddelelser fra Grundtvig-Selskabet

Jes Fabricius Møller

Årsmødet 2024 måtte grundet omstændighederne holdes den 9. december, altså imod vedtægternes bestemmelse om, at det skal holdes i november, men en forudgående høring blandt medlemmerne foranledigede ingen modstand mod denne afvigelse fra bestemmelserne.

Temaet for årsmødet var “Grundtvigs genrer”, og det blev holdt på Københavns Universitets Søndre Campus på Amager. Der var stort fremmøde. Efter velkomst ved formanden indledte Else Riisager med et indlæg om salmerne, derpå fulgte Sune Auken om “Paaske-Lilien”, Emilie Karner Hansen om dronningedigte, og Jens Wendel-Hansen om rigsdagstalerne. Efter frokost talte Anders Holm om “Christelige Oplysninger”, Kim Arne Pedersen om prædikerne, og Jon Tafdrup om Grundtvigs arkiv. Katrine Frøkjær Baunvig måtte desværre melde afbud til et lovet oplæg om digitale genreudforskninger.

Ved den efterfølgende generalforsamling påtog Peter Fischer-Møller sig venligt hvervet som dirigent. Anders Holm blev genvalgt til styrelsen, Krista Rasmussen, Elof Westergaard, Jens Wendel-Hansen og Thorstein Balle blev valgt til repræsentantskabet, og Thorstein Balle blev genvalgt som revisor. Ved det efterfølgende bestyrelsesmøde konstituerede styrelsen sig med Jes Fabricius Møller som formand, Ingrid Ank som næstformand, Hans Henrik Hjerimitslev som kasserer og Anders Holm som sekretær.

Styrelsen har i det forløbne år især været optaget af uddelingen af de midler, der blev stillet os til rådighed af N.F.S. Grundtvigs Fond med henblik på understøttelse af selskabets skriftserie. Vi har i den anledning i årets løb støttet Henrik Ydes udgivelse af Grundtvigs højskoleskrifter og har givet tilsagn til flere kommende udgivelser. Vi har også haft løbende drøftelser om årsskriftets fremtid. Det er især distributionsomkostninger-

ne til den trykte udgave mere end selve trykningen, der tynger budgettet. Medlemmerne skal nok forvente en udvikling, der indebærer, at den digitale udgave af tidsskriftet bliver den primære, mens en trykt udgave bliver et muligt tilvalg. Indholdsmæssigt vil tidsskriftet forblive den væsentligste publiceringskanal for Grundtvigforskningen.

Styrelsen glæder sig over samarbejdet med Grundtvigsk Forum. Igen i år har selskabet været medarrangør af et par seminarer i forbindelse med Himmelblå Festival i begyndelsen af september i Vartov. Vi har dertil sat stor pris på, at vi har været inddraget i drøftelserne om, hvad der skal ske med Grundtvig-Biblioteket. Vi har i den forbindelse især lagt vægt på, at biblioteket fortsat skal udfylde funktionen som det væsentligste forskningsbibliotek.

Anmeldelse: Skolen for livet

Jonas Møller

Henrik Yde: *Skolen for livet – N.F.S. Grundtvigs højskoleskrifter*. Aarhus. Aarhus Universitetsforlag, 322 sider. 349,95 kr.

N.F.S. Grundtvigs indflydelse på de danske folkehøjskoler er i dag sjældent funderet i et direkte kendskab til eller en læsning og fortolkning af hans såkaldte højskoleskrifter – eller hans prosaforfatterskab i det hele taget. Grundtvigs indflydelse, som stadig er omfattende, kommer i stedet primært til udtryk i en indirekte eller symbolsk form, idet Grundtvig eller “det grundtvigske” op gennem historien har antaget en mytisk karakter i den forstand, at det i dag kan udlægges og praktiseres på et utal af måder, uden at det behøver at legitimeres ved eller være i fuld overensstemmelse med, hvad Grundtvig selv har sagt eller skrevet. Mange højskoler kalder sig stadig grundtvigske, og begreber som “livsoplysning”, “folkelighed”, “det levende ord”, “den levende vekselvirkning”, “det historisk-poetiske” m.fl. bruges flittigt, når højskolefolk skal sætte ord på den særlige pædagogik og det skolesyn, der kendetegner højskolen. Brugen af disse “grundtvigske sprogbrokker”, som Thorstein Balle har kaldt dem, er altså omfattet af en høj grad af fortolkningsfrihed, hvor den, der fortolker og anvender dem, sjældent knytter an til Grundtvigs egen brug af disse begreber, men i stedet udlægger og praktiserer dem i relation til egen overbevisning og en aktuel fortolkning af, hvad højskolens opgave og vilkår må være.

At det grundtvigske – gennem en slags virkningshistorisk kædereaktion – er blevet delvist frigjort eller løsrevet fra Grundtvig selv, er i undertegnedes optik først og fremmest positivt og årsagen til, at hans tanker og idéer stadig er lyslevende og brugbare i en aktuel skolevirkelighed. Men det er samtidig begrædeligt, at kendskabet til Grundtvigs oprindelige højskole-tanker (og prosaforfatterskab i det hele taget) ikke er større, idet det øger risikoen for, at fortolkningsfriheden udarter sig til bevidst eller ubevidst misbrug af disse tanker og dermed udvander det grundtvigske i en sådan grad, at det bliver et tomt begreb, der kan betyde hvad som helst. Balancen mellem fortolkningsfrihed og -ansvar, når det kommer til den

grundtvigske arv, er vanskelig og kalder på, at den finder sted på et så oplyst og reflekteret grundlag som muligt.

Så meget desto mere er det glædeligt, at Henrik Yde har samlet og tilgængeliggjort Grundtvigs højskoleskrifter i bogform, så det om ikke andet er muligt for nutidens højskolefolk – og andre interesserede – at gøre sig bekendt med, hvad Grundtvig rent faktisk skrev og forestillede sig, hvad angår denne underlige “skole for livet”.

Udgivelsen består af otte tekster skrevet af Grundtvig, som Yde identificerer som højskoleskrifterne. De er alle udstyret med tekstkommentarer og indledninger, der har til formål at give læseren indblik i den sproglige, historiske og politiske kontekst, som teksterne er skrevet i. Yde begrundes i forordet udgivelsens nødvendighed ved at anføre, at Grundtvigs højskoleskrifter for nutidens læsere både er vanskelige at fremskaffe og vanskelige at forstå. De fleste af skrifterne har været udgivet før, bl.a. af Grundtvig selv kort før hans død i 1872 og senest i K.E. Bugges *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast* fra 1968. Men dels er disse udgivelser næsten umulige at anskaffe i bogform, dels mangler der en udgivelse, der kun rummer Grundtvigs højskoleskrifter og samtidig hjælper den nutidige læser til at overkomme den sproglige og historiske barriere, der gør det vanskeligt både at læse og forstå dem. Yde har derfor foretaget, hvad han selv kalder en “lempelig modernisering” af Grundtvigs tekst, så den gengives i en moderne retskrivning, der er lettere at læse, men uden at ændre i sætningsopbygning eller ordvalg. Og så har han altså forsynet teksterne med yderst omfattende og grundige indledninger og tekstkommentarer, der skal gøre det muligt for læseren at forstå den samtid og den kontekst, som teksterne er skrevet i, og som er de færreste nutidige læsere bekendt. Det er med andre ord en ambitiøs opgave, Yde har pålagt sig selv, og som han løser på fornem og beundringsværdig vis. For det er tydeligt, at der ligger mange års grundige studier og hårdt arbejde bag denne moppedreng af en bog, der rummer mere end 300 siders tætskrevet tekst, hvoraf ca. to tredjedele dele udgøres af Grundtvigs tekster og en tredjedel af Ydes indledninger og kommentarer. Det skal her nævnes, at hovedparten af Ydes tekst er blevet til som led i det kolossale forskningsprojekt *Grundtvigs Værker*, der har til formål at udgive hele Grundtvigs trykte forfatterskab i en digitaliseret, tekstkritisk og kommenteret udgave, hvor Yde har arbejdet med højskoleskrifterne. Det er altså muligt at tilgå disse skrifter samt indledninger og tekstkommentarer digitalt og uden betaling, men det er lykkeligt, at vi nu

har adgang til alt dette materiale i form af en flot fysisk bog, som er til at tage at føle på, og hvor materialet er kyndigt tilrettelagt og redigeret som en samlet, fortløbende fortælling.

Og det er en stor hjælp for en læser som undertegnede, der på trods af et relativt stort kendskab til Grundtvig og højskolen må sande, at jeg mange steder i Grundtvigs tekster ville være på herrens mark uden den håndsrækning, som indledninger og tekstkommentarerne udgør. For det er bemærkelsesværdigt, hvor lange, knudrede og til tider sludrende anslag og hvor mange poetiske og polemiske svinkeærinder man skal trækkes igennem, før man pludselig bliver belønnet med ti lysende linjer, der åbenbarer mandens visionære genialitet og forklarer, hvorfor han stadig er aktuel og vigtig at læse, hvis man vil forstå højskolens idé, tradition og opgave. Læs bare et citat som dette fra *Skolen for livet og akademiet i Sorø*:

Man kan derfor nok sige, at ved en folkelig og borgerlig højskole i vore og vore børns dage, burde, så vidt muligt, findes lejlighed til at lære både fremmede sprog, matematik, historie og alt hvad enkeltmanden enten for nyttens eller fornøjelsens skyld, fandt lyst og stunder til at lægge sig efter, og at ved en kongelig dansk højskole i Sorø ville det omtrent følge af sig selv; men hovedsagen, det levende, det fælles og almindelige, der må være en sådan højskoles sjæl og øjemed: folkenaturens hensigtsmæssige udvikling og oplysning på modersmålet til fædrelandets gavn og kongens glæde, denne 'indbyrdes undervisning' og levende vekselvirkning, som det er lederens opgave og udødelige ære efter omstændighederne på alle sider at fremme, den vil det allerede være en stor kunst historisk at beskrive, så matematisk udregne eller skematisk foreskrive lader denne livsytring, lysudvikling og varmeledning sig ingenlunde.

En skole drevet af liv, lys og varme, rettet mod det levende, fælles og almindelige, hvis mål, midler og effekt aldrig kan fikseres, beregnes eller sikres, men kun poetisk anes og pædagogisk tilstræbes i en fri og levende vekselvirkning. Smukkere kan det vel næsten ikke siges, men som nævnt: Der er noget langt mellem snapsene, når Grundtvig ruller sig ud og er ude med riven efter alt og alle, hvad enten de er tyskere, romere, bogorme, papister, latinere eller realskolefolk. Desto mere velgørende, vigtigt og imponerede er det, at Yde med sit enorme arbejde i det mindste gør det

muligt for læseren at forstå den historiske og politiske kontekst for disse lange tirader, hvor det ellers kan være svært at forstå, hvad det handler om, hvorfor han er så polemisk, og hvad det har med højskole at gøre.

Særligt Ydes indledende redegørelse for stænderforsamlingernes oprettelse midt i helstatens og enevældens krise i et Europa, hvor de revolutionære strømninger pressede sig på, er afgørende for at forstå, hvorfor Grundtvig i 1830'erne kastede sig lidenskabeligt ud i at beskrive vigtigheden af en ny folkelig skoleform, der kan danne og uddanne fremtidens embedsmænd og repræsentanter til stænderforsamlingerne, så de erkender vigtigheden af ikke blot at tænke på sig selv, men først og fremmest på det fælles bedste. Og Ydes fortløbende redegørelser er afgørende for at forstå, hvorfor han er så optaget af, at denne kongelige og folkelige højskole skal oprettes på Sorø Akademi og ikke som små bondehøjskoler rundtomkring i landet, som det til hans både skuffelse og accept endte med. I det hele taget vil det nok for de fleste læsere, der ikke i forvejen har kendskab til højskoleskrifterne og Sorø-tanken, være overraskende, hvor langt Grundtvigs forestilling om højskolen på nogle områder egentlig er fra den højskoleform, der voksede frem og kalder sig grundtvigsk i dag. På andre områder – særligt når det kommer til beskrivelsen af højskolens overordnede formål og det nærmest revolutionære skolesyn, han på sin helt egen poetiske vis udfolder – bliver det glasklart, at Grundtvig med rette kaldes højskolens fader og en pædagogisk tænker på højde med de største.

Yde argumenterer overbevisende for valget af de tekster, der med rette kan kaldes højskoleskrifter, og han har sågar medtaget en lille tekst, der ikke har været trykt før. Skal man pege på en svaghed ved denne udvælgelse, eller præmissen for den, så er det, at den udelukker den historisk set nok vigtigste Grundtvig-tekst, når det kommer til den grundtvigske virkningshistorie på højskoleområdet. Indledningen til *Nordens Mytologi* fra 1832 indeholder – på trods af at den kun indirekte omtaler og omhandler højskolen – nogle af de allervigtigste og mest slidstærke formuleringer af det livs- og menneskesyn, som blev bærende for den grundtvigske højskole. Det er her, at Grundtvig tydeligst lancerer og udvikler sit historiske-poetiske sindbilledsprog og leverer nogle af de mest kendte oneliners og slagord, som højskolefolk har brugt – og nogle gange misbrugt – lige siden. Det er her, at han slår fast, at mennesket ikke er en abekat, men et guddommeligt eksperiment af støv og ånd, og at friheden gælder for Loke såvel som for Thor. Og så udgør teksten jo også et kardinalpunkt i den

fortløbende debat om fortolkningen af Grundtvigs skelnen mellem skole og kirke, mellem menneske og kristendom, som Kaj Thaning udløste med sin Grundtvig-disputats i 1963. Det er for så vidt forståeligt, men alligevel ærgerligt, at der ikke er plads til et uddrag og en udlægning af denne tekst, da man som højskolelærer på den måde ville have det vigtigste – bortset fra højskolesangene – samlet i én udgivelse. Det skal retfærdigvis siges, at Yde indledningsvist nævner og citerer fra *Nordens Mytologi* og kort gør rede for dens betydning for de øvrige højskoleskrifter.

Det er en stor, flot gave til de danske højskoler og til alle andre, der interesserer sig for skole, dannelse og pædagogik, at der nu foreligger en fysisk bog, som kan danne grobund for en fornyet fordybelse i og opmærksomhed på Grundtvigs oprindelige højskoletanker. Ikke kun blandt forskere, men blandt de aktive højskolefolk, der har mulighed for at føre tankerne ud i livet. Jeg kan desværre have mine tvivl om, hvor mange højskolefolk der rent faktisk får læst dem. Dels har højskolelærere rasende travlt med den daglige praksis, dels kræver det meget at læse Grundtvigs prosa, og derfor er det bare meget nemmere og mere muntert at synge hans kondenserede poetiske tekster fra Højskolesangbogen end at læse lange, polemiske og konteksttunge skrifter. Ærgerligt nok. Men det kan aldrig blive Henrik Ydes skyld. For han har begået en intellektuel og forskningsmæssig kraftpræstation, der nu ligger foran os som en invitation og en opfordring: Gå til kilden – også selv om der er indimellem er langt mellem snapsene.

English Summaries / Danske resuméer

Et dåbsritual i Grundtvig-arkivalierne

Nils Arne Pedersen

A Baptism Rite in the Grundtvig Archival Materials

A manuscript in the Grundtvig archival materials (Ny kgl. Saml. 3647 I 40 – 2 B 17) contains a baptismal rite, as well as a rite for the presentation in church of children baptized at home and another for an emergency baptism. Comparative handwriting analysis shows that the document containing the rites must have been written by Peter Andreas Fenger. Major parts of the document also correspond to the rite found in Fenger's *Proposal for a Freshly Revised Altar Book, Which Could Be Authorized for Use in the National Church of Denmark* (1874). According to Fenger, this *Proposal* was prepared in collaboration with Grundtvig. This article provides a transcription of the manuscript, and presents a synopsis of the manuscript and the *Proposal* which is compared with the *Authorized Altar Book* (editions of 1812, 1830, 1857, and 1867). The synopsis is accompanied by a commentary. The manuscript and the *Proposal* appear to relate to the earliest edition of the authorized altar book – neither of them uses the 1819 translation of The New Testament. The rite in the manuscript is shorter than the one in the 1874 *Proposal*, which reduces the three persons of the Trinity to the second person, Jesus. Secondary corrections in the manuscript are included in the *Proposal*. These observations lead to the conclusion that the manuscript contains the first version, while the *Proposal* is a secondary reworking. Since several distinctive features in the manuscript relate directly to statements by Grundtvig, it is likely the original result of collaboration between Fenger and Grundtvig. The deviations in the *Proposal* must be attributed to Fenger, and it is suggested that its focus on Jesus can be understood considering Fenger's emotionally charged involvement in the revival movements. Finally, the article explains in more detail how the rite in the manuscript aligns with Grundtvig's theology of baptism, and it discusses whether elements of the manuscript's rite also formed part of Grundtvig's baptismal practice at Vartov Church.

Tradition og kuriositet: Melodiangivelser til Grundtvigsalmer i J.C. Lindbergs *Rosen-Kjæden* 1843

John Wedell Horsner

Tradition and Curiosity: Melodies for Grundtvig's Hymns in J.C. Lindberg's *Rosen-Kjæden* (1843)

Among the many hymn collections published during the mid-1800s, Jacob Christian Lindberg's *Rosen-Kjæden* (1843) stands out for its numerous curious suggestions for accompanying melodies from distinctly secular songs, such as patriotic songs, singing games, and party songs.

Hymn history literature has sporadically addressed these curious melody suggestions in *Rosen-Kjæden*, but often with surprise or disapproval. This article aims to clarify the scope and nature of Lindberg's melodies, with particular reference to the 66 hymns in *Rosen-Kjæden* that were written by N.F.S. Grundtvig. The article outlines the background of the emergence of *Rosen-Kjæden* and elucidates how Lindberg defended his employment of secular melodies against contemporary criticism during a period of melodic scarcity.

All the church and secular melodies Lindberg suggests for Grundtvig's hymns are listed in the appendices following the article. The secular melodies have been traced to their origins and are included in a separate appendix together with the first stanza of their original secular text.

Grundtvigs “Paaske-Lilien” i et genreteoretisk perspektiv

Sune Auken og Anders Holm

Grundtvig’s “Paaske-Lilien” from the Perspective of Genre Theory

“Paaske-Lilien” from 1817 has rightly been called a high point in Grundtvig’s lyrical art (Lundgreen-Nielsen 1980, 717). While this enigmatic work has given rise to a multitude of different interpretations, one question has preoccupied most interpreters: What is its genre. This problem is almost inherent in the work as it appears. How can the genre be determined for a work that does not label itself and that quite obviously consists of different, disparate genres and layers? This article addresses these questions, first by characterizing the structure of “Paaske-Lilien” to determine its genre and, second, by analyzing the work from the perspective of genre theory.

Grundtvig og rigsdagstalerne

Jens Wendel-Hansen

Grundtvig and His Speeches to Parliament

As part of the *Grundtvig Works* (*Grundtvigs Værker*), the Center for Grundtvig Research is, for the first time, publishing editions of all of Grundtvig's speeches to parliament with editorial commentary. Since his death in 1872, Grundtvig's political activities have attracted some public interest, not least because of politicians' interest in having Grundtvig on their side; however, Grundtvig-as-politician remains an under-researched field. Drawing upon the Parliamentary Proceedings, this article offers a preliminary sketch of Grundtvig as a politician and political speaker.

Grundtvig-arkivet som genre: at tale med stemmerne i arkivet

Jon Tafdrup

The Grundtvig Archive as a Genre: Talking with the Voices in the Archive

This article explores N.F.S. Grundtvig's literary archive as a genre, arguing that access to the archive is significantly shaped by its organization and descriptive structure. Drawing on Rhetorical Genre Studies (RGS) and especially Heather MacNeil's Archival Theory, the article examines the formation and function of the archive as discursive practices. It traces the history of the archive from Grundtvig's death in 1872 through early disputes over ownership and the initial arrangement to the compilation of the *Registrant* (1957-1964), which is a comprehensive register of the manuscripts. By interpreting archival metadata as rhetorical utterances, the analysis highlights the social actions embedded in the archive's composition and description. The genre of the archive is shown to be evolving in response to its uses and technological contextualization, with digitization in particular offering new opportunities to reorganize the material – chronologically or thematically. The article concludes that the meaning and function of the Grundtvig Archive can be understood only through its historical and social context and the many voices that have contributed to its creation and maintenance.

Forlægget til “Hil Dig, Frelser og Forsoner!”

Aksel Weische Friberg

The Source for “Hail, Savior and Redeemer!”

Grundtvig’s hymn “Hail, Savior and Redeemer!” appeared in *Sang-Værk til den Danske Kirke* in 1837. According to most research on Grundtvig, the source for the hymn is “Salve mundi salutare” by the Cistercian abbot Arnulf of Louvain (d. 1250) in an abridged version from 1817 by the German hymnologist August Jacob Rambach (1693-1735). This article affirms what several researchers have previously pointed out: that other works were interwoven in Grundtvig’s rewriting, but here it is suggested that these other works were used in a different way than has previously suggested. The article begins with a chronological account of previous research on the source material. The article then engages points in previous research through a comparative analysis of Grundtvig’s 1837 edition and Rambach’s edition of “Salve mundi salutare” (published in 1817) as well as other possible sources.

Folkehøjskolen i Rødding:
Undtagelsen der bekræfter en senere regel

Ove Korsgaard

The Folk High School in Rødding: The Exception that Proves the following Rule

When was the first “folk high school” (or people’s college) established in Denmark? Like so much else, the answer depends on definition. It depends, among other things, on what is understood by the word “Denmark” before 1864; whether it refers to the whole state, the “Helstaten” that existed until 1864 and included the three duchies of Schleswig, Holstein, and Lauenborg. The answer also depends on what the term “folk high school” meant between 1842 and 1864. Useful in addressing these questions is the history of concepts, a theoretical and methodological approach to the study of the relationship between changes in the meaning of words and the changes that take place in the societal context. With this model in mind, the article asks two questions: 1) Why was the school in Rødding called a “folk high school” when the phrase was not used for any of the other more than 25 schools established between 1842 and 1864 for young adults; rather, they were called higher peasant schools and the like. 2) What was the background for the change in terminology; why is it that, after 1864, “higher peasant schools” was no longer the central concept but rather the concept “folk high school”? Research consensus is that N.F.S. Grundtvig designed the idea behind the concept of folk high schools. But the Holstein jurist Carl Frederik Hermann Klenze and the Danish peasant leader and lay preacher Rasmus Sørensen who formed the foundations of higher peasant schools. While Grundtvig contributed to shaping the national basis for the folk high school in Rødding in 1844, Sørensen formulated an anti-national ideological basis for the higher peasant school he established in Uldum in 1849. Before 1864, a minority of schools for young adults were called “folk high schools.” It was only after the collapse of “Helstaten” in 1864 that the term became common. This shift was related to the transformation of the Danish state: from a “Helstat” to a national state. As the critic Jørgen Bukdahl, Askov, has pointed out, the folk high school was the main force in “giving content to the concept of a Danish nation state,” content that “Helstaten” did not provide.

On Translating Grundtvig

Edward Broadbridge

Om at oversætte Grundtvig

Grundtvigs værker er aldrig før i vidtstrakt omfang blevet oversat til engelsk. Den første moderne fagfællebedømte oversættelse af over en halv million ord i seks bind danner basis for denne artikel. Kravene til en vellykket oversættelse nævnes, og vanskelighederne ved at oversætte Grundtvig til engelsk anerkendes. Et omfattende kendskab til det danske sprog i det 19. århundrede samt til moderne engelsk er en forudsætning. Det samme gælder evnen til at tale begge sprog flydende, en poetisk forståelse af Grundtvigs salmer og sange og mange forskellige danske Grundtvig-ekspertter på standby. Forfatterens opdagelse af Grundtvig beskrives. Der gives eksempler på det forståelsesniveau, der kræves, samt på tidligere oversættelsesforsøg af en nøglesalme. Grundtvig ses som en katalysator for det moderne Danmark og en mand, hvis bidrag overgår alle andre, når det kommer til grundværdier som frihed, læring og samarbejde.

Forfattere / Authors

Lektor, dr.phil. Sune Auken
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet
Njalsgade 76
2300 København S
E-mail: auken@hum.ku.dk

Lektor emeritus Edward Broadbridge
Granvaenget 4
8920 Randers NV
E-mail: mail@broadbridge.dk

Stud.teol. Aksel Weische Friberg
Åboulevard 54, 2200 København N
E-mail: aksel-f@hotmail.com

Lektor, ph.d. Anders Holm
Afdeling For Kirkehistorie
Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 Københavns S
E-mail: aho@teol.ku.dk

Organist og kantor John Wedell Horsner
Elverdalsvej 80
8270 Højbjerg
E-mail: jwhorsner@gmail.com

Professor emeritus, dr.pæd. Ove Korsgaard
DPU/Aarhus Universitet
Tuborgvej 164
2400 København
E-mail: ove@dpu.dk

Lektor, dr.phil. Jes Fabricius Møller
Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie
Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet
Karen Blixens Plads 8
2300 København S
E-mail: jfm@hum.ku.dk

Pædagogisk konsulent, cand.mag. Jonas Møller
Folkehøjskolernes Forening i Danmark
Nytorv 7
1450 København K
E-mail: jm@ffd.dk

Lektor, lic.teol. Kim Arne Pedersen
Afdeling For Kirkehistorie
Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 Københavns S
E-mail: aho@teol.ku.dk

Lektor, dr.theol. Nils Arne Pedersen
Institut for Kultur og Samfund, Afdeling for Teologi
Arts Fakultetet
Aarhus Universitet
Tåsingegade, Bygn. 1442, Kontor 111
8000 Aarhus C
E-mail: teonap@cas.au.dk

Udgaveleder, ph.d. Krista Stinne Greve Rasmussen
Center for Grundtvigforskning, Vartov
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet
Farvergade 27A
1463 København K
E-mail: ksgr@cas.au.dk

Editionsfilolog, ph.d.-studerende Jon Tafdrup
Kultur og Samfund, Center for Grundtvigforskning
Faculty of Arts
Aarhus Universitet
Farvergade 27A, 1
1463 København K
E-mail: tafdrup@cas.au.dk

Seniorforsker, ph.d. Jens Lei Wendel-Hansen
Kultur og Samfund, Center for Grundtvigforskning
Faculty of Arts
Aarhus Universitet
Farvergade 27A, 1
1463 København K
E-mail: jwh@cas.au.dk

The latest publications in the Grundtvig Society Series

(Roman numerals indicate serial number)

- XXXIII. A.M. Allchin et al. (eds.), *Grundtvig in International Perspective. Studies in the Creativity of Interaction*, Aarhus University Press, Aarhus 2000, 209 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 248.00.
- XXXIV. Anders Holm, *Historie og efterklang: En studie i N.F.S. Grundtvigs tidskrift* Danne-Virke, Odense Universitetsforlag, Odense 2001, 139 pp. May be purchased through booksellers or direct from Odense Universitetsforlag. DKK 175.00.
- XXXV. Knud Eyvin Bugge, *Grundtvig og slavesagen*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2004, 226 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus Universitetsforlag. DKK 228.00.
- XXXVI. Claus Bjørn, *Grundtvig som politiker – Udgivet af Thorkild C. Lyby*, Forlaget ANIS, Copenhagen 2007, 264 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget ANIS. DKK 295.00.
- XXXVII. S.A.J. Bradley, *N.F.S. Grundtvig: A Life Recalled. An Anthology of Biographical Source-Texts*, Aarhus University Press, Aarhus 2007, 600 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 500.00.
- XXXVIII. Regner Birkelund, *Frihed til fælles bedste: En oppositionel stemme fra fortiden – om Grundtvigs frihedsbegreb*, Aarhus University Press, Aarhus 2008, 685 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 448.00.
- XXXIX. Anders Holm, *To samtidige: Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden*, Forlaget ANIS, Copenhagen 2009, 320 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget ANIS. DKK 299.00.
- XL. Sune Auken and Christel Sunesen (eds.), *Ved lejlighed: Grundtvig og genrerne*, Forlaget Spring, Copenhagen 2014, 336 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget Spring. DKK 348.00.
- XLI. Jette Holm, Helge Kjær Nielsen and Ruth Østerby (eds.), *Nypagts-Bogen. Grundtvigs nytestamentlige oversættelser*, Fønix, Copenhagen 2018. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget Eksistensen. DKK 250.00.
- XLII. Ove Korsgaard, *Nationalstatens fødselsveer. Om Grundtvig, krig og geopolitik*, Aarhus Universitetsforlag, 2024. DKK 199.95.